Harald Schüler

Türkiye'de Sosyal Demokrasi
Particilik Hemşehrilik Alevilik

İLETİŞİM YAYINLARI

HARALD SCHÜLER Hamburg ve Bamberg Üniversiteleri'nde Türkoloji, tarih ve siyaset bilimi okudu. Bu kitap, 1998'de Alman Orient Enstitüsü'nce yayımlanan doktora tezinin yazar tarafından kısaltılmış biçimidir. Bu çalışma, 1998'de Bamberg Üniversitesi Hans-Löwel Vakfı Bilim Ödülü'nü kazanmıştır.

Die türkischen Parteien und ihre Mitglieder
© 1998 Harald Schüler

İletişim Yayınları 525 • Araştırma-İnceleme Dizisi 85
ISBN 975-470-721-9
© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1999, İstanbul (1000 adet)

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK FİLMİ Diacan Grafik
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Sait Kızılırmak
MONTAJ Şahin Eyilmez
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HARALD SCHÜLER

Türkiye'de Sosyal Demokrasi

Particilik Hemşehrilik Alevilik

Die türkischen Parteien und ihre Mitglieder

ÇEVİREN ***Yılmaz Tonbul***
YAYINA HAZIRLAYAN ***Tanıl Bora***

iletişim

İÇİNDEKİLER

1. Giriş 7

2. Geriye Dönük Bir Bakış: 1983 ve 1995 Yılları Arasında Türk Sosyal Demokratları 15

3. Türkiye'deki Partilerin Büyüklük Ölçüleri: Üye Sayılarına İlişkin Olası Yorumlar 39

3.1. Tek Parti Döneminde, Parti Üyeliği ve Üye İstatistikleri 41

3.2. Çok Parti Döneminden 1985'e Kadar Parti Üyeliği ve Üye İstatistikleri 52

3.3. 1983'ten Beri Parti Üyeliği ve üye İstatistikleri 60

4. Parti Finansmanı 71

4.1. Partilere Devlet Finansmanı 73

4.2. SHP Örneğinden Hareketle Partilerin Finansmanı 76

5. İstanbul'un Demografik Gelişimi 83

6. Çıkarlara Aracılık Etmek: Patronaj ve Klientalizm 99

6.1. Çok Partili Sisteme Geçtikten Sonra Patronaj ve Klientalizm 102

6.1.1. Kentsel Parti Aygıtı Olarak CHP 107

6.2. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'nden Sonra Partisel Patronaj Etkinlikleri 113

6.3. Partisel Patronajı Sayısallaştırma Denemesi 123

6.4. SHP Liderine Gönderilen Mektup ve Dilekçeler 125

7. SHP Üye ve Seçmen Kitlesi Olarak Etnik Azınlıklar *157*
7.1. Alevilerin Parti Bağları *159*
7.2. Alevi Yerleşim Merkezleri *171*
7.3. Aleviler ve SHP'nin Üye ve Seçmen Kaleleri *174*
7.4. SHP'nin Güneydoğu Anadolu'da Durumu *186*

8. SHP'de Hemşehrilik Yapılanmaları *191*
8.1. Kartal *197*
8.2. Kartal'da SHP *198*

9. Bir Üye Anketi *211*
9.1. Anketin Kavramsal Çerçevesi *213*
9.1.1. Ön Verilerin Tanımlanması *213*
9.1.2. Araştırmanın Örneklem Kümesinin Belirlenmesi *215*
9.1.3. Anketin Uygulanması *215*
9.1.4. Katılımcıların Ulaşılabilirliği ve Araştırmaya İlişkin Tutumları *217*
9.1.5. Sonuçların Genelleştirilebilirliği *220*
9.2. Üye Araştırması Sonuçları *222*
9.3. Üye Araştırmasına İlişkin Sonsöz *269*
9.4. Ankete Katılanların Gönderdikleri Ekler *271*

10. Sonuç *283*

Dipnotlar *291*

Kaynakça *321*

1. Giriş

Türkiye'de, partilerin ve meclisin oldukça zengin bir geleneği bulunmaktadır. Bu kurumların temsilcileri, bu geleneğin, ülkenin coğrafi konumundaki rolündeki etkisinden kıvançla söz ederler. 1990 yılındaki seçmenlerin beşte dördü "sonra doğanlar"dandır ve devrimlerin ve çağdaşlaşmanın temellerinin atıldığı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yönetimi altındaki tek parti dönemini yaşamamışlardır. Çok partili sisteme geçişten sonra (1946), partilerin faaliyetleri ordu tarafından üç kez askıya alınmış ve farklı bir çizgiye yönlendirilmişlerdir. Sözkonusu üç müdahalenin dışında yakın zamanda HEP-DEP-HADEP ve RP-FP'ye dayatılan isim ve şekil değişikliklerini saymıyoruz. 24 Aralık 1995 tarihinde ilk kez oy kullananlar, 12 Eylül Askerî Müdahalesi'ni hatırlamayacaklardır. Dolayısıyla gelecek genel seçimlerde, seçmenlerin önemli bir oranı *parti* kavramından ilk aşamada, bu araştırma kapsamında olan örgütleri anlayacaktır.

Gelen baskılar sonucunda sona eren DYP-RP koalisyon hükümetinin üzerinden daha iki geçmeden, 1998'de *kriz* sözcüğü, köşe yazarlarının Türkiye'deki partiler ve parti sistemi hakkında yazdıklarında yine sık başvurdukları bir sözcüktü. Bu yazarların okuyucuları *parti* ve *kriz* sözcüklerini bir solukta okumaya alışmışlardı. Kitle partilerinin oldukları ile olmaları gerekenin farklılaştığı zaman diliminin nerede başladığını saptamak oldukça güç, hatta imkânsızdır bile denilebilir. Son 25 yıldır, seçmen yargısı ile bu partilerin konumu arasında bir örtüşmenin yakınından geçildiği bir zaman dilimi saptamak mümkün gözükmemektedir. Böylece *başka* partilere olan özlem, Türk seçmeninin onlarca yıldır içinde taşıdığı, gerçekleşmeyen bir

umut olarak tanımlanabilir. Eleştiri yönelten birçok kişinin *başka* partilere olan özleminin aslında başka bir (iktidara, iktidar partisine), iktidar partisinin *farklı* bir siyasi tarzda yönetmesine, muhalefetin veya diğer politikacıların *farklı* siyasi davranışlar içerisinde bulunmalarına ve *farklı* siyasi önderliklere duyulan özlem olduğu görülmektedir. Siyasi katılım ve parti içi demokrasi konusundaki yetersizlikler konusunda eleştiriler ise çok seyrektir. Bu gibi yetersizliklerle anlaşıldığı kadarıyla ya uzlaşılmış, ya da onların varlığı sayesinde bir tür rahatlığa alışılmış veya bu koşulların artık üstesinden gelinemeyeceği inancı pekişmiştir.

Türk seçmeninin partisinden tümüyle memnun olduğundan pek bahsedilemez. Aynı şekilde bu memnuniyetsizliğin seçmenleri, partileriyle siyasi bir tartışma ortamına sürüklediğinden de sözetmek mümkün değildir. Bu gayrı memnuniyetsizlik, partiler yelpazesinin 1987'den beri gözlenen genişlemesinden, daha iyi anlaşılmaktadır. 1980'lerin sonunda gerçekleşen genel ve yerel seçimlerde seçmenlerin parti değiştirme yoğunluğu ve *sivil toplum* şiarı ile partiler karşısında imajlarını koruyabilen ve henüz oluşum aşamasında bulunan yurttaş girişimlerinin varlığı bu görüşü desteklemektedir. Türk seçmenleri (en geç) 1987'den itibaren açıkça bir arayış içindedirler. Siyasete veya partiye karşı bir soğukluktan sözedilemez, çünkü siyasi gelişmeler Türk kamuoyunda seçim kampanyaları dışında da ilgiyle izlenmektedir: Temel siyasi tartışma konuları (Kürt sorunu, siyasal İslâm'ın toplumsal hareketliliği, kültürel kimliğin korunmasının yanısıra ekonomi, hukuk, siyaset ve kültür alanında *Batı toplumlarının* sunuyor göründüğü örneklerin sorgulanması) yeterince tartışma konusu temin etmekte ve hemen hemen herkesi kendi toplumsal çevresinde taraf olmaya adeta zorlamaktadır. İnsanların partilere ve onların temsilcilerine bağlamak zorunda oldukları umutlar da, onları siyasete ve partilere karşı uzak kalmaktan alıkoyan bir etkendir: Şimdiye kadar gerçekleşmeyen bir hayal olan, kişisel veya ait olduğu küçük ya da büyük sosyal grubun refah düzeyinin artmasına bağlanan umutlardır bunlar. Bu inançla hareket eden insanlar, umutlarını *yansız* devlet kurumlarına bağlamaları durumunda tamamen mahvolacakları inancıyla bu umutlarını koruyor olmalıdırlar. İktidarda hangi siyasi parti olursa olsun, alınacak hiçbir kararla varlıkları tehlikeye düşmeyecek; dolayısıyla ekonomik statülerinden dolayı *siyasetin dışında kalma* gibi bir lüksü kullanabilecek kesimlerin oldukça yavaş geliştikleri bilinmektedir. Türk partilerinin, toplumun merkezi ku-

rumları olma özelliklerini daha çok orduya borçlu olduklarını söylemek yanlış olmaz. Ordu, 12 Eylül 1980'den sonra üniversite, sendika, dernek ve meslek örgütlerinin *depolitize edilmesine* yönelik alınan önlemlerle, meyhane masaları, kahvehaneler ve basın dışında siyaset için arda kalan alanı partilerin tekeline bırakmıştır. Partiler böylece geçen son on yıl içerisinde geniş bir ilgiye mazhar olmuşlardır.

Bundan daha ilginç bir durum da, Türkiye'ye dönük parti araştırmaları yürüten az sayıdaki araştırmacının, sorumluluklarını yerine getirmedeki çekingen tutumlarıdır. Türk sosyalbilimciler son yıllarda, ülkelerindeki partilerle ilgilenmede oldukça çekingen davranmışlardır. Partilerin henüz oluşum aşamalarında bulundukları, 80'li yılların ikinci yarısı için, *parti* konusunun bir araştırma problemi niteliği taşımaması ve bu anlamda çok fazla işlenmemiş oluşu anlaşılabilir: Ordu eliyle adeta gen teknolojisiyle oluşturulan partilerin hayat bulup bulamayacağını ya da öldü diye düşünülen, ancak kökleri derinde olan eski partilerce alt edilip edilemeyeceğini kim öngörebilirdi? Bu koşullarda kim, birçoklarının sosyalbilimcilerden beklediği falcı rolüne gönüllü olarak soyunurdu? *Kürt sorunu* ve *12 Eylül rejiminin bilançosu* gibi neredeyse hiç işlenmemiş ve tabu olma özelliğini koruyan konulara değinme cesaretini kim gösterecekti? 1990 yılında konu ile ilgili tasarılar oluşmaya başladığında yeni Türk partileri ile ilgili literatürün önemli bir bölümü İlhami Soysal'ın (artık epeyce eski sayılan) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'ndeki bazı genel yazıları ve Metin Heper, Üstün Ergüder ve Ergun Özbudun gibi siyasi aracıların makalelerinin yanısıra C. H. Dodd, Heinz Kramer ve Udo Steinbach gibi siyasi danışmanlık yapan Batılı bilim adamlarının çalışmalarından oluşmaktaydı.

1991 yılında Heper ve Jacob M. Landau tarafından, o dönemler birbiriyle rekabet halinde olan üç büyük partinin (ANAP, SHP ve DYP) uluslararası bir okuyucu kitlesine tanıştırıldığı, 50 sayfadan ibaret *Political Parties and Democracy in Turkey* [Türkiye'de Siyasi Partiler ve Demokrasi] adlı kitap yayınlandı. Türkiye'deki parti araştırmasına 1986 yılında yayınladığı *Mühendisler ve İdeoloji* adlı yapıtı ile dolaylı bir ivme kazandıran sosyolog Nilüfer Göle, daha sonraki yıllarda siyasal İslâm ile ilgilenerek, parti araştırmalarının kıyılarına kaydı. Ayşe Güneş-Ayata'nın (eski) CHP'deki siyasal katılımcılığı işleyen araştırması (*CHP, Örgüt ve İdeoloji*) 1984 yılında, tıpkı Göle'ninki gibi yurtdışındaki bir üniversitede yürütülmüş ve Türkiye'de ancak 8 yıl aradan sonra yayınlanmıştır. Türkiye'deki parti araştırma-

larında iki araştırma önemli bir kilometre taşı olma özelliğini arzetmektedir: Mehmet Kabasakal'ın Türk partilerinde 1908 ve 1960 yılları arasındaki örgütsel yapıyı işleyen *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960* adlı eseri ve Arsev Bektaş'ın *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)* adlı çalışması. Bu araştırmanın dayanacağı ilk kaynaklar bunlarla sınırlıydı. Sözkonusu kaynakların dışında, özellikle güncel siyasi konulara ilişkin bilgiler içeren, ancak değerlendirmesi müşkül ikincil kaynaklar mevcuttu: Hikmet Bila'nın CHP'nin tarihine ilişkin popüler bir kronolojik çalışma olan *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası* adlı yapıtı ya da Hulusi Turgut'un *12 Eylül Partileri* adlı kısa ansiklopedik çalışması gibi. Geçen yarıyıl sütunlarında yazdıklarını bir defa daha değerlendiren *hızlı gazetecilerin* kitapları, kütüphane raflarını metrelerle doldurmaktaydı. Ancak bu tür bir literatür, içerisinde gerçek ile kurguyu veya araştırma sonuçlarına dayanmayan bulgu ve yorumları yoğun bir içiçelikle barındırmasından dolayı, yeniden değerlendirilebilirlik bakımından fazla bir değer taşımamaktadır.

90'lı yılların ilk yarısında, Türk partileriyle ilgili yayınlar çoğalmaya başlamıştır. ANAP ve DYP gibi muhafazakar partilerle ilgili akademik düzeyde bir siyasal bilim araştırmasına hemen hiç rastlanmaması dikkat çekicidir. 90'lı yılların başında partilerle ilgili literatürde daha çok sosyal demokratların yaşadığı kriz ve sağın yükselişi ile ilgili konular ağırlık kazanmıştı. 1994'teki çıkışından beri Refah Partisi ilgi odağı olmuştur. Bu çalışma ile ilişkisi bulunan yayınlar dipnotlarda ve kaynakçada verilmiştir. Güvenilir kaynakları ve derinliğine bilgi sunması bakımından özel bir yeri olan bir çalışma, Tanıl Bora ve Kemal Can'ın milliyetçi partiler ve ülkücü hareket üzerine yaptıkları ayrıntılı bir tasvir olan *Devlet Ocak Dergâh. 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*'tir. Yakın zamanda, partilerle ilgili bir başvuru kaynağı olan, Süleyman Coşkun'un *Türkiye'de Politika* (1920-1995) adlı yapıtı veya TESAV'ın (Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) partilerin kuruluşlarıyla ilgili yayınları, Türk parti sistemindeki partilerin çokluğu ve karmaşası ortamında bakış açısını kaybetmemeye yardımcı olmaktadır. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nin ek beş cildindeki, partiler yelpazesini konu edinen makaleler okuyucunun hızlı bir şekilde 1996'nın koşullarına adapte olmasını sağlayacaktır.

Bu araştırmada *partiler* konusuna ideoloji veya seçkinler nezdinde değil, parti üyeleri açısından yaklaşılmaktadır. Çıkış noktasını Ayşe

Ayata Güneş'in CHP araştırmasının önsözünde belirttiği basit sorular oluşturmaktadır:[1]

> "Basında, ve kahveden aydın kesimlere birçok ilgili çevrede Türk siyasal yaşamının en canlı tartışılan konusu siyasi partiler olmasına rağmen Türk Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi bu konuda son derece zayıftır. Siyasi partilerimizin mensuplarının sosyo ekonomik kökeni veya siyasi partilerimizin yapısı gibi konular birkaç izlenimsel veriye dayanan çalışma dışında bilinmemektedir. Bu kadar canlı bir siyasal yaşamda, bu kadar aktif siyasi partiler arasında yukarıda saydığım konulara, yani siyasi parti üyeleri kimdir, niye bu partiye üyedir, ne düşünür, partiden ve siyasetten ne bekler vb. sorulara cevap vermeye yönelik hiçbir ampirik araştırma yapılmaması hayret vericidir."

SHP üye listelerinde yapılan düzenlemeler ve parti yönetiminin işbirliğine açık bir tutum sergilemesi, araştırmacının 1990'ların başında SHP İstanbul il örgütü üyeleriyle bir anket çalışması gerçekleştirmesinin önünü açmıştır. Bu anketin sonuçları *sekizinci bölümde* sunulmaktadır. Bu çalışma, bir partinin belirli bir andaki fotoğrafı gibidir ve kendisinden sonra yapılan benzer çalışmaların başvurduğu bir kaynak olması durumunda değeri artacaktır. Araştırma sonuçlarının değerlendirildiği aşamadaysa, diğer Türk partileri ile karşılaştırma yapmayı sağlayacak veriler bulunmamaktaydı ve en azından üyeliklerin ayrıştırılmasında yararlanılabilecek olan sayım sonuçlarından dahi ancak belli bir tereddütten sonra yararlanmaya karar verilmiştir. Araştırma dikkatleri *kent yoksulları* üzerine çekmiştir; bu grup belirgin bir biçimde, ondan sonra ilgimin en fazla yoğunlaşması gereken grup olarak ortaya çıkmıştır. Kırdan kentlere göç ve kentlileşme gibi kitlesel coğrafi değişikliklerin yaşandığı toplumsal hareketlilikler, toplumun her alanında iz bırakan dönüşüm süreçlerine yol açmaktadır. Bu salt Türkiye'ye özgü bir durum değildir ve sosyal bilimcilerin gelecek yüzyılda da bu türden toplumsal dönüşümlerle ilgili yeterince ödevleri olacaktır. *Kent yoksulları* partilerinden nasıl bir beklenti içerisindeler, onları etkili ve eylem yeteneği olan bir üye grubu haline getiren *bağ* nedir? Göçmen gruplarının partilerin işleyişinde bu kadar önemli yer tuttuğu başka tarihsel örnekler var mıdır? Kent yoksullarının partilerdeki yükselişleri ne zaman başladı? Bu türden sorular, aşağıdaki bölümlerde ele alınacak olan konuların çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Aşağıda, Türkiye'deki sosyal demokrasinin 1980 ve 1990'lardaki bazı temel sorunlarına değindikten sonra, *ikinci bölümde,* verili koşullar altında bir partinin içi ile dışını birbirinden ayıran üyelik kıstasları sorunu ele alınmaktadır. Geçmişe dönük bir bakış, Türk kitle partilerinin dış boyutlarını ortaya koymakta ve naylon üyelik sorununun yalnızca 1980'lerde ortaya çıkan bir sorun olmadığını göstermektedir. Milliyetçilik, dinsel tepkiler ve bunun sonucunda ülkenin 50'li yılların başına dek ikiye bölünmüş olması, CHP'nin tek parti dönemindeki üye sayılarını ararken incelenmesi gereken diğer konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruların yanıtlanması, güncel siyasi olayların anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Üçüncü bölümde yüzeysel olsa bile şimdiye kadar başka bir kaynakta bulunmayan, parti finansmanı ile ilgili veriler bulunmaktadır. Bu kadar hassas bir konuda, en gözü kara gazeteci bile kulislerin arkasına sızamaz ve Türkiye bu konuda bir istisna değildir.

Dördüncü bölümde İstanbul'daki göç ve göçmen sorunu ele alınmaktadır. Bu bölümde okuyucunun sonraki bölümlerde zihninin gerisinde tutabileceği, kentlerin demografik gelişimi ile ilgili veriler bulunmaktadır.

Patronaj ve klientelizm [himaye ve müşteri/müvekkil] ilişkileri *beşinci bölümün* kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu konunun araştırılması, salt bu kavramların kullanılmış olmasından dolayı, dışardan birisinin Türk partilerini ve üyelerini tepeden bakarak damgalaması olarak değerlendirilebileceği kaygısından dolayı araştırmacının başını ağrıtmıştır: Biz *Batı'dakiler* Karl May'dan* beri *Şark [Orient]* toplumlarında zaten hiçbir şeyin kuralına uygun işlemediğini biliriz ya... Türkiye'deki koşulları başka bir parti sistemi ile karşılaştırmak belki sözkonusu damgayı görelileştirirdi, ancak bu türden olguların nicelleştirilmesi mümkün olmadığından böyle bir yükün altına girmek istemedim. Beşinci bölümün belgesel kısmında, üyelerin partilerinden ve siyasetten ne tür beklentiler içerisinde olduklarını elle tutulur biçimde tasvir eden, parti yöneticilerine yazılmış mektup örnekleri verilmektedir. Bu mektuplar, kayırmalardaki gayrımeşru işleyiş ile kişisel ya da toplumsal çıkarlara ulaşmaya dönük meşru girişimler arasındaki sınırın ne kadar ince olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de araştırma yaptığım sırada bana yarı şaka olarak, özelde üyelik, genelde parti sorununu *kendilerinin aldığından daha fazla ciddiye aldığım*

(*) 19. yüzyıl sonunda Oryantalist klişelerle yüklü popüler Şark romanları yazan Alman yazarı - e.n.

eleştirisi yöneltilmiştir. Konunun bunca zahmete değmeyeceği, sonuçta bütün bunların *işin görünen yüzü olduğu* söylenmiştir. Mektuplarla bu camiaya ilişkin ortaya çıkan görüntü, üyelerin ve bunların beklentilerinin ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir.

6. ve 7. bölümlerde, partileri ve üyeleri birarada tutan *bağın* değişik biçimleri üzerinde durulmaktadır. Partilerin seçimleri kazanmak için kitleleri harekete geçirmede yararlandıkları stratejiler bu bölümlerin çerçevesini belirlemektedir. SHP'nin 1993'teki üye sayıları ve seçimlerde aldığı sonuçlardan hareketle, ülke düzeyinde etnik ve dinsel azınlıkların (*6. Bölüm*) ve SHP Kartal ilçe örgütündeki hemşehri gruplarının (*7. Bölüm*) taban oluşturmada oynadığı rol gösterilmeye çalışılmıştır. Her iki bölüm, bizi kaynağında yoksulluk yatan göç olgusu ile karşı karşıya getirmektedir. Bu iki bölümde amacım, şimdiye kadar bilinmeyen olguları açığa çıkarmak değildir. Uygulanabilirliği partinin kurmayları ve siyaset bilimcilerinin yanısıra seçmenler ve adaylarca da öteden beri -en azından bilinçdışı olarak- bilinen partiye bağlılık ve kitleleri harekete geçirebilme stratejilerini, araştırma bulguları ile karşılaştırarak, bunlara dayanak teşkil edecek kanıtların bulunup bulunmadığını belirleme amacı güdülmektedir. Bu verilerle ampirik bir kanıt ileri sürmek mümkün değildir.

Bu araştırmada SHP'nin önceli olan partilere ve siyasi rakiplerine de değinilmiştir. Ancak araştırma, bugün CHP'de erimiş olan SHP üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Siyasi katılım, parti üyeliği* ve *kent yoksulları* konularını, bazı eski taraftarlarda [bile] artık iyi çağrışımlar uyandırmayan CHP yerine 90'ların yükselen hareketi olan RP örneğinde incelemek veya ANAP ve DYP gibi iki rakip muhafazakar partiyi çözümlemek daha mantıklı olmaz mıydı? Sorunun yanıtı açıktır. ANAP, DYP, DSP ve RP de kuşkusuz bu araştırmanın konusu olabilirdi; şayet *işletme sırrı* olarak gördükleri üye listelerine ait bilgileri yabancı bir parti araştırmacısına verebilecek durumda ve buna gönüllü olsalardı -işte bu noktada kuşkular doğmaktadır.

Örgüt ve üyeleri bu araştırma kapsamının merkezinde bulunan SHP, günümüzün diğer partilerini hangi oranda temsil etmektedir? Bu belirleyici soru eldeki malzemenin *kanıtlama* için yeterli olmamasından dolayı açıklığa kavuşmamıştır. Araştırma sonuçlarının merkezdeki diğer kitle partilerine uyarlanması, Alevilerin siyasi tercihleri veya Kuzeydoğu Anadolu illerindeki yoksul seçmen ve üyelerin partiye çekilmesindeki bağlamlar düşünüldüğünde pek mümkün gözükmemektedir. Her parti değişik stratejiler uyguladığı kendi seçmen

kalelerine ve taraftarlara sahiptir. Merkezdeki kitle partilerinin aralarında, temel sorunlar ve örgüt ilkeleri konularında farklılıklardan çok benzerliklerin bulunduğunu düşünüyorum. Aksi kanıtlanmcaya kadar böyle düşünmeye devam edeceğim.

Önünüzdeki bu kitap, 1990 yılında Alman Araştırma Birliği'nin desteği ile Bamberg ve Erlangen-Nürnberg Üniversiteleri bünyesinde Çağdaş Ortadoğu Araştırmaları çerçevesinde yazılan bir tezin kısaltılmış çevirisidir. Alman okurlarına Türk parti sisteminin 1980'li ve 1990'lı yıllardaki temel çizgilerinin tanıtılmaya çalışıldığı bölümler buraya alınmamıştır. Araştırmanın yürütülmesinde TÜSES (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) ve İstanbul'daki Friedrich Ebert Vakfı kurumsal ve ekonomik destek vermişlerdir. Bu kuruluşlara, Bamberg Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'ndeki danışman hocalarıma beni teşviklerinden dolayı teşekkür ediyorum. İletişim Yayınevine ve özellikle bu kitabın Türk okurlarına ulaşmasında emeği geçen çevirmenlere katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Almanya'da ve Türkiye'de ilişkilere ve kaynaklara ulaşmamı sağlayan, önerileri ve girişimleri ile beni yalnız bırakmayan dostlarıma, meslektaşlarıma ve tanıdıklarıma candan müteşekkirim.

2. Geriye Dönük Bir Bakış: 1983 ve 1995 Yılları Arasında Türk Sosyal Demokratları

"Türkiye'de ne olup bittiğini iyi bilmek zorundayız.

Bir yapı çökmüştür.

Ama, bu bir toplum yapısı değil, kurumlardan ve kurallardan oluşan bir devlet yapısıdır.

Dolayısıyle, unutmayalım ki, yeni bir devlet yapısı kurarken, elimizde daha öncekinden farklı bir malzeme olmayacak. Çöken evin aynı taşlarını, aynı tuğlalarını, aynı kiremitlerini, değişik bir biçimde olsa, yine kullanmak zorundayız.

Elimizdeki insan malzemesi aynı. Bir sosyal ihtilalin toplumdaki değişik katlardan getirebileceği yeni insan yığınlarıyla iş görecek değiliz.

Onun içindir ki, yeni kuruluş çabasının mimarlık ve mühendislik yönü, sanıldığından çok fazla önem taşıyor. Aynı malzemeyle yeniden neler yapılabileceğini, hangi taşın nereye konursa neyi taşıyabileceğini iyi bilmek gerek.

Özellikle de şunu bilmek: Aynı malzeme ile eskisinden çok farklı saraylar ve kaleler yapılamayacağını.

Dolayısıyle, olur olmaz her şeyi yıkmadan önce iyi düşünmek, neyin yerine neyi, nasıl koyabileceğimizi iyi hesaplamak zorundayız. Ustalar ne kadar güçlü ve becerikli olurlarsa olsunlar, ustalıklarının çapı ellerindeki malzemeyle sınırlıdır."

(*Milliyet*, 19 Eylül 1980)

12 Eylül askerî darbesinden bir hafta sonra, Mümtaz Soysal *Milliyet*'teki bir yazısında, Türkiye'nin siyasi sisteminde yaşanacak keskin

birtakım değişikliklerin etkililiği konusunda çok fazla bir beklenti içerisine girilmemesi uyarısında bulunmuştu. Soysal, askerlerin bir yıl sonra (Ekim 1981'de) bütün partileri kapatarak, eski siyasi sınıfı saf dışı bırakacaklarını ve krizin aşılması için tümüyle yeni bir parti sisteminin yapı taşlarını döşeyeceklerini o anda bilemezdi. Soysal bu araştırmanın yanıt aradığı bazı temel soruları bir ortak paydaya indirgemektedir: Hangi etkenler Türkiye'deki siyasi partilerin demokratikleşmesinde bir engel teşkil etmektedir; 70'li yılların parti sisteminde ve siyasi kültürünün hangi gelenekleri ve itici güçleri, 1986 - 1992 yılları arasında gözlemlenen, iki büyük siyasi kanadı yeniden oluşturma çalışmalarında ortaya çıkmıştır?

Askerlerin amacının gerçekten de *daha demokratik* partilerin ortaya çıkması için gerekli düzenlemeleri yapmak mı olduğu konusu tartışılabilir. Askerî rejimin iktidarı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne devretmesinden 14 yıl sonra partiler yelpazesine bakıldığında, en azından parti içi demokrasi ve siyasi katılım konularında, bu süreci şekillendirenlerin isteklerinin yerine gelmediği ve çok farklı bir işleyişin gerçekleşmediği görülmektedir; mimarlarının arzuladığı gibi *bambaşka saraylar, köşkler* kurulmuş değildir. Soysal'ın öngörüsü bu noktada doğrulanmıştır.

Türkiye genç ve dinamik bir topluma sahiptir ve nefes kesici bir hızla dönüşmektedir. Toplum, olağanüstü yüksek derecede bir uyum yeteneği göstermektedir. 1980 sonrasındaki toplumsal dönüşüm, özellikle metropollerde hissedilmekteydi. Önümüzdeki on yılda Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli kentlerinin de, turizm patlaması sonucunda sahil kentlerinde görülen dönüşümün ve *modernliğe sıçrayışın* bir benzerini yaşayacaklarının belirtileri şimdiden gözlenmektedir. Türkiye'deki büyük kitle partileri arasındaki güç ilişkileri dengesi 1980'li ve 1990'lı yıllarda, Batı Avrupa sanayi toplumlarındaki hantal ve miadını doldurmuş siyasi güç ilişkilerinde olduğundan daha hızlı bir şekilde kaymıştır. Halkın eğilimleri, kitleler üzerine araştırma yapan kuruluşlar, ayaklarını basacakları sağlam bir zeminden yoksundurlar ve yakın gelecekte fazla bir şeyin değişeceğini gösteren pek az belirti var. 1980 yılında askerlerin düşündüğü tarzda ikili, en fazla üçlü bir parti sistemi ve Almanya örneğine uygun olarak dördüncü yasama döneminde hâlâ görevinin başında olan bir cumhurbaşkanı ve başbakan modeli, gelecekte de hayal -veya çok şükür geçip gitmiş bir kâbus!- olmaya devam edecek.

1983 ve 1995 yılları arasındaki partiler yelpazesine bakıldığında,

siyasi güç ilişkilerinde değişimi tayin eden iki önemli olay karşımıza çıkmaktadır:

* 70'li yılların siyasi liderleri olan şahısların (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş) 1982 Anayasası'nın geçici 4. Maddesi hakkında 6 Eylül 1987'de gerçekleşen halk oylaması sonucunda aktif siyasete resmen katılmaları ve böylece Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı devrinin sona erişi;

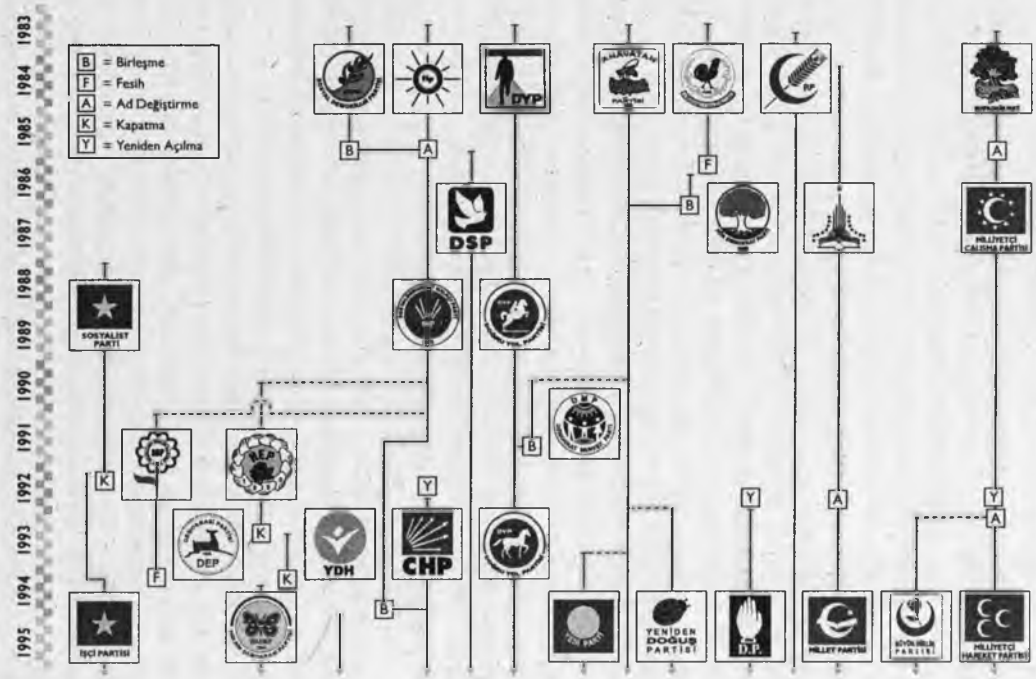
* İslâmî ve muhafazakâr değerlerin temsilcisi Refah Partisi'nin, toplumsal devrimci ve *düzen karşıtı* parti imajıyla, 1992-1993 yılında DYP ve SHP'nin hükümet ortaklığı döneminde gelişimini sürdürerek en etkili siyasi güç olarak ortaya çıkması.

1980'lerin sonuna doğru ve 90'ların başındaki siyasi gelişmeler, partiler arasında gidip gelen seçmenlerin oranındaki yükseklikle belirlenir. İktidarda olan ANAP, daha 16 ay önce 1987 genel seçimlerinde aldığı oyların %45'ini 1989 yerel seçimlerinde kaybetmiştir. 1989 ve 1994 yerel seçimlerinde metropollerde, bir süre sonra da ülke genelinde de yaşanacak olan iktidar değişiklikleri yaşanmıştır. Bu gelişmeler, 1980 ve 90'lı yıllarda büyük kentlerdeki seçmenlerin, seçimlerde belirleyici bir rol oynadıklarının göstergesidir. *Kırların boşalması, kentleşme, göç etmiş insanlar arasında yaşanan yoksulluk* gibi olguların ışığında seçim sonuçları şöyle değerlendirilebilir: ANAP, 1983 yılından başlayarak üstlendiği *kent yoksullarının umudu* olma özelliğini, 1988'den sonra SHP ve DYP'ye, bu partiler de 1992'den sonra Refah Partisi'ne devretmişlerdir.

Bir partinin oy oranlarında görülen hızlı iniş ve çıkışlar, kuşkusuz tek etkene bağlanamaz. *Siyasi önderliğin karizması* ve *parti misyonunun* kitlelerde bulduğu karşılık, burada önemli bir rol oynamaktadır. Liderler, tutum ve davranışları ile partinin misyonunu olduğu kadar, partinin kendisini ve programını da kişileştirmektedirler.

Süleyman Demirel'in Adalet Partisi ve Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi gibi muhafazakâr ve sosyal demokrat partilerin rekabet halinde olduğu 1970'lerin aksine, 1984 yılından itibaren, her kanatta birbirine benzer programlar sunan en az iki parti bulunmaktaydı. ANAP ve DYP zirvelerinde yaşanan değişiklik, seçmen kalelerinin bu partilerin yeni liderlerinin memleketlerine kaymasını beraberinde getirmiştir. Seçmenlerin şu veya bu partiyi tercih etmelerini sağlayan, kimlik oluşturucu *programatik* farkın, parti başkanının kişiliğinden çıkması, burada tekrar görülmektedir. Bunun arkasında, liderin kendi hemşehrilerine, ülkenin diğer yerlerinden daha iyi hizmet götüre-

Diyagram 1: 1983-1995 yılları arası partiler yelpazesi

Tablo 1: 1983-1995 yılları arası seçim sonuçları[1]

Partiler	6.11.1983 Parlamento seçimleri	25.3.1984 Yerel seçimler[2]	29.11.1987 Parlamento seçimleri	26.3.1989 Yerel seçimler[2]	20.10.1991 Parlamento seçimleri[3]	27.3.1994 Yerel seçimler[2]	24.12.1995 Parlamento seçimleri[4]
ANAP	7.833.148	7.338.200	8.704.335	4.828.871	5.862.623	5.923.111	5.527.288
ANAP %	45,14	41,48	36,31	21,80	24,01	21,00	19,65
BBP						355.418	
BBP %						1,26	
CHP						1.304.997	3.011.076
CHP %						4,63	10,71
DP						153.269	
DP %						0,54	
DSP			2.044.576	1.998.897	2.624.301	2.473.705	4.118.025
DSP %			8,53	9,03	10,75	8,77	14,64
DYP		2.344.131	4.587.062	5.565.657	6.600.726	6.048.103	5.396.009
DYP %		13,25	19,14	25,13	27,03	21,44	19,18
HADEP							1.171.623
HADEP %							4,17
HP	5.285.804	1.548.654					
HP %	30,46	8,75					
IDP			196.272	208.775			
IDP %			0,82	0,94			
IP						79.146	61.428
IP %						0,28	0,22
MÇP/MHP			701.538	916.436		2.248.013	2.301.343
MÇP/MHP %			2,93	4,14		7,97	8,18
MDP	4.036.970	1.255.070					
MDP %	23,27	7,09					
MP						126.367	127.630
MP %						0,45	0,45
RP		778.622	1.717.425	2.170.365	4.121.355	5.385.357	6.012.450
RP %		4,40	7,16	9,80	16,88	19,09	21,38
SBP						80.573	
SBP %						0,29	
SHP			5.931.000	6.354.888	5.066.571	3.827.128	
SHP %			24,74	28,69	20,75	13,57	
SODEP		4.139.139					
SODEP %		23,40					
SP					108.369		
SP %					0,44		
YDH							133.889
YDH %							0,48
YDP						105.752	95.484
YDP %						0,37	0,34
YP							36.853
YP %							0,13
Bağımsız	195.588	287.437	89.421	103.860	32.721	97.097	133.895
Bağ. %	1,13	1,62	0,37	0,47	0,13	0,34	0,48
Geçerli oy	17.351.510	17.691.253	23.971.629	22.147.749	24.416.666	28.208.036	28.126.993
%	100,00	99,99	100,00	100,00	99,99	100,00	100,01
Seçme hakkına sahip olanlar	19.767.366	20.187.978	26.376.926	31.722.877	29.979.123	31.960.555	34.155.981
Kullanılan oy	18.238.362	18.379.917	24.603.541	22.877.723	25.157.089	29.456.498	29.101.469
Seçime katılma oranı(%)	92,27	91,04	93,28	72,12	83,92	92,17	85,20

1 Karş.: DİE Yay. No: 1522, s. XII f.; No: 1713, s. 2 vd. ve seçim sonuçlarıyla ilgili elektronik ortamda tutulan kayıtlar.
2 İl genel meclisi sonuçları.
3 20.10.1991 seçimlerinde SHP ve HEP arasında ve RP-MÇP-IDP arasında seçim ittifakı vardı.
4 24.12.1995 seçimlerinde ANAP ile BBP arasında seçim ittifakı vardı

ceği düşüncesi kendini gösterir. Bu bakış açısıyla Mesut Yılmaz'ın ANAP'ı, kurucusu Turgut Özal'ın ANAP'ından, Çiller'in DYP'si, Demirel'in DYP'sinden, Deniz Baykal başkanlığındaki CHP, kökleri ve gelenekleri Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan CHP'den farklıdır.

Parti önderleri, yalnızca taraftarlar ve seçmenler için olağanüstü değer taşıyan kişilikler olma özelliğini taşımakla kalmayıp, parti içerisinde de geleneksel olarak kabul gören bir güç odağını temsil ederler. 1970'li yılların sonunda CHP ve 1988-1992 yılları arasında SHP'de de görüldüğü gibi, liderin kişiliği tartışılmaya başlandığında, partiler bir krizle karşı karşıya kalabilir. Önemli kararlarda partilerin yasama ve yürütme organlarının arka planda kaldıkları ve kararların çoğu kez parti başkanı tarafından alındığı görülmektedir. 1961-1980 yılları arasında AP ve CHP'de, daha sonra yeni partilerde de bariz biçimde ortaya çıkan bu durumu, Bektaş[2] "liderler oligarşisi" olarak nitelendirmektedir. Parti önderliğinin bu belirleyici konumu, 1995 genel seçimleri öncesinde bütün büyük partilerde milletvekili adaylarının merkez tarafından belirlenmesine, tabanın tepkileri ortaya çıktığında da görülmekteydi. Bütün büyük Türk partileri lider partisi olma özelliklerini hâlâ korumaktadırlar.

SHP'nin yükseliş ve düşüşü, birbiriyle rekabet içerisinde olan birçok sosyal demokrat iddialı grubu bir örgüt içerisinde bütünleştirmenin ve fraksiyonlar arasındaki parti içi çıkar çatışmalarında demokratik kurallara bağlı kalmanın başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. SHP, kamuoyunda, parti içi çekişmelere, muhalif partilerle mücadele etmekten daha fazla değer veren ve krizlerle sarsılan bir *kongreler partisi* izlenimi uyandırmaktadır. SHP, parti içi demokrasiyi geçerli kılmaya ve önderlik yarışına yönelik sonu gelmez boğuşmadan dolayı, partinin *misyonunu* berraklığa kavuşturmayı ihmal edişi ve ben-merkezci görüntüsüyle bir kitle partisinde olması gereken kollektif hedefe yönelişi ıskalamasıyla diğer partilerden ayrılmaktadır. Parti içerisinde görülen bu parçalanmışlık, 1991'den sonra, koalisyondaki başarısızlıklarını ve gerilemelerini hızlandıran etkenlerden biriydi.

SHP'nin 1988-1992 yılları arasındaki tarihi, parti önderliği için, en son CHP genel sekreteri Deniz Baykal taraftarları ile muhalifleri arasındaki mücadeleye tanıklık etmektedir.[3] Bu süreçte parti güvenilirliğini gerek *sol kesimin* beklentileri açısından, gerekse sokaktaki *küçük adam* açısından adım adım yitirmiştir. SHP 1989'da başlayan bu geri-

lemeyi özellikle *yoksulluk* sınırında yaşayan insanların *sorunlarına* çözüm yolları önermemesine, orta tabakadan destek alamamasına ve *Kürt sorununa* oldukça gecikmeli ve yalpalayan bir tutumla müdahale edebilmesine borçludur denilebilir. Siyasetin can alıcı konularında *"Kimin tarafındasın?"* sorusunu yanıtlanmadığından, daha çok kendi yönetim kadrosunun çıkarlarını gözeten bir parti izlenimi yaratmıştır. Baykal'ın parti içinde İnönü'ye muhalif olduğu 1987 yılı SHP'nin gelişiminde belirleyici bir moment olarak alınsa dahi, bu tarihten önce de fraksiyonlaşmalara rastlanılmaktaydı. Ayrıca Baykal'ın başını çektiği fraksiyonun yanısıra, bir dizi başka çıkar grubu da mevcuttu.

SHP'de parti içi gruplaşmalar doğal, değişmez bir olgu olarak kabul görmeye başladı ve bu sorun partiye en az zarar verecek biçimde, örgütsel birlikteliği bozmadan, özellikle de diğer kitle partilerindeki gibi parti zirvesinin talimatıyla değil, demokratik yöntemlerle aşılmaya çalışıldı. Parti içi demokrasi tartışmaları, fraksiyonlar tarafından o kadar çok araçsallaştırılıyordu ki, bu türden sorunların arkasında, parti içi demokrasiyi sağlamlaştırma ve örgütü birarada tutmaya dönük *fedakâr* bir eğilimden çok, *oyunun kurallarını değiştirerek* karşıt grubu safdışı bırakma çabaları ağırlık kazanmaktaydı. SHP içerisinde yine de parti içi mücadelenin bir sonucu veya refakatçisi olarak- parti üyelerinin etkililiğini arttırmaya yönelik girişimler gözlenmektedir. Bunlara örnek olarak, 1991 genel seçimleri için, arındırılmış üye listeleri ile belirlenen milletvekili ön seçimleri, kadın üye sayısında kota uygulamasının başlatılması, parti içi seçim hakkının üye aidatlarının ödenmiş olmasına bağlanması ya da İstanbul il örgütünün, üyelerin siyasi iradenin oluşturulması sürecine katılmaları için çaba harcaması verilebilir. Sonuç olarak SHP'nin, *parti üyelerinin işlevsizliği* sorununa diğer partilerden daha ciddi yaklaştığı söylenebilir. Batı Avrupa partileri idealine göre bir üye katılımı sağlamaya yönelik tüm çabalar, henüz girişim aşamasında kalmış, sonuçlanamamıştır. Anayasa ve Partiler Yasası'nda ve parti tüzüklerinde belirtilen modelle siyasi katılımın gündelik biçimleri arasındaki uçurum varlığını korumaktadır. Görüntü, talepler ve gerçeklik arasındaki çelişki, *yönetenler* ve *yönetilenler* tarafından bilerek (en azından bilinçaltında) yaşanmakta ve bu kopukluklar bir şekilde lehimlenmeye çalışılmaktadır.

Öncelikle şunu belirlemek gerek; SHP'nin başarısız bir parti modeli olarak tanımlanmasının nedeni, 1989'dan sonra sürekli bir iniş kaydetmesi, 1994'te ayrılmalar yaşaması, 1994 yerel seçimlerinden hüsranla çıkması, CHP ile birleşmesinden sonraki süreçte koalisyo-

nu yıkması ve bir sonraki genel seçimlerde %10 barajını güçlükle aşması değildir. Eğer bir başarısızlıktan sözedilecekse, gerek Baykal başkanlığında CHP'nin devamı olan örgütlenmenin gerekse 1995 genel seçimlerinde DSP'ye yönelmekle sosyal demokrat seçmenlerin çoğunluğunun tercihlerini yeniden otokratik bir lider partisi modelinden yana yapmış olmalarından sözedilmelidir. Parti içinde çoğulcu bir rekabeti benimsemiş SHP'nin aldığı başarısız sonuçların ışığında, oligarşik tarzda örgütlenmiş modellerin kaçınılmazlığının -böyle bir durum gerçekten sözkonusu ise- hangi toplumsal etkenlerin bir sonucu olduğunun ortaya konması gerekir. Bu araştırmada bu sorunun *nihaî* bir yanıtı tam verilememekle birlikte, sorunun ele alınmasını teşvik edebilecek bulgular sunulmaktadır.

SHP'nin böyle bir deneye dönüşmesinde, bir taraftan oluşma koşullarının belirlediği yazgı, diğer taraftan da uzun yıllar başkanlığını yapan ve hiç de doğuştan otokratik ve karizmatik lider özellikleri taşımayan Erdal İnönü'nün, siyasete dışarıdan gelmiş biri olarak bilinçli tercihleri etkili olmuştur.

Askerlerin kafasında şekillenen partiler sisteminde sosyal demokrat bir parti, öncelikle muhalefet yapacak *ılımlı* bir parti olarak düşünülmüş, CHP'nin devamı şeklinde olması da bütün partilerin yasaklanması ile önlenmişti. CHP eski başkanı Bülent Ecevit ise, on yıl boyunca her tür siyasi faaliyetten men edilmişti. Ecevit'in kendisi de, 29 Ekim 1980 tarihinde CHP başkanlığından feragat ederken, bundan sonra CHP veya onun devamı olan başka bir partide kendisine biçilen doğal önder rolünü yerine getirmeyeceğini açıklamıştı.[4] Sosyal demokrat parti Demirel ve AP ile bağıntısıyla BTP/DYP modelinde olduğu gibi görevi Ecevit'in rehabilitasyonu olan bir partilerin kurulma evresi olan 1983 yılında pek mümkün görünmemekteydi. Bu anlamda sosyal demokrat parti ya da partileri kimin yöneteceği sorunu henüz açıklık kazanmamıştı.

1983 seçimlerinde, CHP'nin ayak izleri üzerinde yürümeye çalışan iki parti bulunmaktaydı. SODEP kurucuları, adıyla, CHP taraftarlarına kendi partilerinde toplanmaları için gerekli mesajı verecek Erdal İnönü gibi bir şahsiyeti kazanmışlardı. HP, aynı kitleyi partisinin adıyla kucaklamayı düşünüyordu. Her iki parti de programlarında altı oku kullanmaktaydı.[5] Askerlerin, kurucu üyelere yönelik müdahaleleri her iki partiyi de hedef aldı, ancak sadece HP bütün engelleri aşarak genel seçimlere katılma hakkını elde edebildi.

1983 genel seçimlerine katılma hakkını elde edebilmiş olması,

HP'nin başından itibaren, askerlerce yönlendirilen bir parti olma eleştirisi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştu. SODEP, HP'nin, kendisine yönelik, aşırı solcuların sızdığı bir parti olduğu biçimindeki karalamaları sayesinde seçimlere katılma izni koparabildiğini iddia etmiştir. Seçimlere katılamayan SODEP, oyların HP'ye verilmesi doğrultusunda bir çağrıyı özellikle yapmamıştır.[6] SODEP'in de katıldığı 1984 yerel seçimleri öncesinde, partiler sert bir zıtlaşmadan uzak durmuşlardır. Bu güç sınama yarışı, HP'nin ağır bir yenilgisi ve SODEP'in sosyal demokrat iddialı partilerin - ancak henüz mecliste temsil edilmeyen- en güçlü temsilcisi olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. İki partinin aldığı geçerli oyların toplamı %32,1'di. Sosyal demokratlar, bu sonucun CHP'nin 1977 genel seçimlerinde aldığı oy oranının %10 kadar altında olduğunu ve bu önemli oranın muhafazakar partilere gittiğini kabul etmek durumundaydılar.[7] Bu sonuçlar, iktidarın ANAP'tan alınmasının yolunun sosyal demokratların birleşmesinden ve sağ partilere kayan *bu* oyların geri dönmesinden geçtiğini göstermekteydi.

Geçirdiği aşamalar ve karmaşalara başka kaynaklarda değinilen[8] ve henüz kuruluş aşamasında olan DSP'nin de zaman zaman gündeme geldiği birleşme süreci, Gürkan'ın 1985 yılında partinin ilk olağan kurultayında partinin başına gelmesiyle değişik bir boyut kazandı. Gürkan, HP'nin adının SHP olarak değiştirildiği 2 Kasım 1985 tarihindeki olağanüstü kurultayda, SODEP üyelerinin de bu partiye geçmesiyle birleşmenin gerçekleştiğini açıklıyordu. Bu birleşme SHP'de parti içi demokrasisi açısından önemli sonuçlar doğurmuştu: Her iki tarafı da memnun etmek için merkezî parti yönetiminde kadro artışına gidildi. HP'nin üye potansiyelinin SODEP'ten oldukça düşük olması, HP kadrolarının gelecek olağanüstü kongrelerde, ilçe düzeyinden parti yönetimine kadar SODEP'li üyeler karşısında kabul ettirebilmek için yoğun bir mücadele vermelerini gerektirmekteydi. Karşıt gruba yenik düşmemek için bütün taraflar, artık denetlenemeyecek hale gelen bir üye toplama faaliyetine giriştiler.[9] İnönü'nün parti başkanlığına seçildiği ve parti içindeki güçler dengesinin açıklığa kavuştuğu 31 Mayıs 1986 tarihindeki 2. Olağan Kurultay'a[10] kadar geçen sürede, genç SHP gazete manşetlerine öncelikle kendi içerisindeki çelişkilerle geçmekteydi. 1986 yılının ilk yarısında başkanlık yarışı çekişmeleri, 29 Eylül 1986 tarihindeki ara seçimlerde, *içi kavgalı SHP*'ye alternatif olarak ilk kez siyaset sahnesine çıkan DSP'nin seçilme şansını arttırıcı bir işlev görmekteydi. Böylece sosyal

demokratlar için yeniden *daha iyi* partiyi tercih sorunu tartışma gündemindeydi.

DSP,[11] 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca sosyal demokrat seçmenler için SHP ve onun devamı olan CHP'ye bir alternatif oluşturdu. DSP 17. Yasama Dönemi'nde, Ocak 1986'dan itibaren, saflarına katılan küçük bir milletvekili grubu tarafından temsil edilmekteydi. Aralık 1986'da gerçekleşen HP-SODEP birleşmesinden sonra, buradan ayrılan 19 milletvekilinin saflarına katılması ile mecliste grup oluşturacak bir sayıya ulaşmış oldu. 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan ara seçimlerde, genel başkan Rahşan Ecevit'in SHP genel başkanı Erdal İnönü karşısında İzmir'de kaybetmesiyle, seçim hedeflerine erişemedi. DSP, 18. Yasama Dönemi'nde mecliste temsil edilmedi. 19. Yasama Dönemi'nde (tam olarak 15 Ekim 1994'e kadar) DSP'ye geçen milletvekili sayısı 3 ile 9 arasında bir dalgalanma gösterdi.

Partilerin 1983'teki kuruluş aşaması, bütün partilerin kurucu üyelerinin, seçimlere katılabilme doğrultusunda yasal engellere takılmamak için, askerî müdahale öncesindeki siyasi ilişkileri yeniden biçimlendirmek zorunda olduğu, *yukarıdan* yönlendirilen bir süreç olarak yaşandı. Dağıtılan CHP içerisindeki grup ve fraksiyonların büyük çoğunluğu için, Erdal İnönü başkanlığında birleştirici bir görünüme bürünen SODEP, 1983 yılından sonra yeni siyasi adres oldu. Partilerin *yukarıdan aşağı* şekillendiği sürecin aksine Ecevit, partiyi tabandan oluşturma iddiasıyla hareket etmekteydi. Böylesi bir süreç doğal olarak daha uzun bir süreyi gerektirmekteydi. Bu süreç 1984 yılındaki yerel seçimler sonrasında yayınlanan bir çağrı metni ile başlayıp,[12] 14 Kasım 1985'teki resmî kuruluşla sonuçlanmıştır.[13] Başlangıçta hedeflenen 40.000 kurucu üyeden sonuçta yalnızca 612 kişi ortaya çıkmıştır. Ecevit ve eşi, partinin proleter ve anti-entelektüel yönünü vurgulamak için, bu üyelerin %70'i işçi, çiftçi ve zanaatkardır.[14] Ecevit'in CHP'nin ardılı olan HP, SODEP ve SHP'yi *entelektüalizm* ve *seçkincilikle* eleştirmesinin altında daima, kendi önderlik konumunu gündeme getirmek ve 1970'li yıllarda olduğu gibi kendisine muhalif olabilecek bu partilerdeki *"entelektüel yönetim kadrolarını"* uzak tutmak düşüncesi yatmaktadır. DSP, 1987 yılında katıldığı ilk genel seçimlerde SHP karşısında başlangıçta çok yavaş ilerleyebilmiştir. Sosyal demokrat seçmenler 1980'lerin ikinci yarısında ANAP karşısında alternatif olmanın birlikten geçtiği bilinciyle, 1987 yılında tercihlerini SHP'den yana belirlediler. Böylece DSP, önceleri, sosyal demokrat seçmenlerin büyük çoğunluğuna oyları bölücü bir güç ola-

rak göründü ve varlık sebebini açıklamak zorunluluğu ile karşı karşıya kaldı. Bundan dolayı DSP, sosyal demokrat rakibine saldırma ve ayrım koyma konusunda SHP'den daha çok çaba harcamıştır.[15]

1987'den beri partinin başında olan Ecevit, 80'li yılların ikinci yarısından sonra sosyal demokrat partileri birleştirmeye yönelik tüm girişimleri, görünüşe bakılırsa bu birleşmenin er ya da geç *kendi* çatısı altında gerçekleşeceğine emin olduğu için, reddetti. 1987 genel seçimleri öncesinde SHP ile gündeme gelen seçim ittifakı ise, SHP'nin reddedici tutumundan dolayı sonuçsuz kalmıştı.[16]

Ecevitlerin DSP içerisindeki otokratik yönetim tarzı, partinin kuruluş biçimi ile tezat oluşturmaktaydı. 1987 yılındaki halkoylamasına kadar yasaklı olan, ancak DSP'nin kuruluşunda ipleri elinde tutan Ecevit, 1970'li yıllarda CHP içerisinde ayrışmak zorunda kaldığı kliklerin DSP içerisinde yeniden doğmasını engellemeye büyük özen göstermiştir. Ecevit'in, SHP'nin içerisindeki kanatların mücadelesine yönelttiği eleştiri, aslında SHP'nin sol kanadına sağladığı geniş manevra alanı ve bu grupların kendini ifade etme özgürlüğüne yönelikti. Ecevit'e göre çağdaş bir sosyal demokrat parti sola belli sınırlar koymalıydı. Ecevit, CHP ve onun devamı olan SODEP/SHP'nin entelektüalizminden ötürü partiden uzaklaşan ve ANAP veya DYP'ye oy veren seçmenlere yönelmekteydi.[17] 1987'den itibaren SHP içerisinde Baykal tarafından temsil edilen kanatla, sözü edilen konuya yaklaşım bakımından çoğu zaman yakın durmalarına rağmen, *tarihi* nedenlerden dolayı bir ittifaka gitmemiştir: CHP'nin dağıtılmadan önceki son genel sekreteri ve 70'li yıllarda parti içindeki *sol* kanadı temsilen Ecevit'e muhalif olan Baykal, Ecevit'in DSP'yi oluştururken saflarında kesinlikle görmek istemediği *hizipleri* simgelemekteydi.[18]

Bir kez daha 1980'li yıllara geri dönelim: SHP'nin demokratikleşme ve ekonomi politikası programına[19] ilişkin oldukça kısır ve genel geçer talepler ileri sürdüğü 1986 ara seçimlerine paralel olarak, 26 - 28 Haziran 1987 tarihine kadar parti gündemini yoğun olarak meşgul edecek olan daha farklı bir parti programının oluşturulmasında il örgütlerinin söz aldığı bir tartışma süreci başlatıldı.[20] ANAP gibi *işbitirici* bir imaja sahip bir partinin aksine SHP, taban demokrasisi adına yapılan bu tartışmalardan dolayı, daima asıl olarak kendi kimliğini aramakla meşgul bir muhalefet partisi izlenimini vermekteydi. Program tartışmalarının noktalanmasından kısa bir süre sonra, siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik halkoylaması gündeme girdi (6 Eylül 1987). Bunu, Özal'ın 29 Kasım 1987 tarihine aldığı erken seçimlere

yönelik seçim kampanyası takip etti. SHP yine hiç ara vermeden, Baykal'ın başkanlığa aday olmasıyla yeni tartışmalara ve parti içi fraksiyonlaşmaya doğru sürüklenerek *içine kapandı*.

Partilerin tekrar tarih sahnesindeki yerlerini aldığı 1983 yazından sonra SODEP, HP ve daha sonradan SHP, askerler tarafından partilere getirilen sınırlamalardan dolayı zorunlu olarak, 12 Eylül 1980 sonrasında siyasi baskılara maruz kalan *solcuların* hamiliğine ve bu insanların desteğini almak için de askerî rejimle hesaplaşmaya yazgılı olmuştur. SODEP ve HP'nin solunda yer alan bir parti kurma fikri, 17. yasama döneminde (1983-1987) imkânsız görünmekteydi. Solcuların legal bir parti içerisinde faaliyet yürütebileceği tek örgüt bu iki partiydi. Bu yelpazede yer alıp siyasi baskılara maruz insanlar, HP milletvekillerinden, mecliste kendileri ile ilgili birşeyler yapmasını bekliyorlardı.

12 Eylül 1980 rejiminin birçok defa çıkartılan bilançoları,[21] oldukça çok insanın devlet otoritesinin yeniden tesisine yönelik uygulamalardan etkilendiğini ortaya koymaktadır: 1,6 milyon insan siyasi nedenlerden dolayı gözaltına alınmış ve bunların 650.000'i tutuklanmıştır. 388.000 kişinin pasaport hakkı elinden alınmış, 230.000 kişiye dava açılmış, 30.000 kişi siyasî nedenlerle ülke dışına kaçarken, 14.000 kişi de yurttaşlıktan çıkarılmıştır. Askerî mahkemelerde görülen büyük davalar,[22] 1983'te henüz sivil mahkemelere devredilmemişti. Sağ ve sol şiddet eylemcilerinin takibatının çok ötesine geçen önlemlerden, milliyetçi sağcı ve radikal İslâmcı gruplardan çok, sol yelpaze etkilenmiştir.[23]

SHP ve öncelleri, *solcuların umudu* olma görevine ilişkin çekingen bir tutum sergilemişlerdir. Askerî rejim ile bir hesaplaşmadan kaçınmış ve demokratik hakların savunulması sözkonusu olduğunda ANAP'a yüklenmişlerdir. SODEP'in ilk faaliyet raporu, sosyal demokratların orduya karşı tutumunun tipik bir yansımasıdır. Raporda şöyle denmektedir:

> "Toplumumuzun dört yıl önce içinde bulunduğu iç savaş halini andıran kargaşa ortamı bugüne kadar Cumhuriyetimizin karşılaştığı en tehlikeli bunalımdı. Bu nedenle Silahlı Kuvvetlerimizin 12 Eylül 1980 günü ülkede kardeş kavgasını önlemek için *zorunlu olarak* yönetime el koymaları sonunda ülkede yeniden huzur ortamının kurulması daha uzun bir süre gerektirdi."[24]

1984 yılında 2969 Sayılı Yasa'nın 15. Maddesi uyarınca, Askerî Rejime yönelik eleştirilerin cezalandırılacağı belirtilmişse de, askerlerin "iktidarı *zorunlu olarak* devraldığı" formülasyonu, darbeyle ilgili olarak, DYP'nin ilk faaliyet raporunda[25] asla bulunamayacak bir meşrulaştırma ifadesidir. Sosyal demokrat partiler, önce Evren, daha sonra ANAP ve MDP tarafından da propagandası yapılan, radikal unsurların imha edilmesi için askerî rejim uygulamalarının gerekliliği konusunda *kamuoyunda* da kabul gören görüşlerle en genel anlamda uyum içerisindeydiler.

Bu durumu somutlayan en iyi örnek, *12 Eylül Rejiminde* bir revizyona gidilmesine ilişkin belirli bir medenî cesaret gerektiren talebin, 1984 Nisan'ında sosyal demokrat partilerden birinden değil, bir grup aydın tarafından başlatılmasıdır: Bu grup 1984 Mayıs'ında, *Türkiye'deki demokratik sisteme yönelik görüş ve beklentilerin* dile getirildiği, Cumhurbaşkanlığı ve T.B.M.M'ne hitap eden bir dilekçeyle kamuoyuna yöneldi.[26] Sosyal demokratların 12 Eylül 1980 rejiminin yaralarının telafi edilmesi ve toplumsal barışın yeniden inşası için ilk girişimi ise ancak 1985 sonbaharında genel bir af kampanyasıyla gündeme geldi.[27]

SHP, Güneydoğu Anadolu'daki çatışmanın keskinleşmesine, gecikmeli olarak ve bir muhalefet partisinin gösterebileceğinden daha az bir kararlılıkla eğilmiştir. PKK'nin sayısız terör eylemleri sonucunda, güvenlik güçlerinin sivil halka potansiyel sempatizan muamelesi yapmaya başladığı ve işkence yöntemlerinden de geri durmadığı 1986/1987 yıllarında halkın etnik kimlikler temelinde etnik kutuplaşmasının oldukça gelişme kaydettiği görülmekteydi. SHP, gerçi güvenlik güçlerinin bu yaklaşımına değinmiş[28] ve böylece Kürtlerin beklentileri için bir tartışma platformu oluşturmuş, ancak bir Kürt ulusal hareketinin oluşmasını ve çatışmanın *her tarafı saran bir yangına* dönüşmesini önleyecek bir duyarlılıkla soruna eğilmemiştir. SHP'nin bu konuda *umut olma* misyonunda gösterdiği çekingen tutum salt CHP'nin tarihsel geçmişinden kaynaklanmamaktadır. Bunda, metropollerdeki sosyal demokrat yöneticilerin Güneydoğu Anadolu'daki seçmenlere *geri* kırsal kültürlerinden dolayı kuşkuyla yaklaşmalarının yanısıra, yöredeki feodal güç ilişkileri nedeniyle çok sık parti değiştirmelerinden ve diğer bölgelerden daha yoğun biçimde laiklik karşıtı partilere yönelmelerinden dolayı zaten sayıca ehemmiyetsiz gördükleri bu seçmenlere güvenmemelerinin de etkili olduğu düşünülmelidir.[29]

SHP'nin 1987 yılında Siirt'te düzenlediği bölgesel bir toplantıda, halk ve güvenlik güçleri arasında yaşanan kutuplaşmanın dile getirilmesine karşın, SHP 1987'deki parti programına, Güneydoğu Anadolu'ya özgü bazı sorunları demokratikleşme bağlamında dahil etmekle yetinmiştir: Köy koruculuğunun kaldırılması, yasal olmayan güvenlik soruşturmalarının durdurulması ve daha önceden düzenlenmiş olanların iptal edilmesi, *1402'liklerin* haklarının iadesi,[30] yurttaşlıktan çıkarılanlara bu haklarının geri verilmesi, pasaportların iadesi ve seyahat özgürlüğüne konan engellerin kaldırılması, siyasi nedenlerden dolayı gözaltına alınmış, sonradan beraat ettiği halde güvenlik soruşturmaları sonucunda kamuda görevlendirilmeyenlerin mağduriyetlerinin kaldırılması, öğretim kurumlarından atılan öğrencilerin geri döndürülmesi, askerî mahkemelerce DİSK ve Barış Davası sanıklarına verilen mahkumiyetlerin kaldırılması ve salıverilmeleri ve mahkeme kararı olmadan kapatılan partilere yeniden izin verilmesi bunların başlıcalarıdır.[31]

SHP ancak 1991 yazında 1982 Anayasasında köklü bir değişiklik önerisinde bulundu.[32] 12 Eylül'ün getirdiği politik sisteme karşı ilk değişim taleplerinin, cumhurbaşkanlığı makamını 9 Kasım 1989'da Özal'a teslim eden Evren'in son dönemlerinde dile getirilebildiğinin de bu arada dikkate alınması gerekmektedir.

18. Yasama Dönemi'nin (1987-1991) ikinci yarısında Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle rekabet koşullarında yaşanan değişiklik sonucunda, SHP'nin demokratikleşme talepleri hız kazanmıştır. Bu gelişmeler, Güneydoğu sorunsalı bağlamında SHP'nin içinden çıkarak Kürtlerin çıkarlarını kararlılıkla savunan bir parti olarak HEP'in oluşması; DYP'nin, iktidarı ANAP'tan alabilmek için temel insan haklarına bağlı, basın ve düşünce özgürlüğünden yana *gerçek ve şeffaf bir demokrasiden* yana ağırlığını koyması ve ANAP'ın da, insan hakları ve düşünce özgürlüğü ile ilgili konuları tümüyle DYP'nin tekeline bırakmamak için bu konulara eğilmesidir.[33] Bu üç etken, SHP'nin bir muhalefet partisi olarak demokratikleşme sorunlarıyla ilgili önderlik konumunu tehlikeye düşürmüştür.

SHP'nin, ANAP'ın *altın çağı* sırasında yararlandığı diğer bir politika alanı, ANAP tarafından *Türk-İslâm Sentezi* şiarı altında propagandası yapılan *manevî-ahlâkî değişime* karşı direniştir. Bu konuda da 80'lerin sonuna doğru koşullar değişti ve bu sorunsal kutuplaştırıcı etkisini bir hayli yitirdi. Kemalist ideolojinin bir temsilcisi olarak SHP de bu gelişmelerin sonucunda çekim merkezi olma özelliğini

kaybetti. Özellikle 17. Yasama Dönemi'nde (1983-1987) kültür ve din konuları ile ilgili kamusal tartışmaların merkezinde bulunan ve laiklik ilkesinin savunucularının bunlarla ilgili olarak kendilerini *dinsel gericilik (irtica)* karşısında savunma mücadelesi konumunda algıladığı sabit konu listesi, dili arındırma çalışmalarının düzenlenmesinden,[34] yasadışı Kuran kursları, cami yapımı ve resmi kurumlarda açılan mescitlerin artırılmasına,[35] üniversite öğrencilerinin kılık kıyafet yönetmeliğini çiğnemelerinden[36] (başörtüsüne biçilen siyasi misyon) *muzır neşriyata*[37] getirilen sansüre kadar geniş bir alanı kapsamaktaydı.

1990'lı yılların ilk yarısında *dinsel gericiliğin* kamuoyunda önceki on yıllık dönemdeki kadar ses getirmemesinin birçok nedeni bulunmaktadır: İslâmî bir toplumsal hareket karşısında teslimiyet ve alışkanlık etkenleri kadar yeni kuşağın özellikleri, çoğulcu toplumda *ötekine* karşı hoşgörü ve diyalog yönündeki çabalar Batılılaşma sürecinden artık dönülemeyeceği kanaatinin güçlülüğü de bu nedenler arasında sayılabilir. 80'li yılların sonuna doğru Güneydoğu'daki çatışmaların da etkisiyle, 1980'den sonra kimi muhafazakar entelektüeller ve askerler tarafından da desteklenen, ayrılıkçı eğilimlere karşı *Müslüman Milletin* dinsel birliğini propaganda etmenin vazgeçilmez bir ideolojik araç olduğu[38] düşüncesinin taraftar kazanmasının da rolü vardır.

Dinsel gericilikle ilgili korku yüklü tartışmanın sürdürülmesi ve devletin *din* üzerinde sıkı bir denetim kurmasını gerektiren Kemalist temel ilkelerde ısrar, 1990'lı yılların başında Refah Partisi'nin yükselişiyle birlikte gitgide Atatürkçü Düşünce Derneklerinin işi olurken, Kemalizmin milliyetçi unsurlarının taşıyıcılığını ise, Kürtlerin asimilasyonu doğrultusunda merkezdeki kitle partileri ve ordu yapıyordu. Geleneksel Kemalistlerin SHP'den ayrılmasını ve böylece *irticaya* karşı mücadelenin Partinin kimliğini oluşturan anlamını yitirmesini, Partinin bu sorunlardaki bir tutum değişikliğiyle açıklamak ise zordur. Sosyal demokratlar örneğin, üniversitelerde İslâmî hareketlere mensubiyetin sakal ve başörtüsü aracılığıyla sergilenmesi meselesinde çoğulcu toplum anlayışı temelinde hoşgörüden yana olabilirlerdi. SHP, bu konuda geleneksel yaklaşımında ısrar ederek pratikte askerî rejimin kıyafet talimatlarını savunmuştur. Kemalist modernleş(tir)me idealiyle bütünleşmiş cumhuriyet kuşağının SHP'den uzaklaşmasının temelinde daha ziyade parti içi güçler dengesinin, göçmen gruplar içerisinde üye kazanma çabası sonucunda kır kö-

kenli alt-proletaryanın lehine değişmesiyle, kentlilerin siyaset sahnesinden geri çekilmeye başlaması yatıyor olmalıdır. SHP'nin toplumsal tabanındaki göçmenler açısından, -Alevilerin özel durumu onların bu değerlendirmenin dışında tutulmasını gerektirmektedir- asıl gereksinimleri olan sosyal adaletin, dinsel motiflere dayalı bir Refah Partisi eliyle mi, yoksa sosyal demokrat değerler çerçevesinde SHP kanalıyla mı gerçekleşeceği sonuçta çok önemli görünmemektedir. SHP'nin, 1993'te yaşanan Sivas olaylarında,[39] güvenlik güçlerinin gecikmeli müdahalesinin sorumlusu olarak görülerek kendi öz alanında başarısızlığa uğraması da Kemalist geleneğin bu eski temsilcilerinin yabancılaşmasının dolaylı nedenleri arasında görülebilir.

SHP, 1989'a kadarki siyasi yükselişini daha çok ekonomi ve sosyal politikalarına borçludur: Partinin *sosyal adaleti* temsil misyonu ve bu doğrultuda *toplumsal sorunların* çözümüne yaklaşım biçimi, onun kitleler içerisinde taban bulmasını sağlarken, 1989 yerel seçimlerinden sonra yerel düzeyde, 1991'den itibaren de ülke genelinde *küçük adamın partisi* olma misyonunu oynamadaki başarısızlığına paralel olarak düşüşe geçtiğine tanık olmaktayız. *Küçük insanların* yaşam standartlarında hızlı bir iyileştirme ve daha iyi bir gelir seviyesi vaatleri 1983'te ANAP'ı, 1991'de de DYP'yi iktidara taşımıştır. "Adil Düzen" sloganı ile Refah Partisi de 1990'larm başında, *küçük insanların* çıkarlarını kendisinden önceki partilerden daha çok temsil ettiği savıyla iktidara oynamıştı.

CHP'nin 70'li yıllardaki geleneğiyle ve Partiler Yasası'nm bununla ilgili maddelerle uyum içerisinde SHP, kendisini işçi sınıfının bir partisi olarak değil, bağımlı çalışanların yanısıra *küçük* esnaf ve zanaatkarların ve çiftçinin de çıkarlarının temsilcisi olan bir kitle partisi olarak görmekteydi.[40] Partinin sanayici ve işveren örgütleriyle ilişkiye geçip geçmemesi ya da bunu yaparsa hangi tavizleri vereceği konusu parti içerisinde süregiden bir tartışma konusu olmuştur. SHP'nin 1983'ten sonra sendikalarla bir yakın temasının olmaması da sadece Partiler Yasasının kısıtları ile açıklanamaz.

Serbest piyasa ekonomisi, ihracata yönelme ve yurtiçi pazarının adım adım uluslararası rekabete açılması gibi fikirlerle krizin aşılmasının ve refah toplumuna giden yolun anahtarının kendilerinde olduğunu açıklayan ANAP ve DYP'nin aksine SHP, böyle bir mitostan yararlanamamış ve ekonomi politikaları alanına vakıf olmadığı yönündeki eleştirileri göğüslemek zorunda kalmıştır.

SHP, sosyal sorunların aşılması konularında yoksulların umudu

olma avantajından kısa bir süre yararlanabildi. 1989 yerel seçim zaferlerinin üzerinden henüz iki yıl geçmeden, 1991 genel seçimlerinde Parti kaybedenler arasında değerlendirilmekteydi. Metropollerde ve ülkenin kuzeybatısında, 1987'de elde ettiği oy oranlarına dahi ulaşamamıştı. Yalnızca Güneydoğu'da HEP'le girilen seçim ittifakı sonunda olağanüstü sayıda bir [ödünç] oy patlamasına ulaşabildi.

ANAP iktidarı süresince SHP'nin siyasi kampanyalarının ana gündemini *enflasyon ve pahalılık* belirlemiştir. Ancak SHP, ücret ve gelirlerin iyileştirilmesi konularındaki açıklama ve vaatlerinde diğer muhalefet partilerinden belirgin bir farklılık göstermemekteydi. 1989 yerel seçimlerinde aldığı ağır yenilgi üzerine ANAP da, kamu çalışanları ücretlerinin belirlenmesinde izlediği siyaseti değiştirmiş ve özel sektör çalışanlarını da kapsayan iyileştirme çabalarını destekleyerek, ücretlerin on yıllık bir aradan sonra ilk kez 1980 öncesi düzeyine gelmesini sağlamış[41] böylece 1991 seçimlerinde tümüyle başarısız olmaktan kurtularak geçerli oyların %24'üne ulaşabilmişti. SHP, 1991'de koalisyon hükümetine girdiğinde, 1980-1988 arasındaki ücret kayıplarındaki iyileştirme girişimlerine devam edilmesi beklentisi ile karşı karşıya bulunmaktaydı. Boratav'ın Harb-İş sendikasının araştırma bulgularına dayanarak verdiği rakamlara göre DYP-SHP ortaklığının 1991-1993'teki ilk döneminde ücretlerde %30-35 oranında bir reel artış kaydedilmiştir. Koalisyon hükümetinin 5 Nisan Kararları'nı (1994) açıklamasından sonra bütçe harcamalarına getirilen kısıtlamalar, ücretli kesimlerin bodrolarında %40'lık bir gerilemeye neden olmuştur. Boratav'ın araştırmasında[42] ayrıntıları ile okunabilecek olan bu gelişme 1995 seçimlerinde koalisyon hükümetinin düşmesinde önemli bir rol oynamış, SHP ve onun devamı olan CHP'nin iniş e geçmesiyle sonuçlanmıştır.

Refah Partisi'nin 1992 yılından sonra yıldızının parlamasında belirleyici olan, *yoksullara* ve Özal döneminin *ekonomik mucizes*inin kaybedenlerine yönelik bilinçli propagandası, 90'ların başında bu seçmen potansiyelinin, SHP'nin ekonomi ve sosyal politikalarında telaffuz ettiğinden ve mevcut koalisyon çerçevesinde yapabileceklerinden çok daha fazla radikal beklentiler içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

SHP'nin 1989 yerel seçimlerinde elde ettiği göreli başarıdan kısa bir süre sonra oy kayıplarına uğramasının nedenleri tahlil edilirken, SHP ve DSP arasındaki rekabetin de gözönünde bulundurulması gerekmektedir: Ecevit'in 1988'de partisinin başkanlığından ayrılması,

Harita 1:

Bayrampaşa ilçesi nüfusunun doğum yerine göre dağılımı, % olarak (n= 212.570)

□ ≥ 0 ▨ ≥ 0,3 ▨ ≥ 0,6 ▨ ≥ 0,9 ■ ≥ 1,2 ■ ≥ 1,5 ■ ≥ 1,8 ■ ≥ 2,1 ■ ≥ 2,4 ■ ≥ 2,7 ■ ≥ 3

siyasi faaliyetlerine son verdiğini açıklaması ve yerel seçimlere iki ay gibi kısa bir süre kala yapılan olağanüstü parti kurultayında yeniden aday olması DSP'nin 1989 yerel seçimlerine oldukça zayıf bir konumda girmesine yol açmıştı.[43] SHP, DSP'nin bu durumundan yararlanmış olmalıdır. 1991 genel seçimlerinde DSP'de bu türden bir yönetim zaafından bahsetmek mümkün değildi. Üstelik DSP, Bayrampaşa'daki seçim başarısından sonra, çok daha büyük sayıda seçmenin *saf değiştireceğini* umabilirdi.

DSP'nin 1990 ara seçimlerinde Bayrampaşa ilçesinde elde ettiği seçim sonuçları, DSP'nin de (sosyal) demokrat solcular için, özellikle kendilerini ihmal edilmiş hisseden veya parti içinde yaşanan fraksiyonlaşmadan dolayı partiye kızan SHP'liler için bir *adres* olarak varlık gerekçesi kazandığını göstermektedir.[44] Sosyal demokratlar arasında ateşli tartışmalara yol açan SHP'li seçmenlerin DSP'ye yönelmeleri olgusu, SHP'nin 1989'da metropollerde yönetime gelmesiyle yakından ilişkili görünmektedir. Bayrampaşa ilçesi nüfusu, memleketleri bakımından değerlendirilecek olursa, DSP'nin 1991 ve 1994 seçim sonuçlarına göre başarılı olduğu yerleşim birimleri ile güçlü benzerlikler göze çarpmaktadır. Burada verilen haritanın DSP seçmenlerinin geldikleri bölgeleri kesin olarak yansıtmadığı ve yerel seçimlerde kişi faktörünün genel seçimlere oranla daha etkili olduğu gözardı edilmemelidir.[45]

SHP'ye daha sonradan yöneltilen, İSKİ'yi himaye ettiği Sivaslı ve Erzincanlılarla doldurduğu suçlamaları Bayrampaşa ilçesindeki se-

çim sonuçları ile beraber dikkate alındığında, DSP'nin, SHP içerisinde kendilerini Alevilerce arka plana ittirilmiş hisseden (çoğunlukla Sünni kökenli) Trakyalı ve Karadenizli seçmenler için bir kitlesel bir çekim odağı olduğu düşünülebilir. Parti politikalarına bağlılık konusunda hemşehrilik ve etnik kökenin oynadığı role 6. ve 7. Bölümde değinilmektedir.

Alevi sosyal demokrat bir kampla (SHP/CHP) ve Sünni sosyal demokrat (DSP) bir kamp arasındaki bir kutuplaşma eğiliminin göstergelerini 1995 genel seçimleri bariz bir biçimde ortaya koymaktadır. Alevi sosyal demokratların DSP'ye mesafeli yaklaşmış olmaları, Ecevit'in *Alevi kimliğini* tanımaması veya onların dinsel-siyasal beklentilerine karşılık vermemesi ile açıklanamaz.[46] Hatta sözkonusu sorunların, DSP metinlerinde 1990'ların başlarında rekabet halinde olduğu diğer sosyal demokrat partilerden daha belirgin biçimde dile getirildiği bilinmektedir. Tarafların birbirinden uzaklaşmasında, Ecevit'in, *demokratik sol* tanımlaması ile *Türkiye'ye özgü bir sosyal demokraside* ısrar etmesi, bu anlamda Marksist kökleri olan Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerden ayrılması ve bu çizginin Alevilerin özdeşleştiği *sol* anlayışından farklılaşması etkili olmuş olabilir.[47] Alevi seçmenlerin SHP/CHP'de ısrar etmelerinin temelinde en çok, Ecevit'in tek adam yönetimi yatıyor olmalı. Parti içi fraksiyonların denetimi, "lider partisi" karakteri taşıyan bu örgütlenme biçiminde tümüyle onun elindeydi. DSP, hemşehri veya din ilişkilerine dayalı örgütlenmelere SHP ve CHP kadar parti içerisinde hareket serbestliği sağlamamaktaydı. Oysa CHP ve SHP'nin tarihi parti içi klik ve fraksiyonların çekişmeleriyle doludur ve Parti, kamuoyunda daha çok birbiriyle rekabet halindeki ilişki ağlarının çatı örgütü olduğu izlenimine sahiptir. SHP, dolayısıyla yeni oluşan CHP de, bu bakımdan DSP'den daha *çoğulcu* bir karaktere sahiptir. 24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde DSP'nin Sivas, Erzincan, Tunceli ve Kahramanmaraş gibi CHP kalelerinde başarılı olamaması, bu verilere dayanarak şöyle açıklanabilir: Koşulların Batıya göre daha fazla göçe zorladığı ve geride kalanların partilere yaşamsal gereksinim duydukları ve dinsel ilişkilerin partiyle olan etkileşimlerinde belirleyici olduğu yerleşim birimlerinde, seçmenler DSP'ye geçmeleri halinde parti yönetimince dışlanacakları kaygısını taşımaktaydılar. Trakya, Ege Bölgesi, Akdeniz sahilleri ve Çukurova havzası gibi ekonomik ve toplumsal gelişme içerisinde olan yerleşim birimlerinde yaşayan ve öteden beri kişisel bağlantı ve aracılıklar olmadan da partiye ulaşmakta güçlük çek-

meyen sosyal demokrat seçmenler için, bu geçiş daha sancısız olmuştur.

İSKİ'de yaşanan rüşvet skandalı,[48] SHP'de bir güven bunalımı yaratmış ve koalisyon sürecinde inişe geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sözkonusu gelişmenin etkileri, olayın kamuoyunda henüz 1992'den sonra tartışılmaya başlanmasından dolayı, ancak 1994 yerel seçimlerinde hissedilmiştir.

Buraya kadar, demokratikleşme sorunsalı, *toplumsal sorun* ile *manevî-ahlâkî dönüşüm* ve SHP'nin [iç ve dış] rekabet ile belirlenen üç siyasal düzlemde SHP'nin yükseliş ve düşüşünün yanıtı verilmeye çalışıldı. SHP ve onun devamı olan CHP'nin, ne ANAP, ne de DYP'nin hükümetten düşmesinden sonra yaşamadıkları ölçüde ağır bir varoluşsal krize düşmesinin nedeni, parti içi fraksiyonlar dikkate alınmadan anlaşılamaz.

Baykal taraftarları ve karşıtları, Baykal'ın SHP'ye katıldığı tarihten, yönetimindeki kanatla beraber, yeniden kurulan CHP'ye ayrıldığı tarihe kadar (12 Eylül 1992) parti kurultaylarında beş kez karşı karşıya gelmişlerdir. Baykal, kendi meydan okuması üzerine gerçekleşen üç kurultayda rakibi İnönü'ye yenilmiştir. 26 Ocak 1992 tarihinde gerçekleşen sonuncusu dışındaki kurultaylar 19. Yasama Dönemi'nde, muhtemel bir iktidar arifesinde yapıldığı için, dolaylı olarak hükümet makamlarının paylaşımına ilişkin kararlar gündemdeydi.

Deniz Baykal'ın parti genel sekreterliği görevini yürüttüğü 29 Haziran 1988 - 29 Eylül 1990 döneminde, parti kurultaylarındaki güçler dengesini etkilemek için, parti içerisindeki kanatlar çabalarını yeni üye kazanımına ve il-ilçe örgütlerindeki rakip yönetimleri değiştirmeye odaklamışlardır. Fraksiyonların birbirine karşı mücadelesinde, *sol kanat*la ilgili tartışmalar, sızmalara ilişkin ithamlar veya Paris Konferansına katılan yedi milletvekilinin partiden ihracı meselesi, daha bu evrede esaslı farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Parti başkanlığından ayrılması ve 6. Olağanüstü Kurultay'da İnönü'ye yenik düşmesinin ardından Baykal 1991'den itibaren görüşlerini yazılı olarak sunmaya ve taraftarlarını kendi yayın organı aracılığı ile harekete geçirmeye başladı. Bu yazılar,[49] Baykal kanadının kendini ifade etme çabalarını yansıtmaktadır. Yazılar, siyasi çizgi farklılığının hiçbir biçimde sorunun özünü oluşturmayıp kenar süsü işlevi gördüğünü, fraksiyonlaşmanın kimin daha iyi bir parti başkanı olacağı tartışmalarında odaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, 1991 seçimleri öncesinde 3. Olağan Kurultay'da, *Yeni Sol*'un

temsilcileri olarak programlarını açıkladıklarında daha açık görüldü. Modern bir sosyal demokrat parti modeli taslağının sunulduğu bu programlar birbirinden farklılık göstermekte ve bu iki şahsiyeti izleyenlerin ittifakının öncelikle parti başkanı İnönü'nün değiştirilmesi gerektiği üzerindeki mutabakata dayandığı anlaşılmaktadır. Cem, çağdaş bir sosyal demokrat partinin, tarihsel işçi sınıfı misyonunu yerine getirmesi gerektiğini, sol (proleter) bir karaktere sahip olması ve kitlelerin gözünde *"sıradan"* bir parti olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna karşılık Baykal, solun yaşadığı krizi, onlarca yıldır kendileri tarafından savunulan değerlerin bugün artık toplumun her kesimi, hatta sağcılar tarafından dahi sahiplenilmesiyle açıklamakta; bunun içine SHP'nin Üçüncü Dünyalı kimliğinden sıyrılması ve sosyal demokrasinin bölüşüme dayalı bir solculuk çizgisinden, *üretime dayalı bir solculuk çizgisine* yönelmesi gerektiğini belirtmektedir.[50] Yüksek bir yaşam standardı, yaşam kalitesi, refah düzeyi ile tüketim toplumunun, zaten sosyal demokrasinin hedefleri arasında yer aldığının kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[51]

Baykal bu konuşmasıyla, yeni orta zümrelerin henüz tatmaya başladıkları yaşam standardına olan haklarını vurgularken, bu kesimlere katılamayıp geride kalmış olanların paylaşım mücadelesinin onu artık pek fazla ilgilendirmediğini açıklamaktadır. Cem ise, sınıf atlayamamış seçmen kitlelerine ulaşmayı düşünmektedir. Gerek Baykal'ın karşıtları gerek Cem'in taraftarları içerisinde de *catch-it-all* (tüm görüşleri kucaklayan) parti modelini benimseyen insanların bulunmuş olması bir yana bırakılacak olsa dahi, karşıt pozisyondaki Cem ile Baykal'ın İnönü yanlılarına karşı olma temelinde biraraya gelmiş olmaları, partinin siyasi çizgisi ile ilgili içeriksel tartışmanın ikincil önemde olduğunun göstergesidir.

1991 genel seçimleri arkasından Baykal kanadı, DYP ile girilecek bir koalisyona çekince koyarak, parti kurultayının olağanüstü toplanması talebinde bulundu. Baykal ve İnönü taraftarlarının son kez güç gösterisinde bulunduğu 7. Olağanüstü Kurultayı, koalisyon protokolü imzalandığı[52] ve dolayısıyla kurultayın toplanma nedeni fiilen ortadan kalktığı halde 1992 Ocak'ında gerçekleşti ve Baykal'ın az bir farkla yenilgisiyle sonuçlandı. Baykal bunun üzerine beklemeye geçti. 16 Ekim 1981'de partilere konan 3821 nolu yasağın 1992'de kalkmasıyla, CHP'de müstakil bir pozisyon almaya giden yolun önü açılmış oldu.

HEP kökenli milletvekillerinin Mart sonundaki kanlı Nevruz olayları akabinde, Baykal taraftarlarının da sonbaharda ayrılmasıyla, SHP

daha koalisyonun ilk yılında iki önemli seçmen ve üye potansiyelini yitirmiş oldu. SHP'de sürekli hale gelen krizlere, 1992'de İSKİ skandalı eklendi.

1993 ilkbaharında, 10 Mart 1993 tarihindeki 26. Olağan Kurultay'da Baykal'ın CHP başkanlığının onaylanmasından ve her iki partinin başkanlarının da sosyal demokratların birleşmesine ancak kendi çatıları altında sıcak baktıklarını açıklamalarından sonra, SHP ve CHP'nin kendi yollarında yürüyecekleri anlaşılmıştı. SHP'nin 1993'te yeni bir program ve tüzük değişikliğini gerçekleştirmesinin ve 17 Nisan 1993 tarihinde Özal'ın beklenmedik ölümüyle Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından SHP'nin 1993 Haziran'ında 4. Olağan Kurultay'ında İnönü, aktif siyasetten çekildiğini açıkladı. 12 Eylül 1993'teki 4. Olağan Kurultay'da delegeler, dört aday arasından Ankara Büyükşehir Belediyesi eski başkanı Murat Karayalçın'ı parti başkanlığına getirdiler. SHP'nin zirvesinde gerçekleşen bu değişiklikten sonra, 1993 sonbaharındaki ilk birleşme girişimi sonuçsuz kalmıştır.[53]

1994 martında yapılan yerel seçimlerde sosyal demokrat seçmenler DSP, CHP ve SHP arasında bir tercihte bulunmak zorundaydılar. Sosyal demokratların bu bölünmüşlüğü, DSP lehine depremvârî kaymalarla sonuçlanmamıştır. SHP'nin aldığı %13.5'luk oy oranı, birbiri ile rekabet halinde olan bu partileri korkutmuş olmalıdır. Çünkü SHP'nin koalisyonda başarısız olması durumunda, bazı seçmenlerin buradan CHP'ye gideceği ve sonuçta hiçbir sosyal demokrat partinin %10'luk ülke barajını aşamayacağı ihtimali belirmiştir.

CHP ve SHP yönetimleri 1994 Eylül'ünde birleşmenin temel ilkeleri üzerinde anlaşarak, bunu bir protokole bağladılar. Son birleşme protokolü, delegeler tarafından 24 Aralık 1994'te ayrı kurultaylarda karara bağlandıktan sonra, 18 Şubat 1995 tarihinde CHP'nin 12. Olağanüstü Kurultay'ında, CHP çatısı altında gerçekleşti. Baykal ve karşıtları arasındaki çelişkiler -partinin yönü, koalisyona devam edip etmeme ve parti yönetiminde kanatların temsili- henüz bir çözüme kavuşmamıştı ve geçici başkan olarak Hikmet Çetin'de anlaşılarak bunların üstü örtüldü. 1995 Eylül'ünde yapılan 27. Olağan Kurultay sonucunda başkan seçilen Baykal, parti içi güçler dengesinin yeni bileşiminde belirleyici oldu ve bunun sonucunda, koalisyonun sona ermesiyle birlikte bazı önemli isimler DSP'ye geçti.

Yeni CHP'de, Baykal'ın[54] daha 1991'de SHP'de dile getirdiği iki önemli değişiklik gündeme geldi: CHP, bir lider partisi olmaya ve

sosyal tabanını yeni sınıfta aramaya karar verdi.

CHP, 1995 genel seçimleri öncesinde,[55] enflasyon, iş, ekmek, konut ya da terör ve Doğu'daki muhasara hali gibi daha varoluşsal sorunlara fazla değinmeden, *teknoloji devrimi* ve *bilgi toplumuna gidiş*'e vurgu yaparak, Anayasa reformu, *devletin küçülmesi* ve daha etkin bir yönetimin gerekliliği üzerinde durdu.[56] Baykal'ın -sivrilterek söylersek- metropollerdeki dizüstü bilgisayarlı ve cep telefonlu kuşaktan seçmenler üzerine yaptığı hesap tutmadı. CHP'nin, ANAP ve DYP'nin de üzerinde çalıştığı bir gruba yönelmesi, 1995 genel seçimlerine *sosyal adalet* çağrısı ile giren Refah Partisi'nin yoksul seçmenler içerisinde her zamankinden fazla taraftar bulmasına getirilebilecek açıklamalardan biridir.

SHP İstanbul il örgütü üyelerine dönük bu anketin yürütüldüğü 1992 ilkbaharında SHP, mecliste üçüncü büyük partiydi ve böylece DSP'nin çok önünde yer almaktaydı. Üç yıl sonra SHP'nin içinde eridiği CHP, 1995 genel seçimlerinde %10 barajını güçlükle aşabilmiştir. Bu düşüşün gerekçeleri üzerine bazı sayıltılar burada açıklanmaya çalışılmıştır. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta bulunmaktadır: 1992'de yapılan ve tamamlanan bu araştırma sonuçları, o dönemki siyasi koşullar gözönünde bulundurularak değerlendirilmelidir. 1992 ilkbaharında HEP kökenli milletvekilleri partiden henüz ayrılmamışlardı. Araştırma kapsamındaki örneklem kümesinde bulunan üyeler, Baykal ve İnönü arasındaki üçüncü çekişmeyi yenilerinin izleyip izlemeyeceğini bilmiyorlardı. CHP'nin yeniden kurulması ve Baykal'ın SHP'den ayrılması, Özal'ın ölümü, İnönü'nün parti başkanlığından geri çekilmesi... Üyeler bu gelişmelerin hiçbirini bilemeyeceği gibi, siyasi önderlerin alacağı kararlar üzerinde bir etkileri de yoktu. Bunun da ötesinde, milletvekillerinin çok sık transfer olmalarının *basit* üyelere nasıl bir emsal teşkil ettiğini hesaba katarsak, eski SHP üyelerinin *sağlam* bir taban oluşturmadığı yargısı, ayakları yere basmayan bir önyargı olarak görünmektedir.

3. Türkiye'deki Partilerin Büyüklük Ölçüleri: Üye Sayılarına İlişkin Olası Yorumlar

Üye sayıları, partiler açısından, onların toplumdaki yaygınlığını belirlemek bakımından, turnusol işlevi görmektedir. Batı Avrupa parti sistemlerinde bu türden veriler son derece doğal olarak siyasal bilim ve ikincil literatür kaynaklarından elde edilebilirken, genç Türkiye Cumhuriyeti tarihi için bu tür kaynaklara rastlanılmamaktadır. Gerek Türkiye'deki partiler üstüne 1980 öncesi ve sonrası literatürde, gerekse parti içi yayınlarda, politik kitle örgütlerinin üye sayısı hakkında oldukça kısıtlı veriler bulunmaktadır. Parti araştırmalarında bu konuya yeterince eğilinmemesi, değişik sebeplerden kaynaklanıyor olabilir: Üye kayıt tutanakları partilerin değişken tarihî süreçleri içinde imha edilmiş olabilir, partiler üye sayılarını hiç ya da yeterince belirleyememiş veya taktiksel nedenlerden dolayı gizli tutmuş olabilirler. Diğer taraftan "parti içi demokrasi" ve "işlevli temsil" ile ilgili eksiklik parti tabanı tarafından sessizce kabullenildiği için parti merkez organlarının uzun süre somut üye istatistikleri ile ilgilenme gereği duymadığını da düşünebiliriz. Özellikle 1980 öncesi kurulan partilerin, şimdiye dek araştırmaya açık olmayan ve değerlendirilemeyen üye kayıtlarına ilişkin, ancak emekli parti kadrolarının açıklamaları ve arşivlerdeki parti içi yazılar üzerinden birtakım bilgilere varılabileceği söylenebilir.

Üye sayıları partiler tarafından propaganda amaçlı değerlendirilmektedir. Kamuoyu açısından ise, ilgili partinin toplumsal yaygınlığını ve politik önemini ifade etmektedir. Örgütün üye sayısına ilişkin veriler inandırıcı olduğu ve siyasî karşıtları tarafından kuşkuyla karşılanmadığı sürece, üye kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulmasına ve denetlenmesine gerek duyulmayabilir.

Parti içi fraksiyonların mücadelesinde ve partiler arası rekabette yerel parti örgütlerinin üye kayıtlarına güvenilir inandırıcı bilgileri oldukça önemli stratejik değer taşımaktadır. Bu durum üye verilerinin güvenilir incelemeler için kullanılması veya gizli tutulması doğrultusunda değerlendirilebilir. Seçim kampanyalarında da üyelere ilişkin yaş, cinsiyet, üyelik süresi, meslek türü, yani "bizim üyelerimiz kimdir?" sorusunun yanıtına yönelik demografik ve toplumsal veriler önem taşımaktadır. Parti yönetimleri açısından bu tür verilerin geçmişte, üye kayıtlarının değerlendirilmesinden çok, tabanla kurulan doğrudan ilişkilerden çıkarıldığı söylenebilir. Bu durumu Güneş Ayata aşağıdaki gibi açıklamaktadır.

> "Hiçbir siyasi parti üyesinin, delegesinin, yöneticisinin basit bir istatistiğini bile tutmaz. Bilgisayar çağında bu ancak umursamazlıkla açıklanabilir. Zaten bütün partilerde yönetici konumundakiler bu konuyla ya ilgilenmezler ya da partilerine ilişkin her türlü konuyu bildikleri kanaatindedirler, çoğunlukla da yanılmaktadırlar."[57]

Parti üyeleri ile üye olmayanları ayırdetmeye yönelik bir parti içi uzlaşma ya da başka bir ifade ile seçme hakkı bulunanlarla bulunmayanların sınırlanması, parti içi demokrasi uygulamaları için gerekli asgarî koşulları oluşturmaktadır. Parti mercilerince kadrolarla ve nesnel durumla ilgili alınan kararların meşruluğu işlevliliği, parti organlarının, çelişkiye düşürmeyen ve gecikmelere meydan vermeyen bir örgütsel çabayla parti içi kararlara katılım konusunda kimlerin hak sahibi olduğunu saptayabilme yeteneğine bağlıdır. Organları oy çoğunluğuyla belirlenen kitle örgütlerinde, seçilenlerin meşruluğuna kuşku ile yaklaşıldığında, parti içi muhalefetin kişilere ve olaylara ilişkin tartışmalı kararlara sadık kalması beklenemez.

Kadro devşirmede, daha ilk aşamada yani ilçe parti kongreleri için delege seçimlerinde, demokratik olmayan seçim süreçleri örgütsel bütünlüğü tehlikeye sokabilir. Bu durumda, kaybeden parti içi muhalefet ayrılmak veya naylon üye kaydetmek yahut üye kayıtlarıyla oynamak gibi gayrımeşru yöntemlere başvurarak çoğunluğu almaya çalışmak seçeneklerine başvurabilir. Üye kayıtlarının düzenli tutulması ve denetlenmesi, ayrılmaları önlemede ve parti içi muhalefetle bütünleşmede partilere yardımcı olabilir.

İncelenen kayıtlarda, 1940'ların sonunda çok partili sisteme geçişten 1980'lere kadar uzanan süreçte, Türk partilerinin tabanları tara-

fından, üye kayıtlarını, kişilere ve olaylara ilişkin kararlarda manipülasyonlara izin verilmeyecek biçimde tutmaya zorlayacak bir tutum ile karşılaştıklarını gösteren verilere rastlanılmamaktadır. Ancak bu durum, tekil yerel vakalarda üye kayıtlarının düzensiz tutulmasından kaynaklanan meşruiyet sorunlarıyla boğuşmalarını dışlamamaktadır.

Sağlıklı bir üye kayıt kütüğü tutulması işlemi, standart üye kayıtlarını fazlasıyla güçleştiren yoğun bir iç göçün yaşandığı ve kısa bir süre öncesine kadar okuma-yazma oranının düşük olduğu[58] bir ülkede partilerin örgütsel ve teknik donanımları ile yakından ilgilidir. Ulaşılamayan oturum bilgileri (ikamet ilmuhaberleri) ve standartlaşmamış adres verileri kadar, yetersiz iletişim olanakları da bu işi zorlaştırmaktadır. 1970' lerin sonundan itibaren mevcut olan elektronik veri işleme araçları da bu engelleri ortadan kaldıramamıştır. Bu durumu aşmak için kadroların sürekliliği ve yüksek derece bir kurumsallaşma gerekmektedir. Bu koşullara kısa yaşam süreleri içerisinde hiçbir parti sahip olamamıştır. 1960, 1971 ve 1980 askerî müdahaleleri, politik önderlik genelde aynı kalmakla birlikte, kurumsal sürekliliğin tahrip olmasına neden olan, yeniden yapılanma zorunluluğunu bütün partilere dayatmıştır.[59]

Türk partileri içindeki üye düzenine ilişkin bu uygulamalar özellikle kendilerini her an hükümete amâde olarak gören merkez partiler için, kitle partileri için geçerlidir. Politik yelpazenin uç noktalarındaki, mütevazı büyüklükteki, üyelerine yönelik beklentileri farklı nitelikte ve üyelerin ideolojik bağlılıkları daha güçlü olan küçük partiler için, bu koşulların geçerliliği daha sınırlıdır. Gerçi küçük partiler üye sayıları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmuş olmalıydılar; ancak komplo ya da olası bir örgütlenme yasağı gibi nedenlerden dolayı, üye sayıları 1980 öncesinde açıklanmamıştır.

3.1. Tek Parti Döneminde, Parti Üyeliği ve Üye İstatistikleri

1923-1946 yılları arasında tek partili dönemin CHP'si 1980 ve 90'lı yılların SHP'sinden içerik ve biçim itibariyle birçok bakımdan ayrılmaktadır. SHP üyelerinin büyük çoğunluğunun, partilerini anne-babalarının ve onların büyüklerinin partisinin devamı olarak görmeleri,[60] CHP'nin sosyal temeline dönük bir değerlendirmeyi anlamlı hale getirmektedir. Bunun ötesinde, önceki CHP'nin sınırlı üye sayısında kendisini belli eden geleneksel çizginin, bugünkü SHP'nin, Kürt

milliyetçilerine karşı takındığı yalpalayan politik tutumu açıklayabileceği düşünülebilir.

Tek partili dönemde CHP'nin 1930, 1933, 1936 ve 1941'deki üye sayıları bilinmektedir. 1930'da CHP 800.000 (nüfusun %5'i), 1933'te 1.059.000 (nüfusun %7'si) kişiyi parti üyesi olarak kabul ederken, 1941'de parti-içi kaynaklara göre kayıtlarda 1.512.719 CHP üyesi görülmektedir. 1948'de yani DP'nin kuruluşundan 2 yıl sonra ve ilk çokpartili seçimde nüfusun %9.5'i, yani 1.898.394 kişi CHP üyesi idi.[61] Steinhaus ve Kabasakal, CHP'nin 15. kuruluş yıldönümüne ilişkin bir yazıda, partinin 1938'de üye sayısını yuvarlak hesapla 2 milyon dolayında açıkladığını belirtmektedirler.[62] Bu rakamlardan, CHP'nin kamuoyundaki politik meşruluğunu abartılmış üye sayıları ile sağlamaya çalıştığı anlamı çıkarılabilir.

Örgütlenme düzeyi, iki aşamalı seçim sisteminin ilk seçmenlerine veya çalışabilir (erkek) nüfus esas alınarak değil, toplam nüfus temelinde belirlenmiştir. Karşılaştırma için şunu söyleyebiliriz: CHP'nin 1948 yılındaki üye sayısı, Almanya'da Nazi Partisi'nin 1943'te ulaştığı 6.5 milyonluk üye sayısına benzer bir örgütlenme düzeyi arzetmektedir.[63] Velhâsıl bu verilere ilişkin kuşku duyulabilir. Bununla birlikte üye sayılarının sadece üye kayıtlarını tutmakta ve denetlemekte beceriksiz parti bürokrasisinin bir ürünü ya da salt propaganda amaçlı olmasından dolayı hayali rakamlar olmaktan çok, bir bakıma Kemalist Hareketin halktaki dayanaklarının yansıması olduğunu gösteren birçok belirti bulunmaktadır.

1927-1943 yılları arasında, adaylar dolaylı yani rekabetin olmadığı seçimlerde belirlenirdi.[64] Tek partili sistemlerde rekabetin olmadığı dolaylı seçimlerin ve yurttaşların "Devlet Partisine" bağlanmasının, çoğulcu demokrasilerdeki seçim ve parti üyeliğinden farklı işlevleri vardır: Bu uygulamalar, sistemin mantığı açısından, siyasi güç uğruna rekabeti engellemeli, muhalefetin entegrasyonunu ve denetimini güvenceye almalı, siyasi çatışmaları yönlendirmeli, varolan güç ilişkilerini meşrulaştırmalı, eyleme hazır bir ortak iradenin oluşmasına katkıda bulunmalı, halkı toplumsal değerler, politik hedefler ve programlar için seferber edebilmelidir.[65] 1930 ve 40'lı yıllardaki üye sayıları Kemalist seçkinler tarafından temsil edilip propagandası yapılan değerler ile politik hedeflerin, hangi bölgelerde ve hangi oranda halkı etkilediğini gösteren bir turnusol kâğıdı olarak değerlendirilebilir. Üye sayıları parti içi kararları etkilemek doğrultusunda bir örgütsel işleyişe katılım için geçerli bir ölçüt izlenimi vermemektedir.

Çünkü buradaki işleyiş parti yönetimi tarafından sıkı sıkıya sınırlanmıştır ve parti içi seçimler seremonik karakterdedir.[66] Yerel düzeyde çok fazla değişen üye sayısından hareketle bu zaman dilimi içerisinde CHP'nin Kemalist devlet ve parti örgütü üzerindeki etkisinin düzeyi belirlenemez.

Eylül 1923'te Halk Fırkası adıyla kurulan CHF,[67] 1924 yazından başlayarak örgüte daha geniş bir üye kaydına başlamıştır. Tunçay'a göre parti bu ana kadar, üye tabanı olmayan bir kadro partisi olarak değerlendirilebilir.[68] 1935'den itibaren kadınlar da CHP'ye üye olabiliyorlardı.[69] Seçmen yaşının altındaki tüm Türk gençliğini partinin doğal üyesi olarak kabul eden CHP'nin 1931 yılındaki tüzüğünün 6. maddesine işaret eden[70] Tunçay, Mustafa Kemal'in aynı yıl 18 yaş üstü tüm yurttaşları partide örgütlemeyi amaçlayan bir açıklamasına dikkat çekmektedir.[71] CHP'nin üye kayıtları ile ilgili tüzük maddelerinin tartışıldığı 1931'deki 3. Olağan Kurultay tutanaklarından, bu açıklamaların, gençliği asla gerçek üyeler olarak değil esasen potansiyel üyeler olarak gören, önderliğin politik hedeflerine uyumlu, örgütlü bir solidarist cemaat idealini dile getirdiği anlaşılmaktadır.[72]

Üye kayıtlarına ilişkin kıstasların tartışıldığı 3. Olağan Kurultay, CHP'nin üye tabanında genişlemeye ilişkin ikircikli tutumunu canlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Partinin geniş halk kesimlerine açılımına ilişkin kaygıları, özellikle milletvekili Alaattin Tiritoğlu[73] tarafından nükteli sözlerle dile getirilmektedir. Aşağıda bu tartışma metinleri verilmektedir.

> Genç bir Kemalistin bakış açısından
> CHF'ye kitlesel üyelik sorunu[74]
>
> "Alâeddin Bey (Kütahya) - (...) Evvelâ nizamnamemizin yedinci maddesile siyasî haklara malik her Türk, Fırkamızın azası olabilir. Vakıâ inkılâpçı olmıyan ve nihayet bütün emeli mevkii iktidara gelmekten ibaret olan fırkalarda bu usul çok güzeldir. Fakat Fırkamız her şeyden evvel inkılâpçı ve inkılâbın doğurduğu ideolojiyi, mefkûreyi memlekette tatbik etmeğe azmetmiş bir fırkadır. Bu ideolojiyi memlekette tatbik etmek gibi mühim bir vazifeyi deruhte etmiştir. Yolunda yürürken Fırkamızda ufak bir zâfın zannederim tarih karşısında mes'uliyeti çok ağırdır. Cumhuriyet Halk Fırkası bir fırkai siyasiyedir. Fırkalar bir milletin heyeti mecmuası demek değildir. Fırkalar milletler için ayrılan muayyen prensiplere sahip

zümrelerdir. Heyeti umumiye itiraz etse bile prensiplerini tatbikle mükelleftirler. Malûmu âliniz Büyük Şefin de geçen gün söylediği gibi fırka demek, muayyen kanaat ve prensipe sahip ve birbirlerini seven bir topluluk ve bir siyasi aile demektir. Arkadaşlar, sinesinde daha dün bir Kubilây yaşatan Cumhuriyet Halk Fırkası hukuku siyasiyesi vardır diye içinde bir Şeyh Mehmet yaşatamaz.[75] Böyle bir fırka tasavvur etmiyorum. Vakıâ her vatandaşın Fırkaya girmek hakkı kendisinden nezedilmez. Bu çok doğru bir harekettir. Demokrasiye yakışan şey de budur. Fırkamızca şüphesiz ki her vatandaşa bir hak verilmek lâzımdır. Ve hepimiz biliyoruz ki inkılâp çok geridir. Ve hepimiz biliyoruz ki daha başlarında fes taşıyan köylerimiz vardır. Bugün Ankara şehrinde de çarşaflı, peçeli kadınlar vardır. Öyle bir fırka tasavvur etmiyorum ki velevki en küçük olsa bile bu kadar bir şeye müsamaha edebilsin.

Şimdi müzakere edeceğimiz nizamnamede takip edilen ruh, espri aşağıdan yukarı gelen bir teşkilâttır. Şüphe yok ki demin arzettiğim gibi çok güzel bir idealdir. Ancak çok tehlikeli olabilir. Dün daha memlekette halk hakimiyetinin bir ifadesi olan jüriyi teklif ettiğimiz zaman memleketteki seviye daha bunu kabul edecek raddeye gelmemiştir diye bağırdınız. Şu halde bu ruhtaki bir nizamnameyi nasıl kabul edebilirsiniz. Nizamnamemizde sırası geldikçe maddelerdeki fikirlerimi arzedeceğim.

Azmi B. (Trabzon) - Şu halde hakimiyet milliye esasına riayet edebilmek için valileri de intihapla yapalım.

Alâeddin B. (devamla) - Müsaade ediniz.

Arkadaşlar, nizamnameyi bu şekilde kabul edecek olursak yani her vatandaşa kapılarımızı açarsak yani hukuku siyasiyesine malik Türk olduktan sonra her vatandaş Fırkaya bilâkaydü şart girerse bu millet olur, bir fırka olmaz. Şu halde nüfus defterlerini getirelim, hukuku siyasiyeye malik her vatandaşı Fırkaya kaydedelim.

Bunu kabul ettikten maada onlara öyle bir hak veriyoruz ki bir inkılâp fırkasına hiç yaraşmıyacak bir şeydir. Bu şerait altında öyle heyeti idarelere tesadüf edilebilir ki değil bir inkılâbı benimsemiş hatta anlamamış vatandaşlar kazalarda heyeti idarelere seçilebilirler.

Arkadaşlar, milletleri yükselten inkılâplar Fransa'da olduğu

gibi yalnız aşağıdan yukarı gelen inkılâplar olamaz. Öyle inkılâplar vardır ki bazan da yukardan aşağıya olur.

(...)

Her halde halkçı diye bugün şuurlu bir inkılâbın ideolojisini doğrudan doğruya onların eline teslim etmek arzettiğim gibi bir inkılâp fırkası için tehlikeli olabilir.

Arkadaşlar; inkılâpları yaratan cebirler herzaman gayriiçtimaî, gayriahlâkî değil milletleri kurtaran cebir bazan ahlâkî, içtimaîdir. Bu da bugünün idealistlerine düşen en haklı bir vazifedir.

Arkadaşlar, hepimizin aşağı yukarı kafamızda olan birçok prensipler vardır. Mekteplerde okuduğumuz prensipler, hukuku siyasiye kitapları, demokrasi daha birçok formüller vardır. Fakat harbı umumîden sonra milletlerin tarihi büsbütün değişmiştir. Bütün dünya milletlerinin memleketlerine baktığımız zaman birçok içtimaî ihtilâllere tesadüf ediyoruz.

Fırka şekli bir şekil üzerinde duramaz. Her millet kendine göre bir takım şekiller bulmuştur. Binaenaleyh bugünün milletlerinin ve teşekküllerinin ihtiyacı da bambaşka bir şekildedir. Binaenaleyh mekteplerde okuduğumuz prensipler prensip olamaz. Biz inkılâbımızın prensipini istiyoruz. Bizim arzu ettiğimiz ideolojidir, nizamname idare heyetleri intihap salâhiyetini halka vermiştir. Hepiniz bilirsiniz ki bu usul neticede eyi olmaz.

Dünyanın hiçbir memleketinde kütlede irade yoktur. Bunu Fransızlar güzel bir formülle ifade etmişlerdir (*Foule*'de irade vardır denirse yalandır).

Arkadaşlar; bu yoktur. Namzet usulünü[76] kaldırırsak, Anadolu"dan gelen arkadaşlarımız iyi bilirler, Anadolu'da demagoji büyük rol oynar. Bu namzet usulünü kaldırdığımız gün inkılâbı benimsemiş tek bir genci namaz kılmıyor, oruç tutmuyor gibi propagandalar neticesi idare heyetine girmiş göremiyeceğiz.

(...)

Arkadaşlar; Cumhuriyet Halk Fırkası yolunda yürürken şüphe yok ki gayrimemnunları dinlemek zaruretindedir. Fakat, gayrimemnunları teşkilâtı içerisine alıp ihtilâlin prensiplerini onlarla tatbik etmeğe kalkışmakta çok tehlike görüyorum. Son Serbest Fırka çıktığı zaman Garbî Anadolu'da bir-

çok galeyanlara şahit olduk.[77] Bilhassa Halk Fırkasının tabiî azası olması lâzımgelen birçok doktor ve avukatların karşı tarafa geçtiğini gördük. Bu hâdiseyi bendenizin kanaatime göre eski nizamnamede aramaktansa, o zamanki Fırka teşkilâtının biraz lâübali hareket etmesinde aramak lâzımdır. Çünki, birçok münevveranı o zaman gücendiren hal arzettiğim gibi organlardaki zevattı. Biliriz ki, birçok mutemetler, eski ağalardı. Nereye gidersek karşımıza br mutemet,[78] eski devrin bir mütegallibesi olarak çıkıyordu. Bu gibi hadisat Fırkadan avukatlar ve doktorlar gibi münevveranı soğutmuş olabilir.

Yine arkadaşlar, daha bundan iki ay evvel Garbî Anadolu'da -ki bizim ihtilâlimizi en ziyade benimsiyen bir muhittir, çünki daha münevverdir- orada sinesinde bir Kubilây hâdisesi yaşatırken bugün bu şekilde serbestiye doğru gitmek doğru değildir. Bu şekildeki bir nizamname inkılâbı müdafaa edemez. Bizim vazifemiz ve Cumhuriyet Halk Fırkasının vazifesi herkesi memnun etmek değildir. Muayyen prensiplerin tatbikinde bilâkaydü şart memleketi yükseltmektir. Nizamnamenin maddesi geldiği sırada her maddede fikirlerimi ayrıca arzedeceğim. Şuurlu bir otorite ve enerjiye doğru gitmek lâzımdır. Bugün başımızda hakikaten tarihte bile birçok milletlere nasip olmıyan bir şahsiyet vardır. Onun da bir prestiji vardır. Memlekette inkılâp yaratılmış fakat bunun tatbik kısmı kalmıştır. Biz bunu tatbik için çekinmemeliyiz ve bu prestijden millet namına da istifade etmek zaruretini takdir etmeliyiz. Demin arzettiğim gibi Anadolu'nun köylerinde ve hatta benim memleketimde[79] dört saat uzak köylerde fes giyen çocuklar, çarşaf ve peçe giyen kadınlar vardır. Bu imazi ayn inkılâp için tehlikeli bir şekildir. Eski nizamnamenin doğrudan doğruya kabul edilmesi veyahutta merkeze fazla salâhiyet verilmesi hususunun nazarı dikkate alınması lâzımdır.

(...) Millî mücadele doğrudan doğruya vatan meselesi olduğu için milletin heyeti mecmuası iştirak etmişti ve iştirak etmek zarureti vardır. Çünki damarlarında Türk kanı olanlar için bir namus meselesi idi. Halbuki inkılâp bir prensip meselesidir. Diyebilir misiniz ki Türk vatanı için seve seve kanını döken bir hoca Türk inkılâbı için canını verir.

Hakkı Bey (Van) - Hâşa.

Alâeddin Bey (devamla) - Bunların içinde mürteciler de vardır. Mücadelei milliyeye aleyhtar olmıyabilir; fakat Türk inkılâbının ideolojisine aleyhtar olabilir. İşte ayrıldığımız nokta burasıdır.

Sonra (8) inci maddede dediler ki Cumhuriyet Halk Fırkasına girmek istiyen her vatandaş Fırkaya girmiş iki aza tarafından takdim edilir diyor. Bendenizin bu maddeden anladığım mana, Cumhuriyet Halk Fırkasına giren her fert ideolojiyi tamamen kavramış mıdır kavramamış mıdır, mesele budur. Bilhassa namzet usulü ile merkezden gelen mürebbilerin, mutemetlerin filân kaza ve filân nahiyedeki Fırka reisimizden ziyade Cumhuriyet Halk Fırkasının prensiplerini müdafaa edebilir kanaatinde olur. Halbuki Cumhuriyet Halk Fırkasına girmiş olan birçok azalar Fırka ideolojisini anlamamış olurlarsa ve Türk vatandaşı olmak itibariyle - fırkacı olmak itibariyle demiyorum- Fırkaya girecek ne olacaktır. Arkadaşlar, bendeniz birkaç tanesine şahidim. Belki dün nakşî şeyhi idi. Nasıl müdafaa edebilir? Dün nakşîliğe söz vermiş olan bu adam nasıl olur da Halk Fırkasına hizmet eder? Buna bendenizin aklım ermiyor. Bunda ya bir kanaat vardır, ya yoktur. Eğer Fırkamız hakkında bir kanaati yoksa o halde bizi aldatmak için içimize giriyor. Bendeniz Fırkaya kimseyi sokmıyalım demiyorum. Fakat Fırkanın heryerde ayrı ayrı cüzütam halinde başına getireceği zevat merkezin muhakkak itimadını kazanmış olsun diyorum. (...)

Alâeddin Bey (devamla) - Bendeniz demin maksadımı ya yanlış ifade ettim veya arzedemedim. Sekizinci maddede bir bahis var. Programı kabul etmiş olacak. Prensip çok doğrudur. Yalnız ufak bir misal arzedeyim. Kütahya vilâyeti dahilinde otuz bin azamız vardır. Arkadaşlar, üç bin azamız ihtilâlin ideolojisini kavramışsa mesele yoktur."

Tartışmalar toparlanarak şöyle yorumlanabilir: CHP yönetimi 30'lu yılların başında, daha geniş halk kesimlerini üyelik yolu ile partiye bağlamayı düşünmekteydi. Ancak gerçekten "bütün ulusu" örgütlemeyi düşünmüyordu. Parti yönetimi kimin partiye alınacağı, kime bu yolun kapalı tutulacağı hakkında net bir fikre sahipti. Partinin kitlelere denetimsiz bir açılımının reformlara gizli bir tehdit oluşturacağı düşünülmekteydi. Kaygıların çekirdeğini, henüz kuruluş aşamasında

olan laik bir Türkiye'ye ilişkin Kemalist tasarıma ve İslâm'ın kamusal yaşamdan planlı olarak silinmesine karşı bizzat parti saflarında kendini gösterebilecek direnişler oluşturmaktaydı. *Mürtecilerin* parti saflarına sızmasından korkulmaktaydı. O zamana kadar denetimsiz bir şekilde parti üyeliğine alman 800.000 parti üyesinin içerisinde, Kemalist kadroların seçkinci anlayışına göre aslında alınmaması gereken çok sayıda "mürtecinin" bulunduğu bilinmekteydi.

CHP genel sekreterliğinin 1938 yılındaki bir genelgesinde, parti yönetiminin örgütlemeyi düşündüğü, dar kadro örgütlenmesinin çerçevesi çizildi. İstenen, şuydu:[80]

> "... bütün memlekette kanunî ve içtimaî durumları partiye girmelerine mani olmayan bütün vatandaşların bilhassa Avukat, Doktor, Eczacı, Baytar, Ziraatçi, Muallim, Mühendis, Memuriyet ve askerlikten çekilmiş olanlardan ve çiftçi, fabrikatör, tezgah ve dükkan sahiplerinden şimdiye kadar partiye girmemiş olanlarının partiye kaydedilmelerinin temini ve yeni kaydedilenler hakkında her üç ayda bir Genel Sekreterliğe bildirilmesini rica ederim."

Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'da, üye kayıtlarının düzenli tutulup tutulmadığını, partiye üye yapılırken daha önceden belirlenen "içtimaî, ahlâkî ve millî idealler açısından muhitlerinde sevilen ve sayılan kişilerin" partiye alınması ilkesine uyulup uyulmadığını denetlemek için parti müfettişleri görevlendirilmiştir.[81] Öz, 1941 yılında yayınlanan, nüfusun %10'dan daha azının CHP'de örgütlü olduğu bölgelerde örgütleri üye kaydı yapmaya çağıran bir talimattan sözetmektedir.[82] Bu anlatımlardan, tek parti döneminde CHP yönetiminin, tek tek bütün bölgelerdeki üye desteği hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğu çıkarılabilir.

CHP'nin 1936-1941 yılları arasında iller bazında üye sayıları Kemalistlerin üye toplamada açıkça *Türk* Milliyetçiliği doğrultusunda bir yön izlediklerini, Güneydoğu Anadolu illerindeki parti örgütlenmelerini en azından belirli dönemlerde bilinçli olarak ağırdan aldıklarını, bazı durumlarda da açıkça feshettiklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 2'de adı geçmeyen illerden hareketle en azından dolaylı olarak partinin, Kürt yerleşim bölgeleri ile özdeş olan Güneydoğu'da, söz konusu zaman dilimi içerisinde örgütlü olmadığı görülmektedir. CHP'nin Güneydoğu illerindeki örgütsel yapı eksikliği, 1940 yılında

Tablo 2: İllere göre CHP üye dağılımı (1936-1941)[83]

İl	Üye sayısı 1936	Üye sayısı 1941	İl	Üye sayısı 1936	Üye sayısı 1941
Afyon	19.693	24.138	İzmir	51.278	52.875
Amasya	12.356	17.917	Kars	18.580	30.828
Ankara	57.757	61.298	Kastamonu	34.115	33.981
Antalya	17.545	18.253	Kayseri	44.942	51.721
Aydın	32.615	35.345	Kırklareli	11.825	15.273
Balıkesir	36.435	41.443	Kırşehir	11.152	11.151
Bilecik	13.493	15.114	Kocaeli	43.869	51.966
Bolu	25.924	30.126	Konya	45.285	104.045
Burdur	4.781	9.229	Kütahya	33.544	36.113
Bursa	48.620	60.440	Malatya	4.463	3.984
Çanakkale	23.379	32.035	Manisa	43.341	45.908
Çankırı	14.587	16.680	Maraş	10.497	13.026
Çoruh (Artvin)	2.270	8.383	Muğla	26.678	30.413
Çorum	36.558	43.386	Niğde	22.570	25.967
Denizli[84]	*17.303*	*23.611*	Ordu	23.864	32.072
Edirne	24.670	28.094	Rize	3.546	4.639
Erzincan	3.039	7.201	Samsun	45.864	46.584
Erzurum	9.630	11.055	Seyhan/Adana	26.140	36.146
Eskişehir	26.508	32.620	Sinop	21.141	24.649
Gaziantep	1.575	10.757	Sivas	26.622	43.130
Giresun	26.854	26.522	Tekirdağ	19.104	23.365
Gümüşhane	8.630	14.097	Trabzon	24.331	25.512
İçel	25.995	24.880	Tokat	33.462	36.847
İsparta	10.024	13.960	Yozgat	28.833	46.988
İstanbul	35.179	40.932	Zonguldak	42.000	38.020
			Toplam	697.046	1.512.719

CHP genel sekreterliğince yayımlanan parti müfettişleri ve yetki alanları ile ilgili cetvelin bulunduğu genelgeyle de onaylanmaktadır; genelgede Tunceli, Bingöl, Muş, Ağrı, Elazığ, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van, Şanlıurfa, Mardin ve Hakkari illerinin adı geçmemektedir.[85] Söz konusu iller (kısa bir süre önce kurulduğu varsayılan Muş ve Elazığ il örgütleri hariç) CHP'nin ne 26 Aralık 1938'deki olağanüstü parti kurultayında, ne de 29 Mayıs 1939'daki olağan kurultayında temsil edilmiştir.[86]

CHP'nin tek parti yönetimi dönemi ile ilgilenen yazarlar, nüfusun partide örgütlü olan ve olmayan kesimleri arasındaki etnik ayrılığa değinmekle birlikte bu durumu nedenleri ve sonuçları ile birlikte çözümlememişlerdir.[87]

Harita 2: Nüfusa göre CHP üye dağılımı (1941)

CHP üyelerinin toplam il nüfusu içindeki oranı, yüzde olarak

□ ≥0 ▒ ≥2 ▒ ≥4 ▒ ≥6 ▒ ≥8 ▒ ≥10 ▒ ≥12 ▒ ≥14 ▒ ≥16

Kürt nüfusunun şöyle veya böyle toplu olarak CHP'ye üye olmayı reddettiği herhalde varsayılamaz. Bölgenin ekonomik olarak gelişmemişliği veya aşiret yapısı da, Güneydoğu yöresinde örgütlenmenin yokluğunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira Anadolu'nun batısında parti örgütlerinin bulunduğu gelişmemiş bölgeler mevcuttu. En azından Kemalistlerin bu bölgelerde Kürt nüfusun örgütsel bağlanmasına verdikleri değer açısından bile, Güneydoğu Anadolu illerinde parti örgütlerinin bulunması gerekirdi.[88]

CHP'nin, *Türk* Milliyetçiliği'nin[89] açık bir temsilcisi olarak, bilinçli bir şekilde Kürt halkını bütünleştirmekten imtina etmesi olgusu, Güneydoğu Anadolu'da parti örgütlenmeleri yokluğunu daha iyi açıklamaktadır. 1923'den beri, Türk Kültürü ile özdeşleşme, parti üyeliği için ölçüt sayılmaktaydı. 1931 tüzüğünde bu kıstasa ek olarak "Türk diline hakim olmak" kıstası getirilmiştir.[90] CHP yönetiminin Güneydoğu'da politik taban örgütlerini inşa etmekten veya sürdürmekten kaçınmasında, bölgenin ekonomik geriliği ve aşiret yapısı değil, laik devlete karşı yaklaşık 20 yıldır süren direniş ve etnik bileşkenin etkili olduğu görülmektedir. 1924-1938 yılları arasında küllenmeyen Kürt ayaklanmaları sürecinde,[91] CHP-CHF yönetimi, Güneydoğu Anadolu'dan yalnızca örgütsel düzeyde bir geri çekilişi, partiye karşıtların "sızmasına" veya parti temsilcilerinin etkilenmesine karşı olası bir güvence olarak görmüş olmalıdır.

Başarır, CHP'nin daha 1920'li yıllarda Doğu'da en azından Urfa İl Örgütü ve bazı ilçe örgütleri düzeyinde temsil edildiğini kanıtlamış-

tır.[92] Bu il örgütü 16 Ağustos 1924'ten önce de mevcuttu ve 1925 yılında 1901 üyeye sahipti. Burada açıklanamayan durum, CHP'nin 1920'li yıllarda hangi Doğu Anadolu illerinde yerel düzeyde örgütlü olduğu ve bunlar feshedildiyse hangi koşullar ve zamanlarda feshedildiğidir. CHP'nin 3. Olağan Kurultayında (1931), Gümüşhane, Van, Muş, (Bitlis de dahil) ve Siirt il örgütlerinin genel kurullarını gecikmeli olarak yaptıkları belirtilmektedir. Bu raporda ayrıca, CHP'nin 1931 yılı itibariyle il örgütlenmelerine *sahip olmadığı* iller (Urfa özelinde *artık olmadığı*) verilmektedir: Beyazıt (=Doğubeyazıt), Diyarbekir (=Diyarbakır), (Elaziz=Elazığ), Hakkari, Mardin ve Urfa.[93]

Başarır CHP Urfa İl Örgütlenmesinin olağanüstü yetkilerle donatılmış 1. Umumi Müfettişlik'in 1928 yılından önce Urfa, Bitlis, Van, Hakkari, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini kapsayan bölgedeki çalışmalarını, sürdürdüğü dönemde dağıtılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Bundan sonra da parti ve devlet Umumi Müfettişlerikce temsil edilmiş olmalıdır.[94] Belirtilen zaman dilimleri, bölgedeki ayaklanmalarla bir bağlantıyı düşündürmekle beraber, CHP'nin bölgeden örgütsel olarak geri çekilişinin koşulları ve nedenleri günümüze kadar henüz aydınlanmamıştır.

Çok partili sisteme geçmeden 6 yıl öncesine kadarki üye kayıtlarından anlaşılan, CHP'nin bölgesel toplumsal temelinin dağılımındaki oransızlık birçok soruyu gündeme getirmektedir: Türk ulusunun oluşum sürecinde ideolojik bakımdan etkili olan Halkevleri, Halk Odaları, Köy Enstitüleri ve Milli Mektepler gibi diğer Kemalist kurumlar da mı söz konusu bölgelerde örgütlenmeye isteksiz davrandılar? Bu kurumlar da mı yalnızca halkın Türk kültürü ile özdeşleşen kesimlerine açıktı? Halkın siyasi eğitim ve terbiyesine dönük Kemalist önlemlerinin nüfusun Türk kesimleriyle sınırlı olmasının, Doğu Anadolu'da partiyle bağlantılı bir siyasi kültürün geliş(me)mesiyle ilgili sonuçları olmuştur?[95] Siyasi partiler 40'lı yılların sonuna doğru çok partili sisteme geçiş sürecinden, fiilen 1960 Mayıs'ında konan köylerde ve mahallelerde parti lokali açma yasağına kadar geçen sürede, Güneydoğu'da ülkenin batısındaki siyasi katılım koşulları ve biçimleri ile kıyaslanabilecek kadar kök salmışlar mıydı? Bu soruların yanıtları ayrıntılı araştırmalar yapılmadan verilemez.

1941 ilkbaharında il düzeyindeki üye sayıları, CHP'nin tek parti döneminde partiye üye olanlarla olmayanlar arasında açık bir ayrım güttüğünü gösteriyor. Cumhuriyet Türkiyesi halkının ortak partisi görünümünü vermek açısından, yetkililer pekâlâ Güneydoğu Anado-

lu illerinde de fason üyeler gösterebilirlerdi. Birçok örnek, parti yönetiminin, alt örgüt birimlerindeki üye sayılarına ilişkin güvenilir bilgileri önemsediğini ortaya koymaktadır. Yukarıda adı geçen yönergelerden parti müfettişlerinin üye kayıtlarını en azından ilçe düzeyine kadar, mümkünse kasaba ve köyler de dahil denetlemek ve parti yönetimini düzenli olarak üye sayıları hakkında bilgilendirmekten sorumlu oldukları çıkarılabilir. Böylece 1930'dan (800.000)1948'e (1.898.394) kadar geçen süredeki üye sayılarının CHP için salt propaganda amaçlı olmadığı görülecektir.

CHP'nin tek parti yönetimi döneminde, 40'lı yılların sonundan itibaren yaşanacağı gibi üyelerin, dolayısıyla delegelerin, adayların seçiminde etkin olması söz konusu olmadığı için üye kayıtlarında tahrifata gidilmesini gerektiren bir durum yoktu. Bazı parti yetkililerinin kurultay delegelerince seçilmesi ancak 1941 ve 1950'deki 7. ve 8. Parti kurultaylarından sonra CHP tüzüğüne işlenmişti.[96] 1951'deki 9. Kurultaydan sonra da milletvekili adayları parti yönetimince değil, il örgütlerince belirlendi.[97] Bu koşullar dahi, rakamların keyfî ya da üzerinde oynanmış rakamlar olmayıp, parti örgütlerinin imkânlar içerisinde gerçekten denetlenen epeyce güvenilir verilerinden oluştuğunu göstermektedir.

CHP'nin etnik ve dinsel azınlıklarla ilişkisi 7. Bölümde ele alınmaktadır. Arkaplan bilgisi olarak, CHP'nin Türk milliyetçisi karakteri ve tek parti döneminde bu durumun siyasi kültür açısından Güneydoğu Anadolu'da yarattığı özel gelişme hatırda bulundurulmalıdır.

3.2. Çok Parti Döneminden 1985'e Kadar Parti Üyeliği ve Üye İstatistikleri

1948'den 1970'lerin sonuna kadar geçen sürede, Türk partilerinin üye gücü hakkında çok az bilgiye ulaşılabilmekteydi. Değerlendirmeye alınan materyallerden, Demokrat Parti'nin 1946'da kurulmasından ve 1950'de iktidarı devralmasından sonra CHP üyelerinden bu yeni partiye katılım oranı ile çok partili sisteme geçişle birlikte kitlesel üyelik boyutunda belirgin bir değişme olup olmadığına ilişkin sonuçlar çıkarılamamaktadır.

DP'nin kuruluşunun henüz ilk yılında 1 milyon üye toplamış olduğu kaydedilir.[98] DP'nin örgütsel boyutu yönü ile ilgilenen Prather, örgütsel etkinliklerle ilgili yerel yayınları, ilçelerde parti bürosu açma çalışmalarını ve yıllık il kongrelerini izlemiş ve DP'nin de kuruluş

aşamasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde Batı'ya oranla çok daha geri düzeyde örgütlendiğini tesbit etmiştir.[99] Prather, gerekçe olarak doğu-batı arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını dile getirmektedir. DP'nin CHP'den koparak gelişen bir partiden çok onun içinden çıkan bir parti olduğu dikkate alındığında, başka bir neden daha gündeme gelmektedir. DP, CHP'den öncelikle *Türk* Milliyetçiliğini devralmıştır.[100]

Prather, il kongrelerindeki delege sayılarına dayanarak DP'nin üye sayısını tahmin etmektedir. Delege sayıları tüzüğe göre yerel örgütlerin üye sayısına bağlanmıştır. Prather, delege sayılarına dayanarak, DP'nin daha 1949'da yaklaşık 1,5 milyon üyesi olduğunu ve bu sayının Ekim 1951'deki 3. olağan parti kurultayına kadar 3,2 milyona çıktığını ileri sürmektedir.[101] Bu rakamlar 1950 seçimleri gözönüne alındığında, bütün seçmenlerin yaklaşık üçte birine ve DP seçmenlerinin %77'sine tekabül etmektedir. Partiye katılımın hâlâ bireylerin özgür iradesi ile değil kollektif biçimde gerçekleştiğini ve partiye mensubiyet üzerinden halk kesimlerinin bir "biz" duygusu ile kendilerini "diğerlerinden" ayırdığını hesaba katsak dahi, en azından 1951'deki verileri aşırı yüksektir ve tahminen 1 milyon aşağı çekilerek düzeltilmelidir.[102] CHP'ye karşı bir muhalif tutum veya onunla dayanışma doğrultusunda bir parti üyeliği gereksinimi ve "demokrasinin gelişi" ile yaratılan beklentilerin yarattığı sarhoşluk, 50'li yılların başında yüksek bir örgütlenme düzeyi sağlamış olabilir. Tek parti dönemindeki örgütlenme düzeyinin zaten yüksek olmasından hareketle, partili üye sayılarının iki katına çıkmasından çok, partilerde örgütlenmiş seçmenlerin 50'li yıllarda iki siyasi kutba bölündüğünden hareket edilmelidir.

DP'nin 50'lerin başındaki üye sayısı yaklaşık 2.2 milyona düşürülse bile, bu durumda da her iki DP seçmeninden birisi parti üyesi olmalıydı. CHP'nin örgütlenme düzeyinin de 1950'li yılların başında DP'den temelde pek farklı olmadığı, yani her iki CHP seçmeninden birisinin parti üye kimliği taşıdığı varsayıldığında, 1950 seçim sonuçlarına[103] göre, üye sayısı yuvarlak 1.5 milyon dolayında tahmin edilebilir. Bu rakam, CHP'nin bilinen en son üye sayısı olan 1948 rakamlarından 400.000 kadar geridedir. Bu rakamların şimdiye kadar parti içi kaynaklarda belgelenmeyen, yalnızca tahminlere dayalı veriler olduğunu ısrarla yinelemekte yarar vardır.

Kabasakal, güvenilir kişilerin bilgilerine dayanarak, 1950'lerin sonuna kadar kent mahallelerinin ve köylerin %75-80'inde en azından

büyük partilerden birinin, büyük çoğunda her ikisinin lokallerinin bulunduğunu açıklamaktadır.[104] CHP daha 1936'da kent mahalleleri ve köylerde yaklaşık 26.000'in üzerinde parti lokaline sahipti.[105]

Parti üyesi olma koşullarından bağımsız olarak, ister inançlı partili, ister güç ilişkilerinin veya bağımlılıkların getirdiği "naylon üye", isterse "iradesi dışında", "bilgisi dışında", "önemsemeden veya alışkanlıktan" ya da "öylesine" üye olsun, yalnızca üye sayılarının tahminî büyüklüğü dahi 50'lerde partiye üye olmadaki "çekingenlik eşiği"nin hayli düşük olduğunu biçimsel bir parti üyeliğinin Türk seçmenler için doğal bir mesele olduğunu ve istisnai bir durum oluşturmadığını göstermektedir.

27 Mayıs 1960 müdahalesi, Türk partililerinin iç örgütlenme koşullarını tümden değiştiren bir kopuşu beraberinde getirdi. Merkezileşme zorunluluğu ve mahalle ve köylerde parti lokali açma yasağı[106] ile partiler, halk tabanında örgütlendikleri önemli mevzilerini kaybettiler. Bu sınırlamalar parti yönetimi ve üye tabanı arasındaki ilişkilerin oldukça değişmesine ve sonraki dönemlerde örgütlenme düzeyinin alabildiğine düşmesine yol açmıştır. Bu gerilemenin hangi oranda ve ne kadar zamanda gerçekleştiğini tahmin etmek CHP'nin 1978'deki üye sayılarının bu tahmin açısından pek güvenilir bir gösterge özelliği taşımamasından ötürü oldukça güçtür. 1960'tan önce neredeyse her iki seçmenden biri partisine üyelikle bağlı iken, 70'lerin sonuna doğru yalnızca yaklaşık 10 seçmenden birisi partisinin üye kimliğini taşımaktaydı.

Milli Birlik Komitesi (yani askerî yönetim) tarafından konmuş olan ve Siyasi Partiler Yasası'na da giren, ilçe düzeyinden küçük yerleşim birimlerinde parti bürosu açılmayacağı hükmü; gerçi 1961 Anayasasının 57. Maddesinde öngörülen, siyasi parti hesaplarının Anayasa Mahkemesince denetlenmesinin bu kadar çok sayıda alt birim örgütlenmesi olması halinde gerçekleştirilemeyeceği gerekçesine dayandırılmıştı.[107] Ancak asıl neden halk saflarındaki politik kutuplaşmanın, toplumsal yaşamın depolizasyonuyla zayıflatılmak istenmesinde yatıyor olmalıdır. Bu yasal sınırlamanın sözcüleri, kaygılarını şöyle dile getirmişlerdir: "Acı tecrübeler göstermiştir ki kahvehaneler [parti lokalleri olarak], köylerde insanların birbirine selâm bile vermediği cephelere dönüşmüştür."[108]

Bu önlemlerin parti politikalarına katılım biçimi ve parti içi demokrasi derin sonuçları açısından yolaçtığı CHP'nin 1980 yılında feshedilmeden önceki son genel başkanı ve daha sonraki DSP genel baş-

kanı Bülent Ecevit 1981'de açıklamıştır.[109] Biraz da yüceltici bir bakışla 50'li yılları partiler için "altın" dönem olarak tasvir etmektedir. Ecevit'in tasvirine göre 1960'dan önceki büyük partilerin bütün köylerde ve kent mahallelerinde 40-50 kişiden oluşan etkin siyasi kadroların faaliyet gösterdiği parti lokalleri bulunmaktaydı. Bunlar kadın ve gençlik kollarından, danışma ve disiplin komitelerinden, işçi ve esnaf komitelerinden oluşmaktaydı. Parti örgütleri kendi giderlerini karşılamakta, üyeler yalnızca seçimler öncesinde değil, düzenli olarak parti lokallerinde biraraya gelmekteydiler. Yöneticiler ve seçim çalışmalarını yürütenler, halka yakınlıklarından dolayı onların sorunlarını ve beklentilerini bilmekte, yurttaşlar ise parti yönetimi, hükümet ve diğer idari makamlarla yerinde ilişkiye geçebilmekteydiler. Milletvekilleri kendilerini Ankara'ya kapatamazlardı, taban örgütlerini ziyaret etmek zorundaydılar. Seçim görevlerine yönelik delege ve aday seçimleri demokratik usullere dayanmakta ve seçmenin iradesini yansıtmaktaydı. Ecevit'in 50'li yıllara geri bakışı böyleydi.[110]

Ecevit'e göre ilçeden küçük yerleşim birimlerine parti örgütü açma yasağı, parti kadroları tabandan uzaklaştığı ve tabanın beklentilerini artık yalnızca kendilerini ziyaret eden üye ve eşraf heyetlerinden öğrenebildiği için, partilere karşı genel bir inanç kaybına yol açmıştır. Böylece 30.000, bazı yerde 500.000 hatta 1.000.000 nüfuslu yerleşimlerde tabanla temas imkânı kalmamıştır. Parti üyelerinin ise kadrolar üzerinde denetim imkânı kalmamıştır.[111]

CHP İstanbul il örgütü örneğinde bu zorunlu merkezileşmenin boyutları daha iyi anlaşılabilir: 1957 yılında İstanbul İl Örgütü mahalleler ve köyler dahil 436 parti lokaline, ayrıca 21 kasaba ve 25 ilçe örgütüne sahipti.[112] 1961'de bütün siyasi parti etkinliklere konan yasağın kalkması ile birlikte, örgütlenme 25 ilçe örgütü ile devam ettirilmek zorunda kalındı. Daha önce yerel örgüt yönetimleri tarafından tutulan üye kayıtları ilçe örgütlerine aktarıldı.[113] Bu uygulama, belli ki üye verilerinin toparlanarak ilçe örgütlerine devredilmesinin yanısıra üye verilerinin yeniden gözden geçirilmesini de içermekteydi. Aşağıda verilen üye sayılarından bunu çıkarmak mümkündür.

12 Ekim 1969 parlamento seçimlerindeki CHP seçmen sayılarına dayanarak, CHP İstanbul İlinin 1968'deki örgütlenme düzeyinin %14,2 olduğu görülmektedir. Bu rakam, 1950 ve 1960 yılları arasındaki tahminî rakamdan daha düşüktür.

Eldeki kaynaklara dayanarak, oransal gerilemenin, parti örgütü ile üyeler arasındaki mekânsal-örgütsel mesafeyle mi açıklanması gerek-

Tablo 3: CHP İstanbul Örgütü 1968/69

İlçe	Seçme hakkı olanlar 1969	CHP seçmenleri 1969	CHP üyeleri 1968	Örgütlenme derecesi
Adalar	7.385	1.460	266	18,2
Bakırköy	108.521	18.806	3.416	18,2
Beşiktaş	58.875	14.506	1.242	8,6
Beykoz	33.211	5.566	1.029	18,5
Beyoğlu	98.745	15.278	2.161	14,1
Çatalca	26.243	4.225	272	6,4
Eminönü	59.216	11.374	1.753	15,4
Eyüp	85.898	8.736	1.279	14,6
Fatih	177.734	32.645	2.211	6,8
Gaziosmanpaşa	44.581	4.062	1.459	35,9
Kadıköy	103.955	24.219	1.510	6,2
Kartal	57.217	9.072	1.476	16,3
Sarıyer	28.354	5.720	1.224	21,4
Silivri	17.858	3.239	412	12,7
Şile	9.954	1.150	164	14,3
Şişli	193.204	20.028	2.628	13,1
Üsküdar	74.681	13.662	2.191	16,0
Yalova	18.984	4.052	932	23,0
Zeytinburnu	45.184	5.429	1.554	28,6
Toplam	1.251.769	205.198	29.147	14,2

Kaynaklar: [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1970*. 13-14 Haziran 1970. [İstanbul]: Baha Matbaası, [1970], s. 38. Mitgliederzahlen der CHP-Distriktorganisationen: [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1968. 12-13 Ekim 1968*. [İstanbul]: Doğruluk Matbaası, [1968], s. 329.

tiği, parti üyeliğine ilişkin beklentilerdeki artışın bir sonucu mu olduğu ya da belki DP'nin yasaklanması sürecindeki deneyimlere bağlı olarak, parti üyeliğinin olası sonuçları hakkındaki kaygıları mı yansıttığı ortaya konamamaktadır. Merkezileşmiş parti örgütleri, ortak dünya görüşüne sahip ve siyasi olayların akışına iştirak eden yerel toplulukların biraraya geldiği buluşma noktaları oluşturma biçimindeki eski toplumsal işlevlerini artık kesin olarak yerine getirememektedir.

Merkezileşmenin, parti içi demokrasisi açısından, parti makamları için seçilen kadro ve adayların meşruluğunu azaltan etkilerini Ecevit, 1987'deki bir mülakatta şöyle açıklamaktadır.

> "1950-60 yılları arasında delegeler ve gerçek seçenler belli olurdu (örgütün ilk biriminin Ocak olduğu dönem). Ocaklara kayıtlı olan kişiler birbirlerini tanırdı. Gerçek seçenler ve se-

çilenler söz konusuydu. Bu yıllarda ne "naylon delege" sorunu vardı ne de "delegeler masa başında seçiliyor" iddiası. Fakat Ocaklar kapatıldıktan sonra, birim bölgesi büyüdüğünden dolayı, delegeler masa başında hatır gönül ile seçiliyor iddiası söz konusu oldu. Naylon üye olayı ortaya çıktı. Böylece gerçek delege ve üye problemi ile birlikte ciddi bir şekilde üye-parti ilişkisi sorunu ortaya çıktı. Listeler çok düzensiz ve genellikle gerçek dışı kayıtlar ile doluydu. Kim nereye, nereden kayıtlı ve gerçekten kayıtlı mı yoksa listede isimleri olan ama aslen var olmayanlar mı söz konusuydu. Bu nedenle süreli fesih kararları ile karşılaşmak söz konusu oluyordu. Şeklen demokrasi vardı, fakat gerçekte tartışmalı."[114]

Parti yönetiminin, küçük birimlerdeki parti lokallerinin kapatılmasının hemen akabinde mahalle ve köylerdeki üye tabanların üzerindeki hakimiyetini hemen kaybetmediği ve Ecevit'in bu mülakatta açıkladığı gibi "naylon üye" sorununun birdenbire ortaya çıkmadığına ilişkin bazı veriler vardır. 1968 faaliyet raporlarında CHP İstanbul İl Örgütünün bir adres belirleme düzeneği oluşturduğu ve üyelerini adreslerin doğruluğunu denetlemek ve üye anketi için görevlendirdiği belirtilmektedir.[115] Buna göre üyelerle örgüt arasında gevşek de olsa gerçek üyeleri olası "ölü dosyalardan" ve naylon üyelerden ayırmayı sağlayacak bir bağ bulunmaktaydı. Bu durum, tabii ki, parti içi seçimlerin demokratik koşullarda mı gerçekleştiğine veya delegeliklerin yönetimlerce "el altından" dağıtılıp dağıtılmadığına ilişkin bir bilgi vermemektedir.

6 yıl sonra, 28 Haziran 1974'te CHP Olağanüstü Kurultayında, üye kimliklerinin geçerlilik süresini 2 yıl ile sınırlayan tüzük maddesi değişikliği gerçekleşti. Süre bitimi sonunda kimliğini yenilemeyenler aktif ve pasif seçim haklarını kaybetmekte, yeni üyeler ise ancak 1 yıl sonra seçim hakkını elde edebilmekteydi.[116] Bu kural fason üye veya aile üyelerinin toptan devşirilmesinin yarattığı haksız rekabetin parti içi seçimlerin meşruluğu konusunda ciddi bir sorun olmaya başladığını göstermektedir. Bunun başka bir belirtisi de CHP İstanbul İl Örgütünün Temmuz 1975'deki 92.565 üye sayısıdır.[117] İstanbul ili seçmen sayısı 1969 ve 1975 yılları arasında sadece %58'lik bir artışla 1.251.769'dan 1.974.487'ye çıkarken, CHP İl Örgütü 1968'den 1975'e kadar geçen sürede üye oranını üçe katlamıştır.

CHP için kırsal kesimde karşılaştırmayı sağlayacak veriler maale-

sef bulunmadığından, ortalamanın üzerindeki üye artışının büyük şehirlerle sınırlı bir olgu olup olmadığı kontrol edilmemektedir. CHP üye sayılarındaki artışın 70'li yıllar zarfında İstanbul'a akan kitlesel göç ve CHP'nin yeni siyasi çizgisinin "Demokratik Sol"[118] olarak açıklamasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu konu beşinci bölümde ve altıncı bölümün başında daha ayrıntılı açıklanacaktır.

Fason üyeliğin önüne tüzük değişiklikleri ile geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, 27 Kasım 1976'da CHP'nin 23. Olağan Kurultayında ülke çapında tutulacak bir üye kütüğünün oluşturulması kararlaştırıldı. Kütüğün oluşturulmasına birçok kez girişilmesi gerekti ve bu iş iki yıldan fazla sürdü.[119] 1978 yılında bu etkinliğin planlanmasından ve yürütülmesinden sorumlu CHP'li Tarhan Erdem, üye kayıtlarının gözden geçirilmesinin ve merkezî bir üye kayıt cetvelinin oluşturulmasının kaçınılmazlığının nedenlerini ve koşullarını şöyle açıklamaktadır:

> "Milletvekili adaylarını mahalle ve köy delegelerinin seçmesi (Önseçim, yoklama) kuralının Siyasi Partiler Yasası'na girmesi ile parti liderlerinin ve aydınlarımızın önseçimi demokrasinin bir göstergesi sayması, partilerde üyeler üzerinde yapılan hilelerin artmasına sebeb olmuştur. Milletvekili önseçiminde sonuç almak üyeleri *"etkilemek"* yerine, üyeleri *"belirlemek"* yoluna gidilmiş, bunun için ilçe teşkilatının başında olmak yararlı görülmüş, ilçenin başına geçmek ve önseçimde istenen adaylara istenen oyun çıkarılması için üye defterlerini *"gerektiği gibi"* değiştirmek, veya delege seçmen listelerine ilaveler yapmak, veya üye defterlerinde yazılı olanları yazmamak normal hale gelmiştir."[120]

Kasım 1976'da CHP'ye yeni üye yazımı geçici olarak durduruldu. O zamana kadar kayıtlı bütün üyeler, üyelik statülerini yenilemek zorundaydı. Yeni düzenleme seçimler dolayısıyla Eylül 1977'ye ertelendi. Bu faaliyetin yıl sonunda bitmesi planlanmışken, altı haftalık bir uzatmaya rağmen 1978 Ocak ayının sonunda parti merkezine bir kalemde 13 ilçeden 4.900 üyelik yenileme önerisi gelince parti yönetimi faaliyetin amacı ve işleyişi hakkında üyeleri broşürlerle bilgilendirmek üzere bir kampanya düzenlemeye karar verdi.[121] Mamâfih üyelik başvurusunda bulunan kişinin gerçekten yaşayıp yaşamadığını ortaya koyacak koşullar, bu ikinci hamlede dikkate alınmamıştır: Üyeler, üyelik yenilemek için ilçe parti merkezlerine bizzat başvur-

madan, mektup yoluyla da işlerini yapabilmekteydiler. Üç fotoğraf ve kimlik gösterme zorunluluğu da artık yoktu. Bu koşullarda, Kasım 1978 sonuna kadar 436.141 üye üyeliğini yeniledi.[122]

CHP'nin 12 Eylül 1980'den sonra askerî yönetim tarafından kapatılmadan önceki 24. ve son olağan kurultayı, yerel parti kongreleri yenilenen üye kayıtları ile ancak Mart 1979'da gerçekleşebileceğinden, ertelenmek zorunda kalmıştı. Kurultay 24 Mayıs 1979'da toplandı. Faaliyet raporlarında bu düzenlemenin başarısı kutlandı:

> "*431.000* üyenin bulunduğu ilçe üye listeleri *10.000 sayfa* halinde bilgisayar yardımı ile bir günde çoğaltılmıştır.
>
> Böylece *CHP "Bilgi İşlem Kavramı" ve Bilgisayarlardan yararlanan Türkiye'nin ilk siyasal partisi olmuştur.*
>
> Listelerden, Parti içi işlemlerde kimlerin üye olduğu, ne zamandan beri üye oldukları, nerede kayıtlı oldukları, haberleşme adresleri, anında, ayrıntıları ile saptanabilecektir. (...)
>
> Bugün ülkemizde, adı ve soyadı dışında hiçbir bilgi olmayan bir kişinin üye olup olmadığı, üye ise baba adı, doğum tarihi, adresi, doğduğu il ve diğer bilgileri bir iki dakika içinde belirleyebilen CHP dışında, ne bir siyasi parti ve kıyaslanamayacak olanaklara sahip olduğu halde ne de bir kamu kuruluşu bulunmaktadır. (...)
>
> 5 Ağustos 1978 gününden beri, CHP; Türkiye'nin 67 ili ve 638 ilçesinde kaç üyesi olduğunu, üyelerin dağılım ve kimliklerini bilen, her üyesiyle tek tek haberleşme olanağına sahip *tek partisidir.*
>
> CHP örgütü parti içi demokrasiyi kökleştirecek temel bir girişimin ilk aşamasını başarmıştır..."[123]

CHP, 16 Ekim 1961'de 2533 nolu yasaya dayanarak kapatıldığında, üye kayıtlarında 500.000 üyesi olmuş olmalıydı.[124] 5 Haziran 1977'de yapılan en son parlamento [ara] seçimlerine bakarak, CHP'nin 1985'de seçmenlerinin %8-10'u düzeyinde bir örgütlenme derecesine sahip olduğu tahmin edilebilir.

1980 öncesi en azından bu partinin üye listelerindeki manipülasyonları engellemek için oldukça çaba sarfettiğini, üye kayıtlarına Güneş-Ayata'nın söylediği gibi ilgisiz kalmadığını ortaya koymak gerekir. CHP bu alanda kuşkusuz bir öncü rolü oynamıştır.

12 Eylül 1980 öncesindeki diğer partilerin üye kayıtlarına ilişkin veriler bulunmamaktadır. Herhalde, mecliste temsil edilen diğer par-

tilerin de üye listelerinde, bir üyelik yenileme durumunda kendi kendine çıkıp gelecek ve "bu partinin üyesi misiniz?" sorusuna "evet" cevabı verecek gerçek kişi sayısının çok üstünde bir sayının kayıtlı olduğundan hareket edilmelidir. Diğer partilerin de listelerini arıtmaları halinde seçmenlerinin yaklaşık %8-10'unu "sahici" üyeleri kabul edebileceği varsayıldığında, 1980 askerî müdahalesi öncesinde partilerde örgütlü seçmen sayısının toplamı 1.5 ile 1.75 milyon dolayında olduğu tahmin edilebilir. 1983'te kurulan partilerin, seçmenleri içindeki aynı örgütlenme oranına (yani %8-10) erişmeleri için rahat bir altı yılın geçmesi gerekecektir.

3.3. 1983'ten Beri Parti Üyeliği ve Üye İstatistikleri

1983'te yasalaşan bildirme zorunluluğunun 1985'ten itibaren fiilen uygulanmaya başlamasıyla, partilerin üye sayıları tespit edilebilmekte, ancak belli bir yorum gerektirmektedir. 24 Nisan 1983[125] tarihinde yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, aynı yıl Temmuz'unda Ankara'da Siyasi Partiler Sicil Bürosu oluşturuldu. Siyasi Partiler Yasasının 10. maddesine göre partiler tarafından Başsavcılığa verilmesi gereken bütün bilgi ve belgeler burada saklanıp arşivlenecekti. Kuruluş bildirgelerinin yanısıra parti etkinliklerini düzenleyen mevzuat ve diğer yayınlar, ayrıca merkezi ve yerel parti örgütlerindeki üyelerin onaylı kimlik bilgileri de bunlara dahildi. Yasa, partilere, kimlik bilgileri ve program, tüzük ve yönetmeliklerde yapılacak her türlü değişikliği 15 gün içerisinde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirme yükümlülüğünü getirmekteydi. Partiler ayrıca yılda iki kez bütün ilçe örgütleri için üyelerinin kimlik bilgilerini içeren, hatta Nisan 1986'ya kadar bütün üyelerin kimlik fotokopilerinin de bulunduğu, listeleri göndermek zorundaydı. Bu bilgilendirme yükümlülüğü yerine getirilmezse Partiler Yasasının 11. Maddesi uyarınca sorumlulara tutuklama veya hafif para cezası verilebilmekteydi. Parti kurullarının, Cumhuriyet Başsavcılığının uyarılarına karşın istenilen bilgileri belli bir süre içinde vermemesi halinde savcılık 102. maddeye dayanarak Anayasa Mahkemesi'ne dava açabilirdi. Partinin kapatılması talebiyle partiler yasasının 6. maddesi, birden çok partiye üye olan bireylerin bütün üyeliklerinin silinmesini öngörmekteydi: "Bilerek, mükerrer üye kaydedenler üyelik başvurusunda bulunmamış veya hayali üye kaydedenler" 113. madde uyarınca 1 yıldan 3 yıla kadar cezaya çarptırılabilirdi.

Anayasa Mahkemesi'ne bağlı bir Siyasi Partiler Sicili, daha 1965 partiler yasasının 7. maddesinde[126] öngörülmüştü, ancak üye kayıtlarının kontrolü sadece partililere aitti. Üye kayıtlarının adli mercilerde denetlenmesi talebi, Millî Güvenlik Konseyi'nden gelmiş olmalıdır. Prof. Aldıkaçtı başkanlığındaki Anayasa Komisyonu'nun partiler yasası ile ilgili tasarısında,[127] üyelerin altı ayda bir bildirilmesi, kimlik fotokopilerinin gönderilmesi ve korunması, mükerrer ve naylon üye kayıtlarının cezalandırılmasına ilişkin maddeler bulunmamaktaydı. Üyelere ilişkin verilerin kayıt ve denetim işlemine hukuki yaptırımlar uygulayarak, parti içi demokrasiye asgari bir ölçü getirme girişimi, uygulamada başarısız olmuştur. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır.

Taban tarafından değil kurucu üyelerce biçimlendirilen partilerin kuruluş evresinde kontrollü bir üye kütüğü tutulmasının kurumsal, örgütsel ve yönetsel koşulları bulunmamaktaydı.[128] Yönetim organlarının delegeler tarafından değil, partinin kurucularınca belirlendiği bu süreçte, tabanın parti içi demokrasi beklentilerinin mükerrer ve naylon üyeliğin dışlanması yoluyla sağlanmasına yönelik taleplerinin, şayet böyle talepler varsa, üyelik kayıtlarının oldukça yıpranmasından sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Seçmen ve üye kitlelerini bir partiye bağlama stratejilerinden biri de kuşkusuz, dağılan partilerin üye gruplarını yeniden örgütlemekti. Bu gibi durumlarda parti yönetimleri, kendi kamplarında daha önce yerel düzeyde rekabet eden üye ve kadro gruplarını partiye bağlayarak, nüfuz alanlarının yeniden belirlenmesinde sahayı "eski şebekesini" yeniden tesis eden ilk gruba terketmemeye dikkat etmeliydiler - zira yalnızca onların desteği ile seçim kazanılamazdı.[129] Partiler ayrıca kuruluş aşamalarında, parti içi konumunu sadece desteğini aldığı bir üye ve seçmen tabanıyla kanıtlaması gereken yeni siyasetçilere avantajlar sağlamaktaydı. Bu etkenler partilerin daha kuruluş aşamasında üye toplama ve kaydetme işlemlerinin oldukça denetimsiz biçimde yürümesine katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Siyasi Partileri Sicil Bürosu denetleme görevini yerine getirememiştir. Bütün parti üyelerinin kimlik kopyalarının arşivde bulundurulması, bu yükümlülüğün sonuçları daha net görüldüğünde, 1986 Nisan'ında yapılan bir Anayasa değişikliği ile kaldırıldı.[130] "Her partinin 300.000-500.000 veya 1 milyon kimlik kopyasının başsavcılığa verildiğini düşünün: odalar dolusu kimlik. Bunun gibi birçok hükmü iptal ediyoruz." Eyüp Aşık, bu düzenlemenin iptalini ANAP üyelerine bu sözlerle açıklamaktaydı.[131] Ne var ki

Cumhuriyet Başsavcılığının Siyasi Partiler Sicil Bürosu'nda saklanan siyasi parti üye listelerinin önemi, Partiler Yasasında 2 yıl sonra yapılan bir değişiklikle daha da arttı.[132] Bu veriler bundan böyle parti kurultayındaki delege seçimlerinde, seçme hakkı bulunanların ve parti içi önseçimlerinde adayların belirlenmesinde temel alınacaktı.

Tablo 4'te partiler tarafından partiler yasasının ilgili hükümleri uyarınca, Cumhuriyet Başsavcılığı'na Aralık 1985'ten Haziran 1993'e kadar her yarıyılda verilen üye sayıları aktarılmaktadır.[133] ANAP, DYP ve SHP gibi büyük merkez partileri de, RP de (bir seferlik istisna hariç), başlangıçta yuvarlanmış rakamlar verseler de, üye bildirme yükümlülüklerini 1985'ten beri düzenli olarak yerine getirmektedirler. RP, verilerini tereddütle vermiş gibi görünmektedir.[134] Diğer küçük partiler, başlangıçta yükümlülüklerini yerine getirirken, daha sonra MÇP, SP, YP, DP örneklerinde olduğu gibi hiç bildirimde bulunmamakta veya DSP ve IDP örneğinde olduğu gibi düzensiz bildirimde bulunmaktadırlar. Ancak bu partilerden hiçbiri hakkında, Anayasa Mahkemesi tarafından bildirim yükümlülüklerini ihlal ettiği gerekçesi ile kapatma davası açılmamıştır.

Cumhuriyet Başsavcılığının basın açıklamalarına dayanarak, güncel üye sayıları gazetelerde sıkça kullanılmıştır. Hiçbir gazete yazısında, kayıtlı üye sayısı Aralık 1992'de 7 milyon sınırını aştığında dahi, verilerin doğruluğuna ilişkin en ufak bir şüphe görülmemekteydi.

SHP, 1989'da yerel seçim zaferlerinin zirvesindeyken yeni partiler arasında ilk olarak, parti deyimiyle "naylon üye" olarak adlandırılan "sentetik" kayıtların parti içi seçimlerin meşruluğu konusunda önemli bir sorun olmasından dolayı, üye kayıtlarında düzenleme yapmaya zorlanmıştır. Bu revizyonun sonucunda, daha önceden öne sürülen üye sayılarının, partilerin tabandaki gerçek güçlerini yansıtmadığı ve yıldan yıla artan önemli hata paylarının bulunduğu görülmektedir.

CHP genel sekreteri Baykal, üye kayıtlarının düzenlenmesini içeren kararın alındığı 4. Olağan Kurultayda, SHP üye kayıtlarının güvenilmezliğine ve parti içi seçim hakkının kötüye kullanıldığına ilişkin etkileyici örnekler vermiştir. Kayıtların incelenmesi sırasında aynı adreste (aynı yerleşim biriminde falan değil, aynı evde) kayıtlı 200 üyenin bulunduğu örneklere rastlanmıştır. Aynı ile bağlı birden fazla ilçe örgütüne üye insanlar bulunmakta ve bunlar oy verme hakkını ön seçimlerde bu ilçelerin tümünde kullanmaktaydılar. Şişli İlçe örgütüne (İstanbul) kayıtlı 3.000 üyeye partiye başvurmaları ricasıyla mektup gönderilmiştir. Gönderilen mektuplardan 2.300'ü "adreste

Tablo 4: Cumhuriyet Başsavcılığı verilerine göre Türk partilerinin 1985-1993 yılları arasındaki üye sayıları

	Aralık 1985	Haziran 1986	Aralık 1986	Haziran 1987	Aralık 1987	Haziran 1988	Aralık 1988	Haziran 1989	Aralık 1989	Haziran 1990	Aralık 1990	Haziran 1991	Aralık 1991	Haziran 1992	Aralık 1992	Haziran 1993
ANAP	367.000	642.500	837.500	1.050.600	1.237.900	1.340.148	1.606.722	1.634.466	1.666.652	1.698,850	1.739.603	1.757.554	1.812.347	1.814.390	2.345.048	2.393.051
DYP	190.230	280.230	539.450	714.740	793.429	839.087	1.075.309	1.359.942	1.851.542	1.888.909	1.925.275	2.050.064	2.097.308	2.189.564	2.610.032	2.877.319
SHP	249.850	426.520	513.520	631.470	744.670	818.644	888.204	987.611	1.031.162	1.102.318	1.182.769	1.252.769	1.288.214	1.314.698	1.341.184	1.393.401
RP	36.000	56.000	73.198	82.982	90.695	100.871	111.927	120.995	134.623	134.623	172.115	249.734	331.431	459.458	549.745	704.481
DSP	-	-	-	12.254	12.254	58.460	72.450	80.934	128.465	128.465	128.465	148.541	148.541	148.541	148.541	157.496
IDP	11.124	17.974	24.211	25.982	31.258	31.258	31.258	31.258	31.258	31.564	32.269	32.269	32.713	32.713	32.713	-
MÇP	3.640	5.640	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987	6.987 MHP	6.987
SP	-	-	-	-	-	-	-	1.212	1.454	1.454	1.454	1.454	-	-	-	-
YP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	892	892	892	892	892	892	892
Diriliş P.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	51	110	110	110	110
DMP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45.000	51.126	-	-	-	-
HEP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15.382	16.111	16.395	16.395	16.395
TBKP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.271	-	-	-	-
CHP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74.294
DP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.230
YDP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.698
Toplam	857.844	1.428.864	1.994.866	2.525.015	2.917.193	3.195.455	3.792.857	4.223.405	4.852.143	4.994.062	5.234.880	5.568.094	5.734.654	5.983.748	7.051.647	7.630.354

Kaynaklar: (1985-1992) T.C. Cumhuriyet Başsavcılığı, Siyasi Partiler Bürosu. 1993 Haziran verileriyle ilgili bkz.: "En Çok Üye DYP'de Var", *Cumhuriyet* (5.7.1993). s. 3.

bulunamadı" kaydı ile geri gelmiştir.[135] Baykal bir mülakatta, SHP Bismil (Diyarbakır) ilçe örgütünün üye kayıtlarına göre 9.356 üyesi bulunmaktayken, SHP'nin son seçimlerde burada 2.873 oy aldığını açıklamaktadır.[136]

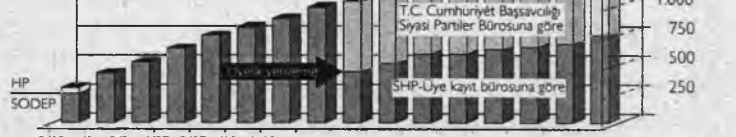
Üye tutanaklarının mükerrer ve naylon üyelerden arındırılmasının ön koşulu, o zamana dek partiye katılmaya istekli kişilerin ikamet ettiği yerin ilçe örgütünde veya işyerinin olduğu ilçe örgütüne üye olmasına cevaz veren tüzüğün değiştirilmesi oluşturmuştur. Bu uygulama 1980 öncesi partiler için de geçerliydi ve yeni partiler yasası ile de uyuşmaktaydı.

SHP üyelerinden, Aralık 1989'da üye kimliği talebinde bulunmaları ve üyeliklerini ikamet ettikleri yerdeki ilçe örgütünde yenilemeleri istendi. Şimdiye kadar işyerinin olduğu ilçeye kayıtlı olanlar, kaydını değiştirmeliydi. Kentlerde oturanlar muhtarlıklardan oturum belgesi (ikamet ilmühaberi) getirmek zorundaydı. Dilekçeler ilçe örgütlerine bizzat veya birinci dereceden akrabalar kanalıyla verilmeliydi.[137]

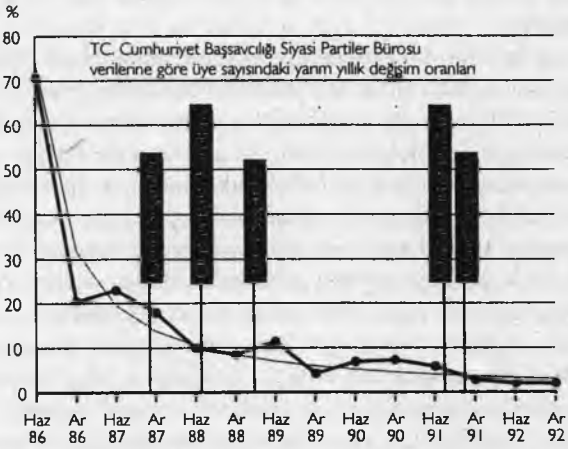
Şubat 1991'de, SHP 3. Olağan kurultayı öncesindeki yerel parti kongrelerinin başlangıcında 443.621 üyenin üyeliği yenilenmiş, 169.951 kişi de üyelik hakkını yeni elde etmişti. SHP artık 613.572 üyeye sahip olduğunu açıklarken,[138] Aralık 1990'da Cumhuriyet Savcılığının açıkladığı rakam 1.182.769 idi.[139]

CHP'nin ilk başarılı denemesinden ancak 10 yıl sonra, 1991'in sonunda SHP yeni bir düzenlemeyle üye bilgilerini merkezî bir kayıt sisteminde toplayarak, seçmen tabanındaki örgütlenme düzeyi hakkında gerçekçi bir tablo elde etmeyi ve bundan sonraki parti içi seçimlerin meşruluğunu güvencelemeyi başarmıştır. 20 Ekim 1991'deki parlamento seçim sonuçları itibarıyla partinin örgütlenme düzeyi, %12 ile, 70'lerin sonundaki CHP'den biraz daha yüksekti.

Diyagram 2: SHP üye sayısındaki gelişme (1983-1993)

Diyagram 3: SHP'de oransal üye artışı (1986-1992)

Yukarıdaki diyagramlarda SHP örneğinde naylon ve mükerrer üyeler belirlenerek hata payı ölçülebilmektedir. Üyelerin yaklaşık %50'sinin partinin kuruluşundan 6 yıl sonraki revizyon sürecinde parti üyeliğini tasdik etmemesi veya naylon üye olarak elenmesiyle ortaya çıkan hata payı, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın ANAP ve DYP hakkında verdiği üye sayıları için de temel alınabilir. Bu iki partinin 1991 parlamento seçimlerindeki örgütlenme düzeyinin SHP ile benzerlik gösterdiği, yani onların da seçmenlerinin %10-15'ini örgütlediği varsayıldığında, aynı dönemde üye kayıtlarında yapılacak bir revizyonun ortaya çıkartacağı hata payı belki de SHP'den yüksek olacaktır.

Diyagram 3'te, SHP'nin hangi dönemler itibarı ile, sürekli bir gelişme sürecinden beklenenden çok daha güçlü bir üye akışı artışı gösterdiği görülebilmektedir.

1986'daki gerilemeden sonra, 1987'nin ilk yarısında, parlamento seçimlerinden önce bir artış gözlenmektedir. SHP adaylarının belirlenmesine ilişkin seçim yöntemi burada belirleyici bir rol oynamış olmalıdır. İkinci belirgin yükseliş, yerel politikadaki artan etkinliğin yeni üyeleri cezbedici etkisi ile, 1989 yerel seçimlerinin öncesi ve sonrasında gözlenmektedir.

1990 yılının birinci yarıyılındaki büyümenin nedeni delege seçimleri olabilir. Yeni üyelerin parti içi aktif ve pasif seçim haklarını 3 ay-

lık deneme süresi sonunda elde edilebildiklerinden, parlamento seçimlerinde olduğu gibi, bu yükseliş de seçimlerden en az 6 ay önce gerçekleşmiştir.

SHP üye kayıtlarının düzenlenmesi sonucunda düşen "naylon" üyelerin oranı kesin olarak belirlenememektedir. Kayıtların ancak küçük bir bölümünde kimlik tahrifatı veya mükerrer üye bulunduğuna kesin gözüyle bakılabilir; geri kalanlar üyeliklerini yenilemek istediklerinden veya bu imkânı bulamadıklarından ayrılmışlardır. Kısa vadeli hedeflerle partiye üye olmuş olabilecek üyeler açısmdansa, düzenlemenin gerçekleştiği zamanda sözkonusu hedefler önemini yitirmiş olabileceği gibi, partinin genel konjonktürü, seçim zaferleri, iktidar ortaklığı veya parti zirvesindeki kişisel değişiklikler partinin çekiciliğini etkilemiş olabilir. Ayrıca, birçok kişisel gerekçe de, partiden resmen istifa etmeseler de kişilerin üyeliklerini fiilen bitirmelerine ve "partilerine" karşı bir şey hissetmemelerine neden olmuş olabilir: Yaşlılık, hastalık, ölüm, göç, veya devlet memurluğu, vb. yasal ihraç nedenleri, başka partilere katılmak ya da düş kırıklığından dolayı saf değiştirmek gibi. Çok az üyenin sürekli bir üyeliğe önem verdiği görülmektedir.

Partiye katılım biçimiyle ilgili parti tüzüğünde yapılan değişikliklerden sonra, SHP, parti içi seçim tercihlerinde manipülasyon yapma olanaklarını daraltmıştır. Ancak bu uygulamayla üye kayıtlarında ve parti içi seçimlerde orta ve uzun vadede hiç manipülasyon yapılmaması olasılığı yine de düşüktür. SHP-CHP bütünleşmesinden kısa bir süre sonra Haziran 1995'te SHP üyelerinin CHP'ye geçmesi sürecinde yapılan incelemelerde çok sayıda naylon üyeye rastlandığı belirtilmektedir.[140]

Büyük partiler içerisinde SHP, parti üyeliği kararma biçtiği değer ve parti içi demokrasiyi sağlama konularındaki çabaları ile, 1975'li yılların sonundaki CHP gibi, öncü rolü oynamıştır. Nisan 1993'te yapılan kurultayda üyelik aidatlarıyla ilgili alınan karar da bu çabaların bir parçasıdır: Nüfusu 5.000'in üzerinde olan ilçelerde üyeler üye aidatlarını ödememeleri halinde, aktif ve pasif seçim haklarını kaybedeceklerdi.[141]

ANAP ve DYP de, daha sonra üye kayıtlarını tetkik etme gereği duydular. ANAP yönetimi, mükerrer ve naylon üyelik sorununu, ancak 1991'de iktidar sorumluluğunu devretmek zorunda kaldıktan sonra ele almaya başladı. Parti yönetimi, parlamento seçim sonuçları ile kayıtlı üye sayısının bağdaştırılamıyacağını artık kabul etmek zo-

rundaydı. ANAP'ın 4. Olağan Kongre faaliyet raporunda bu durum şöyle açıklanmaktadır:

> "Bilindiği gibi partilerin üye yapısının sağlam ve gerçekçi olması, partilerin gücü ve geleceği açısından da önemlidir. 1983 yılında iktidara gelen Anavatan Partisi, sekiz yıl süren iktidarı döneminde, Türkiye'nin yeniden yapılanması bilinci ve sorumluluğu içinde önemli çalışmalar sürdürürken, teşkilatlanma ve sağlam üye edinme meselelerine yeterince eğilememiştir.
>
> Partimizin iktidarı döneminde, partili olmasalar da çok sayıda üyeye sahip olduğu görülmüş ise de, üye sayısının gerçeği ifade etmediği gözlenmiştir. Partimizin iktidarda olmasından medet uman suni üyeler partimizin üye yapısına zarar vermişlerdir. Nitekim, 1989 ve 1991 seçim sonuçları incelendiğinde, üye sayısından çok daha az oy aldığımız ilçe, mahalle ve köylerin sayısının bir hayli fazla olduğu gözlenmiştir."[142]

Faaliyet raporunda da belirtildiği gibi, parti içi demokrasiyi önseçimler yoluyla gerçekleştirmek için, 1992 Ağustos ve Aralık ayları arasında ANAP üyelerinin üyeliklerini yenilemeye çağrıldığı bir düzenlemeye gidildi. 384.762 yeni üyenin bu zaman dilimi içerisinde kayıt olduğu belirtilmektedir. Sözkonusu kaynaktan, bu verinin ANAP'm toplam üye sayısını mı ifade ettiği ise çıkarılamamaktadır. ANAP 4. Olağan Kongresi öncesinde gerçekleşen delege seçimlerinin, sağlıklı bir üyelik kütüğüne dayandığı söylenmektedir.

Nihayet Aralık 1995'te, öne alınan parlamento seçimlerine ilişkin seçim programında ANAP, parti içi demokrasiyi sağlamak için üye listelerinde yapılan manipülasyon sorununun adli denetim mercilerince çözülmesi önerisini getirdi. Buna göre siyasi partilerin üye listeleri artık ilçe seçim kurulları tarafından tutulmalı ve parti içi ön seçimlerde yalnızca delegeler değil, bütün üyeler oy hakkına sahip olmalıydı.[143] Bu öneri, 1983'te askerî yönetim tarafından siyasi parti kayıtlarının tutulması için Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde kurulan büronun ademimerkezileştirilmesi, diye özetlenebilir. Ancak böyle bir çözümün, parti üyelerinin yüksek hareketliliğine ayak uydurabilmek için ülke çapında elektronik bilgi-işlem destekli bir şebekenin kurulmasını gerektirdiği açıktır.

DYP Ankara merkez örgütünde üye kayıtları ile ilgilenen parti yetkilileri 1992 Ocak'mda sorduğum soru üzerine %20'lik bir naylon üye oranının mevcudiyetini itiraf etmek zorunda kalmışlardı. Verilen

rakamın dışarıya karşı inandırıcı görünecek bir büyüklüğü mü ifade ettiği yoksa partinin gerçek gücünün abartılmasına dair bir işaret mi olduğu da açık değildir. Büyük partiler içinde, en son DYP de 1994 yazında üye kayıtlarında temizliğe gitme gerekliliğini kabul etti. DYP üye kayıt listesini bundan böyle elektronik veri işleme sistemleriyle tutma hedefini koydu.[144] 1995 ilkbaharında başlayan düzenleme sürecinde üyelerden ilçe parti örgütlerine bizzat başvurmaları ve muhtarlıktan ikametgâh ilmuhaberi getirmeleri istendi.[145] Bütün üyelikleri geçersiz kılarak daha önceki üyeleri yeni üyelik başvurusuna bulunmaya sevketmeyi amaçlayan daha önceki karardan; yönetim kararı ile vazgeçilmiş olmalıdır. Bunun yerine üye listelerindeki "geçersiz kayıtların gözden geçirilmesi" kararlaştırıldı.[146]

(Yeni) CHP de, üye listelerindeki manipülasyon sorununu çözmek için bir denemeye girişti. CHP tüzüğünün 25. maddesine göre, 1993 yılından beri sandık çevreleri parti örgütlenmesinde en alt faaliyet birimini oluşturmaktaydı (her sandık çevresinde yaklaşık 300 seçmen vardır). Üye listeleri tüzüğün 8. maddesi uyarınca sandık çevrelerine göre muhtarlık bölgeleri düzeyinde tutulmalı ve üyelere açık olmalıydı. CHP'ye katılmak isteyen adaylar yalnızca sandık çevrelerinin bağlı olduğu ilçeye üyelik başvurusunda bulunabilirlerdi. CHP tüzüğünün 21. maddesi, üye listelerinde yapılacak bir oynamanın sorumlulara disiplin cezası getireceğini, kanıtlanmış olayların ise Cumhuriyet Savcılığı'na şikâyet edileceğini belirtmekteydi.[147]

Belli ki CHP kurucuları bu düzenlemelerden yalnızca 1960'ta uygulanan, üyelerinin birbirini karşılıklı denetleme sistemini canlandırmayı değil, seçim sonuçları ile üye kayıtlarını karşılaştırmayı da umuyorlardı. Bu tüzük hükümlerinin ilçe düzeyinden küçük yerleşim birimlerinde parti örgüt birimi açma yasağına karşı olup olmadığı, ayrıca düzensiz aralıklarla güncelleştirilen seçim sonuçlarının uygun bir denetim olanağı sağlayıp sağlamayacağı ve CHP üyelerinin gerçekten böyle bir karşılaştırmayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri ise belirsizdi.

Henüz bir çözüme bağlanmamış olan üye kayıtlarında manipülasyon sorununun, Türk toplumunun demokratikleşme konusunda 1990'lı yılların ortalarında yapılan tartışmalarda oynadığı rol 1994'te yayınlanan ve 1978'deki merkezî üye listelerinin nasıl oluşturulduğunu tasvir eden belge dökümünün önsözünden çıkarılabilir. Erdem, olayın üzerinden 15 yıl geçtikten sonra bu belgeleri yayımlamasının gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

"... Siyasi Partilerimiz *parti kütüğü* kurmadan (Bir başka deyişle, diğer sistemlerle de destekliyerek üye kayıtlarını ve parti içi seçimleri parti yöneticilerinin istek, karar veya eylemleri ile değişebilir olmaktan çıkarmadan) milletvekillerinin ve yerel meclis üyelerinin *halkın temsilcisi* olmalarını; meclis üyeleri halkın temsilcileri olmadan *içtüzüklerin* demokratik olmasını, içtüzükler demokratik olmadan *Anayasamızın toplumsal uzlaşım* belgesi olmasını, anayasamız toplumsal uzlaşım belgesi olmadan ülkede *dirlik ve düzenlik* kurulmasını... beklemek boşunadır.

Yeni bir döneme giriş sancıları içinde olduğumuz bu günlerde, parti üye kayıtlarının merkezde toplanmasının tek örneğine ait bilgi ve belgelerin yayınlanmasını *güncel bir görev* olarak gördük. Bu kitabın, siyasal hayatımızı inceleyeceklere malzeme olarak da yararlı olacağını sanıyoruz. Ayrıca kitabı; sorunu önemsiz görenlerin, bu işi yapılmaz bulanların, *seçmen kütüğüne* yazılmak için beş-altı yılda bir evde oturanların, kütüklerden şikâyeti olanların ve *nüfus kağıdı yenileme* işlemlerinin içler acısı durumunu görenlerin, son *Vergi Yasası'nı* uygulamak isteyenlerin... değerlendirmesi doğru olacaktır."[148]

Parti üyelerinin gerek mekânsal gerekse partilerarası yüksek hareketliliğinin ortaya çıkardığı koşullar, naylon ve mükerrer üyelik ya da parti içi seçim sonuçlarında yapılacak her türlü oynamanın teknik ve adlî önlemlerle olsa olsa sınırlanabileceğini ortaya koymaktadır. Bir partiye üyelik, bireylerin kişisel çıkarlarını kısa vadede hayata geçirebildikleri bir araç olarak algılandığı sürece, üyeler arasında fırsat eşitliği sağlayacak tek mekanizma, birkaç yıl aralıklarla yapılacak "üyelik yenileme çağrıları" olsa gerektir.

4. Parti Finansmanı

Türkiye'de üye aidatları partinin finansmanında düşük bir rol oynar. Bağışlar ve devlet ödenekleri partilerin asıl iki gelir kaynağını oluşturur. Seçim dönemlerinde meclis ve yerel seçimler için aday olan delegelerin yatırmak zorunda oldukları miktarlar, parti bütçelerinin üçüncü önemli kalemidir.

Üyelik aidatlarının bir kereye özgü olmak üzere alınması dolayısıyla parti finansmanı açısından fazla bir işlev görmeyen bir finansman modeli, 22 Nisan 1983 tarihli Partiler Yasası'nın mucitleri tarafından aslında bertaraf edilmek istenmişti. Yasa maddesi incelendiğinde, yasa koyucuların hedefinin, partilerin üye aidatları ve bağışlarla kendi kendilerini finanse etmeleri olduğu anlaşılacaktır. 1983'teki Partiler Yasasında bu nedenlerden dolayı, 1965'ten 1980'e kadar geçerli olan devlet desteği uygulaması öngörülmemişti.

ANAP kurucusu ve ileride cumhurbaşkanı olacak olan Turgut Özal da Şubat 1983'te meclisten geçen Partiler Yasası oturumunda, partilere malî devlet desteğine karşı görüş bildirmişti. Özal, bu anlamda bir devlet desteğinin partilerin kuruluş aşamasında gerekli olduğunu, ancak partilerin yaşaması açısından mutlak bir önkoşul olmadığı görüşünü ileri sürmüştü. Ona göre partiler desteği üyelerinden almalıydı ve iş çevrelerinin hemen hemen bütün partileri desteklemesinden dolayı, partiler iş dünyasına karşı bir yükümlülük altına da girmiş olmazdı.[149] Bütün bunlar hiç söylenmemişçesine, Özal yönetimi iktidarı devraldığı ilk altı ay içerisinde, partilere devlet desteğini yeniden yürürlüğe koymuştur.

1983 Partiler Yasası'na göre başlangıçta sadece sekiz gelir türüne

izin verilmişti:

- Parti tüzüğünde belirlenen ölçülere uygun olarak alınacak üye kayıt bedeli ve üye aidatlarından elde edilen gelirler,
- Parlamento'daki partili veya partisiz milletvekillerinden, net aylık gelirlerinin %50'sini aşmayacak şekilde yapılabilecek yıllık kesintiler,
- Parlamento seçimleri için milletvekili aday adaylarından her aday için bir milletvekili net aylığını geçmeyecek düzeyde alınabilecek katkılar,
- Parti bayrakları, flamaları, nişanları ve diğer sembollerin satışlarından elde edilen gelirler,
- Yayın satışlarından elde edilen gelirler,
- Eğlence organizasyonlarından, balo ve konserlerden elde edilen gelirler,
- Parti'ye ait mallardan elde edilen gelirler,
- Özel ve tüzel kişiler tarafından miktarı 1 milyon TL'yi (1983'te =4468 ABD doları) geçmeyecek şekilde yapılan bağışlar.

Daha 1965'teki Partiler Yasası'nda, bazı kurum ve kuruluşlardan bağış alınması yasaklanmıştı. Bu yasağın kapsamında devlet kurumları, kamu iktisadî teşebbüsleri ve iktisadî devlet teşekkülleri, çalışmaları özel yasalarla düzenlenmiş banka ve diğer kuruluşlar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, işveren kuruluşları ve bunların üst birlikleri bulunmaktaydı. 1983 Partiler Yasası bu yasaklara vakıfları ve kooperatifleri, yabancı devletleri, uluslararası örgütlenmeleri, yabancıları ve yabancı dernekleri, grupları ve kuruluşları da ekleyerek ilgili yasanın kapsamını genişletmiştir. Yeni yasa başka sınırlamaları da beraberinde getirmekteydi: Partiler bundan böyle lotaryalardan ve parti lokallerinin işletilmesinden gelir elde edemeyecek ve kredi kullanamayacaklardı.[150]

Partiler böylece daha kuruluş aşamasında iki sorunla karşı karşıya bulunmaktaydılar:

Henüz bağışta bulunmaya hazır yeterince kişinin, dolayısıyla geniş bir üye ve taraftar kitlesinin güvenini kazanamadan, parti örgütünü kurup 1983 ve 1984'teki seçimleri finanse etmek zorunda kaldılar. ANAP, MDP, SODEP ve HP bu sorunun üstesinden gelemediler ve kurulmalarının daha ilk yılında iflasın eşiğine geldiler.[151]

1984 ve 1994 yılları arasında partilerin finansmanı ile ilgili maddeler birkaç kez değişikliğe uğradı. Değişiklikler üç temel alanı kapsamaktaydı:

- Partilerin devlet tarafından sübvansiyonu uygulamasının yeniden yürürlüğe konulması (1984) ve ödeneklerin birkaç kez yükseltilmesi.
- Partiler Yasası ve buna bağlı olarak partilerin tüzüklerinde belirlenen bağış ve diğer katkıların miktarının, enflasyona uygun olarak yeniden düzenlenmesi.
- Bunların yanısıra 1987'den itibaren yürürlüğe giren ve partilere, yerel seçimlerde aday olanlardan para alma olanağının yeniden tanınması.

Aşağıdaki bölümde parti finasmanında yapılan en önemli değişiklik ele alınacaktır: Devlet desteğinin miktarı ve bunun partiler arasındaki dağılımı. Bunun arkasından SHP örneğinden hareketle Türkiye'de bir partinin sahip olduğu ana gelir kaynakları irdelenecektir.

4.1. Partilere Devlet Finansmanı

1984 haziranında 3032 no'lu yasa ile birlikte devletin partilere yaptığı ödemeler tekrar yürürlüğe kondu.[152] Partilere maddi devlet desteğinin yasal temelleri ilerki yıllarda sık sık değiştirildi. Değişiklikler, ödeneklerin bölüşümü, bütçeden ödenekler için ayrılacak miktar ve bundan yararlanacak parti sayısı ile ilişkiliydi; yani somut olarak, yasama dönemi içerisinde parti değiştirme gibi nedenlerden dolayı parlamentoda temsil edilmeyen küçük partilerin bu ödeneklerden yararlandırılmasını kapsamaktaydı. Bu yasa değişikliklerinin sonuçları, 1984 ile 1994 yılları arasında bütçeden partilere yapılan ödemeleri gösteren tablolarda daha iyi görülecektir.[153]

1984 (1.900.929 dolar) ve 1994 (19.914.555 dolar) yıllarında partilere bütçeden ayrılan ödenekler gözönünde bulundurulduğunda, aradan geçen zaman içerisinde on katlık bir artışın gerçekleştiği görülecektir. Bu artışın temelinde bütçeden partiler için ayrılan ödeneklerin belirlenme biçimi yatmaktadır. Bütçedeki reel büyümenin etkisi sınırlıdır.

1984 ve 1994 yılları arasında partilere ayrılan ödeneklerdeki değişiklikler ana hatları ile şöyle özetlenebilir: 1984 ve1987 yılları arasında ödeneğin %70'i, partilerin 1983 parlamento seçimlerinde çıkardıkları milletvekili sayıları dikkate alınarak, mecliste temsil edilen partiler arasında bölüştürülmekteydi. Geriye kalan %30 ise, 1984'teki yerel seçimlere katılmış olan partilerin, belediye meclislerindeki temsil oranları gözönünde bulundurularak dağıtılmaktaydı.[154] Bu düzen-

Tablo 6: Devletin parti finansmanı (ABD doları)

Jahr	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1 $=TL	364,85	518,34	669,03	854,63	1420,76	2120,78	2607,62	4169,85	6860,59	10973,56	34086,60
ANAP	960.554	959.179	1.103.120	4.707.774	1.667.483	3.764.163	2.656.900	9.761.787	2.605.697	3.394.502	3.742.614
MDP	337.335	336.852	357.954	—	—	—	—	—	—	—	—
SODEP	126.641	125.912	—	—	—	—	—	—	—	—	—
DYP	46.849	46.781	62.551	606.934	336.923	760.567	536.839	1.972.416	4.033.167	5.254.099	5.792.916
HP	423.712	423.105	—	—	—	—	—	—	—	—	—
SHP	—	—	444.723	1.469.931	565.345	1.276.206	900.798	3.309.647	1.996.549	2.597.532	2.863.916
RP	3.489	3.484	4.658	5.824	246.347	330.067	200.824	737.853	1.404.811	1.830.079	2.017.757
DSP	—	—	—	471.315	246.347	338.957	239.250	879.034	894.651	1.165.483	1.285.005
HEP	—	—	—	—	—	—	33.012	245.951	—	1.095.119	—
MÇP	—	—	—	—	—	—	—	—	894.651	1.165.483	1.285.005
CHP	—	—	—	—	—	—	—	—	80.886	1.165.483	1.285.005
BBP	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87.012	321.251
DEP	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.285.005

Liranın Dolara dönüştürülmesinde yıllık TL/Dolar değişim kuru ortalaması esas alınmıştır. (Bkz.: Organisation for Economic Co-Operation and Development: *OECD Economic Surveys 1993-1994, Turkey*. Paris: OECD, 1994. s. 130).

lemeler sonucunda SODEP ve HP'nin birleşmesi ile 1986'da ortaya çıkan SHP, SODEP'in dağılmasından sonra %30'luk oran diğer partiler arasında bölüştürüldüğü için, kendisini oluşturan iki partinin toplamı kadar ödenek alamadı. 1987 yılında bazı SHP milletvekillerinin katılımıyla DSP, mecliste grup statüsünü elde etti.[155] Parlamento seçimlerine kısa bir süre kala, mecliste grubu bulunan partilere bundan böyle alt düzeyde dahi olsa ödenek verilmesini kararlaştıran yasa tasarısı meclisten geçirildi. Bu karar DSP'nin yanısıra, bugüne kadar ödeneğin yalnızca %30'luk kısmından yararlanmış olan DYP'nin de işine yaradı. Partiler Yasasında yapılan bu değişiklikle birlikte, parlamento seçimlerinde partilere ayrılan ödeneğin üç kat, yerel seçimlerde ise iki kat arttırılması kararı da meclisten geçti. MDP'nin 1987'de dağılmasından, 1983 seçim sonuçları doğrultusunda ödenecek olan ödeneğin %70'lik kısmı aralarında bölüştürüldüğü için, ANAP ve SHP kârlı çıktılar. Yasa değişikliği en fazla, iktidarda olan ANAP'a yaradı. ANAP, 1987 seçimlerinde ödeneğin neredeyse üçte ikisini almaya hak kazanmıştı.

1988'den itibaren ödeneğin bölüştürülmesinde artık yalnızca partilerin son seçimlerde çıkardıkları milletvekili sayıları belirleyici olacaktı.[156] Bu düzenleme seçim sisteminden dolayı (%10 barajı, kontenjan adayları, seçim bölgelerine ve aday adayı başına düşen seçmen sayısındaki farklılıklar) en çok, aldıkları seçmen desteğine kıyasla mecliste daha yüksek oranda temsil edilen partileri avantajlı kılıyor-

du. Ödeneklerin belirlenmesinde, bütçe yılı başındaki milletvekili dağılımı değil, seçim sonrasındaki milletvekili dağılımı belirleyici idi. Böylece yasama dönemi süresince partiler, istifalardan dolayı mali bir zararı sineye çekmeyeceklerdi. 1987 seçimlerinde %10 barajına takılan, ancak yine de oyların %7'sini alan DSP ve RP, 1988 yazında yapılan yasa değişikliği sonucunda 350 milyon TL'ye tekabül eden asgari bir ödenek aldılar.[157]

1989 yılında partiler, yerel seçimlerden dolayı, yasa değişikliği olmaksızın iki kat fazla ödenek aldılar. 1990 yılında bütçeden normal ödeneklerini aldılar. 1990 Kasım'ında gerçekleştirilen bir yasa değişikliği ile HEP de devlet desteğini tattı.[158] 1991'de yapılan parlamento seçimlerinden dolayı bütçede öngörülen ödeneğin 3 katı dağıtıldı. HEP'in 1991 seçimlerine bağımsız bir parti olarak katılmamasından dolayı, öngörülen ödenekte hak iddia edememiş, RP'nin aldığı miktarın ancak üçte birini alabilmişti.

1992 ve 1993 yıllarında ne genel ne de yerel seçim olmasına karşın, partiler ödeneklerin iki katma çıkarılmasını onayladılar. Ödeneklerin yükseltilmesi kararı bütçe oylamaları sırasında alındı.[159] 1992 yılında RP'den MÇP'ye, SHP'den de kurulmasına yeniden izin verilen CHP'ye milletvekili geçişlerinin olmasından dolayı, mecliste herbiri onar milletvekili ile temsil edilen iki yeni parti bulunuyordu. Bu partilerin devlet desteğinden yararlanmalarını sağlamak amacıyla, on ve ondan fazla milletvekili olan partilerin, seçimlere katılmak için gerekli önkoşulları oluşturdukları andan itibaren, en az ödenek alan parti kadar ödenek alma hakkına sahip olacakları doğrultusunda bir yasa değişikliği 1992 Mart'ında meclisten geçirildi. En az üç temsilcisi olan partiler ise bu tutarın dörtte birini alabileceklerdi.[160] Bu düzenlemelerden 1992 yılında MÇP ve CHP, 1993 yılında MÇP, CHP ve BBP ve 1994 yılında MHP, CHP, BBP'in yanısıra DEP yararlandı. 1994 yılında yerel seçimlerden dolayı, yine düzenli olarak bütçede kararlaştırılan ödeneğin iki katı, partilere ödendi.

1984 ve 1994 yılları arasında, partilere yapılan devlet desteğindeki gelişmeler gözönünde bulundurulduğunda, ANAP 1987 ve 1991 seçimlerinde malî açıdan diğer partilere nazaran daha avantajlı bir durumdaydı. Buna benzer bir dengesizlik ve bir avantaj, 1995 parlamento seçimlerinde, 1991 seçimlerinin galibi olan DYP için sözkonusu olmuştu. Ancak seçimlerden 2. ve 3. olarak çıkan partilerle aradaki fark, daha önceki iki yasama dönemi dikkate alındığında oldukça önemsiz kalıyordu.

4.2. SHP Örneğinden Hareketle Partilerin Finansmanı

İl örgütlerinin bütün girdi ve harcamaları dikkate alınmadığından, bir siyasi partinin malî hesap raporları tüm örgütün finansmanı hakkında sağlıklı bir bilgi veremez. Ancak il örgütlerinden gelen bilançoların incelenmesinden sonra, partinin bütün gelir ve giderleri hesaplanabilir. Partilerin gelir-giderlerinin denetimi Anayasa Mahkemesi'nin denetimindedir. Anayasa Mahkemesi gerek belde gerekse il örgütlerini denetleyebilmekte ve gerektiğinde belge talebinde bulunabilmektedir. Buna karşılık parti kurultaylarına katılan il ve ilçe delegeleri kural olarak yalnızca kendi il örgütleri veya merkezî örgütleri hakkında bilgi edinebilirler.

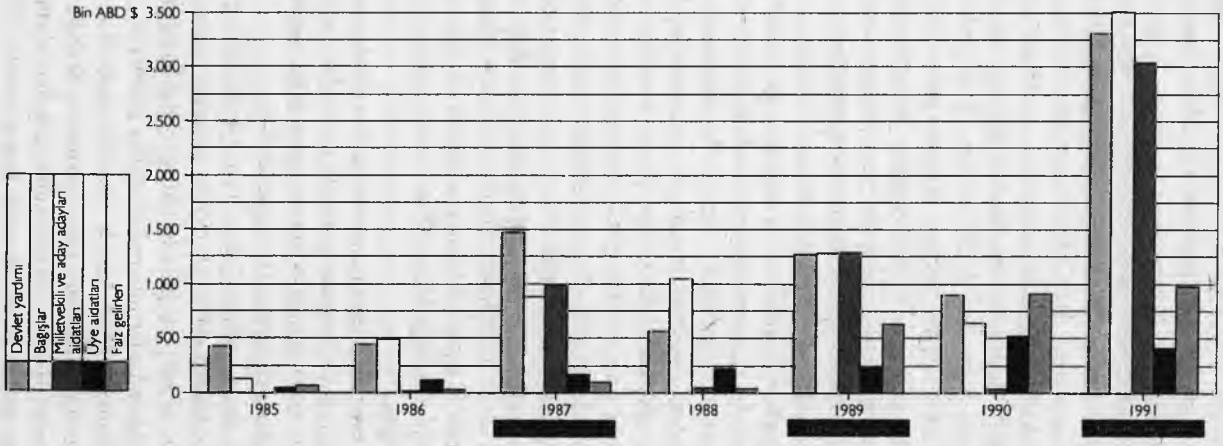
10 no'lu tabloda SHP'nin 1985-1991 dönemindeki beş gelir kaynağı, her yıl itibarıyla Amerikan Doları bazında verilmektedir. Tablodaki veriler, Anayasa Mahkemesi'nin de denetimine sunulan, merkez örgütü ve il örgütlerinden gelen bilançolara göre düzenlenmiştir. Burada verilen temel gelir kaynaklarının yanısıra varolan, SHP'nin il ve merkez örgütleri arasındaki para akışının yanısıra, amblem ve basılı eser satışlarından, dayanışma geceleri ve festivallerden elde edilen gelirler hesaplanamamaktadır. Özellikle bağış ve üye kayıtlarından elde edilen gelirlerin ancak bir kısmının parti muhasibi tarafından kaydedildiği varsayıldığında, resmî olarak ulaşılabilir bilgilerden hareketle, bir partinin gelirleri hakkında fazla bir şey söylenemez. Bir taraftan bu "kara kasaların" varlığını dikkate almak gerekirken, diğer taraftan, yapılan bir yığın işte parti üye ve kadrolarının, bilanço hesaplarına geçmeyen, mal ve hizmet ya da doğrudan para yardımlarının gözönünde bulundurulması gerekir.

1985 ve 1991 yılları arasında SHP, gelirinin yaklaşık üçte birini *devlet sübvansiyonundan* sağlamaktaydı. Bu bilanço kalemlerine daha önceki paragraflarda değinilmişti.

Gelirlerin yaklaşık üçte birlik diğer kısmı ise *bağışlardan* oluşmaktaydı. Bağışlar, partilerin bilançoları içerisinde kamuoyunda en fazla kuşku uyandıran kalemi oluşturmaktadır. Bu Türkiye'ye özgü bir sorun değildir. Partilerin finansmanındaki düzensizlikler 1980'li yıllar boyunca kamuoyunu hemen hiç meşgul etmedi. Anayasa Mahkemesi'nin arada bir defterleri denetlemesi sonunda, partiler, kaynağını belgeleyemedikleri bağışları hazineye aktarmak zorunda kalıyorlardı.

SHP, 1993 yılında İSKİ Skandalı'ndan dolayı kamuoyunda eleştiri odağı oldu. Olayların merkezinde, kişisel servet edinmekle suçlanan,

Diyagram 4: SHP'nin ana gelir kaynakları (1985-1991) (ABD Doları olarak)

İstanbul Sular İdaresi genel müdürü Ergun Göknel bulunmaktaydı. Partinin yasadışı bir biçimde finanse edilip edilmediği tartışmasına çok sınırlı biçimde, kenarından köşesinden girilmiştir. SHP yöneticileri, parti örgütünü bu olumsuzluktan mümkün olduğunca uzak tutmak için, bağışları denetleme zorunluluğunu hissettiler. Yapılan tetkiklerin sonucunu SHP lideri Karayalçın bir basın açıklamasında, partiye kurulduğu andan o güne kadar yaklaşık 21 milyar TL. bağış yapıldığını[161] belirterek, Anayasa Mahkemesi'nin yapacağı bir incelemeye gerek kalmadan, 1.235 milyon TL'lik (Eylül 1993'te yaklaşık 100.000 ABD Doları) kaynağı belgelenemeyen bir miktarı hazineye devretmeyi teklif etti.[162] İSKİ Skandalı ile hararetli bir biçimde ilgilenen basın, bu sınırlı açıklamayı memnuniyetle karşıladı. Gazeteciler, bu verileri inceleyebilme durumunda, açıklanan oranların yalnızca parti merkezine yapılan bağışlarla sınırlı olduğunu, il örgütlerine yapılan bağışlar için ayrı kayıtlar tutulduğunu farkedeceklerdi. Bu olaylardan, medyanın, parti finansmanı ile ilgili konulara pek rağbet etmediği sonucu çıkarılabilir. Partiye yapılan bağışlar aracılığıyla yasadışı finansman suçlamasına en çok maruz kalan parti RP olmuştur. RP yasal olmayan yollarla İran, Suudi Arabistan ve bu ülkenin Almanya'daki uzantısı olan AMTG (Avrupa Milli Görüş Teşkilatı) kanalı ile kayıt dışı gelir elde etme iddiası ile, sık sık gazetelere manşet olmuştur; bunun ötesinde, hac organizasyonundan RP'ye ayrılan özel kontenjanların satışlarından elde edilen gelirlerin de bu partinin kasasına aktığı belirtilmektedir. Ortaya atılan diğer bir iddia da, 1994 yılında eski Yugoslavya'da yaşanan içsavaş sırasında, savaş mağdurları için toplanan bağışların, RP'nin seçim giderlerinin finansmanında harcandığıdır.[163]

Buna benzer bir durum da Yeşiller Partisi'nde yaşandı. Düşük miktarda bir tutarın partinin muhasibi tarafından belgelenememesi üzerine parti, 1994 yılında kurallara aykırı defter tutmaktan dolayı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.[164]

Seçilmişlerin (milletvekilleri, belediye başkanları, il ve ilçe üyeleri) *yaptıkları kathlar* SHP gelirlerinin çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Genel ve yerel seçimlerin olduğu yıllarda bu makamlar için başvuran aday adaylarından elde edilen gelirler ise, parti gelirlerinin dörtte birini oluşturmaktaydı. Önseçimlerde elenen ve sıralamaya giremeyen ya da adaylığını çeken adayların başvuru paraları iade edilmemektedir. Harçlar, parti kurullarınca her seçimden önce yeniden açıklanır, üst sınırı ise Partiler Yasası belirler.[165] Oranlar partiden

partiye değişir. Yerel seçimlerdeki başvuru harçları, ancak 1987 yılında Partiler Yasası'nda yapılan değişiklikten sonra yükseltilebilmiştir. Başvuru harçları, önseçimleri aşıp sıralamaya giren adaylar açısından seçim giderlerinin ancak küçük bir kısmını oluşturur. Bunun ötesinde adaylar seçim bölgelerinde yaptıkları masrafları karşılayabilmek durumunda olmalıdırlar. Seçim giderlerinin yüksekliği, seçmenlerde, bu makamlara gelen kişilerin, görev süresince en azından seçim masraflarını amorti etmek için çaba sarfedecekleri şüphesinin doğmasına neden olmaktadır.

Yalnızca 1990 ve 1991 yıllarında üye aidatları SHP gelirleri açısından önemli bir kalem teşkil etmekteydi. Bu durum, bu dönemde kaydedilen gelirlerin düzenli üye aidatlarından çok, üye listelerinin revizyonu sürecinde miktarı yükseltilen üye kayıt ve üyelik yenileme harçlarından oluşmasıyla açıklanabilir. Bu gelirler söz konusu düzenlemelerin, özellikle de tek tip üye kimliklerinin masraflarına gitti. SHP'nin, 1985 ve 1991 yılları arasında neredeyse hiç düzenli aidat tahsil etmediği söylenebilir.

Üye aidatlarındaki taban ve tavanı belirlemede partiler özgürdür. Üyeler başvuru dilekçeleri ile birlikte partiye düzenli olarak belli bir miktar ödemeyi kabul etmiş olurlar. Aidatları aksatan üyeler gerçi 1983 Partiler Yasası'na göre partiden ihraç edilemezler ama 1965 Partiler Yasası'na nazaran 1983'teki yasa maddeleri, partilere, bu türden ihmalkâr üyelerin aktif ve pasif seçim haklarına kısıtlama getirme yetkisi vermektedir.[166]

Türk partilerinde, başvuru dilekçesi ile birlikte verilen kayıt ücreti dışında düzenli üye aidatı ödeme kuralı ilkesel olarak kabul edilmekle birlikte, uygulamada ne düzenli ödemeyle ne de bu doğrultuda bir zorlamayla karşılaşılmaktadır. CHP'nin tek parti döneminde ya da 50'li yıllarındaki DP ve CHP döneminde düzenli üye aidatı tahsilatına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Daha 1931 yılı CHF tüzüğünde aidat ödeme zorunluluğuna ilişkin bir madde bulunmaktaydı.[167] 1951-1978 yılları arasındaki CHP il örgütlerinin faaliyet raporlarında, düzenli üye aidatlarına ilişkin veriler bulunamamaktadır. Tersine, 1958-1961 ve1962 yıllarına ait iki faaliyet raporu, tüzükte belirtilen ve kâğıt üstünde kalan düzenli aidat alınması işleminin artık uygulanması talebini içermektedir.[168]

"Önce beni partiye üye olmam için zorladılar, şimdi bir de düzenli üye aidatı mı ödeyeceğim?" Partiye gönüllü katılmamış olan devşirme aile üyelerinin aidata ilişkin ahlâkî tutumlarını karakterize ede-

cek söz budur. Aidatların, parti-içi seçimlerde aktif ve pasif hakların kullanılabilmesi için koşul niteliği taşıması yoluyla üyeleri partiye bağlama çabaları, uzun vadede birçok üyenin ihracıyla sonuçlanacaktır. Partiler içinde ilk kez SHP, 1993 yılında bu yönde bir uygulamanın ilk adımını attı. SHP merkez örgütü Nisan 1993'te, nüfusu 5.000'i geçen yerleşim birimlerinde üyelere düzenli aidat ödeme yükümlülüğünü getiren tüzük değişikliğini gerçekleştirdi. Aidatları aksatan üyeler geçici olarak parti-içi aktif ve pasif seçim haklarını kaybedeceklerdi. Bu düzenlemenin, 1994 yerel seçimler öncesindeki önseçimlerde uygulanması öngörülmüş olmasına karşın, ileri bir tarihe ertelendi. Ancak 1994 Haziranında SHP Genel Sekreteri, birleşme kurultayının yapıldığı Şubat 1995'e kadar muhtemelen anlamını yitirecek olan aidat ödeme yükümlülüğünü bir yönerge ile açıkladı.[169]

SHP İstanbul il örgütü üye anketi sonuçları, üyelerin en azından belli bir kesiminin partisine arada bir bağışta bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu düzensiz ödemelerin özellikle seçim mücadeleleri sürecinde yapıldığını, eğer öyle ise bile bunun, balo ve eğlence organizasyonlarında elde edilen bağışlar adı altında kayda geçildiği varsayılabilir. Partililerin SHP liderine yazdığı mektuplardan da (bkz. Bölüm 6,4) görüldüğü gibi, bazı yerlerde yerel örgütlenmelerin bütün yükü partinin militanları ve kadrolarının üzerindeydi.

Güneş Ayata, 1977 parlamento seçimlerinde CHP'li delegelerin ve yerel parti örgütü kadrolarının altı aylık gelirlerine tekabül eden harcamaları kendi ceplerinden karşıladıklarını tahmin etmektedir. Listeye giren adaylar ise bu miktarın birkaç katını harcamak durumunda kaldılar. Delege ve etkin parti üyelerinin partiyle ilgili neredeyse bütün işler için bağış, malzeme veya hizmet verme zorunluluğundan dolayı, yüksek gelir düzeyine sahip üyeler, gelir düzeyi düşük üyelere oranla politik bakımdan daha fazla angaje olmaktaydı.[170] Partilerin gelir kaynaklarının değişmemesinden dolayı, bu durumun 1984 sonrası için de geçerli olduğu söylenebilir. SHP'nin 1985-1991 yılları arasındaki bilançolarında üye aidatlarının yer almayışına dayanarak, partinin ve adayların taban tarafından malî açıdan hiç desteklenmedikleri sonucunu çıkarmak yanlış olacaktır.

SHP, *malvarlığına* dayalı kayda değer bir geliri ancak 1989'dan sonra, yerel iktidarlarla ilişkili gelirlere bağlı olarak elde edebildi. Eski CHP'de malvarlığından elde edilen gelirler 1980 öncesine kadar, Atatürk'ün mirasının varisi olarak İş Bankası hisselerinin üçte birine sahip olmasından dolayı, önemli bir finans kaynağını oluşturmaktay-

dı. Parti, tahvil ve hisse senetlerinin dışında, 1981 yılında Partinin feshiyle birlikte hazineye devredilen, 55 gayrımenkule sahipti. Feshedilen partilerin yeniden açılabilmelerini düzenleyen yasa maddesinin yürürlüğe girmesiyle,[171] yeniden kurulan CHP 1992'nin sonunda taşınmaz mallarının birçoğunu geri aldı. Kıymetli evrakları karşılığında ise 16 Ekim 1981 itibarıyla sınırlı bir tazminat ödendi.[172] Taşınmaz malların değeri ve boyutları, yeni CHP'yi ekonomik açıdan diğer partilerden belirgin olarak farklı bir konuma getirdi.[173]

Parti finansmanı konusunda Federal Alamanya'daki partilerle bir karşılaştırma yapılacak olursa, Türkiye'deki partilerin fakrüzaruret içerisinde oldukları görülecektir: 1989 yılında SPD'nin tüm gelirleri 258 milyon DM, CDU'nunki 207 milyon DM, FDP'ninki 45 milyon DM ve Yeşiller'inki yaklaşık 61 milyon DM idi.[174]

1983'ten sonra Türk partilerinin nispeten düşük bütçeleri, Özal döneminden beri seçim işlerini kamuoyu araştırma kurumları ve reklam ajanslarına vermeleri haricinde, ücretli uzman ve danışman çalıştıramayan partilerin profesyonelleşmesini engellemiştir. Parti politikasını biçimlendirmede yararlanılan bilgiler konusunda partiler hâlâ Meclis'in bilimsel ve teknik birimleri ile DİE gibi devlet kuruluşlarına bağlıdır. Partiler, politik hedefleri belirlemede gerekli verileri sağlayacak kendilerine ait kuruluşları oluşturmaktan âcizdirler. Türkiye'deki parti "aygıtı", parti yöneticilerinin seçildiklerinde getirdikleri ve kaybettiklerinde geri çektikleri bireysel ilişkiler ve şahsi birikimle sınırlı görünmektedir. Türkiye'deki partilerin yeterince kurumsallaşamamasının nedenleri arasında ekonomik etkenin de bir payı mevcuttur.

5. İstanbul'un Demografik Gelişimi

DİE'nin öngörülerine göre İstanbul nüfusu, 1998 yılında 10 milyon sınırını geçmiş olacaktır.[175] 80'li yılların ikinci yarısında ilin nüfusu yaklaşık 1,5 milyon kadar arttı. Yılda 290.000, günlük olarak ise 800 kişilik bir nüfus artışı tespit edilmiştir. 1990'da tüm ülke nüfusunun %13'ü İstanbul'da ikamet etmekteydi. Kilometrekareye 1280 kişi ile İstanbul, Türkiye'nin en fazla nüfus yoğunluğuna sahip iliydi.[176]

İstanbul bir göçmen kentidir. Bu bölümde demografik birtakım verilerle ortaya konmaya çalışılacak olan köyden kente göç olgusu, siyasi partiler açısından birçok bakımdan önem taşımaktadır. İstanbul'a göç edenler, özgün toplumsal konumlarından dolayı, partilerden özel beklentileri bulunan çıkar grupları haline gelmektedir. Göçmenlerin özellikle konut ve iş alanları ile ilgili talepleri, bu temel ihtiyaçlarını çoğunlukla karşılamış bulunan yerleşik nüfusa göre daha fazladır. Partilerin bu tür kaynaklara (iş, konut) erişebilmesi ise yönetimle olan ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkiler, örneğin yerleşim birimlerini imara açmada veya altyapı götürmede ya da devlet işletmeleri ve kurumlarında istihdam konularında önemli bir işlev görmektedir. Diğer tarafta göçmen grupları, özel durumları ve ortak hareket etmelerinden dolayı, siyasi partiler açısından kitlesel bir üye ve oy potansiyeli olarak değerlendirilmektedir. Göçmenlerin partiler için taşıdığı rol, bunu takip eden bölümlerde değişik yönleriyle ele alınacaktır. Bu bölümde iç göçün, İstanbul ilinin nüfus artışına ve nüfus yapısına etkileri ile ilgileneceğiz.

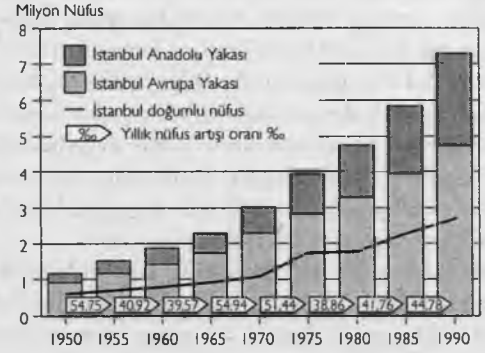
Tarımın makineleşmesi sonucunda, 1950'li yılların başında Türkiye'de köyden kente göç ve kentleşme süreci ivme kazandı. Mamâfih kentlerin 1950'lerin başındaki hızlı nüfus artışı yalnızca göçe bağla-

namaz. Bu durum, kırsal kesimlerde olduğu kadar kentsel kesimlerdeki hızlı nüfus artışının da bir sonucudur. Yıllık nüfus artışı 1935'ten itibaren, 2. Dünya Savaşı'nın bunalımlı yılları süresince düşerek, 1940-1945 yılları arasında binde 10.59'luk oranla, en düşük seviyeye indi. Bunu takip eden ilk beş yıl içerisinde binde 21.73'lük bir nüfus artışı ile savaş öncesi orana ulaşılmış oldu. 50'li yıllarda bu oran binde 28.14'e ulaştı.[177]

Yöresel özellikler dikkate alınmadan Türkiye bir bütün olarak incelendiğinde, 1950 ve 1980 yılları arasında gerçekleşen iç ve dış göçlerin hiçbir biçimde kırsal alanın boşalmasını getirmediği görülmektedir. Göçe karşın ve 1950'den itibaren kırsal nüfustaki artış oranlarının düşüş kaydetmesine rağmen, köylü nüfus, doğum oranlarının yüksekliğinden dolayı 1980'e kadar artış göstermektedir.[178] Ancak 1980'lerde başlayan kırdan göç dalgası ile birlikte, kırsal nüfusta da düşüş eğilimi başlayacaktır.

İstanbul daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında göç için öncelikle tercih edilen bir il olma özelliği taşımaktaydı. 1935 nüfus sayımı 16.2 milyon olan Türkiye nüfusunun 1.1 milyonunun memleketlerinin dışında yaşadığını, bunların ise %64.3'ünün İstanbul'a yerleştiğini ortaya koymaktadır.[179] 1990 yılına gelindiğinde ise her dört Türk yurttaşından birisinin doğduğu yerde yaşamadığı ve sayıları 13.3 milyonu bulan bu iç göçmenlerin yaklaşık üçte birinin İstanbul'da ikamet ettiği görülmektedir.[180] İstanbul böylece, bu arada göç alan başka merkezler oluşmakla birlikte, en önemli çekim merkezi olma özelliğini korumuştur.

Diyagram 5: İstanbul'un nüfus artışı

1950'lerden itibaren, göçmenler İstanbul nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1950'de İstanbul nüfusunun %53'ü İstanbul il sınırlarının içinde doğmuşken[181] bu oran 1985'te %38'e, 1998'de ise %37'ye düştü.[182] İstanbul ilindeki nüfus dalgalanmaları, ülkenin genel ekonomik gelişimiyle koşutluk göstermekteydi. Özbay,[183] 1950'lerin ilk yarısında İstanbul ilindeki binde 54.75'lik yüksek nüfus artışının, ekonomik büyümeyle uyum içerisinde olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, ekonominin durgunluk ve kriz içerisinde bulunduğu 1954-1962 ve 1974-1979 yılları arasındaki dönemlerde, İstanbul ilindeki nüfus artış oranları da düşme eğilimi gösterir. Bunun nedeni, arkadan getirtilecek olan aile üyelerinin bakımı da güvencelemesi gereken iş bulma fırsatlarının kriz ortamlarında gerilemesidir.

Türkiye'de göç hareketleri ile ilgili veriler en son nüfus sayımlarındaki kütük ve ikametgâh bilgilerinden elde edilebilmektedir. Göçün uzun vâdedeki eğilimlerini bu yöntemle takip etmek mümkündür. Kısa vadedeki dalgalanmalar ise ancak 1980'den sonraki nüfus sayımlarından takip edilebilir:[184] Beş yıl içerisinde ikametgâhlarını bir başka ile aktarmış beş yaş üstü göçmenlerin sayıları, il düzeyinde gerçekleşen göç hareketlerinin niceliği ve niteliğine ilişkin bulgular sunmaktadır. Aşağıda hem göç veren hem göç alan bölgelerden bazı sayım sonuçları verilecektir. Buradan hareketle, diğer göç alan bölgelere oranla, farklı bölge ve etnik kökenden insanların biraraya geldiği İstanbul ilinde, çözüm bekleyen entegrasyon sorunlarının boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

80'li yılların ikinci yarısında iç göç 1980-1985 yıllarına göre önemli bir artış kaydetti. 1985-1990 yılları arasında Türkiye'nin nüfusu %11.5'lik bir artış kaydetti. 1985 ve 1990 yıllarında yapılan sayımlarda bir önceki ikametgâhı olarak başka bir ili verenlerin sayısı 1985'te 2.885.873'ten (%40.9) 1990'da 4.065.173'e çıkmıştı. Bu veriler 1980'in ortalarından sonra Türkiye'de ikinci bir göç dalgasının yaşandığını göstermektedir.

3 ve 4 no'lu haritalar 80'li yılların ortasında gerçekleşen göç dalgasının ağırlık merkezlerini ve göçün ana istikametinin Doğudan Batıya olduğunu göstermektedir. 1985-1990 yılları arasında, 1985 yılında gerek göç alan gerekse göç veren illerde yüksek bir göç oranına rastlanmaktadır. Göçün ani hızlanışı şu verilerden okunabilir: En fazla göç alan on bölge İstanbul (1980-1985 %56; 1985-1990 %99), Kocaeli (%63; %98), Antalya (%32; %80), İçel (%32; %60), İzmir

Harita 3: İç göçün yöneldiği iller (1985-1990)

1985-1990 yılları arasında illerin fiilen aldıkları göçün toplam göçün (n=4.065.173) içindeki oranı, binde

□ ≥0 □ ≥3 □ ≥4 □ ≥5 ■ ≥7,5 ■ ≥10 ■ ≥15 ■ ≥30 ■ ≥68 ■ ≥80 ■ ≥244

Harita 4: İç göçün kaynaklandığı iller (1985-1990)

1985-1990 yılları arasında illerin verdikleri göçün 5 yaş üstü il nüfusundaki oranı, binde

□ ≥39 □ ≥60 □ ≥80 ■ ≥100 ■ ≥120 ■ ≥140 ■ ≥160 ■ ≥180 ■ ≥200 ■ ≥220 ■ ≥240

(%39; %59), Bursa (%40; %57), Tekirdağ (%9; %42), Muğla (%7; %31), Aydın (%14; %25) ve Ankara (%12; %24) Göç alan Batı illerin karşı kutbunda ise şu iller vardır: Kars (%-81; %-182), Tunceli (%-135; %-170), Siirt (%- 43; %-157), Bayburt-Gümüşhane/%-57; %-147), Erzurum (%-66; %-119), Sivas (%-56; %-112), Muş (%-52; %-108), Artvin (%-54; %105), Ağrı (%55; %-103), ve Sinop (%-49; %-95). En fazla göç veren iller ülkenin kuzeydoğusunda yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan bu iller ülkenin yoksullar yurdu olarak anılabilir.

1990 sayımında, ikametleri 1985'te önce İstanbul'da olmayan 1.099.895 kişi tespit edilmiştir. Buna mukabil 341.565 kişinin bu il-

den göç ettiği belirlenmiştir. Dış göçü ve gelinen veya gidilen ilin bilinmediği durumları hesaba katmazsak, İstanbul'a göç edenlerle buradan ayrılanlar arasındaki fark, 80'li yılların ikinci yarısında kent nüfusunun sadece iç göçle 656.667 kişilik bir artışa maruz kaldığını göstermektedir. 1990 yılı İstanbul nüfusu esas alındığında, 5 yaş üstü her 1000 kişi başına 99 kişilik bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. İstanbul 5 yıl içerisinde binde 99'luk net göç artışıyla, 1980 - 1985 yılları arasında Kocaeli'ye kaptırdığı birinciliği geri almıştır. DİE'nin hesaplamalarına göre İstanbul'da nüfus artışının yaklaşık %40'ı doğal (iç) artışa, % 60'ı ise aldığı göçe bağlıdır.[185] Göçmenlerin İstanbul'a çoğunlukla "doğmamış çocuklarıyla" geldikleri ve göç ettikten hemen sonra bir aile kurdukları da, dış göçün yanısıra, bu verilerde hesaba katılmıştır.

Konuya girmeden, 80'li yılların ikinci yarısında İstanbul'dan göç edenlere ilişkin bazı veriler daha: 1985-1990 yılları arasında İstanbul'dan ayrılanlara ilişkin veriler, göçün ya diğer büyük iller ya da İstanbul çevresi yönünde yoğunlaştığını göstermektedir. İstanbul'dan göç eden 339.040 kişinin %20'si 1990 yılı itibarı ile ikametini Ankara, Antalya, Bursa veya İzmir'e almıştı. İstanbul'dan ayrılanların %90'ı Ankara, %82'si İzmir"in metropol (büyükşehir) sınırları içerisine taşınmıştı. İstanbul'dan ayrılanların %13'ü bölgeyi terketmemişler, Kocaeli ve Tekirdağ gibi komşu illere göçmüşlerdi. Yalnızca bu iki komşu il ve Antalya, Muğla gibi turizm merkezleri için İstanbul'un göç bilançosu eksi bakiye vermektedir. İstanbul'dan göç edenlerin görece önemli bir kısmı ise Ordu (%2.5), Giresun (%2.4), Samsun (%2.4), Kastamonu (%2.3), Sakarya (%2.1) ve Sivas (%2.1) illerine yerleşmişlerdir. Sözkonusû illerin dışarıya yüksek oranda göç veren iller olması dikkat çekicidir. Konut ve iş sorunları, büyük kent yaşamına uyum güçlükleri ve kişisel sorunların yanısıra emeklilik de, memlekete geri dönüş nedenleri arasında sayılabilir. 1985-1990 yılları arasında İstanbul'dan ayrılanların yaş ortalamalarına bakıldığında, 20-40 yaş grubunun %52'lik bir oranla çoğunluğu oluşturduğu görülecektir. Buradan hareketle geriye dönüşte yaşlanmanın fazla bir etkisi olmadığı söylenebilir. Bu da İstanbul'dan ayrılmanın, istihdam dışı kalmaktan çok, mesleki nedenlerle sık yer değiştirmekten kaynaklandığı görüşünü desteklemektedir.

1985-1990 yılları arasında İstanbul'a yerleşen 1.099.895 kişi içerisinde, %9.4'le en büyük grubu, yurtdışından gelenler oluşturmaktaydı. Bu istatistiklerden, yurt dışından dönen işçi ya da siyasî göçmen-

lerin sayısına ilişkin veriler çıkarılamamaktadır. İkinci büyük grup olarak Ankara (%4), İzmir (%1.7), ve İstanbul'un çevresindeki illerden gelen göçmenler (Kocaeli %1.8, Bursa %1.3 ve Tekirdağ %1.2) gelmektedir. Bu illerden göç edenler içerisinde, daha önce kent ortamında yaşamış olanlara diğer illerden gelenlere göre daha fazla rastlanacağı varsayılabilir.

Tablo 6: İstanbul'a göç edenler (1985-1990)[1]

1985-1990 arasında sürekli ikamet ettiği yere göre

1985'te oturduğu yerin idarî konumu	1990'da İstanbul ili içinde oturdukları yerin idarî konumu					
	Büyük-şehir	İlçe merkezi	Bucak/ köy	Bilin-meyen	Toplam	%
İl merkezi (ili bilinmeyen)	337.457 131	9.575 3	16.217 2	19	363.268 136	33,0
İlçe merkezi (ilçesi bilinmeyen)	380.363 463	14.794 27	23.346 18	9	418.512 508	38,1
Bucak/köy (adı bilinmeyen)	141.697	4.587	67.599 3	7	213.890 3	19,4
Geldiği yerin idarî konumu bilinmeyen	35 1	1 1	5	6	47 2	0,0
Yurtdışı	91.876	4.577	7.061	15	103.529	9
Toplam %	952.023 86,6	33.565 3,1	114.251 10,4	56 0,0	1.099.895 100,1	99

1 DİE 1985-1990 göç istatistikleri verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 6, 1985-1990 yılları arasında İstanbul'a göç edenlere dair, genel bir bakış açısı sağlamakta ve eski ve yeni ikametlerinin statüsünü göstermektedir. Buna göre göç eden her üç kişiden birisi geldiği ilin merkez ilçesinden gelmekteydi. Ancak kentli bir çevreden, yani nüfusu 1990 yılında 200.000'i geçen merkez ilçelerden gelenlerin sayısı tüm göç edenlerin ancak %16'sını oluşturmaktaydı.[186] Yaklaşık her beş göçmenden birisi kırsal kesimden gelmekteydi. İç göçte gelinen ve gidilen yörelerin statülerinin belirlenmesinde nüfus yoğunluğundan çok idarî statünün belirleyici olması, yukarıdaki verilerin güvenilirliğini etkilemektedir.[187] Nüfus sayımlarında daha önce ikamet edilen yerin adı sorulmadığı için, kente göçmüş olanların ne kadarının kır veya kent kökenli olduğu bilinmemektedir.

Harita 5: İstanbul'a göç edenlerin geldikleri yerler (1985-1990)

Harita 5'te, 80'li yılların ikinci yarısından sonra İstanbul'a ağırlıklı olarak göç veren iller görülmektedir. Marmara Bölgesi, Ankara ve İzmir metropolleri dışında üç bölge öne çıkmaktadır: Göç veren bölgeler içerisinde Karadeniz sahil illerinin belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. 1985-1990 yılları arasında İstanbul'a yerleşen insanların %22'si Zonguldak ve Rize arasında bulunan sekiz ilden gelmekteydi. Göç dalgasının diğer bir ağırlık noktasını Doğu ve Orta Anadolu illeri oluşturmaktaydı. Ancak burada da kuzey illerinin, güneydekilere oranla daha çok göç verdikleri görülmektedir. Kürt nüfusunun yoğun olduğu Güneydoğu illerinden ve Batı Anadolu'dan İstanbul'a fazla bir göç görülmemektedir. Haritada açık renkle belirtilen dokuz Batı ilinden göç edenlerin oranı %3'ü geçmemekteydi. Bu illerden göç eden insanların tercihi daha çok İzmir olsa gerektir. Göç olgusunda 80'li yılların ikinci yarısı, ilk yarısına oranla, göç yoğunluğunda gözlenen artış dışında bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla 1980'lerin ilk yarısı için çizilecek bir haritanın ağırlık noktalarının değişmeyeceği söylenebilir.

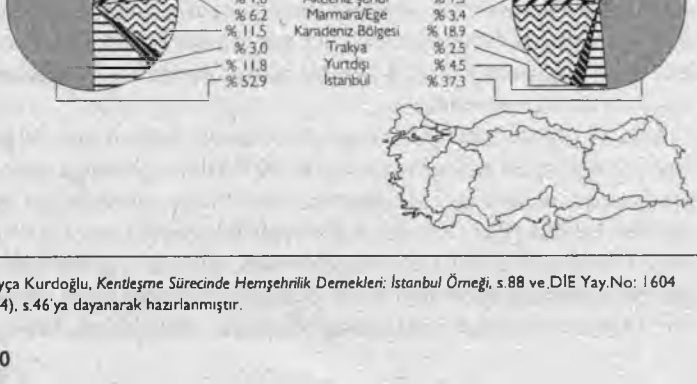
Baydar, 1985'te tekrar yükselişe geçen göçü, üçüncü göç dalgası olarak değerlendirmektedir. Baydar'ın 90'lı yılların başında yaptığı incelemeler, üçüncü göç dalgasının, Güneydoğu Anadolu'dan göç edenlerin, 1950-1955 (Karadeniz illeri ağırlıklı göçler) ve 1970-1975 (Doğu Anadolu ağırlıklı) göç dalgalarından ayrıldığını göstermektedir.[188] Güneydoğu illerinden kaçan Kürtlerin, İstanbul'a göç edenlerin bileşimini eğilimsel olarak hangi derecede etkiledikleri, 1990 is-

tatistikleri itibarıyla açıkça ortaya konamamaktadır. Böyle bir etkilemeye işaret eden belirtiler vardır: İstanbul, 80'li yılların ikinci yarısında, 1980-1985 yıllarına göre 1.6 kat daha çok göç almıştır. Bingöl, Muş, Ağrı, Bitlis, Van, Mardin,

Batman, Sırnak, Hakkari ve Kahramanmaraş gibi Güneydoğu Anadolu illerinden göç edenlerin oranında ise bu zaman diliminde iki katlık bir artış gözlenmektedir. Bu gelişmeler, 90'ların başında İstanbul'da Kürt nüfusunun arttığına işaret etmektedir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinden İstanbul'a göç edenlerin oranı ise ortalamanın altındadır. Bu illerden göçen Kürtler ya başka yerlere ya da kendi il merkezlerine göçmektedirler. Bu konu farklı bir araştırmayı gerektirdiğinden, burada ele alınamayacaktır.

1950 ve 1990 yılları arasında kentte yaşayan insanların menşelerinin karşılaştırılması, metropollerin uzun dönemler boyunca geçirdikleri değişimleri gözler önüne sermektedir.[189] Öteden beri İstanbul'a fazla göç vermeyen Trakya, Marmara-Ege, Batı Anadolu ve Akdeniz sahilleri için durum çok az değişmiştir. 1990 yılında Doğu-, Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Karadeniz sahil illeri 1950'ye göre belirgin biçimde daha fazla göç vermişti. Balkanlar'daki Türk azınlıklarının iltica etmesi nedeniyle 1950'lerde ülke dışında doğan insan sayısı 1990'a göre daha fazlaydı. 1990'da İstanbul nüfusunun üçte birinden biraz fazlası İstanbul doğumluydu.

Diyagram 6: İstanbul nüfusu: Bölgelere göre doğum yerleri

Ayça Kurdoğlu, *Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri: İstanbul Örneği*, s.88 ve DİE Yay.No: 1604 (34), s.46'ya dayanarak hazırlanmıştır.

Harita 6: Nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı[1]

Sayım sonuçları: DİE Yay.No. 1604 (34), s.46.

Harita 7: İstanbul 1990: 19 yaş üstü nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı

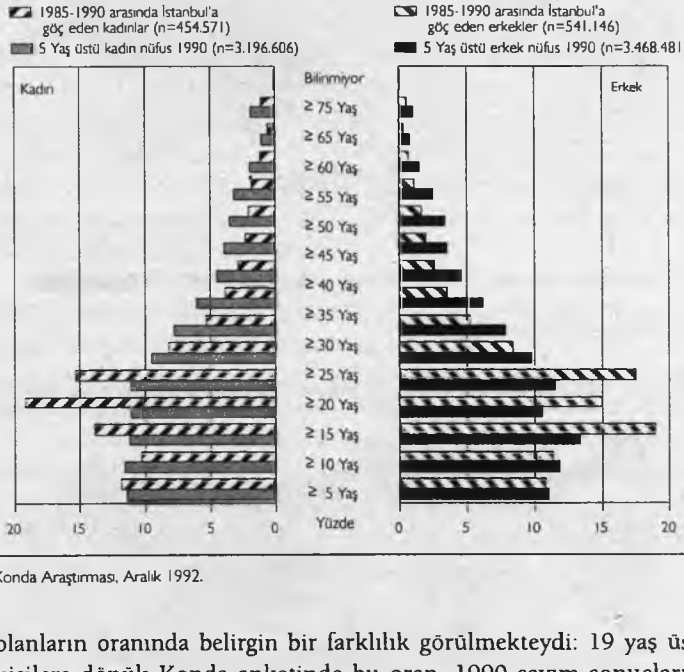

Konda Araştırması, Aralık 1992.

İstanbul, ülkenin her tarafından aldığı göçler sonunda Türkiye nüfusunun bir yansısı haline geldi. Gittikçe artan oranda, Doğu Anadolu'dan gelen insanlar kente damgalarını vurmaktadır.

6 ve 7 nolu haritalar, 90'lı yılların başında İstanbul nüfusunun menşeini göstermektedir. 1990 sayımının ortaya çıkardığı, İstanbul nüfusunun menşeine ilişkin bilgiler, Konda araştırma kuruluşunun 1992 yılında yaptığı, 19 yaş üstü 15.000 kişiyi kapsayan anket sonuçları[190] ile benzerlik göstermektedir. Ancak İstanbul doğumlu

Diyagram 7: İstanbul: 1985-1990 yılları arasında İstanbul'a göç eden 5 yaş üstü nüfusun doğum yeri, cinsiyet ve yaş bakımından toplam nüfusla karşılaştırılması (1990)

Konda Araştırması, Aralık 1992.

olanların oranında belirgin bir farklılık görülmekteydi: 19 yaş üstü kişilere dönük Konda anketinde bu oran, 1990 sayım sonuçlarına göre 9,1 puan düşüktü. Bu bulgular göç edenlerin yetişkinler içerisindeki oranının, tüm nüfusa oranla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

DİE'nin 1995 yılında, 1985-1990 yılları arasında gerçekleşen göç dalgasına ilişkin açıkladığı veriler, 5 yıllık dönem itibarıyla, göç edenlerle, başka illerden İstanbul'a göçenlerle toplam İstanbul nüfusu arasında ilk defa olarak belirgin demografik farklılıklar ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tablolarda karşılaştırmalı olarak, "yeni" göç edenlerin, 1990 yılı toplam İstanbul nüfusuna göre yaş, cinsiyet, eğitim, meslek ve istihdam konularında nasıl farklılaştıkları verilmektedir.[191]

DİE'nin verilerine göre daha 1970'e kadar Türkiye'de göç eden insanlar içerisinde erkekler, kadınlara göre %20 daha fazlaydı. Aşağı yukarı o tarihten itibaren, kadınların da erkekler kadar göç ettikleri görülmektedir.[192] 1985-1990 yılları arasında ülke içinden İstanbul'a

göç edenler içerisinde erkeklerin oranı %54'tür. İstanbul'dan göç edenler arasında erkek oranının %59.3 oluşu nedeniyle, İstanbul'a yapılan göçler, cinsiyet dengesini erkekler lehine çok az etkilemiştir.

Yaş ve cinsiyete göre bir karşılaştırma yapıldığında, yeni göç edenler içerisinde 15-29 arası yaş grubunun ortalamanın üstünde olduğu görülecektir. Evlilik yaşındaki kadın oranı, göç edenler içerisinde belirgin bir ağırlık kazanırken, genç erkeklerde göç nedeni olarak eğitim veya büyük kentte iş bulma olanakları öne çıkmaktaydı.

Tablo 7, 8 ve 9'a ilişkin şunlar söylenebilir: Göç edenlerin eğitim düzeyi büyük oranda, İstanbul'un toplam nüfusu ile benzerlik göstermektedir; "yeni" göçenlerin içerisinde okuma-yazması olmayanlar ve ilkokul mezunları az da olsa, daha yüksek oranda temsil edilmektedir.

Bu yıllar arasında İstanbul'a göç edenler arasındaki çalışma ve meslek sahipliği oranı, ilin tüm nüfusuna kıyasla daha yüksek bir oran teşkil etmektedir. Bu durum göç eden kesimin cinsiyet orantıları ve yaş yapısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. "Yeni" göç edenler içerisinde, bağımlı çalışanlar, yardımcı aile üyeleri ve "imalat sanayii ve ulaşım" alanında istihdam edilenler, il nüfusunun geneline oranla daha yüksek oranda temsil edilmektedir. Bu veriler, imalat sanayiinde çalışan genç erkekler için, İstanbul'un oldukça güçlü bir çekim merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7: 1990 yılı itibarıyla 1985-1990 arasında İstanbul'a göç edenlerin (6 yaş üstü) aldıkları eğitimin toplam nüfusla karşılaştırılması

Eğitim düzeyi	İstanbul iline 1985-1990 arasında göçen ≥ 6 yaş üstü nüfus		İstanbul ili 6 yaş üstü nüfusu (1990)	
	n	%	n	%
İlkokul	486.690	50,01	3.152.937	48,35
Ortaokul	84.533	8,69	713.099	10,94
Lise	117.402	12,06	771.747	11,83
Yüksekokul	52.689	5,41	346.045	5,31
Tahsili bilinmeyen	227	0,02	2.027	0,03
Okul bitirenler	741.541		4.985.855	
Okul bitirmemiş okur yazarlar	122.004	12,54	893.811	13,71
Bitirdiği okul bilinmeyen	260	0,03	4.242	0,07
Okuma yazma bilenler	863.805		5.883.908	
Okuma yazma bilmeyenler	109.278	11,23	635.685	9,75
Tahsil düzeni bilinmeyen	73	0,01	1.450	0,02
6 yaş üstü toplam nüfus	973.156	100,00	6.521.043	100,01

DİE Yay. No: 1604 (34), s. 48'den hesaplanmıştır.

Tablo 8: 1990 yılı itibarı ile 1985-1990 arasında İstanbul'a göç edenlerin (12 yaş üstü) mesleki etkinlikleri açısından ilin toplam nüfusuyla karşılaştırılması

Meslekî konumu	İstanbul iline 1985-90 arasında göçen 12 yaş üstü nüfus		İstanbul ili 12 yaş üstü nüfusu (1990)	
	n	%	n	%
Bağımlı çalışan	337.217	79,80	1.886.241	74,26
İşveren	10.302	2,44	127.345	5,01
Serbest çalışan	49.832	11,79	400.885	15,78
Akrabasına yardım eden	25.066	5,93	124.765	4,91
Bilinmeyen	151	0,04	727	0,03
Toplam çalışan nüfus	422.568	100,00	2.539.963	99,99
12 yaş üstü nüfus	841.575		5.604.703	
Çalışanların toplam nüfusa oranı		50,21		45,32

DİE Yay. No: 1604 (34), s. 126'dan hesaplanmıştır.

Tablo 9: İstanbul'un toplam nüfusu içinde 12 yaş üstü çalışanların meslek türleri ile 1985- 1990 yılları arasında İstanbul'a göç edenlerin mesleklerinin karşılaştırılması (1990)

Meslekî konumu	İstanbul iline 1985-90 arasında göçen çalışan nüfus (12 yaş üstü)		İstanbul'un çalışan nüfusu (1990, 12 yaş üstü)	
	n	%	n	%
Bilim/teknik ve serbest meslek	38.047	8,40	237.828	8,78
İdarecilik	7.286	1,61	78.599	2,90
Kamu yönetimi	25.883	5,72	206.494	7,63
Ticaret	48.116	10,63	364.610	13,47
Hizmetler	53.254	11,76	265.949	9,82
Tarım, ormancılık, balıkçılık	27.945	6,17	132.646	4,90
Sair imalat sanayi ve ticareti	221.792	48,98	1.252.038	46,25
Bilinmeyen	245	0,05	1.799	0,07
İş arayan	30.275	6,69	167.434	6,18
Toplam çalışan nüfus	452.843	100,01	2.707.397	100,00
12 yaş üstü nüfus	841.575		5.604.703	
Çalışanların toplam nüfusa oranı	53,81		48,31	

DİE Yay. No: 1604 (34), s. 130'a dayanarak hesaplanmıştır.

Burada, kırdan gelen yoksullarla, öteden beri bu kenttę yaşayanların karşılaştırılmasının değil, "yeni" göçenler ile ilin tüm nüfusunun bir karşılaştırmasının yapıldığını hatırlatmakta fayda vardır. Bu kesimin önemli bir kısmı, İstanbul'a göçmeden önce de orta sınıfa mensuptu. Bundan dolayı yoksulluk nedeniyle kırdan göç edenlerle yerleşik kentliler arasında bir karşılaştırma yapmak pek mümkün değildir.

Göç edenlerin birçoğu için İstanbul'a göçmek, memleketle bağları koparmayı gerektirecek, kesin ve geri dönüşsüz bir olay değildi. Birçok insan ailesini ve mülkünü orada bıraktığından dolayı memleket ile hâlâ yakın ilişkileri bulunmaktaydı. Ailenin tümünün İstanbul'a yerleşmesi, burası hakkında önceden edinilen bilgilere ve iş ve konut olanaklarına bağlı olarak gerçekleşen, belli oranlarda risk taşıyan bir olaydı. Özbay, 1980-1985 yılları arasında Karadeniz sahil illerinden İstanbul'a göç eden kadın oranının, Güneydoğu illerinden fazla oluşunu, Karadeniz illerinden gelenlerin buralara daha erken yerleşip, kök salmasına ve göçmenler arasında daha istikrarlı bir sosyal ağ oluşturmasına bağlamaktadır.[193] İstanbul'a göçün kitlesel boyutlarda henüz yeni başladığı bölgelerden gelen erkekler bu türden dayanışma desteğinden yoksundular. Bundan dolayı genellikle bekâr erkekler memleketlerinden tek başına ayrılıp İstanbul'a gidiyor ve ailelerini de getirecek koşulları sağlamaya çalışıyorlardı. Sonuçta çalışmaya gelenlerin bir kısmının, geçici bir çözüm olarak gördükleri İstanbul'a yerleşmek gibi bir tasarılarının olmadığını gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

Konda'nın Aralık 1992'de, 19 yaş üstü 15.683 İstanbullu üzerinde yaptığı araştırma sonuçları, İstanbul'a gelenlerin çalışma yaşamına uyumu ve geldikleri yerlerle olan bağlantılarına ilişkin veriler de sunmaktadır. Anket çalışmasına, "aslen nerelisiniz?" maddesini, İstanbul dışından bir il adı belirterek yanıtlayan İstanbul doğumlular da dahil edilmiştir. Anket kapsamına girenlerin yalnızca %17'si için, İstanbul dışında, memleket olarak değerlendirebilecekleri bir il bulunmamaktaydı. İstanbul'da doğmuş olmasına rağmen kendini hâlâ anne-babalarının memleketi ile bağlantıları olan İkinci Kuşağın bu tutumu, İstanbul doğumluların bu ankette görece düşük oranda görünmesini açıklamaktadır. (Konda %28, 1990 sayım sonuçlarına göre %37, 3). Anket sonuçlarının değerlendirildiği aşağıdaki bölümde, bu durum gözönünde bulundurulmalıdır.

Konda Araştırmasına göre, her iki kişiden birisi için, geri dönüş artık sözkonusu değildi. Her dört kişiden birisi bu olasılığı dışlamıyordu ve geriye kalan %25 ise geri dönme amacındaydı. İstanbul'a göç edenlerin %11'i memleketlerini düzenli olarak ziyaret etmekteydi, %35'i arasıra, %28'i ender olarak memleketlerine gitmekte ve %26'sı artık hiç memleketini ziyaret etmediğini belirtmektedir.

İstanbul'a yerleşenlerin %44'ü, memleketlerinde kendilerine ait bir mülklerinin bulunmadığını, %24'ü önemli ölçüde, %32'si ise önemsiz

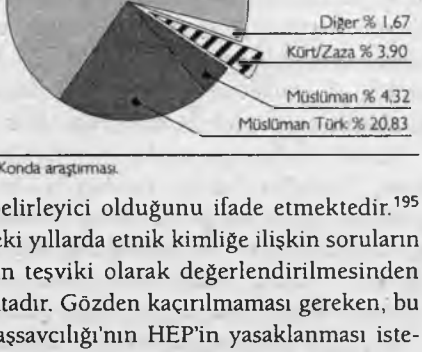
ölçüde malvarlığına sahip olduklarını belirtmektedir. Göç eden her on kişiden yalnızca birisi artık memlekette bir akrabasının olmadığını, buna karşı her dört kişiden biri memlekette birinci dereceden akrabaları olduğunu, %70'i ise uzaktan akrabalarının olduğunu belirtmektedir. Eşinden veya çocuklarından ayrı olanların oranı ise %1'den azdı.

İstanbul'daki kalış süresi, uyum düzeyinin kıstası olarak alınabilir: Ankete katılanların %28'i İstanbul doğumluydu, %49'u 10 yılı geçkin bir süredir burada oturmaktaydı. %13'ü 6 ile 10 yıl arasında, %7'si 3 ile 5 yıl arasında ve %1'i 1 yıldan kısa bir süredir İstanbul'da yaşamaktaydı.

Veriler, üst düzeyde bir genellemeyle, 1992 yılı itibarıyla İstanbul'da yaşayan her beş kişiden birinin, henüz daha buraya uyarlanma aşamasında olduğunu, memleketle ilişkilerini hâlâ sıkı tuttuğunu ve geri dönmeyi istediğini ortaya koymaktadır. Göç edenlerin üçte biri için İstanbul, yeni bir yurt olmuştur. İstanbul'a, geldikleri yer ile ilişkileri yok olacak kadar köklü bir biçimde yerleşmişlerdir. Diğerleri için ise başka bir memleket fikri zaten ortadan kalkmıştı.

Ankette yer alan *"Hepimiz T. C. yurttaşıyız, ama yine de farklı kökenlerden olabiliriz. Siz kendinizi ne olarak görüyorsunuz?"*, sorusu ile İstanbul'da yaşayanların etnik kökeninin belirlenmesi amaçlanmıştı. Açık uçlu (seçeneksiz) yöneltilen bu soruda tasnif için deneklerin yanıtları kıstas alınmıştır. Anketlerin değerlendirilmesinde kullanılan kaba tasnif, etnik grupların sınıflamasındaki hassas yöntemle pek uyuşmamaktadır.[194] Svanberg, etnik kimliğin belirlenmesinde, hangi şahısların bir etnik grup oluşturduğundan çok bu kimliğin oluşmasında etken olan koşullar ve bunun açığa çıktığı zamanın belirleyici olduğunu ifade etmektedir.[195] Konda araştırması, daha önceki yıllarda etnik kimliğe ilişkin soruların dahi başlıbaşına ayrılıkçılığın teşviki olarak değerlendirilmesinden dolayı, ayrı bir önem taşımaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken, bu araştırmanın, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın HEP'in yasaklanması istemiyle açtığı davanın hemen arkasından yapılmış olmasıdır.

Diyagram 8: Etnik kimlikler

Konda araştırması.

Araştırma sonuçları, Evde konuşulan dile yönelik soruların 1990 yılından beri nüfus sayımlarından çıkartılmasından dolayı bilinemeyen, İstanbul'daki Kürt nüfusa ilişkin bazı veriler sunmaktadır.[196] Bu verilere göre, İstanbul'da kendisini Kürt olarak gören nüfusun oranı %4'tür. Aynı şekilde anadilini Kürtçe olarak belirtenlerin oranı da % 4 kadardır. Ancak bu iki grup tümüyle özdeş sayılamaz, çünkü kendisini Kürt olarak gören grubun % 30'u anadilini Türkçe olarak açıklamıştır. Soru yöneltilenlerin % 13.3'ü anne-babasından birisinin ya da eşinin Kürt olduğunu belirtmektedir. Anket sonuçlarından, bu oranın %4'ün epey yukarıda olmasında, sadece "dışarıdan" yapılan evliliklerin mi, yoksa asimilasyonun veya anketin uygulandığı koşulların mı etkili olduğu çıkmamaktadır. İstanbul nüfusu içerisinde, kendisini Kürt olarak görenler, bu araştırmaya göre oldukça küçük bir azınlıktır.[197] 1990 sayım sonuçlarının göçle ilgili verileri bu bulguları destekler niteliktedir.

Etnik kimliğe ilişkin soruların ortaya çıkardığı diğer bir boyut ise, her dört kişiden birinin, İslâmî kimliği -mezhepten bağımsız olarak- belirleyici bir kimlik özelliği ileri sürmesiydi. Konda araştırması Alevi nüfus hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermemektedir. İnançlara yönelik açık uçlu bir soru üzerine, deneklerin yalnızca %3'ü kendisini Alevi olarak tanımlamaktadır. Ancak her beş kişiden birisi soruyu yanıtlamama hakkını kullanmıştır. Kamusal-resmî bir beyanat olacağını düşündükleri cevaplarının yolaçabileceği sonuçlarla ilgili kaygılardan dolayı sorulara yanıt vermeyenlerin içerisinde büyük olasılıkla çok miktarda Alevi yurttaş bulunmaktaydı.

İstanbul'da göçlerin damgasını vurduğu nüfus yapıları, parti-içi fraksiyonlar açısından önem taşımaktadır. Yarman'ın gözlemlerine göre,[198] SHP merkez örgütünde, özellikle de İstanbul il örgütünde, en önemli ayrımlar, göç edenlerle, yerleşik olanlar arasındadır. Yarman, parti-içi kutuplaşmanın yalnızca İstanbul doğumlularla göçmenler arasında değil, özellikle Karadeniz illerinden gelen "eskilerle", Orta ve Doğu Anadolu'dan henüz yeni göç eden "yeniler" arasında olduğuna dikkat çekmektedir. Yarman, bu çok yönlü ayrışmayı sınıfsal olarak görmekte ve yeni göç edenleri, amaçlarının *"daha üretken, daha özgür ve insanca yaşamak"* olmasından dolayı, en ilerici unsurlar olarak görmektedir.

Göç edenlerin gerçekten böyle bir niyetlerinin olup olmadığı, ya da burada "ilerici" kavramını kullanmanın ne kadar uygun düştüğü, şüphelidir. Böylesi bir nitelendirme, somut ölçütleri gerektirmekte-

dir. Göç edenler, daha metropoldeki yerlerini sağlamlaştırmakla karşı karşıyaydılar. Bundan dolayı bu insanlar, İstanbul doğumlulara göre daha canlı ve hareketli olabilirler. Dolayısıyla Karadeniz illerinden İstanbul'a göç eden ilk kuşak da, elde ettiği konumu korumak için, bu anlamda muhafazakâr bir tutum içerisine girmiş olabilir. Yarman'ın yorumuna bağlı kalındığında, onun özellikle dinamik unsurlar olarak gördüğü göçmenlerin, 80'li yıllarda kuzeydoğu illerinden göç etmiş olanlar olduğu anlaşılacaktır.

6. Çıkarlara Aracılık Etmek: Patronaj ve Klientalizm

Patronaj [himaye] ve klientalizm [müştericilik/vekillik], Türk partilerinde, taraftarlar ve kadrolar arasındaki etkileşimin tipik bir biçimidir. Bu iki kavrama siyasetbilimi perspektifinden yaklaşılacaktır. Burada amaç "siyasi parti liderleri kamu kurumlarını ve kaynaklarını nasıl kendi çıkarları için kullanmaya çalışırlar ve nasıl çeşitli yardımlar oy karşılığı sağlanır" sorusunun karşılığını aramaktır.[199] Patronaj ve klientalizm, değişik bakış açıları altında incelenebilir:

> "Antropolog için patronaj belli türde bir sosyal ilişkiye karşılık gelirken siyaset bilimci için yönetimin bir özelliğidir. Patronaj konusunu çalışan antropolog 'ikili anlaşmaları' ele alırken siyaset bilimci formal bir örgütlenmeyi ele alır.(...) Tabii ki çakıştıkları alanlar vardır: 'patron-klient' bağlarının, bir siyasi partinin yönlendirdiği patronaj sisteminde belli ilişkileri nitelendirdiği söylenebilir (örneğin 'işveren' ile 'işçi' arasındaki gibi). Yine de patronaj sistemi, bir seri 'patron-klient' bağına indirgenemez; bir siyasi parti 'ikili anlaşmalar' kümesinden çok daha fazla şeyi içerir. Kısacası, bu terimin iki anlamı birbirlerinden o kadar farklıdır ki hangi türde 'patronajın' ele alındığını belirtmek son derece önemlidir."

Burada "partiye bağlı patronaj ve klientalizmden" kasıt, oyla değiş tokuş edilen her türlü devlet kaynağı ve ayrıcalığıdır. Patronaj ve klientalizm, yalnızca parti kadroları ve taraftarlar arasındaki ilişki ile sınırlı olmayan toplumsal eylem kalıplarıdır. Bu ilişki kalıbı, Türkiye'nin değişik tarihsel dönemlerine ilişkin kurumsal ve kişisel bağ-

lamlarda "ahilik", "loncalar" gibi terimlerle tasvir edilmiştir. Ancak partiler dışındaki patronaj ve klientalizm ilişkilerine burada değinilmeyecektir.

Patronaj ve klientalizm kavramlarının herbiri, çıkarlara aracılık etme edimindeki taraflardan birini öne çıkarır. Olgunun her iki bakış açısından da tetkiki mümkün olduğundan, burada iki kavram birlikte anılmaktadır. Ancak, patron ile klient (müşteri/müvekkil) arasındaki ilişkinin her zaman eşit bir ilişki olduğu düşünülmemelidir. Mamâfih burada iktidar ilişkileri sorunu ele alınmayacaktır.

Scott, 20. yy'ın başlarında ABD metropollerindeki partilerin işleyiş biçimini karakterize etmek için *"politik aygıt"* olarak adlandırdığı ve Türk partilerini tanımlarken de sık sık başvurulan bir kavram geliştirmiştir.[200] Scott, *politik aygıt* olarak, üye ve taraftarlar üzerindeki denetimini neredeyse yalnızca onların tikel gereksinimlerini karşılayarak ve birtakım maddi ödüller dağıtarak sağlayan ve bunun için yürütme düzeyine nüfuz için örgütlenmede uzmanlaşmış örgütleri kastetmektedir. Parti yöneticilerinin karizması, dayatmalar veya ideoloji, *politik aygıt* olarak tanımlanan örgütlerde tutunum unsuru olarak önemli bir rol oynamamaktadır. Ödüllerin dağıtımına ilişkin ağların baskınlığı, bu partileri, "politik aygıt olmayan" partilerden ayırt etmektedir.[201] "Parti aygıtlarının" oluşumunu sağlayan toplumsal çevreyi, Scott şöyle tanımlamaktadır:

> "ABD'de, yeni nüfusun (onlar için aile ve etnisite temel özdeşleşme alanlarıdır) hızlı göçü önemli tekel ayrıcalıkları (yük çekme, elektrik vb.) ve kamu ücretleri ile birleştiğinde parti aygıtlarının oluşumu için ideal bir ortam yarattı. Gelişmekte olan ülkelerin aynı besleyici unsurların pek çoğuna sahip bir sosyal ortam sundukları söylenebilir. Yeni hükümetler çoğu durumda kârlı mevkilerin ve ayrıcalıkların dağıtımı üzerindeki kontrolü daha yeni elde ettiler ve somut maddi mükafatlarla kolayca etkilenebilecek, tikel aidiyetleri olan bir sürü fakir ve kentlileşmekte olan köylüden müteşekkil seçmenle karşılaştılar. Her bir yazarın üzerinde durduğu nokta, bu aygıtın yalnızca böylesi karmaşık bir ortamla baş edebilecek uygun ve görece demokratik bir siyasi biçim olduğu değil aynı zamanda pek çok yeni ulusa özgü sosyal bağlamın, yönetici partilerde aygıt benzeri özelliklerin gelişimini teşvik etmeye eğilimli olduğudur."[202]

Scott tarafından ana hatlarıyla tasvir edilen oluşum koşulları, Türkiye metropollerindeki durum ile koşutluklar taşımaktadır. Burada özellikle partisel bir patronajın (himayenin) oldukça önem taşıdığı varsayılan toplumsal koşullara bakılacaktır. Bu bakış açısı ile 6.1'inci bölümde, *"politik aygıt* tanımlamasının, SHP'nin önceli olan 1970'lerin CHP'sine ne kadar uygun düştüğü sorusu tartışılacaktır.

6.4'üncü bölümde, 1993 ilkbaharında devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olan SHP lideri İnönü'ye yazılmış başvuru dilekçeleri sunulmuştur. Bu mektuplarda üye ve yurttaşların parti ve devlet aygıtından farklı beklentileri yer almaktadır. Tikel birtakım beklentilerin yerine getirilmesinin talep edildiği bazı mektuplarda, ister birey, ister grup düzeyinde olsun, politik aktörler arasında klientalist alış veriş biçimleri belgelenmektedir. Bu mektuplar, seçmen ve üyeler cephesinden partiye yönelik patronaj ve klientalizm ilişkilerini ortaya koymakta ve bu insanların partiye olan sadakatlerini sergilerken ne tür çıkarların takipçisi olduklarına ilişkin bir bakış açısı sağlamaktadır.

Siyasi partilerdeki klientalist ilişki ağları ve patronaj etkinlikleri değişik noktalardan tahlil edilebilir. Burada şunlar sorulmalıdır;

- bir partinin üye ve seçmenlerini parti ile bütünleştirmek açısından maddi ödüllerin dışında sözkonusu olabilecek, örneğin ideoloji, parti programları, liderliğin karizması gibi amaç açısından rasyonel bağlayıcı unsurların etkililik derecesi,
- özellikle oy artışı sağlamaya yönelik kullanıldığında siyasi rüşvetin yeri ve anlamı,
- bir partinin taraftar ve kadrolarının ilişkilerinde, 7. ve 8. Bölümlerde SHP açısından ele alındığı gibi, dikey sadakatin mi (aile, aşiret, etnik, hemşehrilik veya dinsel bağlara dayalı), yoksa yatay sadakatin mi (sınıf ve çıkar farklılıklarına dayalı) belirleyici olduğu.

Bu üç soru zaman ve mekan açısından derinleştirilebilir. Zamansal değerlendirmede, patronaj ve klientalizmin öneminin örgütün iç bağlılığı ve etkililiği açısından bir artış veya azalma ifade edip etmediği özgül olarak incelenmelidir. Mekansal değerlendirmede merkez ve çevre, dolayısıyla kent ve kır arasındaki niceliksel ve niteliksel farklılıklar odak noktasını oluşturacaktır. Sistem içerisinde yer alan birden fazla parti arasında yapılan bir karşılaştırma, tek tek her parti açısından bu olgunun öneminin nasıl değiştiğini de ortaya koyabilir.

6.1. Çok Partili Sisteme Geçtikten Sonra Patronaj ve Klientalizm

Türk partilerinde patronaj ve klientalizmle ilgili tartışmada en önemli üç noktayı Güneş-Ayata şöyle toparlar.:

> "Patron-klient ilişkileri üzerine olan Türkçe literatür şu üç nokta üzerinde yoğunlaşır. Birincisi, klientalizmin Türkiye'de parti politikalarının gelişimi ve yayılmasında işlevsel bir rolü olduğunu iddia eder. Bu iddiayı çürütmek zordur çünkü siyasi katılımın yayılması ve klientalizm eş zamanlıdır ve karmaşık bir şekilde etkileşime girmişlerdir. Modernleşme kuramı ile uyumlu ikinci bir tema ise genelde klientalizmin kaybolmaya başladığı ve örgütlü bir çıkar-temelli politikaya yerini bıraktığı iddiasıdır. Üçüncüsü, patron-klient ilişkilerinin sağ siyasi partilerde hakim katılım şekli olduğu ve böylece sosyal demokrasi ile çok da bağlantılı olmadığı iddiasıdır. Burada tersine, patron-klient ilişkilerinin örgütlü sınıf-temelli politikalar ile bir arada varolabileceği ve hatta bazen sosyal demokrat partilere hakim olabileceği savunuluyor. Ancak bu kuramları kullanan sınıflar ve onların meşrulaştırıcı ideolojileri zamanla, ve farklı kültürel ve sosyal ortamlarda değişirler."[203]

Partisel patronaj ilişkilerinde, geriye dönük kısa bir değerlendirme, Güneş Ayata tarafından ortaya atılan 3. soruya dayanarak yapılabilir: 70'li yıllarda, birbirinden ideolojik farklılıklardan dolayı katı biçimde ayrışan partiler yelpazesinde patronaj etkinlikleri ve taraftarların dikey sadakat ilişkileriyle harekete geçirilmesi tarzı, yalnızca ortanın sağında yer alan muhafazakar veya milliyetçi ya da dinsel yönelimli uç partilerin alâmet-i farikası değildi. Kendisini bu dönemde ortanın solu olarak tanımlayan CHP de, seçmenlerini harekete geçirebilmek için devlet kaynaklarına aracılık etmekten yararlanmıştır. Güneş Ayata'nın, CHP'nin bir köy ve küçük bir şehirdeki parti örgütleri delegeleri üzerinde yaptığı araştırma, somut klientalizm ilişkilerini ve bunların ideolojik anlamda bağlayıcı motiflerle karşılaştırmasını ortaya koymaktadır.[204]

Ayata'nın, CHP'nin bu yapısının sadece çevrede ortaya çıktığı görüşünü atfettiği Sayarı, 40'lı yılların sonunda, çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan partisel patronaj ve klientalizm uygulamasının niceliksel ve niteliksel açıdan geçirdiği değişimleri açıklamaktadır.[205] Sa-

yarı'nın açıklamaları, salt somut tarihi dönemin özelliklerine dayanmaktadır. Elit bir grup tarafından denetlenen parti içi seçim rekabetinden, devlet olanaklarının bölüşümü için birden fazla partinin yarışmasına geçiş ve bazı seçmen gruplarının kazanılmasının iktidara ve devlet olanaklarına giden yolu açıyor olması gerçeği, belirleyici değişikliklere neden olmuştur. Devlet olanaklarını yeni seçmen kitleleri kazanmak için seferber eden partilerden açısından patronaj talebinin de, seçmenlerin, oylarının değerinin bilincine varmalarından dolayı artmış olması muhtemeldir. Sayarı, DP'nin 50'li yıllarda kırsal bölge desteği ile ayakta durduğunu ve kırsal bir siyasi aygıt olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Sayarı, bu gelişmenin, CHP'nin tek parti döneminden daha geniş politik katılım sağladığını düşünmektedir. CHP'nin muhalefetteki yeni rolünden dolayı içerisinde bulunduğu, rekabet açısından elverişsiz durumu, şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Kısacası, patronaj ilişkilerine dayalı kaynak dağılımının köylü seçmenlerden oy almanın neredeyse önkoşulu haline geldiği bir zamanda CHP'nin bir türlü iktidara gelememesi seçim yenilgilerinin temel nedeniydi. Şüphesiz burada bir kısır döngü vardı: CHP'nin iktidara gelemeyişi ve iktidar kaynaklarından mahrum olması, mallar ve hizmetleri oyla değiş tokuş etme olasılığını tamamen ortadan kaldırmadıysa da epey azalttı. Diğer taraftan iktidara gelmeyi başaramadı çünkü kısmen, DP'nin başarılı bir şekilde inşa ettiği yaygın patronaj ağı gibi bir ağ kuramamıştı."[206]

Sayarı'ya, bu söylediklerinden ötürü, patronajın CHP'nin tek parti egemenliği altında hiçbir rol oynamadığı görüşü atfedilemeyeceği gibi; açıklamasının, patronajın partilerin 70'li yıllardaki seferberlik stratejilerindeki önemine ilişkin olduğu da söylenemez. Onun yorumu, sadece CHP'nin 50'li yılların siyasî rekabetindeki dezavantajıyla ve kırsal bölgelerdeki göreli zayıflığıyla ilgilidir.[207] CHP'nin, iktidarı 1950 yılında DP'ye devretmesiyle 'müvekkillerine' yönelik bütün devlet olanaklarından mahrum kaldığı sonucu da çıkarılamaz. Scott, işte tam bu noktada, devlet olanaklarının iktidar partisi tarafından tümüyle denetlenemeyişinin, parti aygıtlarının oluşumunda önemli bir etken olduğunu düşünmektedir. Turan, devlet olanaklarının bölüşümünde yaşanan çekişmelerin 1950'lerde CHP ve DP arasında en önemli çatışma potansiyellerinden bir tanesi olduğuna dikkat çekmektedir:

"Tek parti olarak CHP, partiyle ve onun modernleşme politikaları ile özdeşleşenlerin yararlandığı bir patronaj sistemi geliştirmişti. DP'yi destekleyenler, temelde kendilerinin yararlanacağı yeni bir patronaj sisteminin o anda geliştirilebileceğini düşündüler. Bu beklentiler pek gerçekçi değildi, çünkü hem hükümetin elindeki tüm kaynaklar bir patronaj temelinde paylaştırılamazdı hem de bürokrasi yeni bir patronaj sistemi geliştirilmesi eğilimine direndi. Merkezi bürokrasinin gözünde eski patronaj sistemi meşruydu çünkü bu sistem merkezi elitlerin iktidarını pekiştirmek ve kültürel modernleşme politikalarının uygulanmasına destek kazandırmak için kullanılıyordu, her ikisi de hem merkezi bürokrasinin hem de eski patronaj sisteminin amaçlarıydı. Böylece 'kamu yararına' hizmet edildiğini düşündüler. Ancak şimdi kamu kaynaklarına olan talep 'özel' amaçlar içindi ve tek parti döneminde bürokrasinin egemenliği altında olanlarca geliştirilmişlerdi. Bürokrasi ve DP kadroları arasındaki, kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nda olan ancak cumhuriyete de taşınan bu çekişme, demokrasi deneyinin çözülüşünde rol oynayan temel etkenlerden biriydi."[208]

CHP'nin tek parti döneminde "yüksek hedefleri"ni veya "toplumun refahını" gerçekleştirmek isterken uyguladığı patronaj ile iktidarı devralan DP'nin kişisel çıkarları dayatmaya dönük patronaj uygulamaları arasında niteliksel bir farkın olup olmadığını söylemek zordur. 1950'li yıllarda partisel himaye uygulamalarının öneminde belirgin bir artış, yukarıda sayılan nedenlerin ötesinde, savaş dönemi kısıtlamalarının kalkması ve yeni açılan pazarların devlet olanaklarının iktidar partilerine daha fazla imkânlar tanıması ve devlet faaliyetlerinin genişlemesi gibi genel gelişmelere bağlıdır. Çok partili sisteme geçiş, bu anlamda bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

Askerî yönetim 6 Temmuz 1960'ta, partilerin ilçe örgütlenmesinden daha küçük birimlerinin kapatılmasını emretmiştir.[209] Parti örgütlenmesini merkezileştirmeye yönelik bu düzenleme, daha sonra Partiler Yasası'na da girmiş ve muhtemelen politik katılım ve himaye [patronaj] taleplerini niceliksel boyutun ötesinde etkilemiştir. Kırsal kesimde yaşayan yurttaşlar öteden beri, buralarda parti örgütlerinin bulunmamasından dolayı, partiden bir hizmet beklediklerinde zorunlu olarak ilçe, il veya doğrudan başkentteki parti merkezlerinde bulunan milletvekillerine yönelmekteydiler. İlçe örgütleri, o zamana

kadar en küçük tikel beklentilerin karşılanmasını sağlayan köy ve mahalle örgütlerinin yerine, filtre görevini devraldılar. Altyapının gelişmemişliği gözönünde bulundurulduğunda, böylelikle en azından kırsal kesimde orta kademedeki seyyariyeti yüksek aracıların konumunun güçlendiğini varsayabiliriz.

70'li yıllar yeni bir dönüm noktasıdır. İki gelişme bu yıllarda belirleyici idi: Toplumun giderek daha fazla ideolojik parçalanma ve kutuplaşmaya uğraması, bunun hemen hemen tüm kurumları "sağ" ve "sol" olarak ikiye bölmesi ve günlük yaşamın gittikçe siyasileşmesi, bu yılların siyasi iklimine damgasını vurmaktaydı. Bir parti ya da gruba ait olma zorunluluğundan özellikle genç insanlar kendilerini alıkoyamadılar. İdeolojik farklılıklar, karşı saflarda olanlara yönelik şiddet ile sonuçlanmaktaydı.[210] Politik grupların taraftar ve üyeleri için maddi özendiricileri belli ki gitgide ikincilleştiren ideolojik bağlanma motiflerinin olağanüstü belirleyiciliği, Özbudun'u 70'li yılların sonunda, en azından metropollerde parti patronajı olgusunun gittikçe anlamını yitirdiği değerlendirmesine sevketmiş olmalıdır.

> "Ancak partilerce idare edilen himayecilik günümüzde en üst seviyesine ulaşmış gibi görünüyor. 1970'lerdeki değişen oy verme örüntülerinin de gösterdiği gibi yatay sınıf ve meslek bağları parti aidiyetlerinin temeli olarak önem kazanıyor görünmektedir. (...) Türkiye'nin doğusunda temayül, hürmete dayalı etkileme örüntülerinden daha geniş karşılıklılık ve araçsalcılığa dayalı patron-klient bağlarına doğru değişirken, ülkenin daha gelişmiş bölgelerinde somut, kısa vadeli, maddi, bireysel ve cemaatsel saikleri içeren parti patronajından yatay bağlara ve aidiyetlere dayalı daha modern bir parti politikası türüne doğru değişmektedir."[211]

Sayarı ise daha birkaç yıl öncesine kadar göç dalgası ve *kent yoksullarına,*[212] kırsal kesimden gittikçe artan oranda kentlere akan bu insanlara atıfla, dikey ilişkileri küçümsememek gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştu:

> "Aslında ideolojilerin ve parti programlarının oy verme davranışları üzerindeki etkisi, özellikle de kentli seçmenler arasında, son yıllarda epeyce arttı. Ancak yatay sınıf veya grup aidiyetlerinin ortaya çıkışı, dikey siyasi ilişkiler ve/veya parti patronajının etkinliklerini kaybettiklerinin bir göstergesi ola-

rak ele alınmamalıdır. Daha önce de iddia ettiğim gibi, dikey hiyerarşiler önemlerini korumaktalar ve politika yönelimli taleplerin patronaj dağılımı ile bir kombinasyonu, yakın gelecekte de Türk seçim siyasetinin karakteristik bir özelliği olarak kalmaya devam edecektir."[213]

Kırların kentlere akması, 70'li yıllara toplumun politikleşmesi kadar damgasını vurmuştur. Göç edenler, partilere bastırarak önemli bir seçmen potansiyeli haline gelmişlerdir. Yoksulların varlığı veya yoksulluk genel anlamda yeni bir şey değildi. Fakat bunların, yoksulluktan kurtulmak için etkili aracılar olarak partiler kanalıyla kişisel ve ortak çıkarlarını savunabilecekleri koşulların kırdakinden çok daha uygun olduğu kentlerde kitlesel olarak ortaya çıkması, yeni bir durumdu.

Metropollere kitlesel boyutta göçler çok daha önceleri başlamıştı. 70'li yılların başında ise, siyasi partilerin kitleleri harekete geçirme stratejilerinde çok önemli olacak bir boyut kazandı. Seçimler ve parti içi fraksiyon çekişmelerinin sonucu o zamandan beri kentlerde belirlenmektedir. Şehirlerdeki yoksullar partiler için o zamandan beri, birbirlerine bağlılıkları, göçmen mahallelerdeki dikey sadakat ilişkileriyle güvencelenen ve oldukça etkili biçimde harekete geçirilebilen bir kollektif oluşturmuşlardır:

> "Fakirlik bir insanın zaman ufkunu daraltır ve kısa dönem maddi teşviklerin etkisini maksimize eder. Gayet rasyonel bir şekilde bu insan, bir işi, parayı veya basitçe ihtiyacı olduğunda yardım sözü verilmesini kendisinin ve ailesinin oyu karşılığında kabul etmeye hazırdır."[214]

Göçmenler gerek bireysel anlamda konut ve iş olanakları, gerekse yerleşim birimlerine altyapı hizmetlerinin getirilmesi gibi temel gereksinimlerin karşılanması konularında yerleşik nüfusa göre partilere daha fazla muhtaçtırlar. *Kent yoksullarının* partilere bağlanması ve partileri etkilemesi, göçmenlerin inisiyatifine olduğu kadar, bu müşteri/müvekkil tabanının rakip partiler veya aynı partilerin fraksiyonları tarafından kazanılmasına da bağlı olan karşılıklı bir süreçti -aşağıda CHP İstanbul il örgütlenmesi örneğinde olduğu gibi... Burada bütün taraflar göçmenlerin hemşehrilik, etnik, dinsel, aşiretsel veya ailevi bağlarla güvencelenen sıkı beraberliğinden fayda sağlıyordu. Arazi ve arsalar, arsa sahibi ya da işgalcisi, komisyoncu ve müteah-

hitlerin parti üzerinde, partilerin ise göçmen kitleler üstünde etkili olmasını sağlayan en değerli mal, arazi ve arsa "kapatmak" en değerli işti. Arsaların mülkiyete geçirilmesi, parsellenmesi, üzerine yapılar kurulması, satışı, kurulan yapının yasallaşması ve genişletilmesi işlemleri, neredeyse başka hiçbir ekonomik sektörde olmadığı kadar yükselme şansı vermiştir. Bir gecede yapılan tek göz gecekondudan apartman katına giden yolda, 50'li yıllardan beri inşaat sektörüyle meşgul olanların uzmanlığının yanısıra, sektöre yapılan yatırım ve rüşvet miktarları da artmıştır-mafyavâri oluşumlara varıncaya dek...[215] Dolayısıyla, yanlış anlamaların önüne geçmek için söyleyelim, *kent yoksullarına,* kentsel inşaat furyasında önemli bir refah düzeyini yakalamış olan şahıslar da dahildir - ister göçmen olarak, ister onlarla ekonomik bağıntıları sayesinde.

70'li yılların, farklı bir gözle değerlendirildiğinde, partisel himaye [patronaj] için değişik ve uygun fırsatlar sunduğu görülmektedir. İthalatta yaşanan kısıtlamalar sonucunda temel ihtiyaç (benzin, gaz, sigara, şeker vb.) ve lüks tüketim maddelerinde süreli bir darboğaz yaşanmakta, bu da karaborsayı doğurmaktaydı. Bu durumda, bu tür kısıtlı madde ve hizmetlerin bölüşümünde etkili olan partilerin, bunu himaye ilişkilerine de yansıttıklarını veri sayabiliriz.

6.1.1 Kentsel Parti Aygıtı Olarak CHP

Türk partilerinde patronaj ve klientalizmle ilgili üç temel noktayı Güneş-Ayata şöyle toparlamıştır: İstanbul il örgütünün seçim programı ve faaliyet raporları, CHP'nin *kentsel bir politik aygıta* dönüşme sürecinde geçirdiği bazı aşamaların görülmesini sağlamaktadır. Bu belgeler kuşkusuz, parti ya da partilerin, metropolün göç alan mahallelerindeki himaye [patronaj] etkinliklerini, kullanılan maddi özendiricileri ve taraftarlar ile parti kadroları arasındaki ilişkilerde sadakat unsurunun belirleyiciliğini örneklerle ortaya koyan ifadeleri içermemektedir. Ancak SCOTT'a göre kentsel bir politik aygıtın oluşumunu kolaylaştıran toplumsal koşullarla koşutluklar göstermektedir. Böylesi bir politik aygıtın işleyişinde klientalizm ve patronajın özellikle önemli bir yer tuttuğunu unutmaksızın, CHP'nin faaliyet raporlarından, en azından dolaylı olarak, Güneş-Ayata'nın, sosyal demokrat partilerde patron-müşteri/müvekkil ilişkilerinin sınıf odaklı ideoloji ile yan yana bulunabileceği ve zaman zaman da belirleyici olabileceği doğrultusundaki tespitini yansıtan veriler çıkmaktadır.

Çıkış noktasına dönecek olursak; 1965 parlamento seçimlerinin

galibi AP olmuştur. Bu parti 1963'ten beri İstanbul merkez ilçeleri belediye başkanlarını da çıkarmıştır. Böylece CHP, 1968 belediye seçimlerinden önce yönetimdeki AP karşısında, gerek ülke genelinde, gerekse İstanbul'da yerel düzeyde, muhalefeti oluşturmaktaydı. CHP'nin 1968'de İstanbul örgütü ilçe teşkilatlarındaki üye sayısı partiye bir yoksul kentli akışının açık ipuçlarını vermektedir. CHP, 1950'li yılların ortasından başlayarak, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın yanısıra ülke içerisinden de yoğun göç alan Zeytinburnu ve Gaziosmanpaşa ilçelerinde,[216] İstanbul ilçe örgütleri içerisinde yerel düzeyde en yüksek derecede örgütlenmeyi başarabilmiştir.

CHP İstanbul il örgütünün 1968'deki faaliyet raporu, partinin 1968 yerel seçimlerinde ilk kez ciddi bir biçimde göç sorununa yöneldiğini ortaya koymaktadır. Raporda, göçmenlerin gecekondu ağalarına mahkûm bırakılmasından ve resmi makamlardan konut yapma, oturma izni almak için başvurduklarında karşılaştıkları suistimallerden -rüşvet dahil- şikâyetleri içeren bir seçim broşürü zikredilmektedir.[217] Faaliyet raporunda, belediye başkan adayı Orhan Eyüboğlu tarafından açıklanan seçim programında, göç sonucunda oluşan yeni bölgelere kentsel altyapının götürüleceği sözü de bulunmaktadır. Söz konusu bölgeler Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa ve bunların yanı sıra Kadıköy'e bağlı Fikirtepe'dir.[218]

1968 yerel seçimlerinin kesin galibi AP olmuştur. Parti, kentin merkezi ilçelerinin belediye başkanlıklarını da almıştır. Ancak CHP'nin delege seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı iddiası ile seçim sonuçlarına yaptığı itirazın Yüksek Seçim Kurulu'nca karara bağlanması üzerine, AP'nin hareket alanı oldukça sınırlanmıştı. Yüksek Seçim Kurulu İstanbul ilçe meclislerinden 15 seçim bölgesinde, il genel meclisinden de 14 seçim bölgesinde AP'ye verilen oyları geçersiz sayarak, bu partiye verilen oyların diğer parti adayları arasında bölüştürülmesine karar vermiştir. CHP böylece 103 ilçe meclis üyeliğinden 71'ini, il meclisinde de 102 sandalyeden 80'ini almıştır. AP'ye İstanbul Belediye Başkanlığı dışında 22 belediyeden yalnızca merkez ilçelere uzak 12 belediye başkanlığı kalmaktaydı.[219]

CHP 1969 genel seçimlerinden önce yine göç sorununa yöneldi. Seçim programında göçmenlerin konut sorununun yılda 3-4 milyar TL düzeyinde bir yatırım gerektiren sosyal konut projeleriyle çözülebileceği görüşü savunulmuştur. Talepler ve önlemlerin açıklandığı kitapçıkta gecekondu ticaretine karşı çıkılacağı, gecekondu kiracılarının kendi evlerinin sahibi haline getirileceği, göç eden insanların belirle-

nen yerlerde müstakil evler yapabilecekleri, bu mahallelerin altyapı çalışmalarının teknik ve parasal yönden desteklenceği belirtilmiştir. Yasadışı olarak yapılan gecekondular, ancak sahiplerine barınacak yer gösterme koşuluyla yıkılabilecek ya da kamulaştırılabilecekti.[220]

CHP İstanbul ilçe örgütlerinin 1970'teki faaliyet raporları, göçmen potansiyelinin taşıdığı önemi ve bu oylar uğruna verilen partiler arası mücadeleyi belgelemektedir. Bu durum, İstanbul milletvekili Necdet Uğur'un, bağlamına bakılırsa, AP'nin galip çıktığı 1969 seçimlerinden kısa bir süre sonra yapılmış olması gereken basın açıklamasında da açık olarak görülmektedir.[221] Uğur, yetkili AP kadrolarının göz yumması sonucunda Kağıthane Belediyesi'nin Levent'te bir sanayi bölgesiyle sınırdaş bir arazisinde seçimlerden iki hafta önce 18.500 göçmen tarafından bir gecede 4.600 gecekondunun yapıldığını açıklamaktadır. Uğur kendisini göçmenlerin avukatı ilan ederek, seçim zaferinden sonra bu basit evleri yıkmayı, ancak arsa spekülatörlerinin ve "göçmenlerin sırtından kazananların" aynı arazide bulunan betondan evlerini yıkımdan muaf tutmayı düşündüklerini açıklayarak, AP yetkililerini suçlamaktadır.

Göçmenler, seçim potansiyeli olarak yalnızca partiler arası rekabette değil parti içindeki iki kanadın çatışmasında da önemli rol oynamışlardır. 1965 yılında hızlanarak partiyi iki kutba ayıran süreç, CHP faaliyet raporlarına bakarak şöyle özetlenebilir:

1960'ların ortasında Bülent Ecevit'in önderliğinde, Kemalizmin *halkçılık*[222] ilkesini sosyal demokrat düşüncelerle yeniden yorumlayan ve CHP'nin yerini *"Ortanın Solu"* olarak belirleyen bir kanat oluşmuştur.

1965 yılında yapılan genel seçimlerden yenilgiyle çıkan CHP'de Bülent Ecevit ve yandaşları muhafazakar kanat tarafından, bu "Marksist" konumlanışlarıyla Soğuk Savaş koşullarında siyasi rakiplerine seçim kampanyasında malzeme vermekle suçlanarak yenilgiden sorumlu tutulmuşlardır. Ecevit çevresindeki grup, başlangıçta CHP genel başkanı İsmet İnönü'nün desteğini aldı. Ecevit, 18. parti kongresinin arkasından Ekim 1966'da parti meclisi tarafından genel sekreterliğe seçildi. Ancak ülke genelinde delegelerin çoğunluk desteğinden emin değildi, TBMM'de de CHP grubunda azınlıktaydı. 1967 ilkbaharında Turhan Feyzioğlu çevresindeki muhafazakar kanattan 32 milletvekili ve 15 senatör CHP'den ayrıldı. Bunu, Ecevit yandaşları ile Kemal Satır arasında denge durumu izlenimi veren aşama izledi. 19. ve 20. Parti kongrelerinden Ecevit'in fraksiyonu güçlenerek çıktı.

12 Mart 1971 Askerî Muhtırası ile Demirel hükümetinin düşürülmesi ve partiler üstü bir hükümetin kurulması sonucunda, bu hükümete katılım hususunda Ecevit ve İnönü arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı, Ecevit'in Mayıs 1972 kongresini kazanması ve parti üst yönetiminde bir kuşak değişimi ile noktalandı.[223]

CHP İstanbul il örgütünde, muhtemelen diğer büyük kentlerde de, yeni siyasi çizginin yandaşları üstünlük sağlamışlardı. 1966 Faaliyet Raporu, yönetim kuruluna daha o zaman Ecevit yandaşlarının hakim olduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul il başkanı Ali Sohtorik, delegelere yaptığı bir konuşmada, oldukça kararlı bir ağızla uyarıda bulunmaktadır:

> "Cumhuriyet Halk Partisinin ortanın solu temayülünde bir parti olduğu ne kadar aşikâr bir gerçekse, bunun, icabında açıkça ifade edilmesi de o derece lüzumludur. Eğer karşımızdaki siyasi kuvvetler sol kelimesinin halk tarafından yanlış anlaşılmasını istismar ederek, bize ve gerçek politikamıza zarar verebiliyorlarsa, bununla mücadelenin en kestirme yolu tek bir vücud gibi, ortanın solunun ne demek olduğunu açıklamak ve seçmeni buna inandırmaktır."[224]

1968 ve 1970 CHP il örgütü faaliyet raporlarından da, İstanbul'daki parti yönetiminin "ortanın solu" kavramını benimsediği açıkça görülmektedir.[225] İstanbul ilçe örgütlerinde muhafazakâr kanat ile yeni çizginin temsilcileri arasındaki tartışma resmi olarak ancak birkaç yıl sonra sonuca bağlandı. Parti içi fraksiyon çatışmasının ne tür araçlarla sürdürüldüğünü, CHP İstanbul il örgütünün 1972 faaliyet raporundan görmek mümkündür. Burada şöyle denmektedir:

> "CHP yeni bir aşamaya ulaşmış bulunuyor. Ortanın Solu anlayışını halkla birlikte oluşturarak ulaştığımız, altyapı devrimlerine yönelik Düzen Değişikliği aşaması, bu politikaya uygun bir kadro ve bünye gerektirir. İstanbul'da eski politikadan kalma, eski alışkanlıklardan kopamıyan yöneticilerle, yeni politikamız yürütülemez. Eski alışkanlıkların temsilcisi olan bu eski yöneticilerimiz, itiraf etmek zorundayız ki, İlçelerin başındaki gedikli yerlerin, kayıtları yeni üyelere kapalı tutma, bir defa sağlamış oldukları dengeyi böylece koruma yöntemine borçludurlar. Bu gibi ilçelerimize, yöneticilerin koydukları engellere rağmen, yeni ve gelecek için umut veriçi

üyeler kaydettirilebilirse, onlar da, kurulu düzeni ve mevcut dengeyi koruyacak sayıda, kendilerine uygun kayıt yaparlar. Bu gibi İlçe yöneticilerimizin ellerinde tuttukları güç, demokrasiden alınan bir güç değil, demokratik düzen görüntüsü altında, demokrasi dışı bir güçtür. Biz görev süremiz içinde, bu demokrasi dışı gücü, İstanbul il örgütünden temizlemek amacıyla, sistemli bir çaba içinde olduk. Ayrıntılarına girmeden, görevden aldığımız İlçe Yönetim Kurullarının, bu anlayışımızın sonucu olarak, Geçici Yönetim Kurullarına teslim edildiğini kaydetmek isteriz."[226]

Bu sözlerin delegelere okunmasının bir ay öncesinde, uzun yıllar CHP liderliği yapmış olan İsmet İnönü, 5. Olağandışı Kurultayda yapılan oylamada yenilmesi üzerine, makamını Ecevit'e devretmişti. Dolayısıyla bu faaliyet raporu fraksiyon mücadelesini galibin gözüyle tasvir etmektedir. Ecevit partideki muhafazakâr kanata karşı bu başarısını, 1971 martında parti genel sekreterliğinden ayrıldıktan sonra, yoğun bir biçimde ilgilendiği, büyük kentlerdeki taraftarlarının desteğine borçluydu.[227] Kente göç edenlerin bunda önemli bir rolünün olduğu varsayılabilir. 1968 ve 1975 yılları arasında İstanbul il örgütünde gerçekleşen %318'lik üye artışı bu yargıyı destekleyen bir işarettir, çünkü 1969 ve 1975 yılları arasında İstanbul'da seçmen artışı ancak %58 kadardı. 70'li yılların ortası itibarı ile CHP İstanbul ilçe örgütleri için ayrıntılı üye istatistiklerinin bulunmayışı, bu yükselişin, İstanbul'a göç etmiş olan *kent yoksullarına* mı dayandırılacağına ilişkin somut kanıtlar sunmamaktadır.

Ecevit tarafından temsil edilen ve CHP'nin yerini "ortanın solu" olarak belirleyen görüş, gerek kente göç etmiş olanlar, gerekse yoksullaşan kır nüfusu için ideolojik bir çekim merkezi oluşturmaktaydı: Bu görüş "ezilmişlerin" çıkarlarını temsil etmekte, *bozuk düzene* karşı mücadeleyi siyasetin merkezine yerleştirmekte ve bir *düzen değişikliği* için umutlar uyandırmaktaydı.[228] İstanbul il parti yönetiminin, değişik ilçe yönetimlerindeki muhalif unsurları görevden alarak "temizlik" yaptığını itiraf etmesi, üye istatistiklerinde oynama yapmanın ve kendi göçmen mahallelerinde müvekkil/müşteri ilişkilerinden yarar sağlamanın yalnızca muhafazakâr kanada özgü bir uygulama olmadığını ortaya koymaktadır. Ecevit yandaşları da göçmenler içerisinde çalışmalarını yürütürken yalnızca ideolojik etmenler ve genel sekreterlerinin karizması ile yetinmemiş olsalar gerek.

Ecevit'in yükselişi bu gelişmelerin ışığında şöyle yorumlanabilir: o, parti içi iktidar mücadelesinde yandaşları kendi göçmen tabanlarından kadro devşirirken ideolojik etmenleri klientalist ilişkileri ile bağdaştırabilmeyi parti-içi ve parti dışı rakiplerinin tümünden daha başarılı uyguladığı için, kazançlı çıkmıştı. Metropollere göç eden kesimlerin kazanılması ve bunun il örgütlerinde yarattığı etki, ilkin CHP merkez örgütünde 1972'de muhafazakar kanata karşı kazanılan zaferde anahtar rolü oynamıştır. *Kent yoksulları* içerisindeki tabanı sayesinde, CHP bir sonraki yıl yapılan seçimlerde AP'ni İstanbul'da gerek yerel gerekse parlamento seçimlerinde altetmiştir.[229] Gerçi göçmenler, Ecevit tarafından temsil edilen grubun yükselişi için tek etken değildi,[230] ancak bu karmaşık olaylar dizisinde önemli bir işlev gördükleri anlaşılmaktadır.

Partinin 1973 yılı seçim programları da, CHP'nin *kent yoksulları* ile yoğun olarak ilgilendiğini göstermektedir. CHP, daha Ekim 1973 genel seçimlerinden önce göçmenlere, iktidara gelmeleri durumunda, yasadışı inşa edilmiş bütün gecekondulara af çıkaracağı taahhüdünde bulunmuştu. Buna ek olarak, Aralık 1973 yerel seçimlerinde seçim programına yasadışı inşa edilmiş konutların ancak başka bir yer gösterme koşuluyla yıkılabileceği sözünü de ekledi.[231] CHP ile rekabet içerisinde olan AP, il meclisindeki CHP üyelerinin, kente göç edenler tarafından işgal edilen arazilerin tapuda kayda geçirilmesini engelledikleri suçlaması ile yerel seçimlere hazırlanmaktaydı. CHP ise, bu sorunun çözümü doğrultusunda, il meclisinin olağan dışı toplanma talebiyle iki kez verdiği soru önergesinin AP'li belediye başkanı tarafından hukuka aykırı bir biçimde engellendiği suçlaması ile karşılık vermişti.[232]

Parti-içi tarafların mücadelesinde göçmenlerin öneminin kavranması açısından, 1974'te CHP Kurultay delegelerinin aldığı, üye kimliklerinin geçerliliğinin iki yıl ile sınırlanması kararı, iki farklı yönden ele alınabilir: Ecevit yandaşlarının, muhafazakarların göçmen mahallelerinden naylon veya gerçek üyeler devşirerek yeniden parti yönetimine gelmelerini önleme aracı olarak veya klientalist ilişkilerle göçmen mahallelerini kaleleri haline getiren gecekondu ağalarının etkisini uzun vâdede kırmak için.

İstanbul il örgütünün 1976 yılı faaliyet raporu, bir göçmen mahallesindeki seçim kampanyasını anlatmakta ve "kentsel bir politik aygıtın" çalışma tarzına ışık tutmaktadır. Burada başarılı bir stratejiyi örneklendirmek bakımından Partinin 1975 Ağustosunda gerçekleşen

Küçükköy belediye seçimlerindeki hareket tarzı ele alınmaktadır. Küçükköy, Gaziosmanpaşa ilçesine bağlı ve 1980'e kadar kendi belediyesine sahip bir beldedir. Bu bölgede, sol militan unsurların yeni gelenlere konut yapımında arka çıktıkları ve "kurtarılmış bölge" olarak ilan ettikleri Gazi ve Karadeniz mahalleleri de bulunmaktaydı.[233] Bu çerçevede CHP seçim kampanyasını şöyle organize etmişti:

> "Küçükköy Belediye Başkanlığı seçiminde diğer ilçe örgütlermizin yardımlarıyla yepyeni bir çalışma sistemi uyguladık. Seçimden önce tüm seçmenleri, ziyaret ederek, seçmenlerin siyasi eğilimlerini saptadık. Aldığımız verilere göre çalışmalarımızı sürdürdük, seçim günü elimizdeki listelere göre seçmenle ilişkiler kurduk. Seçimden bir gün evvel seçimin sonucu, hatta tek tek sandıkların sonuçları bizce az bir yanılgı ile bilinmekteydi. Bu ciddi çalışmalarımız sonucu 9 Aralık 1973'de %34 olan oyumuzu, 70 bin nüfuslu Küçükköy'de 10.8.1975'de % 54'e yükselterek seçimi kazandık."[234]

70'li yıllar ideolojik kutuplaşma ve parçalanmışlık dışında, kentlerde partisel himaye [patronaj] ve CHP'nin bu çeşit değiş-tokuş ilişkilerine artan oranda bulaşmasıyla karakterize edilebilir. CHP, başlangıçta iktidara gelmek, 70'lerin ortasından itibaren ise kentlerdeki seçim kalelerini korumak için, metropollerdeki göçmen kitlelerinin oyuna gereksinim duymaktaydı. İnşaat sektörü ve arsa spekülatörlerinin 1973 yılından sonra CHP'ye el atması mukadderdi, çünkü yönetimle bağlantıları olanlar hazine arazi ve arsalarının kullanımı ve dağıtımından büyük kârlar edebileceklerdi. CHP'nin ülkenin modernleştirilmesine yönelik patronajının "iyi", DP/AP'nin kişisel çıkarlara yönelik patronajının "kötü" olarak ayırdedilmesi, o zamana dek propaganda açısından işe yarayabilirdi; inşaat patlamasının sisli ortamında CHP'nin de oldukça sık ve aleni bir biçimde "ellerini kirletmesinden" sonra ise, artık pek inandırıcı olamazdı.

6.2. 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi'nden Sonra Partisel Patronaj Etkinlikleri

12 Eylül askerî müdahalesinden sonra, her türlü siyasi etkinliğin yasaklanması ve akabinde siyasi partilerin feshedilmesiyle [patronaj] hamilik kurumunun aracıları bir anda kurumsal bağlarını yitirdiler. Eylül 1983'te partiler yeniden kurulduğunda, partisel bir patronaj ve

klientalizm ilişkisinin, başlangıçta düşük seviyede de olsa, yeniden doğması beklenirdi.

Askerlerin partilere uygun gördüğü ve 1980'lerde ve 90'larda çıkarlara aracılık etmede onları ciddi bir açmaza sokacak olan yeni kanun, yeni Anayasa ve Partiler Yasası'ndan üç alıntıyla açıklığa kavuşturulabilir:

> "Siyasi partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır."[235]

> "Siyasî partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahallî idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşler doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile millî iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır."[236]

> "Siyasî partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla, dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya bunların üst kuruluşları ile siyasî ilişki veya işbirliği içinde bulunamazlar; bunlardan maddî yardım alamazlar veya bu kuruluşlara maddî yardım yapamazlar; bunlara destek olamazlar ve bu amaçlarla ortak hareket edemezler."[237]

Askerler ile Anayasa ve Partiler Yasası'nın yapıcıları, kendi görevlerine yükledikleri misyonu, partilere yansıtmış görünmektedirler. Ordu kendini ulusal çıkarların bekçisi ve "ulusal iradenin, devletin ve toplumun demokratik kurallar çerçevesinde çağdaş uygarlık düzeyine çıkmasının takipçisi" olarak görür. Partiler de hiçbir toplumsal grubun, tabakanın ve sınıfın partisi olmadan, ordunun kendi rolünü gördüğü gibi, *partilerüstü* olmalıydılar.[238] Bu mantığa göre partiler bütün çıkar gruplarından soyutlanacak ve onlarla kesinlikle işbirliğine gitmeyecekti. Askerlerin parti modelleri, partilerin yeni bir himaye [patronaj] ağı kurmasını engelleyecek kesin düzenlemeler içermekteydi. Daha önce açıklanan, bütün üye kayıtlarının, mükerrer ve naylon üyeliği önlemek için, Cumhuriyet Başsavcılığında oluşturulması düşünülen merkezî sicil buna dahildir. Yine Partiler Yasası'nın 113. maddesinde naylon ve mükerrer üye kaydedenlere hapis

cezası öngören ya da daha önceki dönemlerde milletvekilliği ve senatörlük yapmış olanlara veya üst düzey parti yöneticilerine 5 yıldan 10 yıla kadar siyaset yasağı getiren hüküm de bu düzenlemeler arasında sayılabilir.

Tasarlanan yeni siyasi sistemde yozlaşmayı önlemek için yapılan diğer bir önemli yasa değişikliği de, Partiler Kanunu'nun 11. Maddesi uyarınca, kamu görevi yapanların siyasi partilere üye olma yasağının genişletilerek -memurlar için bu yasaklar 1980 öncesinde geçerliydi- uygulanması ve servet bildiriminde bulunma zorunluluğu idi.[239] Ayrıca bu yeni siyasi partilerin üyeleri, örgütlerinin finansmanında daha çok sorumluluk almalıydılar. Partilerin devletçe finansmanı öngörülmemişti.

Elbette ki yeni Anayasanın ve Partiler Yasası'nın mimarlarına, partiler arasında ve partilerle çıkar grupları arasında ittifakı yasaklamakla, ideolojik/programatik kısıtlamalarla ve toplumsal alanların depolitizasyonunu hedefleyen önlemlerle, *kentsel/kırsal politik aygıtına* dayalı parti tipinin yeniden oluşumunu hedefledikleri isnat edilemez. Onların ideali -sivrilterek tekrarlarsak- kendilerini her türlü kişisel çıkarın ötesinde sadece "millet yararına" hizmet etmekle yükümlü gören üye ve kurmaylardan oluşan bir politik sınıftı. Model, elitin pragmatik programlarla kültürel ve iktisadî modernleşme sürecini ileri doğru götürdüğü ve çıkarların "adil" bir şekilde dengelenmesini sağladığı bir millî halk cemaatini hedefliyordu. Amaç, ayrışan çıkarların örgütlü ve kurumsallaşmış bir zeminde dengelenmesi değil, çıkarların ortaklığını ilan ederek politik kutuplaşmayı ortadan kaldırmaktı.

Bu yasal çerçeve, parti kurucularını, üye ve seçmenleriyle daha çok aile, aşiret, etnik, hemşehrilik veya dinsel kökenleri üzerinden ilişkiye geçmeye sevkediyordu. Partiler, patronaj faaliyetlerinin deneyimli aracıları için, tanzim noktaları olmaları bakımından, hâlâ cazibe merkeziydiler. Patronaj şebekesinde yeniden düzenlemeye gidilmesi, yükselme şansı vaadediyordu.

Türk partilerinin bazı eleştiricileri, partisel patronaj uygulamalarının, 70'li yıllarla karşılaştırıldığında, 80'li yıllarda öneminin yeniden arttığına işaret etmektedirler. Dikey sadakat ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşen bir seçmen ve üye devşirme yapısı, taraftarların amaç açısından rasyonel çıkar bağları ile partilerine bağlanması, maddi özendirici oranlarının yüksekliği ve artan yozlaşma, 80'li yılların parti sistemine damgasını vurmaktadır. İlhan Tekeli, ANAP döneminin

sonuna doğru, gerçek anlamda politik katılımın iflâs ettiğini, partilerin, demokratik tartışma veya karar süreçleri ya da diğer toplumsal örgütlerle işbirliği içerisinde birleştirme farklı çıkarları bağdaştırma yeteneğinden yoksun oldukları teşhisini koymaktadır:

> "... bana öyle geliyor ki katılımın Türkiye'de gerçekleşmemesinin en önemli nedeni siyasal kültürümüzde patronajın, patronaj ilişkilerinin çok gelişmiş olması. Patronaj toplumda katılımın yerini alabiliyor, yani katılımın ikamesi olarak ortaya çıkıyor. Patronajın birtakım avantajları var. Bir tanesi mevcut siyasal yapının değişmeden yeniden üretilmesini sağlıyor. Bizim katılım olarak nitelediğimiz süreç işlemeye başladığı zaman bir siyasi kişiliğin ayakta kalabilmesi için yeni düşünceler üretmesi yani yaratıcı olması gerek. Yani katılımın gerçekleşmesi ile siyasal hiyerarşinin değişmeye başlaması, kuvvet dengelerinin sürekli olarak yeniden kurulması olgusu özdeşleşiyor.
>
> Buna karşılık patronaj, herhangi bir değişiklik söz konusu olmaksızın mevcut siyasal yapıyı sürdürmek için çok elverişli bir araç olma özelliği taşıyor. Bir başka neden de zaman kullanma. Gerçek anlamda katılım, katılımı örgütleyen gruplar için çok zaman tüketen bir süreç. Katılan için de aynı şey söz konusu. Halbuki patronaj düzeninde bir zaman sorunu yok. Böylece patronaj, bugünkü siyasal yapıların ve bir bakıma halkın taleplerine uygun bir düzenleme oluyor.
>
> Soruna böyle yaklaşınca galiba bizim düşündüğümüz anlamda katılımın gerçekleşmesinde ciddi darboğazlar ortaya çıkıyor. Katılım, eşitler arası ilişkilerin kurulması ve etkinleşmesi demektir. Halbuki patronaj düzeninde, düşey bir hiyerarşik ilişki içinde katılım söz konusudur ve burada patronaj tarafından belirlenmiş bir bölüşüm ya da alışveriş sistemi egemendir."[240]

Kavramsal olarak patronaj ve politik katılımın *birbirine karşıt* sayılmasının, Tekeli'nin yeni siyasi partilerdeki bozulmaya vurgu yapma isteğinden kaynaklandığını varsayıyorum. Yoksa bu kavramsal zıtlığı paylaşmıyorum.

Patronajın, siyasal katılımın baskın biçimi haline geldiği görüşünü savunanlar, bunun tek sorumlusunun acaba 12 Eylül 1980'le birlikte getirilen yasal düzenlemelerin mi olduğu sorusunu yamtlamalıdırlar.

Partisel patronaj, klientalizm ilişkileri ve rüşvet konuları, ANAP iktidarı döneminde de kamuoyunda sıkça tartışılmış ve gündemi artan oranda belirlemiştir. "Siyasetin patolojisi" ile ilgili,[241] içerden kişilerin katkılarını da içeren[242] bir dizi kitap, "Nereden buldun yasası" olarak adlandırılan anti rüşvet yasasının[243] henüz ANAP döneminde ağırlaştırılması, "temiz toplum" için yapılan (1992'de *Milliyet*'in başlattığı) basın kampanyası, yine, "şeffaf devlet, şeffaf toplum" (DYP) ve "demokratikleşme" (SHP) istemlerinin dile getirildiği 1991'deki seçim kampanyaları, bu sorunların kamuoyunda tartışılmasına olan ilgiyi ortaya koymaktadır. Kamuoyunun bu yoğun ilgisinin patronaj ve klientalizm ilişkilerinin ahlâkî değerlendirilişindeki bir değişimle sınırlı olmadığını, partilerin geçirdiği gerçek bir dönüşüme dayandığına ilişkin bir dizi işaret bulunmaktadır.

Yeni parti sisteminde dikey bağımlılık veya patronaj ve klientalizm ilişkilerinin 70'lere oranla partisel işleyişte daha fazla geçerli olmasının birtakım temel nedenleri üzerine şunları söyleyebiliriz: En azından partilerin kurulma aşamasında ve 1983-84 seçim kampanyalarında parti liderleri ve adayların karizması, taraftarlar üzerinde 70'lerdeki kadar veya 1987'de siyaset yasağının kalkmasından sonra aktif siyasete yeniden soyunan 70'lerin eski simaları kadar etkili olamamaktaydı. Askerler tarafından yürütülen ve toplumsal yaşamın önemli alanlarının depolitizasyonunu hedefleyen uygulamaların yanısıra, nüvesi ANAP tarafından oluşturulan "teknokratların ve pragmatik çözümlerin" partisi olma imajı, parti programlarının ideolojisizleşmesine götürmüş ve kamuoyunda, merkezdeki kitle partilerinin herhangi birisinin diğerinin de yerini tutabileceği izlenimini uyandırmıştır. Kitleleri sınıf temelinde örgütlemeye dayalı politik stratejiler ve ideolojik motif olarak anti komünizm, bu uygulamalardan daha Soğuk Savaşın noktalanmasından önce de etkilenmekle birlikte, özellikle Sosyalist Blok'un çökmesiyle, cazibelerini tamamen yitirmişlerdi.[244] Bu gelişmelere koşut olarak etnik ayrım çizgileri öne çıkmaya başlamıştır; Kürt ulusal hareketinin oluşumu buna verilecek en iyi örnektir.

1980 öncesinin etkili toplumsal gruplarından birinin parti çalışmalarından çekilmesi, sosyal demokrat partilerde değişikliklere yol açmıştır. Bu grup sayıca fazla önem teşkil etmemekle birlikte, 68 öğrenci hareketinin özgürlükçü düşüncelerinden aldığı gıdayla 70'li yıllarda politik katılımın beynini ve itici gücünü oluşturmuştu. Eşitler arası ilişkileri savunan bu yaklaşım, tabanının güçsüzlüğüne kar-

şın, sosyal demokratlar ve sol için özel bir ideolojik önem taşıyan "işçi sınıfı çıkarlarına" da vekâleten sahip çıkıyordu. Çekirdeğini entelektüeller ve üniversite öğrencilerinin oluşturduğu, *"aydınlar"* kavramının aslında yeterince tanımlamadığı bu grup, daha Cumhuriyet'in kurulması sürecinde CHP içinde modernleşmenin öncülüğünü yapmaktaydı. Bu grup, politikaları formüle etmede daha yüksek bir maharete sahipti, politik uğraşlar için ayıracak bol zamanı vardı ve yandaşlarını öncelikle dünya görüşüne dayalı saiklerle seferber ediyordu. Eğitim görmüş seçkinlerin partilere duhulü aynı zamanda ekonomik saiklere dayanıyordu, çünkü devlet bu insanlar için en önemli potansiyel işverendi.

Aydınların parti faaliyetlerinden çekilmelerinin arkasında hukuki nedenler kadar sosyo-ekonomik nedenler de bulunmaktadır. Üniversite öğrenci ve öğretim üyelerine, 1982 Anayasası'nın 68. Maddesi uyarınca siyasi partilere üyelik yasaklanmıştı. 80'li yılların büyük siyasi yargılamaları ve askerlerin baskıcı önlemlerinin de bu insanları korkutucu, depolitize edici etkileri olmuş olmalıdır. Ancak bu etkenler, tahsilli seçkinlerin geri çekilmesini ve partilerdeki etkilerinin azalmasını açıklamaya yetmemektedir. Ekonomik gelişmelerin yükselmeye çalışan orta tabakaya sunduğu olanaklar ve açılımlar da bir o kadar önemliydi. "Ekonominin liberalizasyonu" ve "pazarların açılması" sloganları ile ifade edilen gelişmeler, aydınlar açısından 1980 öncesinde olduğu gibi ekonomik güvence bulmak için devlet ve partilerle çok sıkı dirsek temasım gerektirmeksizin "serbest pazarda" yükselme şansı tanımaktaydı.

Aydınların geri çekilmesi, sosyal demokratların kendi kendilerine dikte ettikleri, sol bir imaj sunmaktan geri durma tutumu ile de bağlantılıydı. İşçi sınıfı partisi kimliğini bir kenara bırakarak, daha çok ANAP tarafından hitap edilen *orta direğe* yönelmeye başladılar. ANAP'ın "sosyal adalet"i dört ilkesinden birisi olarak açıklaması, sosyal demokrat oylara da yöneldiğinin bir işaretiydi. Sosyal demokrat partiler, ANAP'tan iktidarı (1983-1991) devralmanın ancak orta direğin oylarıyla sağlanabileceği inancındaydılar. Ayrıca sol vurgulu, sosyalizan bir programla, ANAP'ın kent yoksullarının refah istemlerini kendi bünyesinde içselleştirmesinden dolayı artık bir çoğunluk sağlanamayacağım düşünmekteydiler. Sosyal Demokratlar, bu kaygılardan dolayı seçmenlerde, 70'lerin CHP'si gibi, "sınıf mücadeleci" bir izlenim uyandırmamaya gayret ediyorlardı. Kendilerini, 70'lerin ideolojik yükünden arınmış ve Batı Avrupa sosyal demokrat kitle

partilerini örnek alan ılımlı unsurlar olarak sunmaktaydılar. Kent yoksulları 80'li yıllarda da oy potansiyeli olma özelliklerini korumaktaydılar. Onlar ve partisel patronajın aracıları, okumuşların bıraktığı bu boşluğu doldurarak parti-içi nüfuzlarını arttırdılar. Kent yoksullarının seçmen potansiyeli olarak bunca çekiciliğine rağmen, onları "yoksulluğu" konu ederek çekmeye çalışırken orta tabakanın oylarından olmak, politikanın ortasında yer alan (SHP, DSP, ANAP ve DYP) partiler açısından riskli ve 80'li yılların ikinci yarısında ANAP'ın "çağ atlıyoruz" sloganı karşısında, demode gelmekteydi.

Bu gelişmelerin ışığında, Sosyal Demokratların o zamandan beri kent yoksullarını harekete geçirirken ideolojik motiflerden çok, patronaj ve klientalizm ilişkilerinden yararlandığı düşünülebilir. 3. Bölümde üye sayılarının ışığında çerçevesi çizilen naylon üyeler sorunsalı, klientalist ilişki ağlarına ve yeni partilerin taraftarlarının amaçsal-rasyonel bağlanma saiklerinin ağırlığına dair belirgin bir alâmettir. Partilerin kitleleri harekete geçirme stratejilerinde ve ayakta kalabilmelerinde yatay sadakat ilişkilerinin, hemşehriliğin, etnik aidiyetin ve dinsel inançların önemine SHP örneğinden 7. ve 8. bölümlerde ayrıntısıyla girilecektir. Sosyal Demokratların kent örgütlenmeleri, 70'lerin başından itibaren üyeler arasındaki derin ayrışmalardan etkilenmiş görünmektedir. İki fraksiyon arasındaki görüş ayrılıkları karşılıklı anlayışsızlıkla malûldür ve gittikçe derinleşmiştir. Görüş ayrılıkları -birbirleriyle kesişen kaygan ayrım çizgilerini basitleştirirsek- partiye öncelikle niyetleri açısından rasyonel saiklerle bağlı olanlarla değerler açısından rasyonel, geleneksel veya duygusal motiflerin daha belirleyici olduğu üyeler arasında cereyan etmektedir.[245] Bu ayrım çizgisi ile, kırsal kesimden göç edenlerle yerleşik üyeler arasında sosyal köken ve çıkar farklılıklarından ortaya çıkan ayrışma arasında bir bağ kurulabilir. Bu iki grup çok belirgin bir biçimde, partilerin işlevleri, siyasi katılımın yapısı, üye ve kadroların görevleri, örgütleme stratejileri ve politik eylem biçimlerine ilişkin görüşlerde birbirinden ayrılmaktadır.

Partilerine öncelikle değerler açısından rasyonel, geleneksel motifler ve duygusal bir coşku ile bağlı olan üyeler, meslek örgütleri, sendikalar ve yatay olarak örgütlenmiş diğer toplumsal çıkar örgütleri ile işbirliğine giden, bu doğrultuda birlikte çalışan, gündem belirleyen, oturumlar düzenleyen, siyasi taleplerde bulunan, bunları bir programda yoğunlaştıran ve parlamentoda karara dönüştürerek gerçekleştirmeye çalışan bir parti ve demokrasi modeline yönelmekteydiler. Bu

anlayış, modern bir toplum ile devletin ve toplumun esenliğini hedefleyen bir parti ve üyeler idealini siyasi tutumlarının itici gücü olarak yüceltmeleri ile meşrulaştırılır. Birtakım kısmi ve kişisel çıkarların temsili, bu üyelerin görüşlerine göre ekonomik ve siyasi güce ulaşmak için yapılan kirli işlerle özdeştir. Bunun için kullanılan *menfaat* ve *çıkar* kavramları, onların gözünde bizatihî olumsuz anlam taşımaktadır. "Özel çıkar"la "genel çıkar"ı bağdaşmaz görmektedirler.

Bu grubun karşıtını niyetleri açısından rasyonel saiklerle partiye bağlı olanlar oluşturmaktadır. Partiye verilen oy ve üyelik karşılığında maddi ödüller beklemektedirler. Pragmatik bir biçimde, partiyi, kişisel işlerini halletmek için gerekli aracılarla bağlantı kuracakları ulaşabilecekleri bir ilişki ağı ve araç olarak görmektedirler. Partilerle ideolojik, duygusal ve geleneksel bağları zayıftır. Yeterli çıkar sağlayamama durumunda parti değişikliğine gitmek olağandışı değildir, ya da üye yazılmak başından itibaren, orta ve uzun vadeli hiçbir beklentiyle ilişkisi olmayan, doğrudan doğruya ödül beklentisiyle bulunulan bir edimdir.

Öncelikle değerler açısından rasyonel bir ilişkiyle partiye bağlı olanlar gözünde, 70'lerin başından itibaren değerli bir potansiyeli oluşturan ve partiler içerisinde önemli bir güç haline gelen kent yoksulları, bu tipolojide ikinci grupta değerlendirilmektedir. Sözkonusu gruplar arasında, 70'li yılların başından beri gözlenebilen bu kayda değer uçurum, aydınların politik sahneden geri çekilmesiyle, SHP'de daha belirgin hale gelmiştir. Partide kalan aydınların, kent yoksullarına, onların aracıları ve hamilerine karşı nasıl bir uzlaşmaz tutum sergiledikleri, etkileyici bir örnek teşkil etmesi bakımından, oldukça açık bir biçimde görüldüğü Akar'ın polemiğinden aktarılacaktır.

> ***Bir SHP üyesinin gözüyle politik cepheler ve kültürel düşman imgeler:***
>
> "Sorunun ortak noktası şudur: SHP, yerel yönetimlerde iktidara gelirken hangi güç ve dinamiklere dayanmış, kadrolaşmasını ve örgüt yapısını nasıl oluşturmuştur? Daha açık konuşursak; SHP, kentsel bilince ve kente ait olma duygusuna sahip kadrolara mı yaslanmış, yoksa kentsel organizasyon duygusu zayıf, doğru düzgün bir yönetsel perspektifi olmayan, partiyi ve kenti babasının tapulu tarlası sanan, onu, istediği gibi kullanma hak ve yüzlüğünü kendinde görüp, hizmet diye bir derdi bulunmayan, rantsal çıkarları hedefleyen, göçer-barbarların

'Ganimetçi' işgalciliğini çağrıştıran ruh hallerine sahip bölgeci-mezhepçi-hemşehrici köylü-lümpen karışımı ne idüğü belirsiz tiplere mi? (...)

Açıkça söylemekten çekinmemeli ki, SHP, sol ve sosyal demokrat değerlere yakışmayacak dinamikleri kendine dayanak ettiği, bu güçlere yaslanarak politika yapmaya ve taviz üstüne taviz verdiği için bu noktaya gelmiştir. Bir başka deyişle SHP, örgütlenmesini *'insan kirlenmesinden'* uzak tutamadığı için kentli taban tarafından cezalandırılmıştır. İnsandan soyutlanmış hiçbir yönetsel-örgütsel sorun yoktur. SHP, ANAP'ın başlattığı sürece, ANAP'ın çok kötü bir karikatürü gibi eklenmiştir. Bu yüzden kentsoylu kitle SHP'yi artık kendi partisi görmemektedir.

Sanırım sormamız gereken soru şudur: Son derece sahip olmacı, hiçbir incelik belirtisi göstermeyen, zihnen ve manen çökmüş, ilişkilerinde, üç kağıtçı, aklı sürekli düzenbazlığa çalışan, uygar terbiyeden bihaber, sol değerleri işine geldiği gibi yorumlayan, ilişkilerinde son derece pragmatik, kent ve kentliyle saygısız, zavallılık derecesinde cahil ama yüksek dağları ben yarattım edasında, tam bir *'kifayetsiz, muhteris'*, üç kuruşa her şeyi satacak karakterde, çevresindeki her şeyi kullanmaya meyilli, görev duygusu ve sorumluluğu yok denecek kadar az, sevgisiz, lümpen-şark kurnazlığını sağa sola çamur gibi sıçratan, yaşadığı ya da göçtüğü yere en ufak bir saygı göstermeyen, bulunduğu yeri hakimiyetine almak, parsellemek, hemşehri, mezhepdaşı , bölgedaşı veya akrabasına peşkeş çekmek derdinde olan aldığı yetkinin hakkını vermeyip, onu sürekli kötüye kullanan, her şeyi *'araç'*laştıran, doğru düzgün hiçbir kültürel birikimi olmayan, kente ve kentliye karşı komplekslerle dolu, aşağılık duygusunu çevresini ezerek veya kaba kuvvetle bastırarak yoketmeye çalışan, asla kentli olmamış ve olamayacak sözümona tipler mi sahip çıkacak kente ve çevreye? (...)

Bu meyanda kimilerinin iddia ettiğinin aksine SHP'nin sorunu *'Demokrasisi Az'* bir parti oluşunda değil, *'Fazlasıyla Demokratik'* oluşundadır! O kadar demokratiktir ki, ne yaparsanız yapın sizden bunun hesabını soracak bir mekanizma yoktur ya da fiilen işlememektedir. (...) SHP, bu anlamda, populist deformasyonun partisidir. Eski CHP geleneği ile uzaktan yakından bir ilgisi kalmamıştır. Hele SHP'ye *'seçkinci'* diyenlerin

cahilliğine gülmeden edemiyorum doğrusu. SHP, örgüt yapısı ve örgütüne yön veren temel güdüler açısından Türkiye'nin en köylü partisidir. SHP'nin ya da sosyal demokrasinin bozulması, kentsel bozulmayla atbaşı gitmektedir. (...)

'Halkçılık' adına kent, toplumun en çürümüş kesimlerine teslim edilmiştir. Kent endişe ve duygusuna sahip olmayan, seçme-seçilmeyi bir tür ele geçirme olarak algılayan, kenti çiftlik gibi kullanmaya meyilli lümpen-köylü karışımı bir güruhun mafyavari inisiyatifine bırakılmıştır kentin kılcal damarları. Ancak bunların bir başlarına *'kötü'* oldukları için değil, kentsel formasyona sahip olmadıkları için bu noktada olduklarını belirtmeliyim.

Bu gibi kesimler nicelik olarak zamanla egemenliği ele geçirdiklerinden örgütte dominant hale gelirler ve nitelik adına ne varsa boğup, yokederler. Bir siyasal güç oluşturup, partinin yerel örgüt ve yönetim kademelerini *'kollamacılık'* usulüyle ele geçirirler. Orada adeta çöreklenirler ve bir süre sonra demokratik yoldan hiçbir güç onları oradan söküp atamaz. Hemşehri-Mezhep-Kandaşlık ekseninde örgütlendiklerinden ne ideolojiyle, ne programla ne de sosyal demokrat ilke ve ahlakla fazla bir ilgileri vardır. İdeoloji zaman zaman hatırladıkları, ancak hasımlarına karşı kullandıkları içi boş sözlerden, sloganlardan ibarettir. Küçük hesapların küçük adamlarıdırlar. Entelektüel açıdan da bir hayli düşük olduklarından o partinin düşünsel hayatına katabilecekleri fazla bir şey yoktur. Düşünce onlar için dedikodu üretmekle eşanlamlıdır. En basit bir konuyu dahi dünya görüşü çerçevesinde yorumlamaktan acizdirler. Kulaktan dolma birkaç lafı sürekli papağan gibi tekrarlayıp dururlar. Kısaca hep alırlar ama hiçbir şey vermezler.

Parti yönetimindeki *'kent kökenli'* ya da aydın özellikler gösteren ve başlangıçta birşeyler yapmaya hevesli insanları da ya tasfiye ederler, ya da kendilerine benzetip, bezgin bir kuklaya çevirirler. Parti üst yönetimi de bunları *'oy kaynağı'* gördüğü için zamanla ya bunların elinde bir oyuncak haline gelir ya da bıkkınlaşıp *'ne hali varsa görsünler!'* ataletine teslim olur. Doğru düzgün hiçbir politika üretemez, üretse bile uygulayamaz. (SHP'de bu bile uygulanmaz. Seçim zamanları bazı yerlerde SHP kendi üyelerinin altında oy almıştır. Çünkü çoğu *'naylon'* üyedirler.) Politikaya katılmaktan tek anladıkla-

rı *'rant beklentisi'*dir. Parti, rant elde etmenin bir basamağıdır. Bunlar gerçekte *'apolitik'*tirler. Zaten parti zayıfladığı anda *'batan gemiyi önce fareler terkeder'* misali bunlar kendilerine hemen yeni bir *'rant partisi'* bulurlar.!"

6.3. Partisel Patronajı Sayısallaştırma Denemesi[246]

Alkan'ın "siyasi ahlâk ve ahlâksızlık " konusunu ele aldığı derlemesi, ANAP'ın iktidarı devretmesinden hemen sonra yayınlanmıştır. Bu çalışma *Cumhuriyet* gazetesinin, 1935 ve 1985 yılları arasında, her onuncu yıldaki manşet haberleri ölçüt alınarak, bu yıllar itibariyle siyasî yozlaşmanın yaygınlığı ve taşıdığı önem belirlenmeye çalışılmıştır.[247] On iki ayrı kategoride değerlendirilen siyasi yozlaşma vakalarının hangi yoğunlukta gazetelerin birinci sayfasında yer aldığına bakılmıştır.[248] Sayısallaştırma amaçlı bu deneme, 1985 yılında gazete manşetlerine çıkan siyasi yozlaşma içerikli haberlerin 1975'e göre daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Alkan, sayıca en büyük gerilemenin partisel himaye [patronaj] ile ilgili haberlerde yaşandığının altını çizmektedir. Araştırmada himaye, "parti aracılığı ile kamuda işe yerleşme" ile sınırlıydı. 1975'te kayıtlara geçen 41 vakaya karşılık, 1985'te üç olaya rastlanmaktadır. Alkan, bu gerilemenin nedenini, ANAP'ın patronaj etkinliklerini iktidara gelişinin hemen akabinde gerçekleştirmesinde ve 1985'e gelindiğinde artık bu sayfanın kapanmış olmasında görmektedir.[249]

Bu türden verilerin karşılaştırılmasının, zaman içerisinde sabit bir ilgi ve kamuoyunda siyasi yozlaşmaya ilişkin algılarda ortak bir tutumun gerekliliğini varsayması gibi bir yöntem sorunu bir kenara bırakıldığında bile; bu araştırma sonuçları, ANAP'ın, *yeni* parti imajı sayesinde maddî ödüllerden imtina edebilmiş olması, yeni bir parti olarak kimseye diyet borcu bulunmaması veya daha henüz kurulma aşamasında bulunduğu için işini halletmesi gereken partili kadro sayısının daha az oluşuyla ilgili yorumlara da izin vermektedir. Devlet içerisindeki kilit noktaları henüz ele geçirmemiş veya daha parti-içi muhalefeti oluşturabilecek fraksiyon ve kliklerin oluşmamış olmasının, himaye etkinliklerinin sessizce ve üstü kapalı halledilmesini getirdiği kestirilebilir. Muhtemelen başlangıç yıllarında hâlâ kendisini askerî bürokrasiye karşı bağımlı hissetmekteydi. Bu varsayımları daha da çoğaltmak mümkündür.

Kalaycıoğlu, 1984'te 125 parlamenteri[250] kapsayan anketinde, mil-

letvekillerinin seçim bölgelerinde karşılaştıkları talepleri ve kendilerine Ankara'da ulaştırılan istekleri araştırmıştır. Parlamenterlerin aracılık yaptığı partisel himaye uygulamalarını ve vakalarını sayısallaştırma açısından, bunun benzeri çalışmalara, 1968'te Özbudun[251] tarafından İzmir'in değişik ilçe örgütlerinde AP, CHP ve TİP parti yöneticisi 152 kişiyi kapsayan araştırma ve Turan[252] tarafından 1974'te 104 parlementer üzerinde yürütülen çalışmalar sayılabilir. Kalaycıoğlu'nun araştırma sonuçlarına göre, anket kapsamındaki milletvekillerinin %83.2'si, seçim bölgelerinde birinci sırada "iş, askerlik, hastalık" benzeri bireysel sorunlarla karşılaştıklarını belirtmektedir. Milletvekillerinin %2.4'ü seçmen beklentilerinde birinci sırada ülke sorunlarını, %0.8'i memur şikâyetlerini, %9.6'sı ise mahalli sorunları saymıştır. Milletvekillerinin %4'ü, seçmenlerin en fazla hangi taleplerle kendilerine başvurduğunu hatırlayamamaktaydı Milletvekillerinin Ankara'daki makamlarına ise geneli ilgilendiren istemler, bireysel beklentilere oranla birazcık daha fazla ulaşmaktaydı. Kalaycıoğlu, 80'li yıllarda milletvekillerine iletilen sorunların %70 veya 80'inin bireysel beklentilerden oluştuğunu tahmin etmektedir. Milletvekillerinin %30'u vakitlerinin dörtte üçünü bu tür bireysel beklentileri karşılamakla geçirdiklerini, %42'si vakitlerinin yarısını, %19'u vakitlerinin dörtte birinden daha fazlasını, %6'sı ise dörtte birinden azını bireysel taleplere ayırdıklarını belirtmişlerdir. Milletvekillerinin %3'ü ise sorulara yanıt vermemiştir. Milletvekillerinin yaklaşık üçte biri başvuruların kendilerine doğrudan yapıldığını, üçte ikisi ise en yaygın yol olarak mektupla iletişim kurulduğunu açıklamışlardır.

Somut çabalar ve bunların karşılıkları ne tür yöntemlerle takas edilmektedir? Bir partinin bir ilişki ağı olarak işlevi, siyasi himaye ilişkilerini bu türden sayısallaştırma denemeleri ile kavranamaz. Burada, belirleyici olan bazı sorular gözden kaçmaktadır:

> "...gerçekten önemli meseleler başka yerde aranmalıdır: Hangi türde kaynaklar kime, hangi kanallardan ve ne tür ekonomik ve siyasi kısıtlamalar içerisinde tahsis edilmektedir? Bu terimlerle ifade edildiğinde klasik Lasswell sorusu -Kim, neyi, ne zaman ve nasıl alır?- klientalistik bir bakış açısının siyasi süreci anlamamıza yapacağı katkıyı açıklar."[253]

"Kim ne için, ne zaman ve ne talep ediyor?" sorusuna yönelik bazı somut yanıtlar, bir sonraki bölümde, SHP lideri Erdal İnönü'ye yazılan mektuplarda görülmektedir.

6.4. SHP Liderine Gönderilen Mektup ve Dilekçeler

Sözkonusu mektuplar, 1993 ilkbaharında, zamanın başbakan yardımcısı ve SHP lideri Erdal İnönü'ye gönderilmiştir. Gönderenlerin ve gönderilerin statüleri durumdan duruma değişmekteydi. Göndericilerin adres farklılığını dikkate almaları ölçüsünde, mektup adresleri devlet, hükümet, kendi başkanları veya milletvekili Erdal İnönü arasında ayrışmaktaydı. Mektup gönderenler, kendilerini yurttaş veya seçmen, SHP taraftarı veya üyesi olarak tanıtarak İnönü'ye bu kurumlardan birisinin temsilcisi olarak hitap ediyorlardı.

Mektuplar, parti üyelerinin ve seçmenlerinin dert ve sıkıntıları hakkında oldukça canlı bir izlenim sunar. Bazı mektuplar, patronaj ve klientalizm ilişkileri çerçevesinde, bireysel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çatışmaların günlük boyutlarını belgeler. Burada sözkonusu olan, müvekkil ve aracı arasında sözlü olarak halledilen yasadışı birtakım değiş tokuşa dayalı "büyük" siyasi yozlaşma olayları değil, müvekkillerin yazılı olarak da ifade edebildiği, parti yöneticilerine yönelik beklentilerdir. Mektupların konu çeşitliliği, tek tek vakalarda gayrımeşru partisel himaye uygulamaları ve -her nasıl tanımlandıysa- kamu çıkarının gözetildiği meşru uygulamalar arasında bir ayrım yapmanın güç olduğunu ortaya koymaktadır.

Mektuplar, partilerdeki potansiyel aracılara yöneltilen beklentilerin ancak bir kesitini oluşturmaktaydı. Aracıların, beklentilere hangi oranda karşılık verdikleri ve bunun karşılığında ne aldıkları da, burada yanıtlanamamaktadır. Üye ve seçmenlerin partilerinden, kamu görevinde bir iş için sık sık başvurarak aracı olmalarını istedikleri, bunun karşılığında ise aracılarına sadakat sözü verdikleri gerçi aşikârdır, fakat partilerin bu aracılık işlevindeki yeterliği üzerine fazla bir şey söylenememektedir.

Tablo 10, Kasım 1991 ve Mart 1993 tarihleri arasında Erdal İnönü'ye yazılmış mektupları vermektedir. SHP'nin diğer yöneticilerine gönderilen mektuplar alınmamıştır. Mektuplar, Güneş Gürseler'in[254] koordinatörlüğünde konularına göre analiz edilmekte, değerlendirilmekte ve işleme konması için ilgili devlet kurumları ya da parti kurullarına aktarılmaktaydı. Mektupların kopyaları İnönü'nün makamında kalıyordu.[255]

Mektuplar, yurttaşların, seçmenlerin veya üyelerin partilerine hangi taleplerle yöneldiklerine ilişkin kesitler sunmaktadır. Bazı mektuplar, daha alt düzeydeki aracıların yetersiz kaldığı ya da kendileri-

Tablo 10: Kasım 1991-Mart 1993 arasında SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'ye iletilen dilekçeler

Başvuru konusu	Sayı	%
1 İş talebi	33.795	30,48
2 Eski işlerine iade	3.208	2,89
3 Personel sorunları	2.460	2,22
4 Geçici işçi sorunu	2.177	1,96
5 Tedavi hizmetleri	2.420	2,18
6 Sosyal güvenlik	4.986	4,50
7 Sosyal hizmetler	194	0,17
8 Yardım talebi	7.740	6,98
9 Doğal afet	2.162	1,95
10 Tapu kadastro	2.073	1,87
11 Konut talepleri	719	0,65
12 Lojman tazminatları	944	0,85
13 Yapı kooperatifi talepleri	216	0,19
14 Çiftçi sorunları	1.626	1,47
15 Kredi sorunları	899	0,81
16 Vergi affı	1.910	1,72
17 Vergi kaçıranların açıklanması	1.568	1,41
18 Vergi reformu	385	0,35
19 Belediye hizmetleri	1.460	1,32
20 İl-ilçe olma	1.490	1,34
21 İl-ilçe-köy sorunu	1.041	0,94
22 Altyapı	1.398	1,26
23 Savunma (askerlik)	156	0,14
24 Sendika sorunları	9.014	8,13
25 Genel af isteği	5.919	5,34
26 Özelleştirme	2.955	2,66
27 Adli konular	1.343	1,21
28 Genel af	1.286	1,16
29 İnsan hakları	1.982	1,79
30 Uğur Mumcu cinayeti	116	0,10
31 Memur sicil affı	3.111	2,81
32 Pasaport-vize işlemleri	233	0,21
33 Soydaş sorunları	61	0,06
34 Yurt dışı vatandaş sorunları	152	0,14
35 Parti sorunları	1.544	1,39
36 Solun birleşmesi	57	0,05
37 Eğitim-kültür	778	0,70
38 TRT yayınları	309	0,28
39 Din işleri	17	0,02
40 Şikâyet-ihbar	1.942	1,75
41 Görüş ve öneri	241	0,22
42 Adres-isim olmayanlar	997	0,90
43 Çeşitli	3.805	3,43
Toplam	110.889	100,00

ne ulaşılamadığı veya sorunla ilgili kurumda kendi olanakları ile bir şeyler yapmanın mümkün olmadığı durumlarda, en üst düzeydeki parti kadrosundan destek almak amacıyla girişilen son bir deneme izlenimi vermekteydi. Bazıları ise biraz cüretkâr, biraz da safça sorununu, doğrudan "en üstteki"nin *torpiline* havale etme çabasına benzemekteydi. Bu mektup demetinin içerisinde hiçbir somut beklenti içerisinde olmayan, "birazcık rahatlama" veya "ağzına geleni söyleme" amaçlı yazılmış mektuplar da bulunmaktaydı.[256]

Partisel patronaj ve klientalizm ilişkilerine antropolojik-sosyolojik[257] açıdan bakılacak olursa, dilekçeler, bu disiplinlerin yönelttiği "otoriteleri eşit olmayan, ancak çıkar ve arkadaşlık bağlarıyla birbirlerine bağlı olan insanlar, amaçlarına ulaşmak için ilişkilerini nasıl kullanırlar?"[258] sorusuna somut yanıtlar verebilir ve bir bakış açısı sağlayabilir.

Müvekkil/müşteri ile patron ya da patronun tayin ettiği -bizim durumumuzda siyasi parti ağıyla bağlantılı- bir aracı arasındaki ilişki mekanizması çözümlenecek olduğunda, Partinin üyesi veya taraftarı ile örgütteki aracısı arasında bir "sözleşme" tesis eden ifadelerin bütün dilekçe örneklerinde ortaya çıkmasının gösterdiği gibi taraflar birbirlerini karşılıklı olarak yükümlülük altına sokmaktadırlar. Bu unsurlar, ilk yazışmalardan-bundan dolayı da bütünlük içerisinde verilmektedir- çıkarılmıştır. Dilekçelerdeki unsurlara, aktarılan ilk mektupta derkenarda tanım getirilmiştir. Mektuplar anonimleştirilmiştir; kişi ve yer adı ön harflerinin hepsi değiştirilmiştir.

> Sayın Başkanım, Ben Kırıkkale ili Keskin ilçesi halkından olup, halen Şanlıurfa ilinde aşağıdaki adreste ikamet etmekteyim. Benim babam Ö.D. vefat edene kadar CHP'nin ilçe örgütünün çeşitli kademelerinde ilçe başkanı, delege olarak rahmetli muhterem babanıza hizmet etti. Öldüğünde üzerinden CHP'nin ipek kumaş üzerine işlenmiş altı ok amblemi çıktı ve bize vasiyetinde oğlum beni mezara bu amblemle gömün dedi, babam böyle bir Halk Partisi aşığıdır. Demek istediğim şudur, biz rahmetli babanızın zamanından beri CHP, SODEP ve SHP bayrağı altında mücadelemizi verdik, bu güne kadar bütün aile efradımızın oyu bu partimiz dışında hiçbir partiye nasip olmamıştır.
>
> Yıllar sonra ikitidara gelen partimiz gerek kendi ailem, gerekse eşimin akrabalarına sıkıştığımız anda yardım elini uzatmadı. Benim ve ailemin yıllardan beri partimize nasıl hizmet

ettiğini Kırıkkale İl Başkanı Avukat Namık Erkanlı ve eski Keskin milletvekili Eczacı Yaşar Yılmaz beyler bilir. Babam size bir fazla oy çıksın diye yürüyemez durumda olan şahısları sırtında oy sandığının başına taşımıştır.

Bu çektiğimiz çilelerin semeresini almak ve tayini çıkan eşimin kardeşine yardımcı olabilmek için devreye girdim. Ankara'da da Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde girişimde bulundum ve hiçbir şey yapamadım. Bu durum beni çok üzdü ve hayal kırıklığına uğrattı, kendi kendime acaba babam bizi bu partiye inandırmakla hata mı yaptı dedim.

Sayın başkanım konu şudur:

Şanlıurfa Devlet Su İşleri 15 nci bölgede çalışan kayınbiraderim Makine Mühendisi Ö.E.'nin tayini Van 17'nci Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü emrine çıkartılmıştır. Benim tanıdığım kadarı ile çok dürüst, namuslu ve faziletli bir insandır, kendisi şu anda mağdur duruma düşmüştür. Yaşlı, 75 yaşında bir annesi vardır, buna bakmadığı takdirde çok muzdarip duruma düşecektir. Ayrıca ailesi ve 2 çocuğu da perişan durumdadır.

Yıllarca uğrunda çalıştığımız partimize bir nebze faydamız olmuş ise siz sayın Genel Başkanımdan bu tayine eğilmenizi ve dağılan aile düzeninin önlenmesi için Mühendis Ö.E.'nin Şanlıurfa iline geri getirtilmesini saygılarımla arz ederim.

Kendim emekli astsubayımdır. 12.4.1992

Değerli büyüğüm; öncelikle hürmet eder saygıdeğer ellerinizden öperim. Saygıdeğer büyüğüm bu mektubun asıl amacını kısa bir şekilde söylemek istiyorum. Herkes gibi benim de sorunum işsizliktir. Ben yedi kişilik bir ailenin dördüncü çocuğuyum. Maddi olanaksızlıklar yüzünden ailem beni zar zor liseye kadar okutabildi. Dershaneye gönderilemedim. Evde çalışmaya rağmen üniversiteye giremedim. Şimdi evde eli kolu bağlı oturuyorum. Babamın belirli bir işi yok. Orda burda çalışarak aileyi geçindiriyor. Onun o yaşlı haliyle çalışması beni kahrediyor. Küçük yaştan beri hayal ettiğim polislik mesleğine bir türlü alınamadım. Bunun sebebi ise boyumun üç cm kısa olmasıdır. Sayın büyüğüm hayat torpille dönüyor. Torpili

olan olsaydı üç cm bakmaz alırlardı. Fakat benim torpilim olmadığı için hayal ettiğim bu iş olmuyor. Diyeceksiniz bu mektup torpil olmuyor mu, bence de bu mektup torpil oluyor, fakat en son çarenin bu olduğu düşüncesiyle yazıyorum.

Size bu mektubu yazmamın sebebi bana acımanız değil, bir yol göstermenizdir. Gelen yıl benim için gidenden daha beter oluyor. Mektubumla sizi sıkıp, değerli vaktinizi aldığım için özür dilerim. Umarım ilgilenirsiniz. Şimdiden teşekkür ederim. 5.4.1993.

Sayın Genel Başkanım,

Dilekçemi yazarken ağlayarak, gözüm yaşlı olarak yazıyorum. Kendim 1959 doğumlu, askerlik görevini yapmış, ağır vasıta ehliyetli şoförüm. Tokat iline bağlı merkez Taşlıçiftlik köyünden Cinlioğlu Çiftlik mahallesinde ikamet etmekteyim,

Ekte askerlik terhis belgesi, ağır vasıta sürücü ehliyetimi sunuyorum. Üç çocuk babasıyım, menkul ve gayrimenkul malım yoktur.

ANAP iktidarı zamanında Tokat milletvekili olan Metin Gürdere'den mektup getiren, ne olduğu belli olmayan, meslek sahibi bulunmayan şahıslar işe girmişlerdir. Şimdi ise halen milletvekili olan Tokat milletvekili Ali Şevki Erek denilen şahıstan kart getirenler Tokat'ta işe alınmaktadırlar. Benim gibi sahipsiz, kimsesiz, dürüst, vatanını seven, konu komşu ile bir dargınlığı olmayan, herkesle iyi geçinen ve genç yaşta kuru ekmeği bulamayan birisi olarak bu durumlara feryat etmemek elde değildir. Çalmadığım kapı kalmamıştır. Bu durumlarım incelenerek gerekli tahkikat ve tesbitimin yapılarak durumuma göre resmî bir daireye işe alınmamın sağlanmasını yüksek takdirlerinize saygılarımla arz ve talep ederim. 8.4.1993.

Eki:

1- Ağır vasıta sürücü belgem,

2- Askerlik görevine dair belge,

3- Eşim ve üç çocuğuma ait nüfus kayıt örnekleri.

Sayın Başbakanım, saygılarımı sunar, ellerinizden öperim

Sayın başkanım, biz beş nüfuslu bir fakir aileyiz. Eşim işsiz, boş geziyor, kimse iş vermiyor. 6 yıldır sınavlara giriyor, kazanmadın diyorlar. Bizi atlatıyorlar. Partilere gidiyoruz, onlar da "Gidin sizin parti size yardımcı olsun" diyorlar. Bizim partiye gidiyoruz, "Birşeyler yaparız" diyorlar, hiçbir şey yapmıyorlar.

Şimdi de şaşırdık, ortada kaldık. Bir ekmek parası bulup eve ekmek alamıyoruz. Çok düşündüm. Bir baba veya bir abi olarak tek çare size başvurmak oldu. Bize bir babalık ederseniz bizi çok sevindirirsiniz. Bir evladın babasına nasıl ihtiyacı varsa bizim de size öyle vardır. Eşime bir iş imkânı sağlamanız sizden tek ricamdır. Kiracıyım, kiralar da 700'den başlıyor. Şimdilik sizin verdiğiniz geçici evlerde oturuyoruz. Bize babalık edin, yardım elini uzatın, o yardım elinizi bizden esirgemeyin.

Sakın yanlış düşünmeyin. Kendini acındırıyor demeyin. Partiden abiler gelsinler, durumumu kendileri görsün. Şayet durumum iyi olsa sizi rahatsız etmeye hakkım yok. Saygılarımı sunarım, ellerinizden öperim.

Sayın Başkanım...

Ben H.Ö. 1965 doğumlu. 1979-1980 lise mezunuyum; evli, iki çocuk babasıyım. Malı ve mülkü olmayan bir aile çocuğuyum. Sizden tek bir ricam olacak, bir partili olarak sizden başka derdimi anlatmadık yer kalmadı.

Benim sizden tek ricam, bana geçici de olsa bir iş vermenizi rica ediyorum. Bunu da belirtmek gerekirse Tunceli'ne verilen geçici kadroda gerek milletvekilleri gerekse il ve ilçe parti başkanları kendi akraba ve durumu zengin olan kişileri yazdılar, bana söz verdikleri halde beni aldattılar. Tekrar belirtmek gerekirse sizden bana yardımcı olacağınıza inanıyorum. Saygılarımlan arz ederim. 9.4.1993.

Sayın Genel Başkanım

Uzun yazarak hem sizi üzmek, hem de kıymetli zamanınızı almak istemiyorum.

Sayın başkanım, malum Erzurum'da partimizin milletvekili yok. Diğer partiler PTT'ye, TEK'e ve diğer kuruluşlara

yüzlerce personel aldılar, bize bir iş nasip olmadı. İmtihan da olmadığından ortada kaldık. Üç yıldır nişanlıyım, bir yıldır terhis oldum. Askerliğimi Kayseri komandosu olarak Şırnak'ta yaptım. Birinci ve ikinci Irak harekatına katıldım, geçen yılki Nevruz olaylarında Şırnak'ta idim. Üstün hizmet belgem var.

Ortaokul mezunuyum, ağır vasıta şoförüyüm ve oto tamircisiyim. Her iki ayağından sakat olan babamın eline bakıyorum. Bana bir iş verirseniz ömür boyu minnettar kalacağım.

Saygılarımla ellerinizden öperim. 7.4.1993.

Sayın Genel Başkanım Erdal İnönü

Sayın başkanım, fazla başınızı ağrıtmak istemiyorum. Hemen şunu belirteyim: Bizim köyün adresini size vereyim. Adres şudur: Çobandağı köyü, Varto, Muş. Sayın başkanım, araştırın, partiniz kurulduğundan bu yana bir oy dahi şaşmadan sizin partine veriyoruz. Sayın başkanım, benim ricam şudur: Köyde nüfusumuz çok kalabalıktı, geçimimizi sağlayamıyoruz. Ben de altı aydır Yalova'ya akrabamızın yanına çalışmaya geldim. İş bulamadım, çok perişan durumdayım, bana yardım elinizi uzatın. Bana bir yerde iş verin, kendim çalışayım, bana bir iş verin; ister Varto'da, ister Muş'ta, ister başka bir ilde, ister Yalova'da, yeter ki bana bir iş verin. Sizlere selam eder, ellerinizden öper, sizlere başarılar dilerim.

Lütfen bu mektubumu sayın başkanıma verin, bana yardımcı olun. Lütfen sizden cevap bekliyorum.

İş istiyorum, yardımlarınızı bekliyorum.

Sayın Erdal İnönü,

Öncelikle göstermiş olduğunuz başarılardan dolayı sizleri tebrik eder başarılarınızın devamını dilerim.

Bu mektubu yazmamın amacı İ.T.Ü. Sakarya Meslek Yüksekokulu Muhasebe Bölümünü bitirmiş olmama rağmen bir iş bulamamam. İzmit Sanayi Bölgesi olmasına rağmen fabrikalarda veya herhangi bir şirkette bütün çabalarıma rağmen bir iş bulmuş değilim.

En son çare olarak size başvurmayı uygun gördüm. Çünkü 1987 tarihinden beri İş ve İşçi Bulma Kurumuna kayıtlı olmama rağmen her seferinde ordan boş olarak geri çevriliyorum. Herhalde torpili olanların işe girebildiğini görüyorum. Bu yüzden size bu mektubu yazdım. Eğer yardımcı olursanız sevinirim. Sizin bizi düşündüğünüze inanmak istiyorum.

Mektubuma en kısa zamanda cevap vereceğinizi umuyorum. Şimdiden teşekkürlerimi sunarım. Tek umudum sizsiniz. Saygılarımla. 9.4.1993.

Devlet Bakanım,

Sayenizde resmi yerlere kamu kuruluşlarına, iş için gereken işlemlerin yapılmasını saygılarımla arz ederim.

Çubuk ilçesi Aşağı Emirler köyü nüfusuna kayıtlıyım. 1966 doğumluyum. İlkokul mezunuyum. Askerlik hizmetimi yaptım. Boştayım. Aynı zamanda delegenizim, partinizin adamıyım. Çubuk S.H.P. ilçe başkanlığından sorulmasını önemle arz ederim. Şu anda Açım sizlerden dileğim iş için gereken işlemlerin yapılmasını saygılarımla arz ederim. İşlerinizde üstün başarılar dilerim. Saygılarımla. 7.4.1993

Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü

Nasılsınız, iyi misiniz, sizler iyi olursa bizler daha iyi oluruz, bizim büyüğümüz olarak sizlerden yardım istemeye yüzümüz olsun. Sizlerden iş istiyoruz. Ben İ.M., sizin devamlı encümen üyeniz. Sizleri sayıp seven ben, köyde oturuyorum. İş yok, köy sorunları çok zor, onun için sizden yardım istiyorum. Sizin elinizle Bergama'dan bir iş bulmamıza yardımcı olursanız sizleri daha iyi sayıp sevmeyi öğreneceğiz. Başbakan Yardımcısı İnönü, göndermiş olduğunuz bayram kartınızı aldım, çok teşekkür ederim. Bu mektubu yazıyorum, çünkü mecburum. Bu mektubu okuyup da atma, yardımcı olmanı bekliyorum. Basit bir köylü diye atarsan köylüler de sizlere oylarını atmaz. Burada mektubuma son verirken ellerinden öperim. 9.4.1995.

Sayın Erdal İnönü

Saygı ve selamlarımı sunarak mektubuma başlıyorum. Şu ana kadar Sizden bir haber alamadık. İnşallah bu mektubuma cevap verirsiniz benim içim rahat eder.

Şimdi her tarafta iş imkânı var. Siz de bize bir babalık yaparsan bizim de hayatımız kurtulmuş olur. Burada Devlet Su İşleri, demiryolu, belediyeler olsun, hastane vb. okullar olsun işçi alınıyor. Bunlara muhakkak ya dayısı ya da tavsiye mektupları var. Bizim bunları yapacak imkânımız yok, tek imkânımız sizsiniz.

Sizden gelecek bir tavsiye mektubu benim işimi halledecek. Sadece imzalı bir mektubunuz. Biz parça parça olduk. Elini uzatırsan bize, devamlı yanındayız.

Tek babalık olarak sizden cevabını bekliyoruz

Sizden cevap alamıyoruz, biliyoruz ki işin yoğun ama bize bir iki dakika ayırıp mektubuma cevap verirseniz size minnettar kalacağım. Sevgi ve saygılarla.

Mektubuma başlarken önce saygı ve sevgilerimi iletir, ellerinizden öperim Sayın Başkanım. Ben Kayseri'nin Kocasinan'ın Karakimse köyünden H.T. 32 yaşındayım, 6 nüfusa bakmaktayım. Köyümde bulunan babamdan kalma 20 veya 25 dönüm arazi işliyorum, ama bu benim geçimimi temin etmiyor, başka bir gelirim yok. Benim ecdadım Halk Partilidir. Bunun yüzünden adım solcu, gel solcu git solcu diyorlar diğer partililer. Bunun için şu iki satırla sizi rahatsız ediyorum, mümkün olsa da sizinle şahıs şahısa görüşüp konuşmak isterim ama buna maddi durumum imkân vermiyor. Sizi iktidara getirince aynen kendim gelmiş kadar sevinç duydum ve yine de aynı izde ve görüşte devam edeceğim. Ben köyde bir göçmen durumuna düştüm. Onun için sizden ricam, bana devlet kolundan bir iş ricasında bulunmaktayım. Günlük amelelik olmadığı zaman ben de, çocuklar da açız. Sanmayın ki bu adam bana yalan söylüyor. İstiyorsanız beni köyden araştırabilirsiniz. Kışın bakkaldan esnaftan aldığım gıda ve yiyecek giyecek borcunu yazın iş bulup kazanıp ödeyemiyorum, maddi durumum çok zayıf. Artık son çareyi size bildirmede buldum.

Onun için size durumumu bildirmek zorunda kaldım. Daha diyeceklerim çok ama bunları mektupla anlatmak oldukça zor olduğu için anlatamıyorum. Sizi de yine çok meşgul etmek istemiyorum, onun için kısa kesiyorum. Sizin de her zaman hükümetin başında kalmanızı yüce mevladan diliyorum. Son verirken sizden olumlu bir cevap beklediğimi de burada belirtiyorum. Son verirken tekrar saygı sevgilerimi sunuyorum, hoşça kalın.

Cevabınızı bekliyorum. 12.4.1993.

Sayın kıymetli başbakanım

Sana iş talebinde bulunmaktayım. Şu anda 25 yaşındayım, bir köylü çocuğuyum sayın başkanım. Ben şu anda 12 nufusum Babam ihtiyar ve köyde hiç arazımız yok ve şu anda sizden bir iş istiyorum.

Bu yıl üç imtihana girdim, 150 milyon istiyorlar. Benim 150 milyonum olsa zaten size bu dilekçeyi yazmam.

Şu anda çok çaresizim, ailemle çok aç durumdayız. Siz de iş vermeyince artık ailemi doyurmak için her kötülüklere başvuracağım.

En kısa zamanda cevap beklerim. Ellerinizden öperim.

Sayın Başkanım

Önce sevgi ve selamlarımı sunarım. Ben Salihli'ye üç kilometre kala Barış Mahallesi'nde oturmaktayım. 9-4-1993 günü sizi karşılamak için saatlarca yağmurun altında bekledim. Fakat mahallemiz halkını selamlayarak geçip gittiniz. Sorunlarımızı ne yazık ki anlatamadık.

Sayın Başkanım, ben üç yıldır işsizim, her iki böbreğimden ameliyat oldum ama ne yazık ki böbreklerim yine taş yapıyor. Bu yüzden de ağır bir iş yapamıyorum. İş için nereye başvurdumsa bir türlü iş bulamadım tek umudum sizsiniz. Sayın başkanım evli ve iki çocuğum var. Allah rızası için sizden devlet dairelerinde bir iş istiyorum. Bu konuda bana yardımcı olmanızı saygılarımla arz ederim. Sonsuz selamlar. 11.4.1993.

Sayın genel başkanım, ben Van'ın Erçek köyünden olup şu an halen aynı adreste ikamet etmekteyim. Evli olup bakmakla yükümlü bulunduğum nüfus toplamım 6 kişi olup yaşadığım köyde hiçbir geliri bulunmayan hayvanı ve arazisi olmayan mağdur bir vatandaşım. Dilekçem arkasında da görüleceği üzere partimizin üyesi olup müşahitlik de yapmış ve her seçimde de partiniz için çalışmış olduğumdan bizleri unutmamanız ve aile efradımı kimselere muhtaç olmadan geçindirmem için iş istemekteyim. Tarafıma yapmış bulunduğum hizmetlerimin karşılığı olarak ailemi geçindirmem açısından yaşamakta bulunduğum yörede münhal kadrolu bir iş verilmesi için gerekenlere emirlerinizi saygılarımla arz ederim. 14.4.1993.

Sayın çok kıymetli SHP genel başkanı ve devlet bakanı ve başbakan yardımcısı sayın Erdal İnönü. Önce selamlarımı sunar ve ellerinizden öperim. Ben 1971 yılında Malatya'da dünyaya geldim ve ilköğretimi Malatya'da tamamladım. Şu anda Meslek Lisesi mezunu bir gencim. Mezun oldum ve iki yıldır işsizim. Sayın başbakanım ben işe girmek için çeşitli devlet, özel ve diğer alanlarına başvurarak iş istedim fakat kimse bana iş vermiyor. Ben de bu işsizlik yüzünden bunalıma giriyorum, çünkü hangi kapıyı çaldıysam kimse kapısını açmadı. Üstelik askerliğe elverişli olmadığım için askere alınmadım. Gözlerimden küçük yaşta rahatsızım, görme özürlülüğüm var. Şu anda gözlüklerimle az çok etrafımı görüyorum. Kayseriden sağlık raporum da geldi. Sayın başbakanım bir devlet işine girebilmek için önce para istiyorlar. Ama ailem çok fakir, bu parayı bulamam ve ailemde de bu para yoktur. Geçimimizi şu anda zor sağlıyoruz. Ailemiz de kalabalık ve bazen zor durumda kalmaya mecbur kalıyorum. Sayın başbakanım sizden bana bir iş vermenizi istiyorum. İş hayatına atılıp ailem ve kendim için rahat bir yaşam sürmemiz gerekiyor. Eğer bana bir iş imkânı sağlarsanız size çok teşekkürlerimi sunar ve ederim. Lütfen bana bir iş verin. Yani kısacası, sizden bir iş istiyorum. Sayın başbakanım sizi görevinizden dolayı sizi kutlarım ve ömür boyu sağlık ve mutluluklar dilerim. Ayrıca sizden çok acele bir cevabınızı bekliyorum. Saygılarımla. Tekrar hürmet eder mübarek ellerinden öperim.

Yüksek Makamınıza, 22.6.1993 tarihinde, ihtiyacım nedeni ile mektup yazmış idim.

Yazmış olduğum mektubun size ulaşmamış olması inancı ile yeniden talebimi hatırlatmak için bu mektubu yazmaktayım.

Bayındırlık Bakanlığı'nın Rize Karayolları Şubesine 10 adet işçi kadrosunu verdiğini öğrendim.

İl başkanımız, bu kadroya, üç adet işçisini, kendi adamını ve geriye kalan yedi yere de kendi komşularını yerleştirmiştir. Ben, uzun bir zamandan beri partili olup, hiçbir şekilde bir talepte bulunmamış idim.

Anavatan Partisi zamanında evim kamulaştırıldı ve bu nedenle de mağdur oldum ve bu mağduriyetim nedeni ile iş istemek zorunda kaldım.

Bu ihtiyaç durumum söz konusu olmasa idi, uzun yıllar partili olup bir isteğim olmadığına göre, herhalde talebimin değerlendirilmesi gerekir idi.

Elbette ki parti il başkanının sözü geçer ve yerine getirilir. Benim gibi bir partili vatandaşın iş isteği ise size bile ulaşamaz. Nitekim bana verilen cevap, sevk tarihi 22.8.1993 tarih -03.I./044.I/62576 nolu cevap yazısıdır. Güya, isteğimin Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bildirildiği yazılı bulunmaktadır.

Bir kere de, mektubumun sizce değerlendirilmesini talep etmek zorunda kaldım ve çok ihtiyaçlıyım. Saygılarımla. 15.4.1993.

Sayın Erdal İnönü

Ben bu mektubu sizden bir şey beklemek için yazdım. Umarım bu mektup zamanında elinize geçer. Yoksa o zaman ölmüş olacağım. Bir yoksulun ölmesini istemiyorsanız, bu mektubu okuyun. Ben 21 yaşımda bir fakir garibim. Sizden isteğim: Ben polisliğe müracaat ettim. Fakirlikten dolayı kendi çabamla bazı sınavları verdim. Ama iş yazılıya gelince hayatım boyu bir kitabım bile olmadı, ben nasıl yazılıyı kazanırım. Ve 68 puan aldım kaybettim. Taban 70 idi. Benim için büyük başarıydı. Sizden isteğim: Beni bu polisliğe sokmanız.

Annem ve babam kalp hastası. Onlara bakmak zorundayım. Eğer beni polis yaparsanız 2 hasta adamın hayır duası başınızdan eksik olmaz.

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Ankara

OLAY: 16/5/1991 tarihinde yağan yağmurdan dolayı selin etkisi ile Çelikhan X köyünde yüksek dağlarda yağmurların şiddetli yağmasından dağlardan gelen yağmurlar evimin bitişiğinde büyük bir dere yapmıştır. Ben ise o gece evde idim. Sabah namazına doğru uyandım, evimin duvarlarına sel vuruyordu. Çoluk çocuğumu kaldırıp, komşuların evine kaçtım. Bitişiğimde sel afetinin açtığı derenin genişlik mesafesi 20 metredir. Derinliği ise 9 metredir. Şimdi ise az bir yağmur yağdığında bu derenin dolusu su gelmektedir. Her yağan yağmur yağışında çoluk çocuğumun barınacak yeri yoktur. Evim ile beraber iki seneye yakın oldu, komşularımın evinde barınmaktayım. Köyde geçinecek hiçbir servetim de yoktur. Evim dere kıyısındadır, her an gideceği gerçektir. Olayın beşinci günü Çelikhan ilçe kaymakamımız, belediye başkanımız ve diğer konuklarla afet yerlerini gezdiler ve evime kadar geldiler. Evim kadar köyde sel afetine uğrayan ev olmadığını kendileri söylediler. bu afete karşı Afet İşleri genel başkanlığından ev istemeliydim. Ama ben ise o zaman Çelikhan belediye başkanma ev istemiyorum, 6 sene sigortalı devlet işinden çalıştığımdan bana devlet iş versin, dedim. Olağanüstü Bölge Valiliği'nde tarafıma iş verilmesi için ne kadar bildirdiysem netice alamadım bu ana kadar. Birbuçuk yıldan beri 9 nüfusumla çölde kalmışım.

KONU: Daha önceden devlet işinde 6 sene hizmetim var sigortalı olarak. 1980'de başlangıcım, 1986'da mazeretsiz terk etmişim. Bu andaki durumumun gözönünde bulundurularak ve Olağanüstü Diyarbakır Bölge Valiliği'ne iş emrinin yüksek makamınız tarafından bildirilmesini benim ve çoluk çocuğumun can güvenliği için durumumu sızlayarak sizlere izah etmeye çalıştım. Çelikhan ilçe belediye başkanımızdan ve Çelikhan X köyü muhtarımızdan sorulduğunda gerçeği meydana çıkacaktır. Çünkü benim 6 sene devlete çalışmışlığım var. Mağduriyetimin önlenmesine kuşkum yoktur. Bütün durum-

lar yüksek makamınız tarafından incelenerek yaşla kuruyu beraber yakmamalı. Sayın devlet bakanım: Meslek sahibi iken iş bulamıyorum. Diğer taraftan rüşvetçilik almış yürümüş. Bunların sizler tarafından önleneceğine kuşkum yoktur. Bölgeye bildirilmesini yüksek vicdan ve makamınıza sızlanarak bırakıyorum. 7.12.1992.

Not: Tahsilim ortaokul terk, mesleğim oto tamircisi ve kaynakçıyım.

Sayın başkanım

Kızılören ilçesinden SHP'nin birinci delegesiyim. Koyunlarımda çiçek hastalığı oldu. Kızılören'deki veteriner sıhhiyesine 4 sefer müracat yaptım, bir ilgi görmedim. Sandıklı veteriner hekimine götürdüm, çiçek dedi. Çiçek olduğunu ben de biliyorum dedim, aşı yaptır dedi. Soruyorum, aşı yok diyorlar. Daha sonra Afyon Tarım Bakanlığı'ndaki veterinerliğe gittim, aşı vermiyorlar. Serbest çalışan veterinerliğin yazısını gösterdim. Kabul etmediler. Eczane depolarını soruşturdum, aşı yok. Serbest çalışan veterinerin birinden aşıyı bulduk, geldi gecenin 2'sinde, aşılattım. Türkiye'de üretim diye TRT'lerde söylüyorsunuz, neden bizim hayvanlarımız bu kadar ilgisiz kalıyor? 8 Nisan'da Kızılören ilçe toplantısında daire başkanlarına dile getirdim, onlardan da olumlu bir cevap alamadım. Bizim hayvanlarımızı senede en az bir kere uzman veya profesör veterinerler araştırmalı. Hayvanlarımızın hastalıkları üzerinde araştırılıp insanlara geçen hastalıklardan üreticilerin bilgilendirilmesi, çiçekten ölen 15 koyunumun devlet tarafından ödenmesi gerekir. 4 çocuk bir lokma etinden yiyemedi, çukura gömdüm. Bir sene baktığım 70 adet koyunumu 9 Eylül'de tren çarptı. 100 milyon oradan var zararım. Koyunlarım Bursa kıvırcığından. Trenden sonra birkaç ay vadeli koyun aldım, ona da çiçek hastalığı çattı, eti yenmiyor. Çocuklarım orta ve ilkokula gidiyor. Geçimim hayvancılıktandı. Şimdi bu borçlarımı nasıl ödeyeceğim? Kızılören resmî dairelerinin odacı kazıcı gibi daha kadrosu yok. Bunların birinde kadrolu bir görev verilmesini tarafından bekliyorum. Çocuklarımı okutabilmem için imkânım kalmadı. Bosnalı, Somalili, Arnavut değilim. T.C. vatandaşıyım, devletten iş istiyorum.

SHP'nin de Kızılören çorbasında bir tuzu bulunsun. Kızılören'de bir odacısı olursa SHP'nin orada var olduğu halk tarafından da benimsenir. Devletten bu kadar zararlarıma karşı Kızılören kaymakamı tarafından bir daireye odacı olarak görev verilmesini bekliyorum emrinizle. İlkokul mezunuyum. Partililere selamlar.

Bu mektubumu okuduğunda uygun görürsün inşallah devletten bu işi bekliyorum. Okuduğunda acele cevabını bekliyorum. Bizzat kendime gönderilmesini cevaplarının... 8.4.1993.

Sayın Erdal İnönü
T.Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı, Ankara

Şu anda ekmek parasına muhtaç 4 nüfusa bakabilmek için eş ve dostlarından edindiği borç para ile geçinen bir Cumhuriyet Savcısının hikâyesini anlatmaya çalışacağım. Bendeniz onun ağabeyiyim.

Biz Gaziantep ili Oğuzeli ilçesi K. köyündeniz. Babamız rahmetli cehaletten çok büyük zarar gördüğü için yememiş, içmemiş, çok dar olan imkânları ile ve (ben o zaman öğretmen idim, kendi imkânlarımı da az da olsa katarak) 4 kardeşime üniversiteyi okutmaya muaffak olmuştur. İşte bunlardan bir tanesi de, şu anda çok büyük haksızlığa ve gadre uğramış, bir gün yeniden göreve dönmeyi bekleyen (Ordu ili X ilçesi) eski C. Savcısıdır. İsmi N.N.'dir. Kardeşim sırf inancı uğruna ve bir hiç yüzünden görevden alınmıştır. Toprak pençeleyerek, diken avuçlayarak çocuk okutan bir babanın evladı, böyle basit nedenlerle görevden alınmamalıdır. İnsan ve insanlık bu kadar ucuz mudur, bir insanın haysiyeti ile oynamak, bir dilim ekmeğini elinden almak bu kadar ucuz mudur? Siz açlık nedir bilemezsiniz, ama onu gelin bize sorun. İşte biz bu şartlarda buralara kadar geldik. İzin verin de biz de bu öz vatanımıza hizmet verelim ve bir lokma ekmek yiyelim.

Siz büyüklere yazdığım gün, kardeşim beni aradı, çok hasta olduğunu söyledi, tedavi için para istedi, bu talebini ben ağlıyarak karşıladım zira benim de bakmakla mükellef olduğum bir sürü insan var, neyi nasıl yollayayım? İşte onun bu acıklı haline daha fazla dayanamadım, yine ondan habersiz sizlere

bu iki yıldır süren acıklı ve vahim durumu yazmaya karar verdim, şayet suç işledimse beni bağışlayın, yok eğer gerçekleri yazdımsa önce Allaha, sonra sizlere güvenerek yazıyorum. Devletin Mehmetçiğini ve yine devletin polisini vuran zalimler affedilirken kardeşimde affedilerek görevine iade edilsin. Bu işimize bakacak bir torpil bulamadık, bizim de torpilimiz lütfen siz olun ve bu kardeşimi perişanlıktan kurtarın. Bu vesile ile selam ve saygılarımı iletirim.

Not: Kardeşimin dosyasının tetkikinde olayı daha iyi öğrenmiş olursunuz. 5.4.1993.

Sayın Başbakanım;

Öncelikle geçmiş Ramazan Bayramınızı kutlar daha nice bayramlara sağlık, mutluluk ve başarılar içerisinde kavuşmanızı temenni ederim.

Sayın Başbakanım babam Alman harbine girmiş, ondan beri İnönü Paşam diye biz sizin yolunuzda gidiyoruz ve ölünceye kadar da gideceğiz.

Sizi üzmek istemiyordum ama ekonomi gücüm zayıf. 1991'de en büyük kızım G. lise mezunu, Karaman Köy Hizmetleri'ne işçi olarak girmişti. 1 ay çalıştıktan sonra siz SHP'lisiniz diye ANAP hükümeti çıkardı, hâlâ işsiz geziyor. Köy hizmetleri veya diğer kuruluşlara işçi alınacağını duydum. Eğer bir imkân tanınmasına yardımcı olursanız ben de ekonomik yönden biraz rahatlayacağım. 7 çocuğum var, hepsi okuyor. Bize de yardım elini uzatırsanız memnun oluruz. ALLAH ... sizden bin kere razı oluruz. Bu sorunumla sizi rahatsız ettiğim için şimdiden özür dilerim. Saygılarımı arz ederim. 13.4.1993.

Sayın Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü bey

İyi günler dileyerek mektubuma başlıyorum. Ben size daha önce de mektup yazmıştım. Ama şu ana kadar hâlâ sizden bir cevap gelmeyince ben de ikinci kez bu sefer iadeli, taahhütlü gönderiyorum. Bu konuda başta *Sabah* gazetesi olarak birkaç gazeteye de yazacağım. Ben ilkokul mezunu, romatiz-

ma ve eklem kireçlenmesinden dolayı yürüyemeyen, oldukça hasta, bakıma ve tedaviye ihtiyacı olan, oldukça fakir ve muhtaç gencim. Sosyal yardımlaşmanın verdiği ayda 250 bin lira ile geçinmeye çalışıyorum. Ama artık mümkün değil. Yetmiyor. Annem hasta, babam yaşlı, kardeşim lisede okumaya çalışıyor.

Lütfen yardımcı olun. Sizden iki önemli ricam var. Birincisi ve en önemlisi benim tedaviye ihtiyacım var. Çenemde kireçlenme var. Yiyecek bulsam bile rahat yemek yiyemiyorum.

Televizyon programında çıktınız ve özürlüler için her şeyi yapacağınızı söylediniz. Özürlüler Bakanlığı kurulduğunu söylediniz. Bu bakanlık nerede? Eğer Mehmet Moğultay diyorsanız, Ona da yazılı müracaat ettim. Ama cevap yok. Demek Sosyal Demokratlık böyleymiş. Hiç cevap vermemekmiş. Yardım etmemekmiş.

Yıllardır Atatürk'ün hayranı ve partisine oy veren bir aileyiz. Halk Partisi Ekmek Partisidir diyerek, gönül verdik. Ama ne yazık ki, şu yapılanlardan sonra neredeyse Anap'ı arar duruma geliyoruz.

O kadar perişan ve can sıkıntısı içindeyim ki... Birincisi, yazdığım tedaviyi, hastaneye yatma isteğimi bile yerine getireceğinizden kuşkuluyum. Güvenimi yitirdim. Bu nedenle, ikinci isteğimi yazmaktan vazgeçtim. Mutlu günler dileğiyle.

Selam, sevgi, saygılarımla. 21.12.1992.

Sayın Başbakan Vekili Erdal İnönü,

Artvin'in Ardanuç ilçesindenim. Onsekiz yaşında işsiz bir genç kızım. Anadolu Üniversitesi AÖF 1. sınıfta okuyorum. Babam şoförlük yaparak beş kişilik ailemize bakıyor. Yakında Ardanuç Belediyesine 15 tane kadrolu memur alınmak üzere sınav açılacak. Artvin ilimizin nüfusunun büyük bir çoğunluğunun SHP taraftarı olduğuna güvenerek bu sınavda sizden destek ve torpil bekliyorum. Yardımlarınızı benden esirgemeyeceğinize güveniyorum.

Gereken işlemlerin yapılmasını arzederim. 7.4.1993.

Sayın Paşam,

Sizi en derin saygım ve sevgimle selamlarım.

Siz bir baba, ben bir evlat olarak çaresiz kaldığım için sizlere bu mektubumu göndermek zorunda kaldım.

SHP'nin genel başkanından tut bütün milletvekillerine şu ricada bulunuyorum. Bana yardım eli uzatmanızı istiyorum.

Benim herhangi bir gelirim yok, inşaatlerde çalışıyorum. Oniki nüfusum var, bu oniki nüfusumla inşaatlerde çalışarak geçinemiyorum.

Devlet bankasına borçlandım. Bu borcu ödeyemiyorum. 1991'de ikibuçuk milyon T.C. Ziraat Bankası'ndan aldım. Bu para faiziyle çoğaldığı için ödeyecek durumda değilim. Şu anda icraya verilmiş.

Çaresiz kaldığım için siz SHP'den rica ediyorum.

Saygılarımla.

Sayın Başbakanım Erdal İnönü,

Ben Kütahya Merkez Kızılcaören köyünden G.Z. Evvela selam eder mübarek ellerinizden sıkarım. Yaşım 70. Çok mağdur durumdayım. Şu anda başımda 2, 3 tane yetim var. Şahsınızdan yardım bekliyorum. Ziraat Bankası'na yatırırsanız ben oradan alırım. İşlerinizde başarılar dilerim. Allah kolaylık versin. Saygılarımla. Acele cevap beklerim. 7.12.1992.

H. A.

Sayın saygılı ve sevgili, değerli Bakanım

Nasılsın iyi misin? İyi olmanı Cenabı Allahtan dilerim. Hasretle ve hürmetle her iki ellerinden öperim. Siz de beni soracak olursan hamdolsun iyiyim.

Sayın bakanım sizden bir ricam var. Benim üç çocuğum var, çocukları eve çıkaramıyorum. Bana bir televizyon göndermeni arz ederim. Ben çok fakirim, çayı bulursam şekeri bulamıyorum. Şekeri bulursam çayı bulamıyorum.

Kendim sakatım, gözümün biri yok. Sakatlık maaşına yazıldım, daha göz doktoruna varmadım.

Sizin yardımınıza ihtiyacım var, siz de bizdensiniz. Doktora bir rica etmenizi ve yardımını istiyorum.

Sayın Başkanım

Size bu mektubu yazmak zorunda kaldım. Ben TCDD İşletmesinden emekli, altı nüfuslu bir aileyim. Dört çocuğum var. İkisi lisede biri ortaokulda, bir kızım ise Endüstri Meslek Lisesi Yapı Ressamlığı Bölümü'nden mezun, işi yok, evde oturuyor. Sayın başkanım aldığım emekli maaşı beni geçindirmiyor. Evim kira. Çocuklarımın okul ihtiyacını karşıladığım yerlere taksit ödeyemez duruma geldim. İcra ile karşı karşıyayım.

Bir vatandaş olarak size diyorum ki: Ne yapmam lazım? Çok büyük bir bunalım içindeyim. Bu sıkıntıdan kurtulmak için intiharı bile düşündüm, yapamadım.

Size güvenerek bu mektubu yazıyorum. Benim bu bunalımıma bir çözüm bulun. Hangi fon varsa bana ekonomik sıkıntımı giderecek bir yardım yapın. Bir aileyi çökmekten, kötü yollara düşmekten kurtarın. Size yalvarıyorum.

. Beni anlayacağınıza inanıyorum. Sonsuz selam ve saygılarımı iletir ellerinizden öperim. 17.02.1993

Başbakan Yardımcısı Sayın Erdal İnönü

13/15-03-1992 tarihinde vukuu bulan depremde evim ağır hasara uğradı. Bu duruma teknik elemanlar baktılar. Orta hasarlı olarak tesbit ettiler. Ben ise Pülümür Asliye Hukuk Mahkemesi'nde tesbit yaptırdım. Mahkeme ağır hasarlı olarak tesbit etti. Mahkemenin 1992/62 esas 1992/57 karar sayılı kararı ile ağır hasarlı olduğu meydana çıktı. Devamlı müracaat ediyorum. Bana tam bir cevap verilmiyor. Kendim fakir ve felakete uğramış bir kimseyim. Emir verilerek ağır hasarlı olduğum için konutumun yapılmasını diliyorum. Zaten evlerim kamilen yıkılmıştır.

İlgililere emir verilerek dileğimin yerine getirilmesini sızlanarak saygı ile arz ederim. 18-03-1993

T.C. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü

16.8.1989 tarihinde yağan şiddetli doludan ve sel baskınından dolayı Kars Merkez H. köyündeki evimin hasar gördüğü ve yolumun olumsuz yönde bozulduğu, bu yolun insan gücü

ile yapılmasının mümkün olmadığı, tarafımdan Kars Valiliği'ne yapılan müracaat sonucu İl Hasar Tesbit Komisyonu'nca tesbit yapılmış olup anılan raporda ise hasar gördüğüm kanaatine varılmıştır.

Bugüne kadar bana devlet tarafından her hangi bir maddi yardım yapılmadığı gibi halen bozulan yolum ise onarılmamış ve çocuklarım ile bin bir zorluklar ile karşılaşmaktayız.

Ne hayvan ne de insan yolunun olmadığı çünkü köy içerisine ulaşım yalnız çay üzerinde yapılacak olan köprü ile mümkün olacağı için, bu yapılmadığı takdirde ise perişanlığın da had safhaya ulaştığı bir köy muhtarı olmam nedeniyle sürekli misafir ağırlamalarda misafirler öyle zaman olur ki elbisesini ve ayakkabısını çıkarıp sudan geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu hususta gerekli yardımların yapılarak bir an evvel bahsi edilen evimin önüne ve benim köy ile ulaşımımı sağlamak için köprünün yapılması için gereğinin ilgili makamlara emirlerinizi saygıyla arz ve talep ederim. 05.03.1993

Sayın Başbakan Vekilimiz, Devlet Bakanımız

Erzurum-Uzundere İlçesi X Mahallesi sakinleri olarak 60 haneli 350 nüfuslu bir mahalleyiz. Halkın tek geçim kaynağı işçilik ve tarımla uğraşıdır. Rus işgalinden yani seferberlikten bu yana dedelerimizin toprağı olan arazimiz Tortum çayı kenarındadır. Çayın taşması ile arazimiz zaman zaman dere yatağı halini alır, bizler mahalle halkı olarak uğraşımız ile tekrar tarıma işler hale getiririz. Bu mücadelemiz yıllardır sürüp gitmekte. Ta ki DSİ tarafından 1976 yılında taşkın korumaya alınıncaya kadar ilkel usullerle arazimizi koruduk, arazi üzerinde bazılarımızın tapuları ve senetleri de mevcuttur.

1965'li yıllarda işe biraz daha önem verip çalışmaya başladık. Belediye müdahalede bulundu ve mahkemece hak bize tanındı fakat bu sefer maliye peşimizi bırakmayıp hazine arazisidir diyerek zaman zaman ecrimisil uygulaması ve çeşitli zorluklar çıkarmaya başladı. Sayın Bakanım ne garip bir olaydır ki Tortum ilçesinden Tortum şelalesine kadar uzanan 70 kilometrelik yol ve dere güzergahında sadece bizim arazimiz hazineye ait olup dava bizlerle sürmekte. Gerçek bir tesbit ya-

pıldığında bizlerinde mağduriyeti giderilecektir.

Taşınmaz arazilerimiz için dava açtık ancak davamızı takip edecek avukat ücretini dahi ödeyemeyecek vatandaşlarımız mevcuttur. Yargıtay'da davamızı takip edemedik. Gözümüzün nuru elimizin emeği olan bu arazilerimizde şimdi Hazine adına tapu tescili yapılmakta. Tek geçim kaynağı olan bu araziler elden giderse bu mahsun vatandaşın geçim kaynağı ne olacaktır. Mahalle halkı olarak mağduriyetimizin giderilmesini arzeder saygılarımızı sunarız. 6.4.1993

Mahalle sakinleri (31 imza)

Sayın Erdal İnönü,
SHP Genel Başkanı, Ankara

Sinop genelinde tüm konut yapı kooperatiflerinde olduğu gibi, yöneticisi bulunduğumuz Sinop S.S. X Emlak Konut Yapı Kooperatifine Toplu Konut Fonu İdaresince ödenmesi gereken ana, bitirme ve tamamlama kredileri dört aydır ödenmemiştir.

Kredilerin gelmemesi nedeniyle kooperatif inşaatlarına ara vermek zorunda kalınmış, inşaat malzemesi almak için verilen senetler ödenmemiş, çeklerimiz karşılıksız çıktığından çok zor durumdayız.

Toplu Konut Fonu İdaresince ödenmesi gereken kredilerimizin bir an önce ödenmesini istiyoruz.

Gereğini arzederiz. 10/03/1993

Sinop S.S. X Emlak Konut Yapı Kooperatifi
Yönetim Kurulu Yetkilileri

Sayın Erdal İnönü,
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Ankara

Bizler devamlı aldatılan insanlar...

Topraktan yaratılmış ve toprakla haşır neşir olan her türlü doğal zorluklara göğüs geren insanlar...

Bizi yöneten siyasilerimiz köyleri, kentleri, tek tek gezerek "Banka, Kooperatiflere olan borçlarınızı ödemeyin, kesinlikle faizler ertelenecek, silinecek" denildi. Bizler de bu güvence ile

borçlarımızı ödemedik, bekledik. Seçimler geldi, vaatler yenilendi, ümitler tazelendi. Beş milyona kadar olan küçük çiftçi borçlarının faizleri tamamen silinecekti. Koalisyon Hükümet programında da yer alan bu vaade de güvenerek bekledik.

Heyhat, yıl 1992 sonunda banka ve tarım kredi kooperatifleri borçlarının ertelenmesi diye bir şey olmadığı anlaşıldı. Bu vaadler sizi kurtarmaz diyerek borçların tahsili ile haciz uygulamaları yolunu tutmuşlardır. Oysa ki bizler Bağkur borçlarının, su ürünleri, kooperatif borçlarının, turizm yatırım borçlarının, SSK alacaklarının, Belediye borçlarının ve büyük iş adamlarının vergi borçlarının ertelenmesi ve affı yolundaki kapsamlı uygulamaları basın ve yayından devamlı öğrenmiş bulunuyoruz. Biz küçük çiftçiler doğal afetlere, kuraklığa ve her türlü zorluklara katlanarak sabırla bekliyoruz. Basınımız yok, yayınımız yok sesimizi duyuramıyoruz.

Biz köylüler Türkiye Cumhuriyetinin "Gerçek Efendisi" olduğumuzun kanıtlanmasını bekliyoruz. Her şeyi üreten ve yaratan biz küçük çiftçiler, çiftçi borçlarının faizlerinin tamamını kapsayan bir af yasası bekliyoruz, istiyoruz. Bu konunun ne kadar hayati boyutta olduğunu bir örnekle belirtmek isteriz. Karaburun Ziraat Bankasına 5.000.000.- TL. borcu olan bir üretici köylünün şu anda ödemesi gereken para (faizler affedilecek, borçlar ertelenecek) vaatlerine güvenilerek 11.000.000.- TL'ya ulaşmış olup her an haciz tehdidi altındayız.

Köylüden ve üreticiden yana icraatiyle bilinen sayın Hükümetimizden bu hayati sorunumuza ivedi bir çözüm getirileceği umuduyla saygılar arz ederiz. 1.4.1993.

Otuz mağdur Köylü adına

Sayın Başbakan yardımcısı ve genel başkanımız İnönü. Mektubuma saygılarımı sunarak başlıyorum. Sayın genel başkanım, ben babanız zamanından beri sol görüşleri benimser ve desteklerim, aynı zamanda Uşak-Banaz S.H.P kayıtlı üyesiyim. Partimizin kuruluşundan beri. Ben Banaz'ın orman köyü olan D. köyünde oturmaktayım. Köyümüzde arazi son derece az olduğu için Ziraat Bankasından %50 faizle kredi alıyordum. Faizler çok yüksek olduğu için büyük zarara uğradım ve Ziraat Bankasının parasını ödeyemedim. Elimde olan az

miktardaki tarlayı satıp borcumu ödemeyi düşünüyordum. Tabii son derece üzülerek ama 2 ay evel bizi son derece sevindiren haberi televizyonlardan günlerce dinledik. Çünkü bize faizsiz inek kredisi verecekti. Hatta Afyon'da bulunan Et ve Balık Kurumu da faizsiz dana ve yem alıverecekti. Benim iki tane 10'ar danalık küçücük besihanem olduğu için Afyon Et Balık'tan 10 dana Orköy'den de inek alarak gece gündüz çalışıp borçlarımı ödemeyi ve çoluk çocuğumun rızkını çıkarmayı düşünüyorum ama halâ bu uygulama da başlamadı. Ben de Banaz'da bulunan ve hepsinin şartları aynı olan 30-35 besici arkadaşım gibi bugünler karamsarlığa düşmeye başladım. Acaba tatlı sözler söylenip vaadlerden vazgeçildi mi diye. Bu sebebten bu sıfır faizli kredinin bir an evel uygulanmasını sabırsızlıkla bekliyoruz.

Güneş bey,

Beyşehir Gölü'nde yaşanan sorunlara ilişkin TV programını ve bu programa sizin de konuk olarak katıldığınızı daha sonra öğrendiğim için izleme olanağı bulamadım.

Bununla birlikte çevre sorunları konulu *Cumhuriyet* gazetesi'ndeki yazınızı okumuştum. Çevre sorunlarına ilginiz ve duyarlılığınız gerçekten takdire değerdir.

Biliyorsunuz Şereflikoçhisar'da da Tekel İşletme Müdürlüğü bulunan Tuzgölü, hergün biraz daha kirlenmektedir. Tuzgölü'nde üretilen tuz, artık insan sağlığını tehdit eder duruma gelmiştir. Çünkü, Konya ve çevresindeki yerleşim merkezlerinin atık suları Tuzgölü'ne akıtılmaktadır. Dünyanın en tuzlu göllerinden biri olan Tuzgölü, bu tehlikenin bir an önce giderilmesini beklemektedir.

Hem bu konuya hem de sayın Genel Başkanımızın da daha önce sözünü verdiği Şereflikoçhisar'ın il olması konusuna yakın ilginizi bekliyoruz.

Selamlar... Saygılar... 25.2.1993.

NOT: Şereflikoçhisar'ın il olma gerekçesini içeren; hazırladığım bir dosya ile; daha önce bir dergide yayımlanan yazımı da ekliyorum.

Sayın Genel Başkanım.

Bir konuya değinmek isterim. 2 yıldır SHP ilçe yönetim kurulu üyesiyim. 2 yıla yakın zamandır da iktidar ortağıyız. 3 yıl önce projesi yapılmış, Anamur'a bağlı ormanlık köyleri arasında 10 hane elektriksiz eski çağı yaşamaktadır. Bu 10 hanenin bu mağduriyetlerinin halledilmesi için başta İl Başkanı ve Sayın Bakan Fikri Sağlar olmak üzere başvurmadık kapı bırakmadık. Neticeyi talep, zatıalinize başvurmak zorunda kaldık. Herhalde suçumuz yukarıda isimleri yazılı köylerden K. köyünde 274 seçmenin 146'sını, A. köyünde 169 seçmenin 101 oyunu, M. köyünde 151 oyunu alarak partimizin birinci parti olması. Bunun yanında K. köyü muhtarı Z.H. SHP üyesi, A. köyü muhtarı R.M. SHP üyesi, M. köyü muhtarı N.R. SHP üyesidir. Bu köyleri temsilen ben de yönetim kurulu üyesiyim sayın başkanım. Yukarıda arz ettiğim hususları göz önünde tutarak dahi hükümet ortaklığına ne kadar devam edeceğiz? Bu eski çağın yaşamına son verilmesi için gerekenlere emir ve müsaadelerinizi arz eder, saygılar sunarım. 16.2.1993.

S.H.P ilçe yönetim kurulu üyesi

Devlet Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı'na,
Erdal İnönü, Ankara

İlimiz Hakkari'nin coğrafi konumu ve ekonomik durumu zatı alilerince malumlarıdır. Geçim kaynakları olan hayvancılık son yıllarda yok denecek düzeye düşmüş, bu nedenle yaşam koşulları en alt seviyeye inmiş, yöremiz fakrü zaruret içinde kıvranmaktadır.

1980 yılının öncesinde hiç kimse Devletten iş istemez iken bugün istihdam edilecek bir kadroya bin kişi müracaat etmektedir. Binlerce iş yapacak gencimiz boş gezmekte, verimlilik çağları heba olup gitmektedir.

Bugüne kadar Devletin verdiği kadrolarda ise aşiretçi yapı ve akrabalık müessesesi işletilerek gerçek müstahak insanlarımız arka planda tutulmuştur. Misal: 1992 yılında Hakkari'ye verilen 1000 kadrodan ilçeler arası adil bir dağıtım yapılmamış genelde Hakkari merkez ilçe ile Yüksekova ilçesine tamamına yakın bir meblağ verilmiş, Çukurca ile Şemdinli'ye yok denecek kadar pay verilmiştir.

Bu konuda Çukurca SHP İlçe başkanı olarak konu ile ilgilenen siyasilere önerim Hakkari il merkezine 300, Yüksekova'ya 300, Çukurca'ya 150 ve Şemdinli'ye 150 olmak üzere bir paylaşım yapmaları. Talebimiz en uygun olmasına rağmen yukarıda arz edildiği gibi ahbap çavuş ilişkileri ve akrabalık ayakları ile işe giriş yapılmış, Çukurca ve Şemdinli mağdur duruma düşürülmüştür.

Dileğimiz siz sayın yetkililerden bundan böyle verilecek kadroların ya tamamının Sayın İl Valisinin yetkisine bırakılması veya her ilçeye kısmen belli bir miktarın pay olarak verilmesidir. Bunun daha yararlı olacağına ve bir nebze olsun haksızlıkları ortadan kaldıracağına inanıyorum.

Durumu Yüksek Adalet ve emirlerinize arz eder saygılar sunarım. 10.4.1993

SHP Çukurca İlçe Bşk.

Sayın Genel Başkanım Erdal İnönü Beyefendiye,

Sayın Genel Başkanım, bu mektubu yazış nedenimiz Altıntaş ilçesinin sorunları ile ve bilhassa E. köyünün ve Y. köyünün yol, su ve kanalizasyon işleri ile ilgili.

Sayın Genel Başkanım, E. köyü yönetim kurulu üyemiz genel seçimlerde milletvekili adayımız X'in köyüdür. Eksiklikler her yıl programa teklif edildiği halde ne yolu, ne de kendi imkânları ile hazırladığı büzleri mevcutken kanalizasyon işi programa alınamamaktadır. Şu anda adı geçen köylerimiz yol ve diğer hizmetlerin eksikliğinden gidilecek ve yaşanacak halde değildir.

Son olarak köy muhtarlığı hizmet alamıyoruz diye Kütahya ilinden ayrılıp Afyon İline bağlanma çalışmaları içindedirler. Bizce hizmet gitmemesinin tek nedeni partimiz görüşünü paylaşan insanların çoğunlukta olmasından dolayı sağ iktidarların cezasıdır.

Sizlerden arzımız adı geçen köylerimizin eksikliklerinin belirlenerekten en kısa zamanda tamamlanması için emir ve müsaadelerinizi, ayrıca Altıntaş İlçesi için hayati önem taşıyan Altıntaş sulama barajının ihale edilmesini saygılarımızla bekliyoruz. 16.4.1993.

Sayın İnönü,

Dünyanın hiçbir demokratik hukuk devletine yakışmayan ve örneğine rastlanmamış bir uygulamayla, vatandaşların bir kısmı Anayasaya tamamen ters ve aykırı kanun ve yasalarla yönetilip, yargılansınlar.

Hiçbir mantık kabul etmez ki; dünyanın hiçbir demokratik hukuk devletinde kişiler yapmak istemedikleri bir meslek yüzünden zorlansınlar veya yargılanmaktadır.

Ne yazık ki; demokratik hukuk devleti sayılan ülkemizde, askerlik mesleğini icra etmek istemediğimden dolayı elimden bütün hak ve hürriyetlerim alınarak dört yıl hapis cezası ile cezalandırıldım.

Bu nasıl bir uygulamadır ki; devlet bütün iyi niyetini göstererek kendisine silah sıkana bile merhametini gösterirken, sadece tek suçum ordudan ayrılmak istediğimden dolayı insanlık onuruna yakışmıyan bir cezayı layık görsün.

Bu durum karşısında üzülerek şunu söylemek istiyorum ki; Askerlik mesleğine girdiğim için bütün Anayasal haklarımı kaybettiğim ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldığım kanısındayım.

Bir hukuk devleti düzeniyle, demokrasi kurallarıyla, insan hakları beyannamesiyle ve anayasamızla bu hususun ne kadar bağdaştığı yorumunu size bırakıyorum.

Çağdaşlaşma yolundaki Türkiye Cumhuriyetinin sosyal adalet savunucusu olarak bu hususta bana yardımlarınızı esirgemeyeceğinizi ümid ederim.

En içten temenni dileklerimle ve saygılarımla. 29.03.1993.

Sayın Başbakan Yardımcımız Erdal İnönü

Bizler anarşik olaylar dolayısiyle Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlı K. köyü halkındanız. Köyümüze yapılan anarşi saldırıları nedeniyle köyümüzü, evimizi terketmek mecburiyetinde kaldık. Canımızı ve namusumuzu kurtardık, ama yoksul aç sefil düştük. Bizlere iş imkânı ve arsa tahsisi Kırşehir Belediyesi'ne vereceğiniz emirlere bağlı bulunmaktadır.

Gereğini bilgilerinize arzederim..

K. Köyü Muhacirleri adına

Sayın Genel Başkanım,

Son dönemde, gözaltı sonrası kaybolanlara ilişkin yaygın söylentiler ve basın haberleri malumunuzdur.

Aynı iddiayla M.S. adında bir kişi İl Başkanlığımıza başvurmuş olup, oğlu D.S.'nin okulunun önünde göz altına alındığını ve daha sonra ise bulunamadığını bildirmiştir.

D.S. Yıldız Üniversitesi Harita Mühendisliği Jeoloji üçüncü sınıf öğrencisidir. 6 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Kayıplar" listesinde yer almıştır. Takip eden günlerde baba M.S.'nin tüm girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Öğrenci Derneği'ne ve İnsan Hakları Derneği'ne baş vurmuş, Emniyet Müdürlüğü'nden DGM'ye kadar tüm resmi kayıtlar araştırılmasına rağmen oğluyla ilgili bilgi edinememiştir.

23 Ekimde İçişleri Bakanlığına telgraf çekmiş, rektörle görüşmeye çalışmış ancak sonuç alamamıştır.

Sonuçsuz kalan tüm bu girişimlerden sonra baba M.S. oğlunun bulunması umuduyla partimize baş vurmuştur.

Kayıp listelerinde yer alan D.S.'nin durumunun tesbiti ile girişimler ve alınan sonuçlar hakkında İl Başkanlığımıza bilgi verilmesi için gereğinin yapılmasını saygıyla arz ederim. 29.10.1992.

SHP Bursa İl Başkanı

Sayın Erdal İnönü,
SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı

Eşim 28 yıldır Türk Silahlı Kuvvetleri'nde astsubay olarak görev yapmaktadır. Halen Tokat Artova İlçe J.Bölük Komutanı olarak görevini yürütmektedir. Oğlum Ü.K. Gazi Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Elektrik-Elektronik Bölümü İkinci sınıf öğrencisi olup finallere girmek için 15 Haziran 1992 günü Artova'dan Ankara'ya sağlıklı olarak hareket etti. 23 Haziran 1992 günü Ankara'dan vatanperver bir vatandaşın Artova'yı telefonla arayarak oğlumuza Çankaya Emniyet Amirliği'nce işkence yapıldığını, çok acele olarak müdahale etmemizi ihbar etmesi üzerine aynı gece Artova'dan hareketle 24 Haziran 1992 günü Ankara'ya, oradan da Çankaya Emniyet Amirliği'ne geldim. Çocuğumu yapılan insanlık dışı iş-

kence sonucu şuurunu kaybetmiş durumda olarak gördüm. Çankaya Emniyet Amirliğinden alarak Gülhane Askeri Hastahanesi'ne götürdüm. İlk müdahale sonucu akli dengesini kaybetmiş olduğu teşhisi konularak Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kliniği servisi A Bölümüne yatırdılar. Durumu bildirir rapor EK'te sunulmuştur.

İnsan Hakları Beyannamesine imza koyan bir devlette halen işkence yapıldığını yaşayarak gördüm. İşkence yapan sorumluların tesbit edilerek haklarında yasal işlem yapılmasını istiyorum, eğer suçlular tesbit edilip yasal işlem yapılmassa Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şikâyet edeceğim. Doğrudan Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna müracaat etmemem, basın ve yayın organlarına bu durumu ihbar etmemem Vatanımı ve Milletimi çok sevdiğimdendir.

Saygılarımı sunar, yardımlarınızı bekler, emniyet ve asayişin sağlıklı insanlar tarafından yürütülmesini arzederim.
30.6.1992
EKLER:
EK-A: 1 Adet rapor, EK-B: 1 Adet belge
Not: Oğlumun sağlığı ile ilgilenmenizi saygılarımla arz ederim.

Sayın genel başkanım ve başbakan yardımcımız. Öncelikle şahsınıza selamlarımızı sunarım. 26.03.1989 tarihinde Bayburt ili X ilçesi Sosyal Demokrat Halkçı Parti il genel meclisi için bir adayı olarak seçimlere katıldım. En son olarak 1991 genel seçimlerinde partimizin Bayburt ili milletvekili adayınız olarak seçimlere katıldım. Girmiş olduğum her iki seçimde de her türlü masrafları kendi tarafımdan karşıladım. Bu dönemlerde partimiz ve Bayburt il teşkilatımızın bana hiçbir maddî ve manevi yardımı bulunmamıştır.

Sayın genel başkanım, 1988 tarihinde Bayburt gezisi sırasında X beldemizi de ziyaret ettiniz. Bu tarihten itibaren Belde teşkilatımızın yerinin malzemeleri ile birlikte kirası ve teşkilatımızın her yıl odun, kömür, su, elektrik vb. masrafları tarafımdan karşılanmaktadır. Ben ise çiftçilikle uğraşan ve geçimini sağlayan sade bir vatandaşım. Artık bunları karşılayamaz bir durumdayım. Bayburt ili teşkilat başkanlığından bugüne kadar hiçbir yardım yapılmamıştır. 12 Eylül'den önce partimiz için

Bayburt kale konumunda iken şu anda yok olma durumundadır. Bunun başlıca sebebi ise Bayburt il teşkilat başkanıdır. Bu kişinin bazı menfaatleri sebebiyle hiçbir partiliyle ilgilenmediğinden ve menfaat karşılığı başka partililerle ilgilenerek ilimizde Devlet daireleerine alman kişilerin partimizden olmadığından oy kaybına sebep olmuştur.

Sayın genel başkanım, Bayburt ilinin en büyük kasabası olan X'de bütün partilerin belde teşkilatı bulunmaktadır. Bu teşkilatların il başkanları her hafta gelerek partililerin sorunlarını dinleyip çare arıyorlar. Ben belde teşkilat başkanı olarak il başkanına sorunlarımızı söylememe rağmen bizimle ilgilenmedi. Bu da partimizden ayrılmalara yol açmaktadır. Bu sorunlarımızın biran önce çözüme kavuşturulmasını şahsınız tarafından arz ederim.

Bayburt ili X Teşkilat Başkanı

Sayın Erdal İnönü, SHP Genel Başkanı

Ben bir partiliniz olarak birkaç satırımla sizleri biraz rahatsız edeceğim belki. Fakat yazmakta yarar bulacağımı zannediyorum, yazacaklarıma karşı beni lütfedip biraz olsun aydınlatırsanız memnun kalacağım.

Sayın Erdal bey, kamuoyundan az da olsa aldığımız bilgilere göre Solun 3 partisinin birleşme konusu gündeme gelmiş durumda. Siz bu duruma karşı ne düşünüyorsunuz? Henüz vakit erken diyebiliriz, belki kamuoyuna açıklamak istemezsiniz fakat bize partili olarak en azından olumlu şeyler diyeceğinizi umuyoruz. Sol partiler bu güne kadar uzun ömürlü ve doğru dürüst bir bir iktidar olamadı. Artık bundan sonra böyle olmasını istemiyoruz. Bizler artık 3 büyük sol partinin yahut SHP ve CHP'nin birleşmesini istiyoruz. Bugüne kadar hep muhalefette kaldık, birleşme olunca en azından tek başımıza iktidar olamazsak bile birinci parti durumuna gelebilsek yine de bizim için iyi olacağını umuyorum. Bu yazdıklarıma cevap vermek için zamanınız yoktur belki. Fakat bunu ben Türkiye genelinde düşünerek yazdım. Bana bu konuda geç de olsa erken de olsa lütfedip birkaç satır yazarsanız ne kadar memnun kalacağımı bilemezsiniz. Sonsuz teşekkürlerimi borç bilir saygılar sunarım. 20.2.1993.

SHP Genel Başkanı, Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı Sayın Erdal İnönü'ye,

Çanakkale ili Ayvacık ilçesi X Muhtarlığı olarak size çok önemli gördüğümüz bir sorunumuzu iletmek istiyoruz.

Köyümüze 1991 yılında tahsis edilen otomatik telefon santralı ancak 1992 yılının Aralık ayında gelebilmiştir. Ne var ki gelen santral tüm uğraşılara rağmen eski ve arızalı olduğundan faaliyete geçirilememiştir. Bu konuda görevli teknisyenin 31 Aralık 1992 tarihli çalışmaz raporu P.T.T. Bölge Müdürlüğünde mevcuttur. Bütün çabamıza rağmen bu eski ve çalışmaz durumdaki santrali P.T.T. Bölge Müdürünün partizanca tutumu ve köyümüzün de Alevi köyü olmasından dolayı değiştirmek mümkün olmamıştır.

Sizden şahsım ve köy halkım adına bu sorunumuzla ilgilenmenizi, mümkünse çözmenizi arz ediyorum.

Saygılar sunarım Sayın Genel Başkanım.

X Muhtarı

Sayın başkanım,

Saygılar sunar ellerinden öperim, üstün görevinizde başarılar dilerim.

Sayın başkanım, benim durumum çok acı verici bir durumdur. Ben İzmir Sekizinci Asliye Ceza Mahkemesinde 2 yıl 14 ay ceza aldım. 21.2.1993 tarihinde cezamı bitirdim, 1992 yılında Yargıtay'a gitmiş fakat 8 ay 15 gün geçtiği halde halen dosyamda bir haber ve cevap yoktur. 45 günüm geçtiği halde ben halen tutuklu bulunmaktayım.

Sizlere sığınarak bu mektubumu size yazıp göndermek mecburiyetinde kaldım. Gereken mercilere bildirmenizi saygılarımla arz ve talep ederim.

Dosya no: 1991/X

Çok değerli sayın genel başkanım. Selam eder ellerinden öperim. Sayın başkanım yazıma başlamadan önce selam eder partimizle çalışmanda başarılar dilerim. Değerli başkanım seni çok seviyorum ve seni sevdiğim için sana devamlı yazıyorum.

Benim sorunlarıma çare bulacağına inandığım için seni rahatsız ediyorum ve belki yazdığım yazıda hatam vardır, özür dilerim. Sayın bakanım beni iyi dinle, ben İstanbul'un Kartal X mahallesinde oturuyorum. Yalnız sorunum şudur: Sizden iş istiyorum. Ne olur bana iş verin, çalışayım. İhtiyacım var. Oğlumu okuldan aldım okumuyor. Nedeni, yokluk. Kartal ilçeye de gittim, onlar benim durumumu biliyorlar. Yalnız burada sözü geçen Tunceli ve Erzincanlılar. Bense Konyalıyım. Onun için buradaki insanlar bize ayrım yapıyorlar. Soruyorum size, Mehmet Moğultay ve Ercan Karakaş'ı milletvekili yapan bizler olduk. Acaba bunlara Tunceli mi, yoksa Erzincan mı oy verdi? Bunları ilçede anlatamıyoruz, beni bunlar bıktırdılar. Ama ben onlar için değil, sizlerin başarması için yazıyorum. Sayın başkanım, sorun bitmiyor, fakirliğin gözü kör olsun. Ne olur, bana iş verin, ne iş olursa olsun, ben çalışırım.

Sayın başkanım, bir de şu var: Ben size yazıyorum, ama cevap gelmiyor. Acaba benim yazım elinize geçmiyor mu, yoksa yırtılıp atılıyor mu anlamıyorum. Benim bir arkadaşım vardı, hanımı Sigorta'da çalışıyordu. Hanımının tayini için dilekçe yazmış, sonuç alamamış, tekrar dilekçe yazmış, Moğultay'ın ve bakanımızın eline verince bir hafta sonra işi olmuş. Ben bunu duyunca yazdığım yazıları boşa yazdığıma inanıyorum. Siz bir büyüğümüz, bakanımız olarak bizleri birinci sınıf gördüğünüze inandığım için yazıyorum. Ben bu yazıyı bir gazeteye yazsam ve bir yayma, televizyona versem hemen yayınlar ve duyulur benim yazdığım. Yazım senin eline geçmiş olsa okuyup yazacağına ve benim derdime derman olacağına inanıyorum. İş vereceğine de inanıyorum. Yalnız ne oluyor bilmiyorum? Senden para istemiyorum, ev istemiyorum, alm terimle çalışacak iş istiyorum. Başka partilere yazmıyorum, size SHP adına yazıyorum. Biraz beni dinlediğiniz için teşekkür ederim, saygılarımı sunarım, yüksek makamınıza arz ederim. 12.9.1993.

7. SHP Üye ve Seçmen Kitlesi Olarak Etnik Azınlıklar

Büyüklükleri ve azınlık konumlarından dolayı üye ve seçmen potansiyeli olarak taşıdıkları önem bakımından ve bunların SHP ile ilişkileri açısından, daha önce adı geçen iki halk kesimi burada ayrıntılı olarak ele alınacaktır: Aleviler ve Kürtler. Alevilerin onun için sağlam bir taban oluşturduğu, SHP hakkında sık sık söylenen bir şeydir.[259] Öte yandan Partinin 1991 parlamento seçimlerinde Kürt oylarının büyük bir kısmını topladığı da bellidir.

Seçim sonuçları ve SHP ilçe örgütlerinin üye sayıları,[260] bu azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları yerlerle, SHP'nin kaleleri arasında bir paralellik olup olmadığına ilişkin bir tablo sunmaktadır. Bu veriler, azınlıkların SHP'ye ne derece bağlandıklarının ipuçlarını verebilir.

Her iki grubun büyüklüğüne ait rakamların tahminî olmasına karşın, bu azınlıkların partiye bağlanmasının, seçim sonuçlarında ulusal düzeyde belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Geçmişteki bazı seçim sonuçları, etnik veya dinsel gösterdiği azınlıkların çıkarlarını açıkça destekleyen partilerin, ülkenin diğer yerlerinde çoğunluğun tepki nedeniyle azınlıklardan alacağı oylardan daha fazlasını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Salt azınlıklara dayanarak iktidara gelmek mümkün görünmemektedir. Geniş kesimlere seslenen kitle partileri, geçmişte, etnik ve dinsel çelişkileri, kamuoyu önünde görmezden gelmeye veya önemsizleştirmeye, diğer yandan da kişisel ilişkilerle yerel düzeyde bu azınlık oylarına ulaşmaya dayanarak hallettikleri bir denge sağlama zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar.

60'lı ve 70'li yıllardaki seçim analizleri, bölgelere göre seçim terci-

hinde ve parti politikalarına bağlanmada birinci derecede sosyo-ekonomik etkenlerin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etkenlere merkez ve kenar semtler, kentsel ve kırsal yerleşim birimleri ile bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklar örnek verilebilir.[261] Tekeli bununla ilgili olarak, Albaum ve Davis'in 70'lerin başında, illerin sosyo-ekonomik düzeylerine ilişkin istatiksel verilere dayanarak geliştirdikleri sekiz basamaklı bir sınıflama yapmıştır.[262] Bu öncüllerle, ülkenin batısının tamamı için, CHP'nin örgütlenme düzeyi ile bu bölgelerin ekonomik gelişmişliği arasında bir korelasyon kurulabilir. 70'lerde iktidar bekleyen partiler olan CHP ve AP'nin ikisi de iktisaden gelişmiş bölgelerde daha fazla seçmen tabanına sahiptiler: Trakya, Marmara Bölgesi, Ege illeri ve Akdeniz sahilleri boyunca. Bir sosyo-ekonomik etkenler demetine dayanarak yapılan bu yorum, 1983 seçimlerinde de seçim kalelerinin dağılımının değerlendirilmesinde en önemli bakış açılarından birini oluşturmuştur.[263]

Halk içerisindeki etnik, dinsel veya kültürel farklılıklar, gerçi tek tek 1970 seçim sonuçlarına yönelik yorumlarda dile getirilmiştir. Mamâfih bu değerlendirmeler daha çok Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, Alevi azınlık ve Sünni seçmenlerin tercihinde yoğunlaşmaktadır.[264]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt yerleşim bölgesinde ise seçmen tercihi heterojen bir dağılım göstermektedir. 1980'lerin sonuna kadar Kürt etnik kimliğine dayalı bir parti tercihi göze çarpmamaktaydı. Sadece milliyetçi MHP'nin Güneydoğu Anadolu'daki oylarının ülke ortalamasının altında olması, daha 70'lerde dikkat çekiciydi. 1991 Parlamento seçimleri seçmen tercihinde belirgin bir farklılaşmaya işaret etmektedir: bu bölgelerden gelen seçim sonuçları daha öncekilerden daha bariz bir biçimde etnik kimliğin belirleyici etken haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Parti üyeliği, partiye bağlılık ve seçmen tercihi, içiçe geçmiş ve birbirinden ayırt edilmesi mümkün olmayan birden fazla faktör tarafından etkilenen olgulardır. Aşağıdaki değerlendirmeler, etnik ve dinsel azınlıklara dahil olma ile siyasi tutum arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Bundan, bu grupların siyasi tutumlarının yalnızca ortak kimlikleri tarafından belirlendiği sonucu çıkmamalıdır. Sosyalist Doğu Avrupa devletleri blokunun çökmesinden sonra, Türkiye'ye komşu ülkelerde köken, dil veya din kaynaklı kültürel sınıflamalar, etnik kimlikler ve milliyetçilikler, toplumsal çatışmalarda ayırt edici hale gelmiştir. Burada yanıtlanması gereken soru, etnik ve dinsel kimli-

ğin, SHP'ye bağlanmada baskın bir etkene dönüşüp dönüşmediği, dönüştüyse bunun Türkiye'nin hangi bölgelerinde ve hangi zaman diliminde gerçekleştiğinin saptanıp saptanamayacağıdır.

7.1 Alevilerin Parti Bağları

Aleviler Türkiye'de, baskın Sünni çoğunluktan belirgin bir biçimde ayrılan, ortak inanç temelinde birbirine bağlanmış en büyük azınlık grubunu oluşturmaktadırlar. 1960'larla birlikte ortak siyasi görüşleri gittikçe belirginleşmeye başlayan bu inanç topluluğunun anlaşılması bakımından, bazı özelliklerine değinilmesi yararlı olacaktır. Tarihi kökenlerine, dinsel ayrıntılara, toplumsal ve dinsel örgütlenme biçimlerine ve Alevi topluluğunun, kaynaklarda birbirinden farklı olarak aktarılan dışlanma ve kriminalizasyon sürecine,[265] burada girilmeyecektir.

KEHL- BODROGİ, Alevilerin çoğunlukla ağızdan aktarılan inanç ve doğmalarını, Ali'ye ve Hüseyin'den gelen Oniki İmama bağlılığı bakımından Oniki İmam Şiiliğiyle ortak yönleri olmakla birlikte, kendine özgü bir din olarak tanımlamaktadırlar. Alevi inancı *yüzeyde Şiiliğe ait temaların* yorumu ve *her türden yabancı unsurun katılması* ile Şiiliği aşan *özgül bir inanç karışımına* dönüşmüştür.[266] Aleviler, kendilerini Müslüman cemaatinin üyesi olarak kabul etmekte ve Caferi mezhebini benimsemektedirler.

Mutaassıp Sünniler, Alevilerin İslâm cemaatine üyeliğini defalarca reddetmişlerdir.[267] Bu tutum, Alevilerin kendilerinin temsil edilmediğini düşündüğü[268] Diyanet İşleri tarafından olmasa da, son yıllarda da sık sık gündeme gelmektedir.[269] Alevi inancının, Sünni dogma ve inançlarından farklılaşması özellikle şu alanlarda gerçekleşmektedir: Aleviler Kuran'da doğrudan tanrı kelamını görmemekte, imanlarını Ali'ye dayanarak pekiştirmektedirler; Aleviler, namaz kılmayı, zekat vermeyi, oruç tutmayı ve hacca gitmeyi farz olarak görmemektedir; Şeriatı tanımamakta, camiye gitmeyi biçimsel bir ibadet biçimi olarak küçümsemekte ve alkol yasağını dikkate almamaktadırlar; kadınlar, ibadette tüm haklara sahiptir.

Bugün için artık, Aleviler hakkında, dinsel içerikler ve uygulamalara dair çoğunlukla ciddi bir bilgisizliğe dayalı önyargılara rağmen, Sünni nüfusun büyük çoğunluğu tarafından bugün 'sapkın' dinsel kanaatlerin açık bir düşmanlık nedeni olarak görülmediğini ve hoşgörü ile karşılandığını vurgulamak gerekir. Alevi topluluğunun bir

temsilcisine göre Türk toplumunda, "İslâmiyet'i biçimsel kurallarla algılayan ve oruç tutmayan, hacca gitmeyen ve beş vakit namazını kılmayanları, Müslüman olarak görmeyenlerin oranı %6-7'yi geçmez."[270]

Osmanlı yönetiminin takibi ve Sünni halk kesimlerinin dışlaması sonucunda yüzyıllar boyunca kökleşmiş önyargılar yüzünden, Alevi topluluğunun büyük çoğunluğu, Cumhuriyet'in ilanından sonra da sıkı tecrit altında yaşadı. Birçok dinsel kural başlangıçta cemaatin toplumsal-dinsel düzenini ve bütünlüğünü kendini soyutlama yoluyla sağlamasını güvenceliyordu: topluluğun dışında olanlara dinsel ilkelere ilişkin sırların kapalı tutulması, topluluk dışından evlenmeme ve Alevi olmayanlarla toplumsal ve ekonomik ilişkilere girmeyi önleyici hükümlerdi bunlar. Böylelikle, taraftarlarının soyutlanmış bir topluluğun güçlü toplumsal denetimine tabi olması ve bu topluluğun dinsel otoritesine itaat etmesi itibarıyla, Alevi inancı ve dinsel-toplumsal örgütleri, gizli bir din özelliği arzetmektedir.[271]

Alevileri, aralarındaki farklı anadil ve aşiret/aile aidiyetlerinin ötesinde dinsel olarak tanımlanan bir grup kimliği bütünleştirmektedir. Bu kimlik Kürt Aleviler (Kırmanci -ve Zaza- konuşanlar) ile çoğunluğu Türkçe konuşan Aleviler arasındaki bağı teşkil eder. Alevilikte ibadet dili Türkçe'dir. İçerden evlenme (endogami) ve topluluk üyesinin inancının gerekliliklerini yerine getirmemesi veya Sünniliği benimsemesi durumunda dahi Alevi bir aileden doğmuş olmanın topluluğa mensubiyet için yeterli oluşu gibi alâmetler, Aleviliğe, etnik bir azınlık görüntüsü verir.[272] Topluluğun bu özelliği, aşiret üyeliği temelinde etnik alt gruplara ayrıştırarak da gözlenebilir.[273]

Dinsel içerik, töre ve törenlerdeki ortaklık, kent kökenli Bektaşi tarikatı ile, *Büyük Kaçgun*'dan önce de yalnızca kırsal alanda yaşayan Alevileri birbirine bağlamaktadır. Ancak bu gruplar toplumsal-dinsel örgütlenme biçimi ve üyelerin sosyal kökeni bakımından birbirinden ayrılırlar. Bektaşi tarikatına girişte, Alevilikten farklı olarak Bektaşi bir aileden doğmuş olma özelliği aranmamaktaydı.[274] Gerçi daha 1826 yılında zorla dağıtılan ve gizli örgütlenmeye zorlanan Bektaşi tarikatının, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyetin başlarında modernleşme süreçlerinde önemli rol oynadığı görülür. Ancak Bektaşi tarikatı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra partiler için seçmen potansiyelini harekete geçirecek bir güç olarak fazla bir anlam taşımamıştır.

Grup kimlikleri ve dinsel tercihleriyle Alevilerden ayrılmakla birlikte, Sünni Müslümanlarca, Alevilerle özdeşleştirilen ve dinsel

inançlarından dolayı Aleviler gibi dışlanma tehdidi altında yaşayan iki azınlık grubu daha bulunmaktadır: Hatay, Adana ve İçel illerinde yaşayan, Arapça konuşan ve sayıca önemli bir grup oluşturan Nusayriler ile Ardahan, Kars ve Iğdır illerinde yaşayan ve görece küçük bir grubu oluşturan Şii mezhebinden Azeri Türkler.[275]

Çok partili sisteme geçişten sonraki dönem için, Alevi topluluğunun seçimlerdeki tutumunun öncelikle sınıfsal veya bireysel görüşlere göre mi, yoksa Alevi kimliği doğrultusunda mı şekillendiğine yönelik, elde oldukça az veri bulunmaktadır. Yorumda bulunmaya olanak veren az sayıda veriye örnek olarak, nüfusun çoğunluğunu Alevilerin oluşturduğu il ve ilçelerdeki seçim sonuçları, özellikle de, adayların kimliğinin seçmenlerce bilindiği varsayımıyla, Alevi adayların topladığı oylar, sayılabilir. Türkiye partilerinin tarihi, partilerin özellikle kuruluş aşamalarında Alevi temsilcileri ile temasların ve onları aday gösterme çabalarının örnekleri ile doludur. Bu durum, Alevi azınlığı mensuplarının kendilerini belli bir partinin oy potansiyeli olarak görmediklerini ve partiler tarafından da, tek bir partinin tekelinde sayılmadıklarını göstermektedir. Alevi adayların çok değişik partilerin listelerinde yer almalarından dolayı, Alevilerden, tek tip tutum sergileyen bir topluluk olarak söz edilemez. En yoğun Alevi nüfusuna sahip Tunceli dahi, 1950 ve 1969 yılları arasında herhangi bir partinin kalesi olarak görülmüyordu. Şaylan, Alevilerin hiçbir zaman, bütün Alevilerin seçim tercihiyle ilgili karar üretecek bir eşgüdüm mekanizmasını hayata geçirmediklerini belirtmektedir.[276] Bir dizi etken buna katkıda bulunmuş olabilir: Dede ve pirler etrafındaki yerel ocakların ademi merkezî örgütlenmesi; Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte devlet baskısının son bulacağına olan inançla ve devlet doktrini haline gelen laiklik kalkanının koruması altında, bir zamanlar dışarıya kapalı olan toplulukların, tedbirli bir şekilde açılmaya başlamasıyla dinsel otoritelerle zayıflaması, başlıca faktörler arasında sayılabilir. Alevi ailelerin kentlere göç sonucunda çözülmesi ve kimlik oluşturmada din etkeninin belirleyiciliğini yitirmesi gibi nedenleri de saymak mümkün.

Aleviler Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklemişlerdir. Alevilerin daha sonraları CHP'ye duyacakları bağlılıkta belirleyici ânın ve nedenin, Mustafa Kemal'in, 22 Aralık 1919'da Cemalettin Efendi'yi Hacı Bektaş'ta ziyaret etmesi olduğu söylenir. Bu ziyaretle birlikte, Bektaşi tarikatının en üst makamı olan çelebiliğin desteğinin kazanıldığı iddia edilmektedir. Ancak burada, Mustafa Kemal'in, bütün kesimlerin Ulu-

sal Kurtuluş Savaşı'na desteğini kazanmak maksadıyla Sünni tarikatlarla da benzer ittifaklar kurduğunu belirtmek gerekir.[277] Alevilerin daha sonraki dönemlerde Kemalistlere bağlılıkları, Cumhuriyet'in kuruluşundan birkaç yıl sonra Türk toplumunda köklü dönüşümlere neden olacak olan, laikliği oturtmaya dönük önlemlere bağlanabilir. Halifeliğin ve İslâmî yasamanın kaldırılması (1924) ve İslâmiyet'in devlet dini olmaktan çıkartılışı, (1928), Alevilerde, devletin kendilerine karşı tarafsız bir tutum içerisinde olacağına dair umutlar uyandırmıştır.

Aleviler, devletin laikleştirilmesine yönelik alınan önlemlerden ötürü bir kısıtlamaya uğramadılar: Halifeliğin kaldırılması, dinî eğitim veren okulların kapatılarak eğitimin laikleştirilmesi, okullardaki (Sünni) din eğitiminin adım adım değiştirilmesi, şeriatın yerini İsviçre Medeni Hukuku ve İtalyan Ceza Yasasının alması, daha çok Sünni İslâm'ın kurumlarını ve simgelerini ilgilendirmekteydi. Alevilerin kendi tahkim mercileri çerçevesindeki hukuki uygulamaları ve dışa kapalı Alevi topluluğunun inançlı kesimlerinin yine kendi içlerindeki eğitimleri, her türlü devlet denetiminden ve müdahalesinden uzak olduğu için, sözkonusu uygulamalardan etkilenmemekteydi.

Çok partili sisteme geçme sürecinde, Aleviler, umutlarını muhalefetteki Demokrat Partiye (DP) bağlamış ve bu partinin 50'lerin başındaki seçim zaferlerinde pay sahibi olmuş olmalıdırlar.[278] Alevilerin bu desteğinin nedeni, DP'nin dinî meselelerle ilgili tutumuna bağlanamaz. Başlangıçta DP, ülkenin ekonomik bakımdan kalkınmasının anahtarını tarımın geliştirilmesinde gördüğü ve bunun için gerekli kaynakları (tohum, krediler, tarım makinelerinin ithali, zıraate elverişli alanların genişletilmesi vb.) seferber etme sözü verdiği için iktidara gelmesinden sonra güçlü bir kırsal desteğe sahip olan demokratik bir kitle hareketi karakteri sergilemekteydi.[279] O zamanlar çoğunluğu hâlâ kırsal alanda yaşayan Aleviler, bundan kazançlı çıktılar.

CHP'nin Cumhuriyet'in ilk yirmi yılı içerisinde İslâm'ın kamusal hayattaki etkisinin geriletilmesine yönelik sürdürdüğü politikalardan ilk sapmalar, yine CHP tarafından daha 40'ların sonunda zorunlu din derslerinin yeniden konmasıyla gerçekleştirilmiştir. DP bu politikayı bir cami yapma programıyla ve imam hatip okulları açarak devam ettirdi, ancak gerici dinsel hareketlere müsamaha veya din üzerindeki devlet denetiminin zayıflatılması sözonusu değildi.[280]

Alevilerin 1957 parlamento seçimlerinde DP'den vazgeçerek yeniden CHP'ye yönelmelerinde[281] etkili olduğu düşünülen birçok saikten biri, DP'nin yeni seçmen kazanmak için Sünni tarikatları araç

olarak kullanmaya başlaması olabilir. Nur hareketinin DP'yi destekleme çağrıları ve bazı DP'li bakanların bu hareketin önderlerine duydukları sempatiyi gizlememeleri,[282] Alevilerin DP'den kopuşlarında rol oynamış olsa gerektir.

Ekim 1966'da Türkiye Birlik Partisi (TBP) ile, ilk kez Alevi kesimin sözcülüğünü üstlenen bir siyasal örgüt kurulmuş oldu. Bu ilişkiyi yalnızca parti amblemi - Ali ve on iki imamı simgelemek üzere bir aslan ve onu çevreleyen on iki yıldız- doğrulamıyordu. Parti programında da TBP'ye topluluğun adını anmaksızm bir Alevi partisi kimliği kazandıran, yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek kadar açık ibareler bulunmaktaydı.[283] (T) BP bu programında, "herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat özgürlüğüne sahip olması; kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olmayan dini ibadet, ayin ve törenlerin serbest bırakılması; kimsenin ibadete, ayin veya törenlere katılmaya, dini inanç veya kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ya da dini inanç veya kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı" taleplerini dile getirmekteydi.[284] İnançlar arasında eşitliği ve dengeyi sağlamak ve zorlamaların önünü almak için öğrenciler laiklik, devrimcilik, inkılapçılık, ilericilik, eşitlik, dayanışma veya hoşgörü gibi ilkelere uygun bir dinî eğitim almalıydılar. Ayrıca din eğitiminin Türkçe yapılması ve belirli bir dinin veya mezhebin tekelinde bulunmaması gerekiyordu.[285] Bu açıklamalara karşın, TBP, Alevi azınlığının oylarını tek çatı altında toplamada başarılı olamadı. 1969'da geçerli oyların %2.8'ini alarak meclis-te sekiz sandalye kazandı, ancak bu oranı dahi koruyamadı ve 1973'te %1.1'e, 1977 seçimlerinde ise %0.4'e kadar düştü.[286] TBP'nin eski başkanı Mustafa Timisi, partinin beklenen başarıyı sağlayamamasını - mali ve örgütsel sorunlar dikkate alınmadığında - Ecevit başkanlığındaki CHP'nin 70'lerden itibaren "ortanın solu" çizgisiyle TBP'nin taleplerini ve hedeflerini üstlenmesine ve Alevilerin bir Alevi partisi düşüncesini benimsememelerine bağlamaktadır.[287] Alevilerin büyük çoğunluğunun bundan dolayı CHP'ye bağlı kaldığı düşünülmektedir. Daha sonraki yıllarda parti yayınlarından, TBP'nin 70'lerin sonuna doğru, kendisini devrimci, anti faşist, anti emperyalist bir işçi sınıfı partisi olarak tanımlayarak Alevi partisi kimliğinden sıyrılmaya çalıştığını ve yerini CHP'nin solunda, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) rakibi olarak belirlediği anlaşılmaktadır.[288]

10, 11 ve 12. Haritalar, TBP'nin 1969, 1973 ve 1977 yılları parlamento seçimlerinde aldığı sonuçları göstermektedir. 7.2'nci bölümde, burada TBP'nin kalesi olarak görülen yerlerin hangisinin, aynı

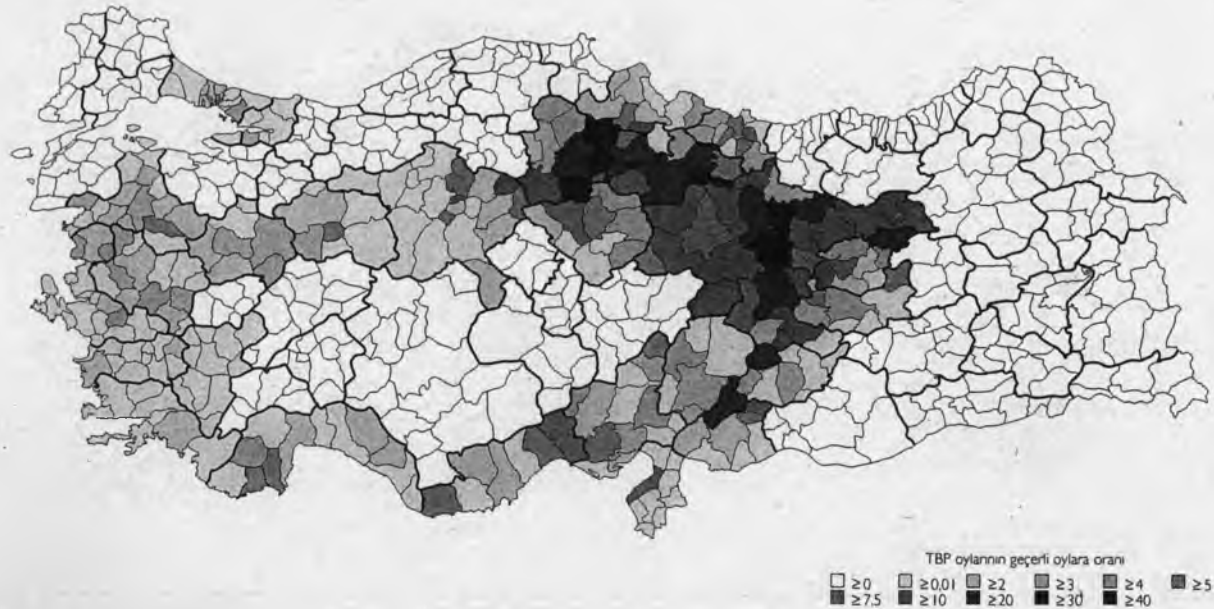
zamanda Alevi yerleşim merkezleri olarak değerlendirilebileceği ele alınmaktadır.

70'li yıllara, gittikçe ivme kazanan siyasi kutuplaşma damgasını vurmuştur. Bu kutuplaşma, solda değişik Marksist ve sosyalist örgütler nezdinde ifadesini bulmakta idi. Sağ kanatta ise iki parti bulunmaktaydı: Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), milliyetçi, anti-komünist bir yönelimle, Milli Selamet Partisi (MSP) ise yeni bir İslâmî düzen ve toplumsal yenilenme propagandası ile kendilerini ifade etmekteydiler. Bu kutuplaşma sürecinde Alevi topluluğu, tarihsel gelenekle ilgili, 16. yy.'daki heretik [sapkın] köylü ayaklanmalarının sosyalist hareketler olarak değerlendirilmesi türü yeni yorumlara da dayanarak, dünya görüşü açısından solla özdeşleştirmiştir.[289] KEHL-BODROGİ, Alevi gençliği ile sosyalist grupların bütünleşmesini karşılıklı işleyen bir süreç olarak değerlendirmektedir. Genç Aleviler böylece sağ partilere karşı bir savunma oluşturmaya çalışıyorlardı. MSP'nin laik ilkeleri değiştirmeye yönelik açık veya üstü kapalı çabaları, onlar için Sünni çoğunluk tarafından yeniden dışlanma tehlikesini beraberinde getirmekteydi. Diğer yandan yeni solun temsilcileri, Anadolu Müslümanlığının Halk temsilcileri olarak Alevilerde doğal müttefiklerini bulduklarına inanmaktaydılar.[290]

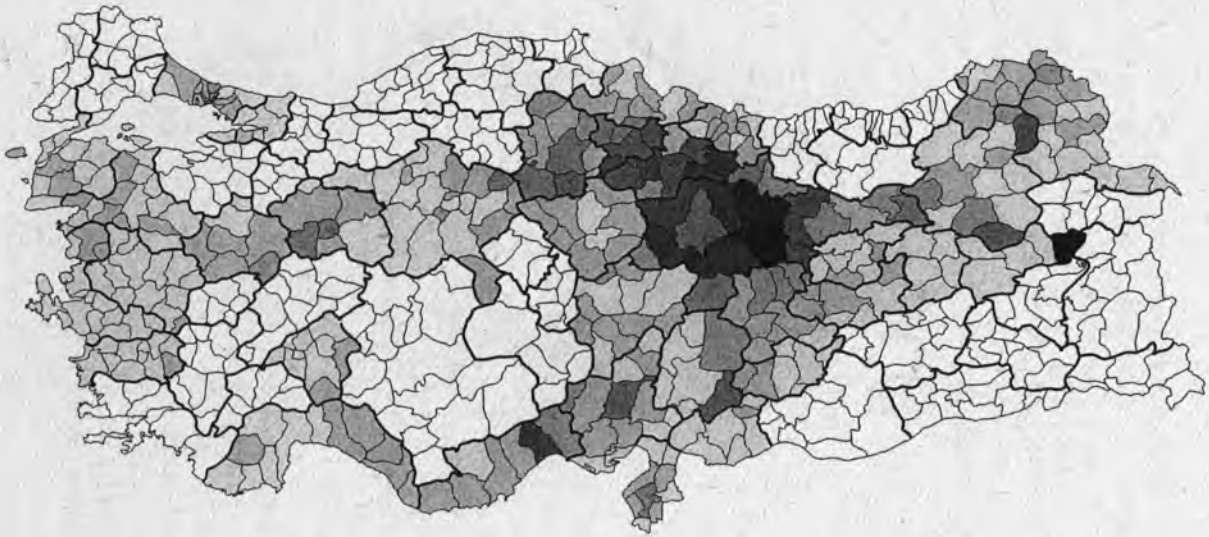
Alevi ve Sünniler arasındaki dinî çelişkileri kullanarak, seçmen tabanı oluşturmaya dönük düşman imgeleri yaratma çabalarının ilk işaretleri, Ekim 1972'de kurulan MSP'nin 1973 parlamento seçimlerinde aldığı sonuçlarda gözlenmektedir. MSP, Elazığ, Maraş, Sivas, Çorum, Yozgat, Malatya ve Tokat illerinde ortalamanın üstünde bir başarı elde etmiştir. Seçim sonuçları, bazı yazarlara göre, bu bölgelerde Alevi nüfusun yoğunluğuna bağlanmıştı.[291] Bundan dolayı, MSP'nin dinsel karşıtlıkları öne sürerek, Sünni seçmenlerden ortalamanın üstünde bir destek aldığı tahmin edilmekteydi. 1977 seçimlerinde, anti-komünist eğilimli milliyetçi MHP, Alevileri komünistlerle aynı kefede değerlendiren bir propaganda ile, mezhep ayrılıklarını işleyerek,[292] bundan -MSP'nin aleyhine olarak, kâr sağlayacaktı.

Yaşlı kuşak, Alevi gençliğinin aksine, 70'li yıllarda Ecevit yönetimindeki CHP'ye bağlı kalmaya devam etmiş olmalıdır. Ancak daha sonra, bir Alevi temsilcisinin anlatımına göre[293] 1978/1979 yıllarındaki CHP iktidarı döneminde değişik bölgelerde Alevileri hedef alan saldırılardan sonra, Alevilerin önemli bir kısmı CHP'ye mesafe koymuştur. Radikal sağ grupların üyeleri, bu saldırılara katılan Sünni halk kesimlerini kışkırtmakla suçlanıyorlardı. Bu saldırıların dorukları, pogroma benzer

Harita 8: 12 Ekim 1969 genel seçimleri - ilçe bazında TBP seçmenleri

Harita 9: 14 Ekim 1973 genel seçimleri - ilçe bazında TBP seçmenleri

Harita 10: 5 Haziran 1977 genel seçimleri - ilçe bazında TBP seçmenleri

Sivas (Eylül 1978'de 12 ölü, 100 yaralı ve 1.000'den fazla ev ve işyerinin tahrip edilmesi), Kahramanmaraş (Aralık 1978'de, 107 ölü, 205 yaralı, yaklaşık 500 ev ve işyerinin tahrip edilmesi) ve Çorum (1979 mayıs sonunda 33 ölü) katliamlarıdır.[294]

Alevi halkın 80'li yılların ilk yarısındaki siyasi tutumuna ilişkin çelişkili veriler vardır.

Alevi azınlık, bir yandan 12 Eylül 1980 askerî müdahalesini bir sükûn dönemi olarak algılamış olmalıdır -zira sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmalarda birçok aile kayıp vermişti. 1983 parlamento seçimlerinde, değişik siyasi eğilimleri biraraya getiren bir parti olduğu propagandası, -ayrıca, Alevilikte hoşgörü, denge ve tavassut kavramlarının öteden beri varolduğu fikri-[295] ANAP'a önemli oranda bir Alevi seçmen kitlesi kazandırmıştır.

Seçimlerden önce askerler tarafından desteklenen MDP de, bir Alevi temsilcisini kurucu üyeleri arasına katmayı başararak Alevi oylarını kazanma girişiminde bulunmuştu.[296] Bunun yanısıra, ANAP iktidarı döneminde gerçekleşen ve Alevi köylerinin de istifade ettiği altyapı yatırımlarının, hatta Alevi köylerinde yaptırılan camiler dahil, ANAP'ın seçilmesinde etken olan ekonomik müşevvikler olduğu ileri sürülmüştür. Ancak ANAP'a bağlanan umutların kısa bir süre sonra tükendiği söylenir. ANAP'ın sık sık aleni bir şekilde Sünni tarikatlarının manevî önderleriyle bağlarını açığa vurması karşısında, Alevi seçmenlerin çoğunluğu, ağırlıklı olarak SHP'de olmak üzere, sol saflarda toplanmışlardır.[297]

Diğer taraftan, 12 Eylül 1980'den sonra arananların birçoğunun solcu Aleviler oluşuna ve ordunun Sünni doğrultudaki zorunlu din derslerini Anayasa hükmü haline getirdiğine dikkat çekilmiştir. Alevilerin ANAP'a kitlesel bir destek sunmasının önündeki diğer bir engeli de, bu partinin, ulusun ve ulusal kültürün İslâmî karakterini vurgulayarak İslâm'ı devlet dini haline getirmeye çalışması ve özellikle Kürt milliyetçiliğine karşı etkili olacağı düşünülen Türk-İslâm sentezi[298] ideolojisinin yoğun bir propagandasına ağırlık vermesi teşkil etmiştir. Burada devlet dininin Sünni İslâmiyet olması kaçınılmazdı, çünkü ulusal bütünlüğü hedefleyen bir ideoloji dinsel içerikli farklılıkları kabul edemezdi ve böylelikle aynı zamanda etnik kimliklerin (örneğin Kürt, Laz vb.), dinin gölgesinde kalmasını sağlardı. Bu politika Alevilerin dinsel sorunlarını doğrudan etkilemekteydi.

Buraya kadar Alevi azınlığın 1950'lerden beri parti bağlarını yansıtan bilgiler, tek bir kaynağa dayanıyor gibi görünmektedir: Kürt Ale-

vilerin nüfus içindeki paylarının en yüksek olduğu Tunceli'deki seçim sonuçlarına. Alevi azınlığının seçim davranışıyla ilgili bütün eğilimler Tunceli'deki seçim sonuçlarına yansımakta ya da bunlardan türetilmektedir. Ne var ki konuyla ilgili görüşlerine ve araştırmalarına güvenilen kişilerin hiçbiri, bunun böyle olduğunu açıkça belirtmemektedir. Tunceli'deki seçim sonuçlarını diğer illerdeki Alevi azınlıkların seçimlerdeki tutumuna uyarlamadan önce, bu ilin tarihçesinin gözönünde bulundurulması gerekir: Tunceli, devletin kurumlaşmasını gecikmeli olarak sağladığı bir ricat bölgesiydi; 1937-1938 ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Alevi Dersim Kürtlerinin CHP'nin sorumluluğunda gerçekleşen zorunlu göçün anıları, yöre halkının bilincinde yer etmiştir; yöre, anadili Kürtçe olan Alevilerin yurdu olarak özel bir yer edinmiştir; ve son olarak, Alevi nüfusun çoğunluğu oluşturmasından dolayı bu ildeki seçimlerle bağımsız adayların şansının yüksek olduğu hesaba katılmalıdır. Ancak bu sayılan hususiyetler gözönünde bulundurulduğunda, seçim sonuçlarından çıkarak, Alevilerin sol ile, yani CHP veya sosyal demokratlarla güçlü bağlarının olduğu genellemesi yapılabilir. Mamâfih seçim sonuçları böylesi bir eğilimin ancak 70'lerin başında milliyetçi ve İslâmî partilerin ortaya çıkışıyla geliştiğini göstermektedir.

80'lerin sonunda dergi, gazete türü yayınlardaki artış, yayınevlerinin ve dernekleşmenin ulaştığı boyutlar, Alevi topluluğunun yeni ifade ve örgütlenme biçimlerinin yansımasıydı. Bu nedenle özellikle kentsel çevredeki Aleviliğin beka şansı bugün daha farklı değerlendirilmelidir. Kehl - Bodrogi, Hütteroth'a atıfta bulunarak, bu dönemde Alevi topluluğunda dağılma belirtilerinin gözlendiğine işaret etmektedirler. Çamuroğlu da bundan birkaç yıl sonra, Alevilerin etnik grup kimliğinden vazgeçme ve herkese açık (açık görüşlü Sünni kesimler dahil) bir topluluk olma eğilimi içerisine girdiklerine, işaret ederek, bunu Aleviliğin rönesansı olarak yorumlamıştır.[299]

Kamuoyundaki tartışmalar ve kendilerine ait yayın sayısındaki artışla birlikte Alevilikte yaşanan canlanma,[300] etnik ve dinsel azınlıklar konusunun tabu olmaktan çıkmasının bir yansıması ve ürünüdür. Bu tabunun aşınması, aşağı yukarı 1987'de ceza yasasının 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması ile ilgili tartışmalarla başlamıştır.[301] Bu tartışmalar çerçevesinde Alevi topluluğu temsilcileri ve sözcüleri, politik hedefler ve beklentiler ileri sürmeye başlamışlardır. Bunların esasları, 1990'da birçok yazarın azınlıklar adına görüşlerini belirttikleri bir bildiride okunabilir.

Yazarlar bu bildiride, toplumun Alevilerin maruz kaldığı baskıları ikrar etmesi yönündeki genel beklentiyi dile getirmektedirler. Sünniler, Alevilere yönelik önyargıları yıkmaya ve karalamalardan vazgeçmeye davet edilmekteydi. Aydınlar, insan hakları çerçevesinde Alevileri savunmalı, basın gündemine Alevi kültürünü de almalıydı. Diğer talepler devlete yönelikti: Devletin resmî televizyon ve radyo kanalları programlarında, Alevilerin dinî otoritelerine, bayramlarına, müzik, şiir ve kültürlerine de yer verilmeliydi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Alevi temsilcileri de yer almalıydı. Bu bildirinin yazarları Diyanetin devlet bütçesinden finansmanını reddetmekte, ancak bu kurumun devamı halinde, Alevi kültürünün geliştirilmesine yönelik, Alevilerin nüfus içindeki payı oranında kaynak ayrılmasını talep etmekteydiler. Alevi köylerine cami yapımına ve Sünni imam atanması uygulamasına son verilmeliydi. Din derslerinin Alevi kültürünün öğelerini de içermesi, hiçbir Alevi öğrencinin Sünni içerikli din derslerine katılmaya zorlanmaması gerektiği bu bildiride yer alan diğer bir talepti. Bunun dışında, devletin bunlar için üstlenmesi gereken görev açıklıkla belirtilmediğinden belirsizlik taşıyan iki talep daha bulunmaktaydı: Dinî otoritelerin (*dedelerin*) ve yurtdışındaki Alevi işçilerin teşvik edilmesi.[302]

Sosyal demokrat partiler, parti programlarında ve programatik metinlerinde hiçbir zaman kendilerini açıkça Alevi azınlığın sözcüsü olarak tanımlamadılar. 70'li yılların başında CHP din konusuna programlarında daha fazla yer vermeye başladı. Alevi azınlığı ile ilgili olduğu düşünülebilecek tek madde, 1973 parlamento seçimlerinde, CHP seçim programında yer alan, "ulusal birlik ve yurtseverlik açısından, değişik inançlara sahip yurttaşlar arasında kardeşlik ve dayanışma duygularını teşvik etmek",[303] sözünün verildiği maddedir. Bu ifade 1976 parti programında biraz daha ayrıntılandırılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada *değişik inançlardan ve dinlerden yurttaşlar* bağlamının yanısıra anahtar sözcük olarak değerlendirilebilecek *mezhep* kavramının da yer aldığını görmekteyiz.[304]

Somut çelişkilerin adlandırılmasında benzer bir çekingenliğe SHP programlarında da rastlanmaktadır. Alevilerin dinî beklentilerini doğrudan ilgilendiren siyasi taleplere SHP tarafından ancak 1991 parlamento seçimleri öncesindeki siyasi kampanyalarında yer verilmiştir. SHP'nin laiklik komisyonu hazırladığı temel ilkeler metninde açıkça Alevi kavramını kullanmaktan belli ki bilinçli olarak kaçınmıştır. Komisyonun temel ilkeler metni 1991 Nisan'ında basına iletilmiş ve birkaç gün sonra parti kararı haline gelmiştir. Basından alınan haberlere

göre taslaktaki taleplerden bir tanesi, Diyanet İşleri'nin "laikliğin bir gereği olarak" başka İslâm inançlarına da (mezheplere) hizmet edecek şekilde örgütlenmesiydi.[305] Parti yönetiminin 23 Nisan 1991'de karara bağladığı nihaî metindeyse değişik inançlar ve "mezhepler" sözlerinden imtina edilmiştir. Laiklik temelinde bir Diyanet İşleri örgütlenmesinin, etkinliklerinde toplumdaki siyasi ve dinî görüş ayrılıklarının dışında yer alması gerektiğinin talep edilmesiyle yetinilmiştir.[306] Alevilerin dinî beklentilerini ilgilendiren ikinci bir talep, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu din derslerinin kaldırılması idi. SHP'nin laiklik, eğitim ve anayasa reformu ile ilgili Temel Talepler belgesinde yer verilen bu talepler Partinin 1993 ilkbaharında meclis başkanlığına sunduğu Anayasa değişikliği dahil edilmiştir.[307] Anayasanın din ve vicdan hürriyetleri kısmını ilgilendiren 24. Maddesi'nin değiştirilme istemi şöyle dile getirilmekteydi: "İlk ve ortaöğretim kurumlarında, dileyen yurttaşların dini kültürlerini ve törelerini öğrenme istemlerine karşılık verecek düzenlemeleri gerçekleştirmek, devletin görevleri arasındadır. Okul dışında yürütülen din eğitimi, devletin gözetimi ve denetimindedir."[308] Konumu Anayasanın 136. Maddesi'nde belirlenmiş olan Diyanet Başkanlığı ile ilgili olarak ise SHP, herhangi bir değişiklik önerisinde bulunmayarak bu kurumun olduğu gibi kalmasını talep etmiştir. Buna karşılık DSP herhangi bir somut değişiklik önerisinde bulunmaksızın, "Müslüman Türk halkının önemli bir kısmının bağlı olduğu Aleviliğin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde" temsil edilmesi talebini dile getirmekteydi.[309]

Sosyal demokrat partiler için açıkça Alevi azınlığın sözcülüğünü üstlenme girişimi, anlaşılan Sünni seçmenleri küstürme tehlikesini içermekteydi. SHP'nin Alevilerin çoğunluğunun siyasî yurdu olması, öncelikle aynı bireyci din anlayışını paylaşmalarından kaynaklanmış olsa gerektir. 1986 ve 1987 yıllarında Kuran kursları ile ilgili tartışmalarda SHP, geleneksel Kemalist laiklik anlayışından ödün vermeyeceğini, buna göre devletin dinî (Sünni) kurumları denetlemekle yükümlü olduğunu ve bu konularla ilgili tavrında hiçbir şüpheye yer olmadığını açıkça belirtmiştir. Bu yaklaşım Aleviler tarafından, kendilerine yönelebilecek saldırılara karşı bir koruma olarak algılanmıştır.

7.2. Alevi Yerleşim Merkezleri

Değişik tahminlere göre nüfusun dörtte bir veya üçte birine yakın kısmı, yani yaklaşık 15-20 milyon kadar insan, Alevi azınlığa dahil

edilmektedir.[310] Bu verilerin doğruluğu, nüfus sayımlarında - siyasi nedenlerin de etkisiyle[311] - Müslüman topluluğun sınıflanmasına yönelik bilgilerin alınmayışından dolayı denetlenemez.

Yukarıdaki tahminî değerler, 1991 parlamento seçimlerinde sosyal demokrat partilerin oy oranı karşılaştırıldığında, bu kesimin sosyal demokrat partilerle bağının, Alevilerin seçim eğilimlerine yansıması beklenecektir. Genel anlamda bir parti bağlılığı burada görülmemektedir. SHP oyların %20.8'ini, DSP ise %10.8'ini almayı başarabilmişti. Alevilerin ortak hareket etmesi durumunda, sosyal demokrat partiler yalnızca Alevi oylarıyla bu sonuca ulaşırlardı. Bunun böyle olmadığı açıkça görülmektedir. Aşağıda, 90'ların başında, hangi Alevi yerleşim merkezinde sosyal demokrat partilere belirgin bir eğilimin, SHP'nin seçim kalelerine ve buralardaki örgütlenme düzeyine bakarak anlaşılıp anlaşılamayacağı ve nasıl anlaşılabileceği ortaya konacaktır.

Köy envanter etüdleri, Türkiye'deki etnik ve dinsel azınlıkların yerleşim birimlerinin belirlenmesinde en önemli kaynak işlevini görmektedir. Bu etüdler, 60'lı yıllarda bütün köylerde köylülüğün sosyo-ekonomik durumunu tespit ederler. Ne var ki köy envanter etüdlerinin ifade gücü sınırlıdır, çünkü bu araştırmanın sonuçları tamamen kullanıma sunulmamıştır. Yayınlanan özetler doğu illeri ile sınırlıdır ve kentlerdeki durumla ilgili veriler sunulmamaktadır. Köy envanter etüdlerinde köyler nüfusuyla değil bütünlüklü bir birim baz alındığından, bu envanterlere dayanarak Türkiye'nin doğusunda kırsal alanda yaşayan Alevi nüfus hakkında kestirimde bulunmak mümkün değildir.[312] Güncel durumun değerlendirilmesinde, bölgelerin nüfusunun bileşiminin, son otuz yıldır gerçekleşen iç göç dalgası sonucunda değişime uğradığının gözardı edilmemesi gerekir.

Tübinger Önasya Atlası'nda, Türk milliyetli 47 etnik grubun gösterildiği iki harita yayımlanmıştır.[313] Andrews, haritalara ilişkin açıklamalarında, Alevi Türkmenlerin haricinde, Alevi azınlığın yerleşim birimlerindeki kartografik kayıtların, araştırmalardaki boşluklardan dolayı geçici ve yetersiz olduğunu belirtmektedir.[314]

Alevilerin ülke nüfusu içindeki oranlarının üstünde bir nüfus payına sahip oldukları, hatta çoğunluğu oluşturdukları il ve ilçeler, Alevi kitlesinin partiyle bağlarının SHP'nin üye sayılarına ve seçim sonuçlarına nasıl yansıdığı hakkında veriler sunabilir. Alevi azınlığının ülkenin doğusundaki yoğunluk merkezleri, Nestmann tarafından Köy Envanter Etüdlerine dayanılarak çıkarılmış ve harita olarak basılmıştır.[315] Burada dört temel bölgenin adı geçmektedir:

"Köy Envanter verilerine göre Aleviler, Doğu Anadolu kültür sahasının kıyısında geniş bir kaviste yaşamaktadırlar. Bu kaviste bazı geniş boğumlar vardır. Kars, dağlık Tunceli (önceki adıyla Dersim), Maraş ve Hatay çevresindeki engebeli bölge, inanç ve sosyal koşullar açısından ayırt edilmektedir."[316]

Kehl-Bodrogi, Batı Anadolu'da yaşayan Alevileri dahil ederek, buna karşılık Hatay'daki Arapça konuşan Nusayriler ve sınır kenti Kars'taki Şii azınlığı dahil etmeden, Alevilerin Anadolu'daki yayılma sahalarını anadilleri temelinde sınıflamış, fakat yöre nüfusu içerisindeki oranını belirlememiştir:

"Kızılbaş / Alevi topluluklarına bugün için Türkiye'nin hemen her tarafında rastlamak mümkündür. Türkçe konuşan Kızılbaş /Alevilerin büyük bir bölümü Orta Anadolu'da Kızılırmak boylarında ve Amasya çevresinde bulunmaktadır. Özellikle Kayseri - Sivas - Divriği üçgenindeki köyler, Hacıbektaş dolayları, Ankara ve Çankırı çevresindeki köyler ve Kırıkkale'ye bağlı Hasandede köyü Alevi / kızılbaş nüfusun yerleşim birimleri arasında sayılabilir. Çorum'un yakın çevresinde birçok Kızılbaş yerleşimi vardır. Maraş ve Malatya dolaylarında ise hem Türkçe konuşan Alevilere hem Kürtçe konuşan Alevilere rastlamak mümkündür. Tunceli, Elazığ, Varto ve Muş'ta yaşayan Alevilerin büyük çoğunluğu Kürtçe konuşmaktadır. Sivas, Erzincan ve Erzurum'da yaşayan Aleviler arasında her iki dil grubuna ait olanlar bulunmaktadır."[317]

Bumke, Kürtçe konuşan Alevilerin yerleşim birimlerini, Zaza ve Kürt ayrımı yapmadan vermektedir:

"Kürt Aleviler nüfusun Tunceli yöresinde büyük çoğunluğunu oluşturuyorlar; Erzincan, Bingöl ve Elazığ'da da dikkate değer bir azınlık ... (...) Ayrıca batıya doğru Sivas, Malatya, Maraş ve Adana, doğuya doğru da Erzurum ve Muş'ta bölgesel olarak birbirleriyle bağlantılı olmayan kümeler oluştururlar."[318]

Alevi nüfusun tahminine yönelik değinilebilecek diğer bir çalışma, 1988 yılında haftalık *Tempo* dergisinde ismi verilmeyen uzmanlara dayanarak yayınlanan bir ankettir. Arap Alevileri ve Azerbaycan sınırındaki Şii nüfus da Alevi nüfusa dahil edilmiştir. Bu tahminlere göre belirtilen illerdeki Alevi nüfus oranı şöyledir:

Tunceli %100, Sivas, Adıyaman %60, Yozgat, Kars, Maraş, Erzincan, Hatay %40, Erzurum, Adana %35, Çankırı, Gaziantep, İçel %25, Antalya %20, Ağrı, Urfa, Kayseri %10.[319]

TBP'nin 1969, 1973 ve 1977 parlamento seçim sonuçları harita 10, 11, ve 12'de verilmektedir. Bu sonuçlar, adı geçen Alevi yerleşim birimleri hakkında burada zikredilen ifadeleri kısmen desteklemekte, ancak Alevi nüfusun bu illerdeki oranının tam bir yansımasını sunamamaktadır. TBP seçmenlerinin arasında bu partiye "Alevilerin çıkarları"nı hiç gözetmeden salt "CHP'nin solunda" diye oy vermiş kayda değer bir seçmen topluluğunun varlığı, herhalde sözkonusu değildir. Böylece, TBP oylarının Alevi oyları olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Mamâfih TBP, her üç seçimde de, ülke genelinde aday çıkarmayı başaramamıştır. Aday belirlediği illerde dahi, Alevi oylarının ancak bir kısmını alabilmiştir. Tunceli ilindeki oy oranlarının düşüklüğü buna örnek gösterilebilir. TBP'nin oy oranlarının ilden ile bariz farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Sözkonusu illerdeki Alevi oranının tahminlerle sınırlı oluşu, yorum yapmayı güçleştirmektedir. TBP'nin 1973 seçimlerinde Hatay, Kars, Tunceli, Elazığ, Bingöl ve Muş'ta elde ettiği sonuçların Çorum, Amasya, Tokat, Sivas ve Malatya'dakine göre geri oluşu, TBP'nin anadili Türkçe olmayan Alevilere, Arap Alevilere (Nusayrilere) ve Azeri Türklerine pek hitap edemediğini göstermektedir.

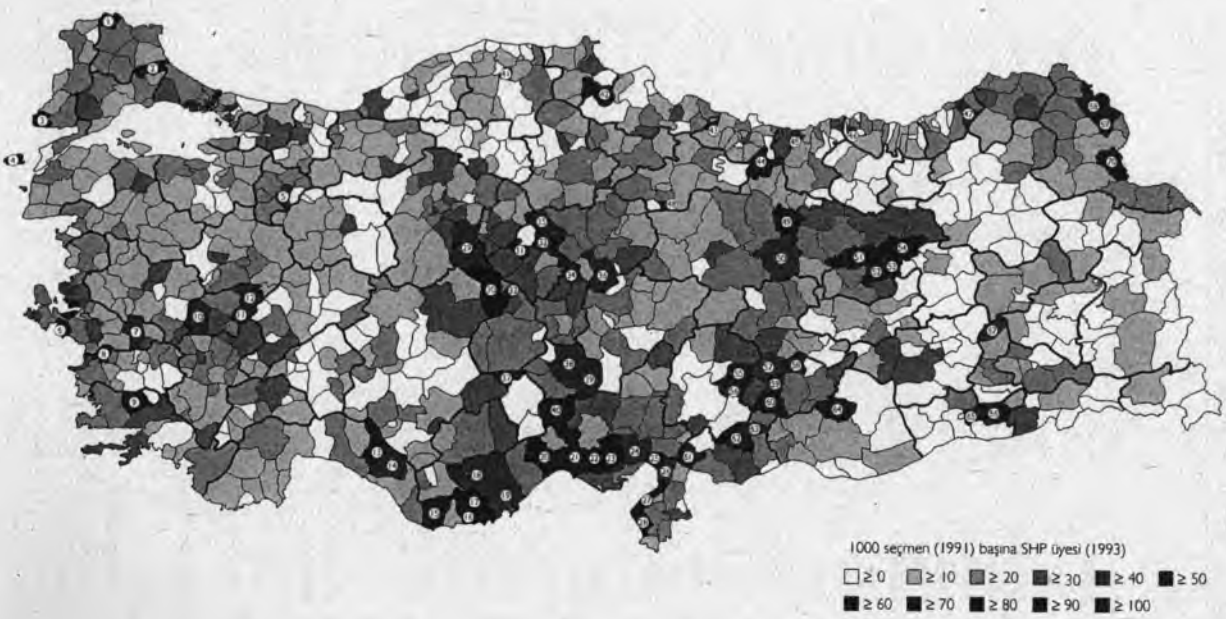
TBP'nin seçim sonuçları, Nestmann tarafından dikkate alman Doğu Anadolu dışındaki önemli Alevî yerleşim birimlerinin hangileri olduğuna dair tezleri desteklemektedir: Sivas (özellikle doğusundaki ilçeler), Çorum, Amasya, Tokat ve İçel'in doğusu.

7.3. Aleviler ve SHPnin Üye ve Seçmen Kaleleri

Parti üyeliği, partiye uzun süreli bir bağlılığın ifadesi olarak, seçimlerde alınan oy oranından daha fazla önem taşımaktadır. Kısa vadeli ve seçim bölgeleri ile sınırlı etkileme çabalarının, örneğin parti merkezince bölgeye yabancı adayların belirlenmesi uygulamalarının, buradaki parti örgütünün üye sayısına çok sınırlı ölçüde yansıdığı tahmin edilebilir.

Harita 11, SHP ilçe örgütlerinin 1993 ilkbaharındaki örgütlenme düzeyini göstermektedir. Bu düzey 1991 parlamento seçimlerindeki seçmen sayısı ve Nisan 1993'teki SHP üye kayıtları gözönünde bu-

Harita 11: SHP ilçe teşkilatlarının örgütlenme düzeyi (Nisan 1993)

Tablo 11: SHP'nin en yoğun örgütlendiği ilçeler (1993)

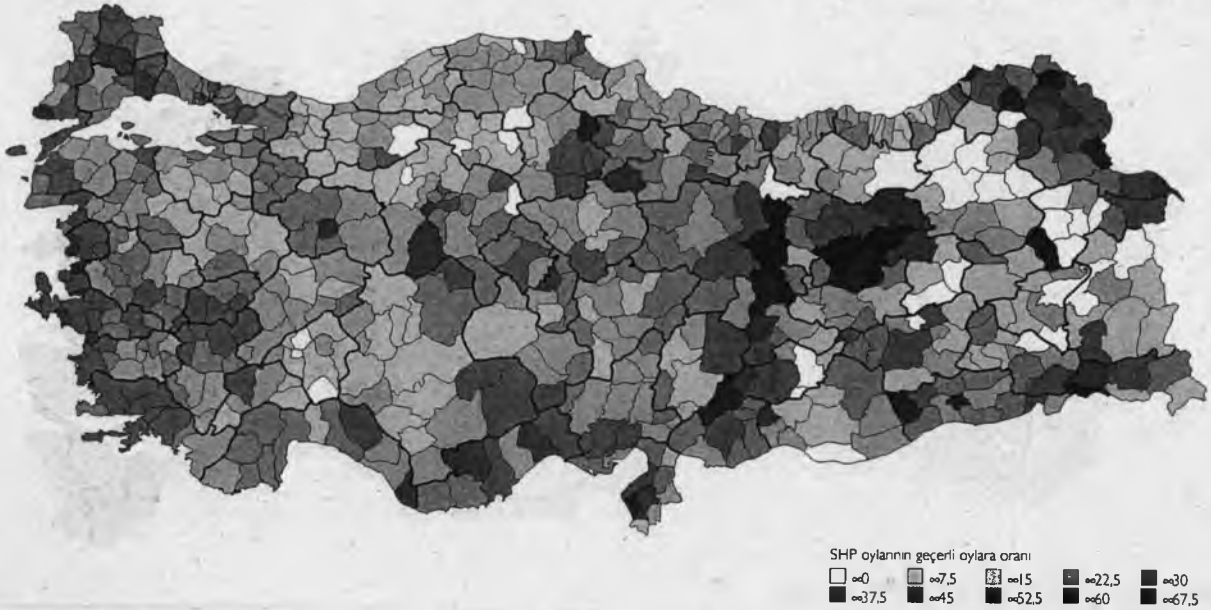
	İlçe	İl	1.000 seçmen başına üye		İlçe	İl	1000 seçmen başına üye
1	Kofçaz	Kırklareli	41,5	37	Emirgazi	Konya	51,8
2	Saray	Tekirdağ	41,5	38	Merkez	Niğde	42,5
3	Enez	Edirne	41,5	39	Çamardı	Niğde	47,9
4	Gökçeada	Ç.Kale	49,2	40	Ulukışla	Niğde	55
5	Söğüt	Bilecik	40,9	41	Seydiler	Kastamonu	48,4
6	Seferhisar	İzmir	58	42	Durağan[320]	Sinop	85,5
7	Ödemiş	İzmir	42,3	43	Çaybaşı	Ordu	100,5
8	Germencik	Aydın	44,1	44	Mesudiye	Ordu	51,4
9	Yatağan	Muğla	62,4	45	Merkez	Giresun	42,7
10	Eşme	Uşak	41,6	46	Tonya	Trabzon	46,3
11	Sivaslı	Uşak	41,5	47	Ardeşen	Rize	47,4
12	Banaz	Uşak	49,6	48	Yeşilyurt	Tokat	46,5
13	Akseki	Antalya	50,1	49	İmranlı	Sivas	81
14	Gündoğmuş	Antalya	41,2	50	Divriği	Sivas	42,9
15	Anamur	İçel	55,2	51	Ovacık	Tunceli	50,9
16	Aydıncık	İçel	51,4	52	Merkez	Tunceli	59,1
17	Gülnar	İçel	62,2	53	Nazımiye	Tunceli	106,4
18	Mut	İçel	41	54	Pülümür	Tunceli	67,4
19	Silifke	İçel	44,2	55	Göksun	K.-Maraş	57,9
20	Merkez (Mersin)	İçel	80	56	Nurhak	K.-Maraş	100,5
21	Tarsus	İçel	55,7	57	Çağlıyancerit	K.-Maraş	40,7
22	Seyhan	Adana	95,8	58	Doğanşehir	Malatya	49,3
23	Yüreğir	Adana	84,9	59	Besni	Adıyaman	57
24	Ceyhan	Adana	41,5	60	Çelikhan	Adıyaman	55,4
25	Erzin	Hatay	63,9	61	Tut	Adıyaman	46,1
26	Dörtyol	Hatay	47,7	62	İslahiye	Gaziantep	56,9
27	İskenderun	Hatay	73,8	63	Şehitkamil	Gaziantep	50,1
28	Samandağı	Hatay	68	64	Yavuzeli	Gaziantep	41,2
29	Bala	Ankara	45	65	Hilvan	Şanlıurfa	53
30	Ş.Koçhisar	Ankara	70,1	66	Ömerli	Mardin	96,7
31	Akpınar	Kırşehir	61,5	67	Midyat	Mardin	58,4
32	Çiçekdağı	Kırşehir	48,1	68	Sason	Batman	44,3
33	Sarıyahşi	Aksaray	51,3	69	Hanak	Ardahan	52,9
34	Kozaklı	Nevşehir	41,7	70	Çıldır	Ardahan	56,8
35	Yerköy	Yozgat	41,6	71	Arpaçay	Kars	60,5
36	Boğazlıyan	Yozgat	44,9	72	Digor	Kars	78,5

Haritada belirlenmemiş:

Kağıthane	İstanbul	41,1	Eminönü	İstanbul	63
Büyükçekmece	İstanbul	43	Sarıyer	İstanbul	68,6
Ümraniye	İstanbul	43,1			
Bayrampaşa	İstanbul	46,5	Narlıbahçe	İzmir	46,8
Avcılar	İstanbul	49,9	Balçova	İzmir	49,6
Zeytinburnu	İstanbul	53,5	Çiğli	İzmir	53,8

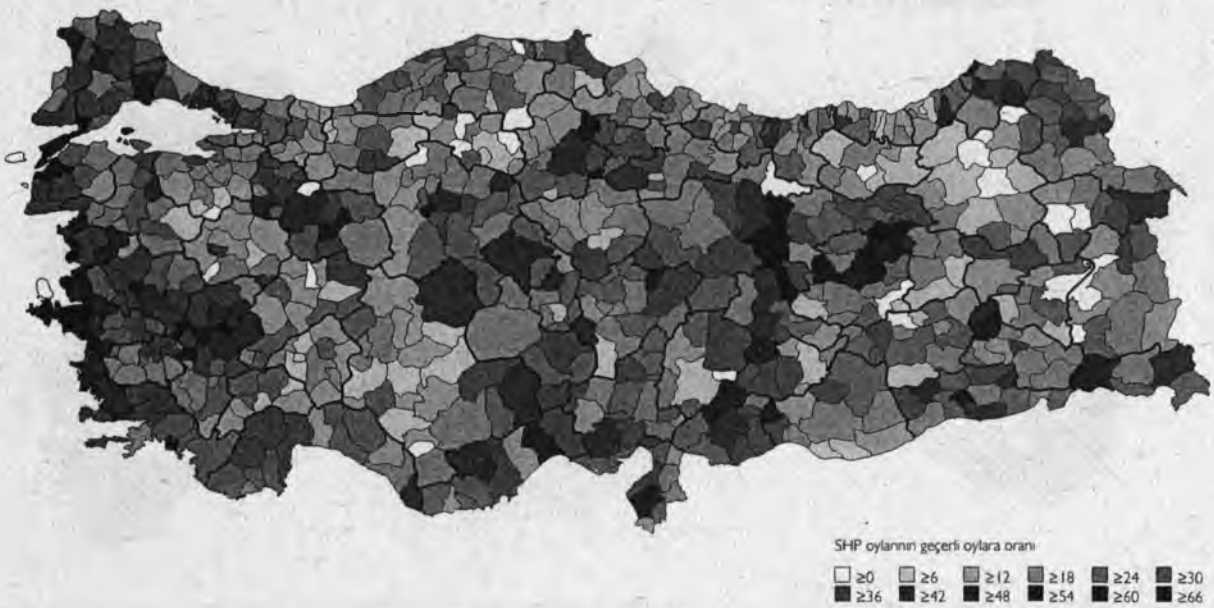
Harita 12: 29 Kasım 1987 genel seçim sonuçları- ilçe bazında SHP seçmenleri

SHP, ülke genelinde geçerli oyların %24.8'ini almıştır.

Harita 13: 23 Haziran 1989 yerel seçimleri - ilçe bazında SHP seçmenleri

SHP, ülke geneline geçerli oyların %28.7'sini almıştır.

Harita 14: 20 Ekim 1991 genel seçimler- ilçe bazında SHP seçmenleri

SHP, ülke genelinde geçerli oyların %20.8'ini almıştır.

lundurularak belirlenmiştir. 12'den 14'e kadar olan haritalar SHP'nin 1987-1994 arasındaki genel ve yerel seçim sonuçlarını vermektedir. Harita 11, SHP ilçe örgütlerinin 1993 ilkbaharındaki örgütlenme düzeyini göstermektedir. Bu düzey 1991 parlamento seçimlerindeki seçmen sayısı ve Nisan 1993'teki SHP üye kayıtları gözönünde bulundurularak belirlenmiştir.

Nisan 1993'te SHP, her 1000 seçmenden 24, 17'sini üye olarak kaydetmeyi başarabilmişti.[321]

Nestmann tarafından Alevi azınlığın Doğu'daki yerleşim merkezleri olarak belirlenen dört ana bölgede, SHP ilçe teşkilatlarının ortalamanın üstünde bir örgütlenme düzeyi yakaladıkları görülmektedir. Kars'in (1993'te Ardahan ve Iğdır il olarak Kars'tan ayrılmışlardır), doğu ilçeleri (Tablo 11, 69-72 no'lu ilçeler) batı ilçelerinden daha yüksek bir örgütlülük oranı arzetmektedirler; yine Tunceli merkezli dağlık bölge (51-54 no'lu ilçeler) ve Maraş çevresindeki engebeli düzlük (55-57 no'lu ilçeler) ile Hatay'ın batısı (26-28 no'lu ilçeler) ortalamanın üstünde örgütlenmiş bölgeler arasına girmektedir.

Tablo 12: Erzincan SHP teşkilatı ve Aleviler

İlçeler	Alevilerin nüfus içerisindeki oranı %	Her 1000 seçmen başına SHP üyesi %
Çayırlı (+ Olukbeli)	65,4	34,3
Merkez (+ Üzümlü)	53,8	34,2
Refahiye	31,5	32,6
Tercan	67	31,9
Iliç	27	27,3
Kemah	32,4	24,1
Kemaliye	15,6	18,1

SHP ilçe teşkilatlarındaki örgütlenme düzeyi ve Alevilerin il nüfusu içindeki oranı arasında bir ilişki bulunduğunu Erzincan ilindeki üye sayıları da doğrulamaktadır. Tahminlere göre 1988'de bu ildeki Aleviler tüm nüfusun %40'ını oluşturmaktaydı.[322] Boynukalın, 1965'te bu oranı %44 olarak saptıyordu. Köy Envanteri Etüdlerinden hareketle ilçelerin nüfus bileşimi hakkında tespitlerde bulunabilmekteydi.[323]

SHP'nin ilçe örgütleri içerisindeki üye sayılarının karşılaştırılmasında Kemaliye'nin gerek Alevilerin oranı gerekse üyelik oranının düşüklüğü açısından diğer ilçelerden ayrıldığı gözlenmektedir.

SHP üyeleri arasında Alevilerin özel konumunun bir başka göstergesi, Nestmann tarafından Köy Envanterlerine dayanarak incelenen dinsel farklılaşma coğrafyasının dışında kalan Sivas'a ait verilerdir. Sivas'ın doğusunda bulunan İmranlı ve Divriği ilçeleri (49-50 no'lu

ilçeler) burada daha yüksek örgütlenme düzeyleriyle öne çıkmaktadır. Andrews her iki ilçede de Alevi Türklerin "etnik olarak öne çıktığı" yerleşim bölgeleri tespit etmektedir.[324] Bu ilçeler TBP'nin en önemli kaleleriydi. Divriği başka yazarlarca da Alevi yerleşim merkezi olarak sunulmaktadır.[325]

Tempo dergisinin tahminlerine göre nüfusunun %60'ı Alevi olan Adıyaman ili de, 59 ve 61 no'lu ilçe teşkilatları ile SHP'nin üye kalesi olarak öne çıkmaktadır. Bu ilçeler Nestmann tarafından da Alevi yerleşim birimi olarak kaydedilmektedir.

Erzurum'un güneyi ve Bingöl'ün kuzeyindeki ilçelerde SHP'nin üye sayıları, burasının Nestmann ve diğerleri tarafından Alevi azınlığının yerleşim merkezi olarak değerlendirilmesine karşın, oldukça düşüktür. SHP'nin 14 ilâ 17. haritalarda tasvir edilen, 1987-1994 yılları arasındaki seçim sonuçları, Hınıs ve Şenkaya ilçelerinin SHP'nin üye kaleleri olarak fazla göze çarpmamasına rağmen, buralarda Partiye ilin diğer ilçelerine göre (1973'te TBP'de olduğu gibi), daha fazla oranda oy çıktığını ortaya koymaktadır. Benzer bir durum- farklı nispetlerle de olsa- Muş'ta özellikle de il merkezinin kuzeyindeki Varto ilçesi için sözkonusuydu.

Belirtilen kaynaklarda Alevi yerleşim birimleri olarak geçen Çorum, Amasya, Tokat, Elazığ ve Malatya illeri de ortalamanın üstünde bir örgütlenme düzeyi göstermekteydi. Ancak Alevi azınlığının yerleşim birimlerinin belirlenmesine yönelik ayrıntılı verilerin bulunmayışı, burada bir bağıntının sınanmasını engellemektedir.

Tempo'ya göre Antalya, İçel ve Adana gibi Akdeniz illerindeki Alevi nüfusunun oranı %25 ilâ %35 dolaylarındaydı. Kehl-Bodrogi, bu bölgeyi özellikle Alevi yerleşim birimi olarak görmemekte, Blumke ise sadece Adana'nın batısında bulunan bazı Alevi Kürt kolonilerinden bahsetmektedir. Diğer taraftan Akdeniz sahilleri SHP üye kalelerinin ardarda dizildiği bir görüntü sunar (13-24 no'lu ilçeler). TBP'nin 1969 seçim sonuçlarını bu ilçelerdeki Alevi nüfusla açıklamak mümkündür. 1980-1985 ve 1990-1995 yılları arasındaki göç dalgası, Akdeniz sahillerinin bu üç ilini, Alevi yerleşim birimleri ve SHP üye kaleleri olarak adı geçen Orta ve Doğu Anadolu illerinin aksine, yükselen bir ekonomik gelişme bölgesi olarak temayüz ettirmektedir.[326] SHP'nin bu sahil bölgesinde birçok üye kalesine sahip olması da, bu illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğiyle ilişkilendirilebilir.

Alevilerin SHP'ye belirgin bir şekilde bağlandıkları iller, Nestmann'ın saptadığı, Doğu Anadolu'daki dört yerleşim birimiydi. Ben-

zer belirtiler, tek tek bazı Orta Anadolu illerinde de göze çarpmaktaydı. Kehl-Bodrogi tarafından Alevi yerleşim birimleri olarak tanımlanan Kızılırmak boylarındaki ilçeler belirgin olarak diğerlerinden farklılık göstermekteydi. Bunlar; Balâ, Şereflikoçhisar ve Sarıyahşi'dir (29, 30, 33 no'lu ilçeler). SHP üye kaleleri olan Çiçekdağı, Kozaklı, Yerköy ve Boğazlıyan ilçeleri de (32, 34, 35, 36 no'lu ilçeler) muhtemelen Alevi yerleşim merkezleridir, ancak literatürde bunun için yeterince bulgu yoktur.

Batı Anadolu illerinde, Alevi yerleşim birimleri ve bunların tespitine yönelik çok az veri bulunduğundan, Alevilerin SHP'ye bağlılıkları açısından değerlendirilememektedir.

Özet olarak, SHP üye ve seçmen kalelerinin dağılımının yorumu için, en azından ülkenin doğusunda halk arasındaki etnik-dinsel farklılaşmanın elverişli bir kalıp sunduğunu saptayalım.

Bu bağlamda, 1980 askerî müdahalesi öncesindeki son genel seçimlerde CHP'nin seçim sonuçlarına bir göz atmakta fayda vardır: CHP, 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde ulaştığı %41,4'lük oranla, SHP'nin 1987 genel seçimlerindeki %24,8 ve 1991'de %20,8'lik oy oranlarından çok daha ilerideydi. Harita 15'te, CHP'nin 1977 genel seçimlerinde ilçeler bazında ulaştığı oy oranı ile 1987 genel seçim sonuçları arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Seçmen kalelerine bakıldığında, SHP seçmen tabanının esas itibarıyla CHP taraftar kitlesine tekabül ettiği görülmektedir. Partilerin kapatılması ve 1983'te yeniden kurulmaları sürecinde, sosyal demokrat etki alanlarının derin bir tahribata uğraması söz konusu değildir.

Etnik ve dinsel temeldeki siyasi kutuplaşmaların Alevi-Sünni kamplaşması 1977 genel seçimleri öncesindeki kampanyalarda önem kazanmıştır. Bir önceki ve bir sonraki seçimlerde, bu konu bu kadar yer işgal etmemiştir. Çelişkinin yoğunlaştığı bölgelerin belirlenmesine yönelik ipuçları, 1977 seçimleri ardından derleme olarak yayınlanan, *Cumhuriyet* gazetesinin seçim kampanyalarıyla ilgili haberlerinde bulunabilir.[327] Burada Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Tunceli, Erzincan, Malatya, Kahramanmaraş, Hatay ve İçel illerinde seçim sonuçlarına yönelik tahminlerde ve kampanyayla ilgili röportajlarda Alevi ve Sünniler arasındaki siyasi kutuplaşmanın taşıdığı özel öneme dikkat çekilmektedir. Gerçi burada, Alevi yerleşim birimleriyle ilgili, daha önceki verilerden daha ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır, ancak Alevi ve Sünni nüfusun birarada yaşadığı bölgelerde seçim sonucunu belirlemesi açısından CHP seçim listelerinde ön sıralara Ale-

Harita 15: 5 Haziran 1977 genel seçim sonuçlarına göre CHP'nin ilçelere göre oy dağılımı

vi ya da Sünni aday yerleştirmenin etkilerine ilişkin bazı ilgi çekici ifadelere rastlanmaktadır. Bazı seçim bölgelerinde CHP'nin aday tespitinin, seçim sonucunu etkileyecek en önemli etken olduğundan sözedilmektedir. Alevi adaylar atlandığında, Tokat örneğinde olduğu gibi Alevi oylarında ciddi bir kayıp tehdidi gündeme gelebilmekteydi; Alevi adayların konması halinde ise Parti, Çorum örneğinde olduğu gibi, en önemli siyasi karşıtı AP'nin "Aleviler CHP'yi işgal etti" ithamı ile hesaplaşmak durumunda kalıyordu.[328]

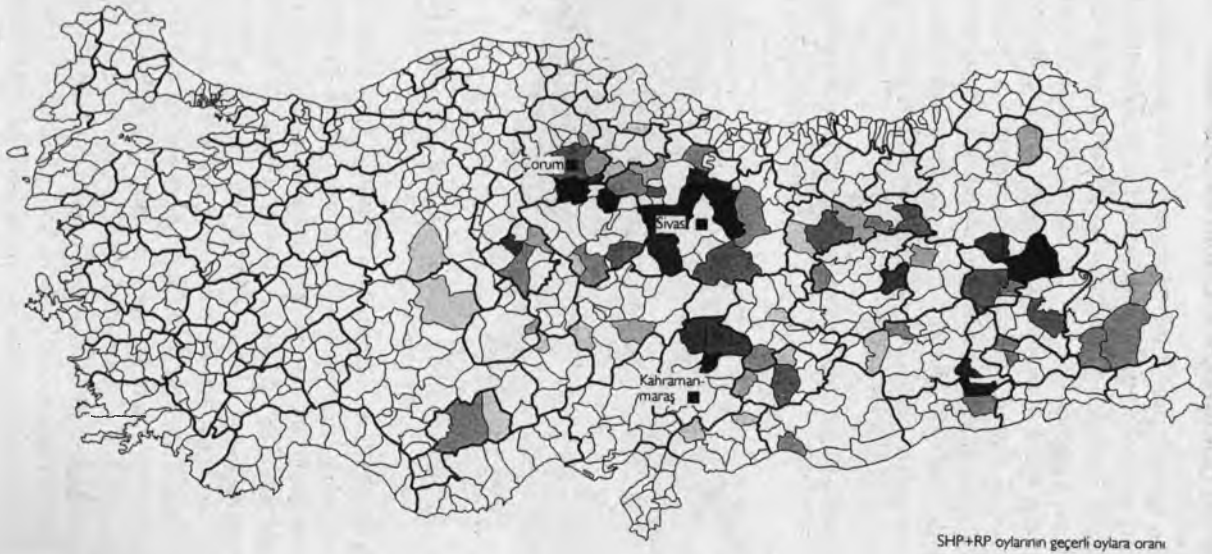
1987 genel seçim sonuçlarının yorumlanmasında Ayata benzer bir soruna değinmektedir: SHP Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum il örgütlerinde Alevilerin etkisinin artmasından dolayı Parti buralarda seçime Alevi adaylarla girmiştir. Sünni seçmenlerin bundan dolayı CHP'ye oy vermemeleri üzerine, partinin bir önceki seçimlere göre oy kaybına uğradığı ileri sürülmektedir.[329]

SHP'nin Alevi seçmenler için bir çekim merkezi oluşturduğu, önceden belirtilmişti. Dinî saiklerle hareket eden Sünniler için de 80'lerin sonundan itibaren Refah Partisi siyasi bir yurt oluşturmaktaydı. Bu partiler, üyeleri ve seçmenleri, inanç sorunları temelindeki, özellikle Alevi ve Sünniler arasındaki dinî, kültürel ve politik çatışmaların bu dönemde en güçlü biçimde temsil eden politik kamplar olarak görülebilir. Bu varsayımdan hareketle 1991 genel seçimlerinin analizinden,[330] Alevi ve Sünniler arasındaki kutuplaşmanın, 90'ların başlarında önemli bir etken olduğu bölgeler belirlenebilmektedir.

Harita 16'da, SHP ve RP'nin ülke ortalamasının üzerinde başarı elde ettikleri ilçeler ve bu iki partinin aldıkları oy toplamının geçerli oyların %50'den fazlasına ulaştığı seçim bölgeleri verilmektedir. 70'lerin sonunda Alevi azınlığa karşı saldırıların gerçekleştiği Çorum, Sivas[331] ve Kahramanmaraş'ın yanısıra Tokat, Yozgat, Erzincan, Adıyaman ve Muş da kutuplaşmanın yoğun olarak yaşandığı iller arasında bulunmaktadır. Adı geçen iller Alevi azınlığının yerleşim merkezlerine dahil sayıldığından, 90'lı yılların başında buralarda hâlâ Alevi-Sünni karşıtlığının önemli bir çatışma potansiyeli oluşturduğu ve seçmenlerin kazanılmasında dinî motiflerin önemli rol oynadığı kestirilebilir.

1993 yılının Temmuz ayında düzenlenen bir Alevi kültür etkinliği esnasında yeniden şiddet yüklü saldırılar gerçekleşecek, "dinî değerleri" savunmak adına fanatikleştirilmiş Sünnilerce 37 insan hayatından edilecektir.[332]

Harita 16: 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde SHP-RP kutuplaşması

7.4. SHP'nin Güneydoğu Anadolu'da Durumu

Güneydoğu Anadolu'daki Kürt nüfusunun, Türk partilerinin, özellikle de CHP'nin tarihsel gelişimindeki yeri 3.1'inci bölümde ele alınmıştı. Aşağıda, sonuçları 9. Bölümde belgelenen anket temelindeki özgül duruma değinilecektir. SHP, 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde HEP ile girdiği ittifak sonucunda, Güneydoğu Anadolu illerinde kendi ortalamasının üstünde oy almıştır. Anketin yapıldığı 1992 ilkbaharında HEP kökenli milletvekillerinin partiden kopuşu tüm hızıyla sürmekteydi. Eski CHP geleneğinden bir partinin, kendisini Kürt çıkarlarının temsilcisi olarak gören bir partiyle bu kısa süreli ortaklığı, tarihsel açıdan biricik bir vakadır.

Harita 17: 1990 yılı itibarıyla anadili Kürtçe olan nüfusun tahmini oranı

Burada anadili Kürtçe olanları Kürt sayıyoruz. Mutlu, çıkarsama yoluyla Türkiye'de Kürtçe konuşanların oranını yaklaşık 7 milyon olarak tahmin etmektedir. Bu oran 1990'da tüm nüfusun %12.6'sına tekabül etmekteydi. Bunun da yaklaşık üçte birinin -1995'de en fazla %40'ının- ülkenin batı bölgelerinde ikamet ettiği tahmin ediliyordu.[333]

80'lerin sonundan itibaren Kürtlerin parti bağları açısından, Güneydoğu Anadolu'da Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdeki seçim sonuçları ve üye sayıları oldukça açık veriler sunmaktadır: SHP, burada neredeyse hiç taban bulamamıştır. Kürtler, etnik bir azınlık olarak çıkarlarının SHP'de yeterince temsil edilmediğini düşünmektedirler. SHP, bu bölgede en iyi seçim sonuçlarını 1991 genel seçimlerinde, bir yıl önce bu partiden koparak kurulan HEP'in adaylarını

Harita 18: 1991 genel seçimleri: SHP'nin Güneydoğu'daki seçim sonuçları

SHP'nin 1991 genel seçimlerinde 1989 il meclisi seçim sonuçlarına kıyasla %7.5'tan daha fazla artış sağladığı ilçeler.

Tablo 13: SHP'nin 1991 genel seçimlerinde Güneydoğu'da sağladığı oy artışları (ilçe bazında)

	İlçe	İl	SHP'nin puan artışı		İlçe	İl	SHP'nin puan artışı
1	Hanak	Kars	22,3	30	Kurtalan	Siirt	36
2	Göle	Kars	15,9	31	Eruh [1]	Siirt	40,4
3	Digor	Kars	26,2	32	Pervari	Siirt	12,9
4	Iğdır	Kars	18,2	33	Güroymak	Bitlis	10,8
5	Aralık	Kars	23	34	Bitlis (Z)	Bitlis	7,6
6	Olur	Erzurum	7,7	35	Van (Z)	Van	9,3
7	Şenkaya	Erzurum	7,9	36	Özalp	Van	15,9
8	Hınıs	Erzurum	9,5	37	Tufanbeyli	Adana	8
9	Çayırlı [1]	Erzincan	11,2	38	Samandağı	Hatay	16,6
10	Tercan	Erzincan	9,8	39	Çağlıyancerit	K.-Maraş	16,7
11	Ovacık	Tunceli	49,7	40	Çelikhan	Adıyaman	9,3
12	Hozat	Tunceli	30,5	41	Suruç	Şanlıurfa	13,4
13	Nazmiye	Tunceli	18,6	42	Viranşehir	Şanlıurfa	10,3
14	Mazgırt	Tunceli	12	43	Ceylanpınar	Şanlıurfa	12,5
15	Varto	Muş	45,1	44	Derik	Mardin	17,9
16	Muş (Zentrum)	Muş	10,3	45	Kızıltepe	Mardin	34,7
17	Bulanık	Muş	15,7	46	Mazıdağı	Mardin	20,6
18	Malazgırt	Muş	39,6	47	Savur	Mardin	26
19	Hani	Diyarbakır	10,9	48	Ömerli [1]	Mardin	21,1
20	Lice	Diyarbakır	61,2	49	Midyat	Mardin	15,9
21	Kulp	Diyarbakır	57,1	50	Nusaybin	Mardin	43,1
22	Hazro	Diyarbakır	80,1	51	Dargeçit	Mardin	45,4
23	Silvan	Diyarbakır	46,7	52	Idil	Şırnak	56,6
24	Diyarbakır (Z)	Diyarbakır	12,9	53	Cizre	Şırnak	54,8
25	Bismil	Diyarbakır	59,8	54	Şırnak (Z)	Şırnak	20,6
26	Çınar	Diyarbakır	46,4	55	Silopi	Şırnak	36
27	Kozluk	Batman	20,5	56	Uludere	Şırnak	27,4
28	Batman (Z)	Batman	25,2	57	Hakkari (Z)	Hakkari	16
29	Beşiri [1]	Batman	42,5				

(1) 1991'de 1989 sınırlarından farklı olan ilçe sınırları

kendi listesinde göstererek elde etmiştir. Seçilen 29 adaydan 22'si seçimler öncesinde HEP'ten SHP listesine geçmişlerdir. 1991 genel seçimlerinde Diyarbakır, Siirt, Muş, Mardin, Şırnak, Van ve Adıyaman illerindeki 34 sandalyeden 29'unu SHP kazanmıştır. Ne bir önceki genel seçim (1987) sonuçları ne CHP'nin 1977'de ulaştığı oranlar ne de SHP ilçe örgütlenmelerinin bu bölgelerdeki örgütlülük düzeyi, CHP'nin devamı olan partinin bu başarıya kendi gücüne ve Kürt halk kesimlerinin önemli bir kısmıyla uzun süreli ilişkilerine dayanarak ulaşmış olabileceği izlenimini vermektedir. 1994 yerel ve 1995 genel seçimlerinde SHP ve yeni CHP de bu "emanet oyları" kaybetmekle önemli oy kaybına uğramışlardır.[334]

SHP'nin, HEP destekli adaylar göstererek 1989 yerel seçimlerine kıyasla sağladığı bu muazzam oy artışı harita 18'de görülebilmektedir. Burada, 1989 yerel seçimleriyle karşılaştırıldığında partinin 7.5 puandan fazla artış kaydettiği ilçeler verilmektedir.[335]

Böylece Kürtlere özgü bir programla çıkan bir partinin kazanma şansının bulunduğu bölgenin sınırları kaba hatları ile ilk kez çizilmiştir. HADEP'in 1995 genel seçimlerinde, Hakkari, Van, Ağrı ve Erzurum'un güneyine düşen ilçelerde aldığı seçim sonuçları, bu çatışma bölgesinde dört yıl sonra dahi seçmen tercihinde Kürt kimliğinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

SHP'nin kendi yaptığı veya görevlendirdiği piyasa ve kamuoyu araştırma kuruluşlarının yaptığı seçim analizleri, parti yönetimi için, etnik ve dinsel azınlıkların seçim davranışının çok önemli olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Sözkonusu analizler, "gizli" tutulmadığı halde yalnızca sınırlı sayıda parti yöneticisinin ulaşabildiği yazılı özeleştiri içeren bazı metinlerde yer almaktadır.

Oyların SHP ve DSP arasında paylaşılmaması durumunda sosyal demokratların elde edeceği başarı, 1987 yılında, yazarların seçim değerlendirmelerinin odak noktasını oluşturmaktaydı.[336] Halkın içindeki etnik ve dinsel farklılıklar ve bunların seçmen tercihine muhtemel etkileri ile ilgili olarak bu yazarlar şu tespitlerle yetinmekteydiler:

> "Kuşkusuz oy verirken, ekonomik durum en önemli faktörü oluşturur. Ancak oy sadece bu nedenle verilmez. Mezhepsel farklılıkların, etnik kökenlerin adayların kişiliğinin ve propaganda gücünün de oylara etkisi vardır. Bu etkileri eldeki siyasal verilerle ve hele bazı anketlere girmeden anlamak olanağı yoktur."[337]

Harita 19: 24 Aralık 1995 genel seçim sonuçları itibarı ile ilçe bazında HADEP seçmenleri

1991 seçim analizlerinde[338] azınlıklar konusuna daha fazla önem verilmiştir. Seçim sonuçlarının bölgesel farklılaşmasına bakarak değerlendirildiği bir parti içi metin, SHP'nin görevlendirdiği bir araştırma kuruluşunun yaptığı iki seçim analizini de içermektedir. SHP Genel Sekreterliği analizinde "HEP faktörü" ile ilgili her türlü değerlendirmeden kaçınırken, araştırma kuruluşları, eski HEP adaylarının SHP listesinden seçime girmelerinin ülkenin diğer bölgelerindeki 'kemik' SHP seçmenlerini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Parti, köklü seçmenlerine bu ittifakın gerekçelerini seçim kampanyası süresince izah etmeyi başaramamıştır.[339]

1994 yerel seçimlerinden sonra sosyal demokratların girişimi ile, sosyal demokrat partilerin seçmen davranışları ve toplumsal tabanlarını inceleyen bir araştırma yapıldı. İlk kez bu yayında, etnik ve dinsel azınlıkların seçimlerdeki tutumları derinlemesine irdelenmiştir.[340]

SHP'nin Aleviler ve Kürtler gibi dinsel ve etnik azınlıklara seçmen ve üye grupları olarak yaklaşımı şöyle özetlenebilir: SHP belli bölgelerde ve belirli koşulların biraraya geldiği durumlarda etnik azınlıklar üzerinde bir çekim merkezi oluşturmaktaydı. Parti bunun bilincindeydi ve adaylar da bundan yerel düzeyde istifade ediyorlardı. Bu ittifakların kamuoyunda fazla belirgin biçimde vurgulanması ise, çoğunluğun tepkisel olarak partiye sırtını dönmesi tehlikesini beraberinde getirecekti. SHP'nin azınlıklar konusundaki dikkat çekici çekingenliği, bu ikilemle açıklanabilir.

8. SHP'de Hemşehrilik Yapılanmaları

Bu bölümde, göçün damgasını vurduğu milyonluk kentte, hemşehrilik bağlarının partiye üyelik konusunda belirleyici bir rol oynadığını varsayabileceğimiz yerel alanlar ele alınacaktır. Seçilmiş üye kayıtları çözümlemelerine dayanılarak, bir SHP ilçe örgütlenmesi örneğinde partinin üye yapılarına, tepeden tabana (mahalle) kadar bakılmaktadır. Fakat bundan önce, göç alan bir metropolün sosyal tabakalaşması açısından hemşehriliğin önemi üzerinde kısaca durulacaktır.

Hemşehrilik bağları, yeni yurtlarını başlangıçta gurbet olarak gören aynı kökenden göçmenler arasındaki ilişkilerin çerçevesini belirlemektedir. Aynı kökenden olmanın verdiği bilinç, o ortak kökeni paylaşmayan "yabancılar"dan ayrışan bir kimlik oluşumuna yol açar. Bu kimliğin oluşması da "yabancılarla" temasa bağlıdır.

Kökenle ilişki ancak göçmenlerin toplumsal ilişkileri içinde "gurbette" bir anlam kazanmakta ve toplumsal katmanları biçimlendirebilmektedir. Göç etmeden önce, insanların geldikleri illerde aynı kökenden gelme bilinciyle güçlü bir ortak aidiyet duygusu taşımaları zorunlu değildir. Türkiye'nin birçok ilinde birbirine çok yakın yerlerde, ortak din, kültür veya dil özellikleriyle birbirlerinden kollektif olarak ayrışan veya çoğunluğu oluşturan grubun bireylerince "öteki" olarak görülen halk kesimlerine rastlanır. Birçok yerde bu grupların yerleşim birimleri içiçe geçmiş durumdadır. Etnik, dil veya dinsel motiflerle tanımlanan gruplardan birine ait olmak, kendi memleketlerinde yaşayan insanların sosyal ilişkilerinde hemşehrilik bağından çok daha önemli bir yer tutuyor olmalıdır.

Göçmenlerin hemşehrilik bağlarına dayanarak geliştirdikleri aidi-

yet bilinci, gurbete uyumu kolaylaştıran, gelenekleri ve memleketi ile olan bağları ayakta tutan, kendine özgü toplumsal ve kültürel özörgütlenme biçimleri yaratmıştır. Türkiye'nin metropollerinde beraber yaşanan mahalleler, kültür ve dayanışma dernekleri, kahvehaneler, spor kulüpleri, dinî dernekler ve siyasi partiler, göçmenlerin hemşehrilik temelinde örgütledikleri sosyal ağların önemli kurumsal çerçeveleridir. Öncelikle ekonomik temele dayalı kuruluşlarda, kooperatiflerde, inşaat kooperatiflerinde ve sanayi dallarında da bu özörgütlenme biçimlerine rastlanmaktadır. Hemşehrilik ağları, örgütlenme biçimine göre üyeler için bireysel ya da ortak çıkarların hayata geçirilmesine yardımcı olarak farklı işlevleri yerine getirirler.

Zincirleme göçe bağlı olarak oluşan ve mekânsal olarak ayrışabilen göçmen mahalleleri [kolonileri], hemşehrilik ağlarının oluşması için uygun ortam sunarlar. Zincirleme göçten kastedilen, göç eden insanların iş ve konut edinme ya da yeni yaşam koşullarına uyumu kolaylaştırmada yardım beklentilerinden dolayı buraya daha önceden göç etmiş olan akraba, eski mahalle komşusu veya tanıdıklarının semtine taşınmalarıyla akan bir göç sürecidir. Akraba veya tanıdık ilişkilerin korumasını arkasına almadan göç etmek zorunda kalan insanlar için de bu göçmen kolonileri, insanların dayanışma sorumluluğuna hitap edilebilecek yerlerdir.

Zincirleme göç olgusunun ve metropollerde etnik ya da hemşehrilik kolonilerinin oluşumunun Türkiye'de uzunca bir geçmişi bulunmaktadır: İstanbul'un bazı semtlerinde mezhebe, dile veya hemşehriliğe dayalı yoğunlaşmalar, göçün gerekçeleri, hızı ve yönü 1950 sonrasından farklı olmakla birlikte, bu kentin dokusunu Cumhuriyet öncesinde de etkilemiştir.[341] Ayrıca zincirleme göç Türkiye'ye özgü değildir, uluslararası emek göçü bağlamında birçok yerde gözlemlenebilir.[342]

Gecekondu bölgelerinde, aynı yörelerden göç ederek belli mahallelerde yoğunlaşmış sakinlere rastlanır.[343] Sözkonusu mahalleler kentlerin kenarlarında, hazine veya vakıf arazileri üzerine bir gecede inşa edilen binalardan oluşmaktadır. İstanbul'un kenarında bulunan görece yeni mahalleler, kuruluş aşamasında sundukları geniş yapılaşma olanaklarından dolayı, göçmen kolonilerinin oluşumu için elverişli koşulları barındırmaktaydı. Eski yerleşim birimleri ise göçmenlerle yerleşik nüfusun içiçe geçtiği yoğun bir sıkışıklığa sahne olmaktaydı. Mahalleleri sosyo-ekonomik statüye göre sınıflamak, kooperatifler veya inşaat firmaları tarafından *yap-sat* modeline göre inşa edilen

çokkatlı lüks dairelerle gecekondular arasındaki mesafe çoğu kez bir taş atımı uzakta olduğundan, birçok açıdan zordur. Bu gibi siteler bazen yalnızca birkaç blok apartman veya sokakla sınırlıdır.

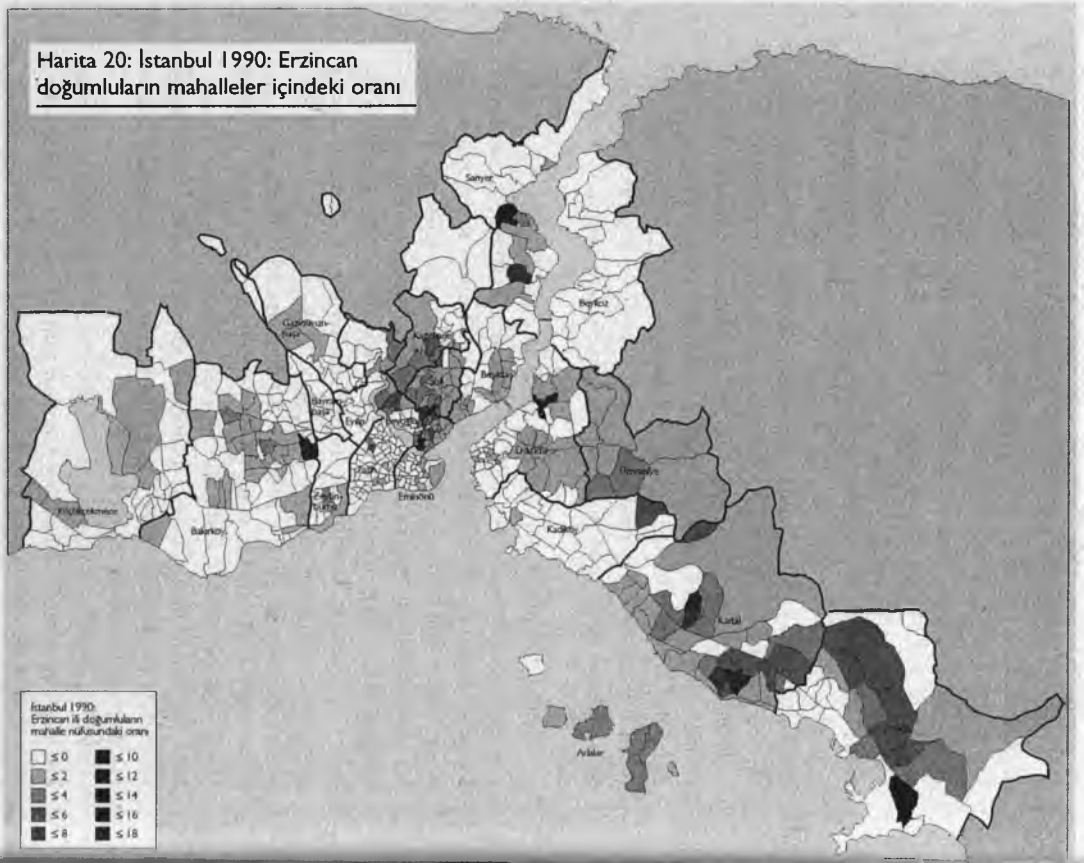
Göçmen kolonilerini ortaya çıkarma amacıyla İstanbul'un tümünü kapsayan bir araştırma, 1987 yılında İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğrencileri tarafından 553 muhtara anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir.[344] Bu anketi yanıtlayan muhtarların %15'i, yetkili oldukları mahallede bulunan nüfusun ülkenin her tarafından gelen insanlardan müteşekkil olduğunu, geriye kalan %85'i ise mahallelerinde aynı yörelerden -muhtarlar ağırlıkla iki veya üç ili anmışlardır- göç eden insanların yoğunlaştığı seçeneğini onaylamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre bu türden hemşehri adakları, asla salt gecekondu bölgeleri ile sınırlı olmayıp, İstanbul'un tümüne yayılmıştır.

Hemşehri ilişkilerine dayalı toplumsal ağların bulunduğu tahmin edilebilen göçmen kolonileri, nüfus sayımının ortaya koyduğu doğum yeri verilerinden hareketle belirlenebilir. DİE bu bilgileri yalnızca il düzeyinde yayımlamıştır. Oysa ikamet ve doğum yeri bilgileri, mahalle düzeyinde bir değerlendirmeyi dahi mümkün kılmaktadır.[345]

Göçmen kolonileri için daha ayrıntılı bilgiler, Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan 564 mahalle muhtarlığını kapsayan bölgede ikamet edenlerle ilgili, DİE'nin 1990 nüfus sayımından elde ettiği -elektronik ortamda saklanan- verilerden çıkartılabilir. Bu veriler uzun süreli bir göç takibine ve hemşehri kolonilerinin belirlenmesine imkân vermektedir. Harita 23, örnek olarak Erzincan doğumluları ve bunların İstanbul'un hangi semtlerinde yoğunlaştıklarını göstermektedir. Erzincan 80'li yıllarda, yüksek oranda göç veren illere dahildi. Net göç oranı 1980-1985 yılları arasında binde 44 iken, bunu takip eden ilk beş yılda binde 94'e çıkmıştır.[346] 1985 ve 1990 yılları arasında 49.820 kişi Erzincan'ı terketmiştir. Kentten göç edenlerin yarıdan fazlası (26.269) İstanbul'u tercih etmiştir. 1985 nüfus sayımında İstanbul'da, 1980 yılı nüfus sayımında ikametgâhı Erzincan'da olanların sayısı 13.014'tü.[347]

1990'da İstanbul il sınırları içerisinde 150. 936 Erzincan doğumlu kişi yaşamaktaydı.[348] Bu rakam İstanbul nüfusunun %2.07'sine tekabül etmekteydi. Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yaşayan Erzincanlı sayısı 141.865'ti. Bu rakam, bu sınırlar içerisinde yaşayan nüfusun %2.14'üne karşılık gelmekteydi. Harita 20, Erzincan doğumluların mahalleler içerisindeki yüzde oranlarını göstermektedir.[349]

Harita 20: İstanbul 1990: Erzincan doğumluların mahalleler içindeki oranı

Tablo 14: Erzincan doğumluların İstanbul'da yoğunlaştıkları mahalleler (1990)

Mahalle	İlçe	Nüfus	Erzincan doğumlular	%
Karlıktepe	KARTAL	18054	2044	11,32
Esenyalı	PENDİK	26115	1851	7,09
Kurfallı	KARTAL	27405	1823	6,65
Çağlayan	KAĞITHANE	23435	1711	7,30
Talatpaşa	KAĞITHANE	25654	1527	5,95
Petrol İş	KARTAL	17721	1518	8,57
Esentepe	KARTAL	18617	1473	7,91
Gülensu	KARTAL	11068	1468	13,26
Yayla	PENDİK	9013	1305	14,48
Gülsuyu	KARTAL	13373	1240	9,27
Eskişehir	ŞİŞLİ	11155	1175	10,53
M. Kemal	ÜMRANİYE	19267	1124	5,83
Gürsel	KAĞITHANE	19982	1002	5,01
Şeyhli	PENDİK	15647	958	6,12
Güzeltepe	EYÜP	18981	951	5,01
Rahmanlar	KARTAL	16564	930	5,61
Hacıahmet	BEYOĞLU	11131	921	8,27
Kavakpınar	PENDİK	17150	914	5,33
Havuzbaşı	ÜSKÜDAR	6180	900	14,56
Cumhuriyet	SARIYER	7156	865	12,09
Fetihtepe	BEYOĞLU	10988	789	7,18
Yayalar	PENDİK	10571	779	7,37
H. E. Adıvar	ŞİŞLİ	11395	682	5,99
Aydıntepe	PENDİK	10230	674	6,59
Topselvi	KARTAL	9471	667	7,04
Yenişehir	BEYOĞLU	6349	661	10,41
Feriköy	ŞİŞLİ	11893	649	5,46
Paşa	ŞİŞLİ	12320	632	5,13
Keçeci Karabaş	FATİH	9521	575	6,04
Yukarımahalle	KARTAL	7392	518	7,01
M. Ş. Paşa	ŞİŞLİ	8706	493	5,66
Sütlüce	BEYOĞLU	6435	479	7,44
İ. Çiftliği	ŞİŞLİ	5846	456	7,80
Çarşı	KARTAL	7471	429	5,74
Firuzağa	BEYOĞLU	6402	410	6,40
İçmeler	PENDİK	7087	409	5,77
Kalyoncukulluk	BEYOĞLU	5084	359	7,06
Bülbül	BEYOĞLU	5990	359	5,99
Çiftehavuzlar	BAKIRKÖY	1804	326	18,07
İnönü	ŞİŞLİ	5033	319	6,34
Hatticesultan	FATİH	5203	308	5,92
Çukur	BEYOĞLU	4761	265	5,57
Poligon	SARIYER	2942	249	8,46
Şahkulu	BEYOĞLU	2339	240	10,26
Kocatepe	BEYOĞLU	3094	235	7,60
Kuloğlu	BEYOĞLU	3212	232	7,22
Maden	ADALAR	3760	203	5,40
Bostan	BEYOĞLU	3828	192	5,02
Atatürk	KADIKÖY	2838	190	6,69
Nizam	ADALAR	3314	187	5,64
Kamerhatun	BEYOĞLU	2256	171	7,58
Müeyetzade	BEYOĞLU	1378	132	9,58
Evliya Çelebi	BEYOĞLU	754	117	15,52
Bereketzade	BEYOĞLU	1064	114	10,71
Ferhatpaşa	KARTAL	1149	73	6,35
Emekyemez	BEYOĞLU	252	25	9,92

Türkiye'de hemşehrilik temelinde örgütlenen ağların yapıları, etkileri, işlevleri, oluşma koşulları, etnik bileşimleri örgütsel çerçeve farklılıkları dikkate alınarak henüz etraflıca incelenmemiştir. Aynı bölge veya illerden göç eden insanlar arasında hemşehrilik ilişkilerinin, partilerde veya diğer örgütlerde değişik cemaatlere, değişik etnik kimliğe ve sülalelere mensup olan kişileri birbirine gerçekten ne kadar bağladığı henüz araştırılmamıştır. Hemşehrilik ilişkilerini konu edinen araştırmalar, bu tarz toplumsal ağların akrabalık ilişkileri veya etnik temele dayalı ağlardan pratikte pek ayırt edilemediğini göstermektedir.

Erder, hemşehrilik ilişkilerinin gerçi öncelikle yeni yerleşim birimlerinde bir anlam kazandığına dikkat çekmekle birlikte, bunun, bu insanların daha önceden ilişkilerinin olmadığı anlamına gelmediğini söyler. 1991 sonbaharında Ümraniye ilçesinin üç mahallesine bağlı 152 hanede gerçekleştirilen bir araştırmada, kendilerine soru yöneltilenlerin %70'i komşuluk ilişkisi içinde bulunduğu kişilerin hemşehrileri olduğunu belirtmiştir. Bunların %44'ü bu türden hemşehrileriyle ilişkilerinin düzenli olduğunu, %56'sı ise arada sırada görüştüğünü açıklamaktadır. Cevap verenlerin %56'sı, görüştüğü hemşehrilerinin memleketten tanıdığı insanlar olduğunu belirtirken, yeni mahallesinde tanıştığı hemşehrileriyle de görüştüklerini belirtenlerin oram %44'tü. Hemşehri ilişkileri merkezdeki eski yerleşim birimlerinden kenardaki yeni yerleşim birimlerine doğru gidildikçe yoğunlaşmaktaydı.[350]

Ankara'nın gecekondu bölgelerinde Erzurumlu 50 haneyi kapsayan bir başka çalışmada Güneş Ayata, deneklerin hemşehri kavramına koşullara göre farklı yaklaştıklarını ve farklı insan gruplarını kastettiklerini ortaya koymaktadır.[351] Göçmenler bu kavramı bazen köylüleri, bazen aynı bölgenin insanları (örneğin "biz Doğu Anadolular"), bazen de geldikleri il, il merkezi ya da ilçeleriyle ilgili olarak kullanabilmektedirler. Bazen de uzak ya da yakın akrabalar kastedilmektedir. Bazıları için bu kavram aynı anadili ya da şiveyi konuşanları kapsamaktadır. En nihayet hemşehri kavramı dinî bir topluluğun üyelerini veya bir tarikatın bağlılarını ya da yalnızca kendileri gibi dindar insanları ifade etmekte kullanılabilir. "Biz"in içine köken, dil ve din öğelerinin bir yığın kombinasyonu çekilebilir.

Aşağıda SHP Kartal ilçe örgütündeki hemşehrilik ilişkileri ele alınacaktır. Burada, aynı yöre insanlarının yoğunlaştığı mahallelerde, hemşehri ilişkilerine dayalı toplumsal ağların da bulunacağı varsayımından hareket edilmektedir.

8.1. Kartal

Kartal, Boğaz'ın doğusundadır, kentin Anadolu yakasında, Marmara Denizi kıyısında, kuzeye doğru uzanmaktadır.

1950 yılında Kartal nüfusu, daha sonradan ilçe olacak olan Pendik (1990'dan beri bağımsız ilçe), Maltepe ve Sultanbeyli[352] (1992'den beri bağımsız) ile birlikte 26.150'yi geçmemekteydi. Yerleşim sahil kenarı ve Haydarpaşa - Adapazarı demiryolu boyunca yoğunlaşmaktaydı. 1960'ta ilçe nüfusu 68.462'ye çıktı. 60'ların başında E-5 Karayolu boyunca endüstri ve imalat tesisleri kurulmaya başladı. Bununla birlikte İstanbul-Ankara yolu ekseninin kuzeyine düşen tepelerde gecekondular kuruldu. Burasının güneyinde ise, özellikle Cevizli'de, tren yoluna kadar yüksek yapılar inşa edildi.[353] Kartal nüfusu daha 1970'te 168.822'ye, 1980'de 413.839'a, 1985'te 572.546'ya ve 1990'da 907.183'e ulaşmıştır (artık bağımsız bir ilçe olan Pendik'in nüfusu da 295.651'dir).[354] 1980 ve 1985 yılları arasında ilçenin nüfus artış oranı binde 64.92 olarak belirlenmiştir.[355] Bunu takip eden beş yılda, Pendik'in ilçe olarak ayrılmasından sonra, binde 91.58'e çıkan bu oran İstanbul ortalaması olan binde 44.78'in çok üstündeydi.[356] Böylece Kartal ilçesi göçten bilhassa yoğun etkilenen bir yerleşim birimi olma özelliği taşımaktadır.

Kartal ilçesi, İstanbul'un önemli sanayi merkezlerinden biri haline gelmiştir. Daha 1950'lerde 26 büyük işletme bu bölgeye yerleşmiştir.[357] 1985 yılında İstanbul'daki büyük işletmelerin %11. 7'si Kartal ilçesinde bulunmaktaydı ve burada 44.233 sanayi işçisi kayıtlıydı. Pendik'in ilçe olarak ayrılmasmdan sonra da 1987 itibarıyla 363 büyük işletme Kartal'ın sınırları içerisinde kalmıştır: Bunların 19'u Küçükyalı'da, 108'i Maltepe'de, 83'ü Soğanlık civarında, 45'i Yakacık ve 108'i de Kartal merkezinde bulunmaktaydı.[358]

Endüstri bölgelerinden sitelere, tarım için kullanılan arazilere, villadan gecekonduya kadar birbirinden farklı yerleşim tarzları ve imar standartlarında bariz bir eşitsizlik Kartal ilçesinin manzarasını oluşturur.

Kartal'ın gecekondu bölgeleri olan Gülsuyu, Gülensu, Karlıktepe ve Yakacık[359] İstanbul'un ilk tipik göçmen mahalleleri sayılmazlar. Bu türden mahalleler 70'li yıllarda Orta ve Doğu Anadolu'dan göç edenler tarafından oluşturulmuştu. Kentin Avrupa yakasında benzeri yerleşmeler daha 50'lerin başında Yugoslavya ve Karadeniz sahillerinden gelen göçmenlerce meydana getirilmişti.

Başlangıçta gecekondu olarak kurulan bazı eski mahalleleri üze-

rinden onlarca yıl geçtikten sonra hâlâ gecekondu olarak görmek pek mümkün görünmüyor. Bu mahalleler kentin altyapısına büyük ölçüde eklemlenmişlerdir. Bir zamanlar "vahşi" gecekondu yerleşimi olan mahallelerde de siteler, kooperatifler kurulmaktadırlar.[360] Bir zamanların tek katlı gecekondularının yerini bugün kat mülkiyetli ve kiralık daireli apartmanlar almaktadır. Gecekondu sahipleri çıkan aflar sonucunda, arsalarını simsarlara veya müteahhitlere kat karşılığı vererek tapu sahibi olmuştur ve bugün birçoğu özel dairelerinde oturmaktadır.[361] Kartal'da 1970'lerin başında özellikle kuzeydoğu Anadolu'dan göç edenler tarafından kurulan gecekondu mahallelerinde[362] bu dönüşüm süreci 1992'de olağanüstü hızlı ilerlemiştir. Ankara yolunun güneyine bakan kesimlerde çok katlı binalar yükselirken, kuzeyde (örneğin Gülsuyu ve Gülensuyu civarı) gecekondu görüntüsü kendisini hâlâ hissettirmekteydi.

Kartal ilçesinin imar dokusu sanayileşme, kente yığınsal göç ve gecekondulaşma arasındaki ilişkiyi son derece iyi yansıtmaktadır: Göçmenler sanayinin işgücü gereksinimi karşılamışlardır.

8.2. Kartal'da SHP

Aşağıda SHP üyeleri arasındaki hemşehrilik bağlarının anlamı üzerine yapılan açıklamalar, Kartal ilçe örgütünün tam üye listesinin incelenmesine dayanmaktadır. 1991 genel seçimlerinde Kartal ilçesi seçimden az önce buradan kopan Pendik ilçesi ile birlikte İstanbul'un 9 seçim bölgesinden birisini teşkil etmekteydi. 50 İstanbul milletvekilinin altısını burası belirlemekteydi. Bunlardan dördünü ANAP, ikisini SHP almıştır. SHP'nin İstanbul genelinde beş milletvekili çıkarabildiği düşünüldüğünde Kartal'ın İstanbul ilçe örgütleri içerisindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. 26 Aralık 1992'de kayıtlarda 11.161 parti üyesi tespit edilmiştir. İstanbul'da SHP'ye üye yaklaşık on kişiden biri Kartal'da ikamet etmekteydi. Üye kayıt listeleri, üyelerin adreslerinin yanısıra doğum yerlerine ait bilgileri de içerir. Benzer bilgiler gerçi kayıt sırasında diğer ilçe örgütlerinde de istenmektedir. Ancak il veya ülke düzeyinde bu kayıtlar düzenli olarak tutulmadığından, İstanbul veya Türkiye'nin tümü için bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir.

Hemşehrilik bağlantılarına ilişkin bulgular, üye kayıtları sırasında verilen bilgilerden çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu aidiyet, üyelerce beyan edilmemiş, araştırmacı tarafından onlara atfedilmiştir. Bu türden

bir aidiyetin ikrar edilip edilmediği ve tek tek üyelerin bu bağa nasıl bir değer biçtiği, gözardı edilmiştir. Hemşehrilik kavramı burada, bölge veya yerleşim birimine göre değil, bu değerlendirmenin yapıldığı zaman diliminde mevcut 74 il esas alınarak kullanılmıştır.

Partilerde hemşehri ilişkileri ile birbirine bağlı çıkar gruplarının çeşitliliği, bir taraftan kökendeki topluluğun etnik bileşimine bağlıdır, diğer taraftan grup aidiyeti de, parti dolayımıyla temsil edilen bireysel ve ortak çıkarların mâhiyetine bağlı olarak değişmektedir. SHP ilçe örgütünün üye listeleri, üyelerin doğum yerlerine ilişkin bilgileri vermekte, ancak tabii ki etnik kökene dair bir bilgi içermemektedir. Bu nedenle burada etnik gruplardan değil, hemşehrilik temelinde oluşan gruplaşmalardan sözedilecektir.

Göç dalgasının Kartal ilçesinin nüfusunu nasıl etkilediği ve bunun sonucunda SHP üyeleri arasında patlak veren çıkar çatışmalarını aktif bir SHP'li yönetici şu sözlerle açıklamaktadır:

> "SHP Kartal-Pendik ilçe örgütlerine kayıtlı üyelerin siyasi olarak ayrışmasında bir bakıyoruz ki, E-5 İstanbul-Ankara Karayolu, çok ilginç bir belirleyici olarak karşımıza çıkıyor. Karayolu'na göre deniz tarafında oturanlar, kente nisbeten daha önce gelip, *"daha-çok-yerleşikleşmiş"* olanlar. Karayolu'nun karşı tarafında tepelere, hatta bunların gerisine doğru saçılıp, buralarda hayat kurmaya çalışanlar ise, kente daha sonra gelen, kentte tutunmaya çalışan *"göçer dinamikleri"* işaret ediyor. E-5 Karayolu'nun deniz tarafında oturan SHP'li üyelerle, karşı tepeler tarafında oturan SHP'li üyeler, sanki şaşmaz şekilde ayrışıyor ve çatışıyorlar. E-5 Karayolu, Kartal ve Pendik SHP örgütlerini, *"bıçak"* gibi ikiye bölüyor."[363]

Parti örgütlerindeki hemşehri ağlarının varlığı, bunların üstlendiği işlevler ve parti içi demokrasiye katkıları hakkında yalnızca ampirik verilerden hareketle yeterli bir tanımlama yapılamaz. Aşağıdaki iki mektup üyelerin hemşehri ilişkilerine verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Bunlar, tek tek insanların, bölgesel kökene dayalı fraksiyonlaşmanın önemini vurgulayan sesleridir. Mektuplardan bir tanesi 1992 yılında kendisine gönderilen anket cevaplarını bu mektupla birlikte postalayan bir SHP üyesine aittir.

> "... Bugün SHP'ye oy kaybettiren nedenlerden en önemlisi hizipçiliktir. Bu olay daha da şiddetlendirilerek bölgecilik ve

mezhepçiliğe bulaştı.[364] Partimizin üye ve delege yapısı şövenist örgütlenme üzerine oturdu. Sayın Hocam siz profesör olsanız da SHP'de ön seçim ile bir yere gelemezsiniz. Çünkü şövenistlik, mezhepçilik ve bölgecilik sizin yapınıza ters düşer, bunu yapamazsınız. Bunu yapmadığınız zaman delege ve üyelerden oy alamazsınız. Maalesef bu çirkin yapıyı oluşturan Partimizin üst düzey Bakan, Milletvekili, Belediye Başkanı ve yöneticileridir. Bizleri maşa olarak kullanıyórlar. Çok teşekkürler. Ö."

İkinci mektup ise Kartal ilçe örgütünden bir üyenin 1993 ilkbaharında SHP başkanına yönelttiği bir yardım çağrısıdır. Bu mektup, belirtilen ve 1991 Kasım'ında kurulan koalisyon hükümetinden sonra başbakan yardımcısı olan Erdal İnönü'ye gönderilen -6.4. bölümde sözü edilen- mektuplardan bir tanesidir.

"Çok değerli sayın başkanım. Selam eder, ellerinden öperim sayın başkanım. Yazıma başlamadan önce selam eder partimizde çalışmanda başarılar dilerim değerli bakanım, seni çok seviyorum ve seni sevdiğim için sana devamlı yazıyorum.

Benim sorunlarıma çare bulacağına inandığım için seni rahatsız ediyorum ve belki yazdığım yazıda hatam vardır, özür dilerim. Sayın bakanım beni iyi dinle: ben İstanbul'un Kartal [...] mahallesinde oturuyorum. Yalnız sorunum şudur: sizden iş istiyorum ne olur bana iş verin çalışayım. İhtiyacım var. Oğlumu okuldan aldım. Okumuyor. Nedeni, yokluk. Kartal ilçeye de gittim, onlar benim durumumu biliyorlar. Yalnız burada sözü geçen, Tunceli ve Erzincanlılardır. Ben ise Konyalıyım, onun için buradaki insanlar ayrım yapıyorlar. Acaba, soruyorum size, Mehmet Moğultay ve Ercan Karakaş'ı[365] milletvekili yapan bizler olduk, acaba bunlara Tunceli mi yoksa Erzincan mı oy verdi? Bunları ilçede anlatıyoruz. Beni bunlar bıktırdılar. Ama ben onlar için değil sizlerin başarması için yazıyorum. Sayın başkanım, sorun bitmiyor. Fakirliğin gözü kör olsun, ne olur bana iş verin. Ne iş olursa olsun ben çalışırım.

Sayın başkanım, bir de şu var, ben size yazıyorum ama cevap gelmiyor. Acaba benim yazım elinize geçmiyor mu yoksa yırtılıp atılıyor mu anlamıyorum. Benim bir arkadaşım vardı. Hanımı sigortada çalışıyordu. Hanımının tayini için dilekçe yazmış, Moğultay'ın ve bakanımızın eline verince bir hafta sonra işi ol-

muş. Ben bunu duyunca yazdığım yazıları boşa yazdığıma inanıyorum. Sen bir büyüğümüz, bakanımız olarak bizleri birinci sınıf gördüğünüze inandığım için yazıyorum. Ben bu yazıyı bir gazeteye yazsam ve bir yayına, televizyona versem hemen yayınlarlar. Benim yazdığım yazı senin eline geçmiş olsa alıp okuyacağına ve benim derdime derman olacağına inanıyorum, iş vereceğine de inanıyorum. Yalnız ne oluyor bilmiyorum, senden para istemiyorum, ev istemiyorum, alın terimle çalışacak iş istiyorum. Başka partilere yazmıyorum, size SHP adına yazıyorum. Biraz beni dinlediğiniz için teşekkür ederim, saygılarımı sunarım. Yüksek makamınıza arz ederim. B.D."

Kartal'dan bir SHP üyesine ait olan bu mektup, parti üyeleri arasında klientalist ilişki ağlarında hemşehrilik aidiyetinin taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Mektupta gerçekte yaşanmış veya hissedilen bir mağduriyetin nedeni olarak sunulan olayın sahiden de tek belirleyici sebep olup olmadığını kontrol etmek doğal olarak mümkün değildir. Ancak B. D. tarafından dile getirilen ilçe içerisindeki çoğunluk ilişkileri, üye listelerinin incelenmesiyle de doğrulanmaktadır.

Tablo 19-22'de (8.2. bölümün ekinde) Kartal'da hangi hemşehri grubunun ilçe nüfusu içerisinde ortalamanın üstünde temsil edildiğini göstermektedir. Buna göre İstanbul nüfusunun %33.98'ini oluşturan İstanbul doğumlular, SHP içerisindeki %8.07'lik oranlarıyla partide çok düşük bir oranda temsil edilmektedirler. Bu durum yaş yapısıyla kısmen açıklanabilir. Daha önce zikredilen Konda Araştırması dikkate alındığında 19 yaşın üstündeki İstanbul doğumluların oranının İstanbul ortalamasına göre %28 olduğu görülmektedir. O halde SHP Kartal ilçe örgütü belirgin bir biçimde göçmen partisi özelliğini taşımaktadır.

Erzincan, Sivas, Tunceli, Gümüşhane, Malatya, Tokat ve Elazığ gibi Orta ve Doğu Anadolu illerinden gelen üyeler, Kartal ilçe örgütünde, ilçe nüfusu içerisindeki %15.85'lik oranlarının çok üstünde temsil ediliyorlardı ve en güçlü hemşehri gruplarından birini oluşturuyorlardı. Yukarıda sayılan illerden gelenler, parti üyelerinin %63'ünü oluşturmaktaydı. Konyalı mektup sahibinin hemşehri grubu ise ilçe üyelerinin yalnızca %0.27'sini oluşturmaktaydı. 24 ve 25 no'lu haritalar, Karadeniz sahil illerinde doğmuş olanların, SHP Kartal ilçe örgütlenmesinde fazla temsil edilmediğini göstermektedir.

Harita 21: Kartal SHP ilçe örgütü üyelerinin doğum yerlerine göre dağılımı

Harita 22: Kartal 1990: İlçe sakinlerinin doğum yerlerine göre dağılımı

Heckmann, uluslararası iş göçü bağlamında Mills'e ve çeşitli vaka araştırmalarına dayanarak göçmen gruplarının homojen bir yapı olarak görülmemesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Göçmen grupları, hiçbir zaman tamamıyla homojen olmazlar. Bu gruplar ekonomik çıkarlara, geldikleri yerler arasındaki rekabete, kır-kent farklılıklarına, bazen dinsel farklılıklara veya eğitim düzeyleri ve meslekleri ne göre ayrışırlar."[366] Halkın partilerdeki fraksiyonlaşması da hemşehrilik bağları ile açıklanamaz. Göçmenler, partilere bağlılık açısından da heterojen gruplar olarak ele alınmalıdır. İlçede rekabet halin-

de olan partilerin üye listeleri değerlendirilmeye alınacak olsaydı benzer haritaların ortaya çıkması muhtemeldir.

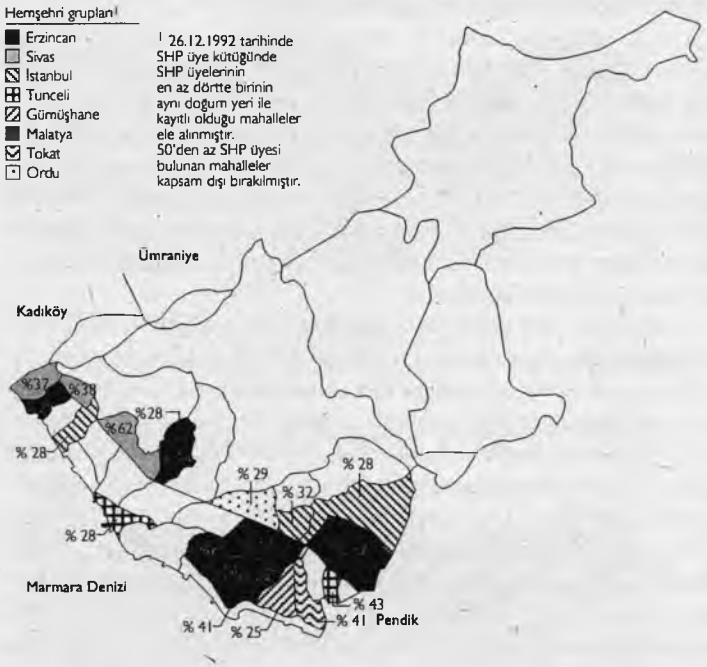
Ancak Kartal'da farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Kartal SHP'de bilhassa güçlü temsil edilen hemşehri gruplarının, rakip büyük partilerde de ortalamanın üstünde temsil ediliyor olduklarını; yani sözkonusu illerden gelen göçmenlerin partilerde diğer illerden gelenlerden daha yüksek düzeyde örgütlendiklerini varsaymak pek akılcı değildir. SHP Kartal ilçe örgütlenmesinde düşük oranlarda temsil edilen Karadeniz sahilleri göçmenleri başka partilerde örgütlüdürler. Diğer partilerin üye listelerine ulaşılamamasından dolayı bu sayıltılar kanıtlanamamaktadır.

Harita 22'de SHP Kartal ilçe örgütü üyelerinin doğum yerleri incelendiğinde öne çıkan illerin, aynı zamanda SHP kaleleri ve Alevi nüfusun yoğun olarak bulunduğu iller olarak bilinmesi, parti bağlılıklarının göç süreci içinde de sürdüğüne işaret eder. İstanbul'da göçmenlerin, partilerde kentin yerleşiklerinden daha fazla örgütlü oldukları açıktır, ancak göçmenlerin parti aidiyetleri, geldikleri illerin nüfusunun parti tercihleri konusunda fazla ipucu vermemektedir. Tunceli, Erzincan ve Sivas'ın doğusunda yer alan ilçeler, Alevi nüfusun yoğun olduğu yerler olarak bilinir. 6. Bölümde de açıklandığı gibi, bu illerdeki seçmen tercihi gözönünde bulundurulduğunda, Alevi topluluğunun dinî inançlarının bir siyasi partiye bağlanmaları ile yakından ilişkili olduğu görülecektir. SHP Kartal ilçe örgütünde bazı hemşehri gruplarının başka partilerde olduğundan daha çok temsil edilmeleri bu etnik ve dinsel ilişkilerle de açıklanabilir.

Harita 23, aynı ilden göç etmiş olan SHP Kartal ilçe üyelerinin hangi mahallelerde büyük nüfuslarla yoğunlaştığını göstermektedir. Kartal ilçesine bağlı mahallelerin yaklaşık yarısında, SHP üyesi her dört kişiden birisi aynı ilde doğmuştur. Köken açısından görece homojen bir üye yapısına sahip mahalleler olarak, ilçe merkezindeki mahallelerin yanısıra, Ankara-İstanbul anayolunun kuzeyinde bulunan ve 1992'de henüz gecekonduların belirleyiciliğinde sayılabilecek yerleşim birimleri öne çıkmaktadır. Üç mahallede ise göçmenler değil, İstanbul doğumlular en büyük grubu oluşturmaktaydı. Öne çıkan bütün mahallelerin ortak noktası, hemşehrilik ve dar komşuluk ilişkilerinden dolayı parti üyelerinin ilişki ağları ve fraksiyonlar oluşturmak için çok iyi koşullar bulmuş olmalarıdır.

Bir mahallede göçmen kolonilerinin varlığı ile SHP'nin örgütlenme düzeyi arasında Harita 24'te görüldüğü gibi bir ilişki kendini gös-

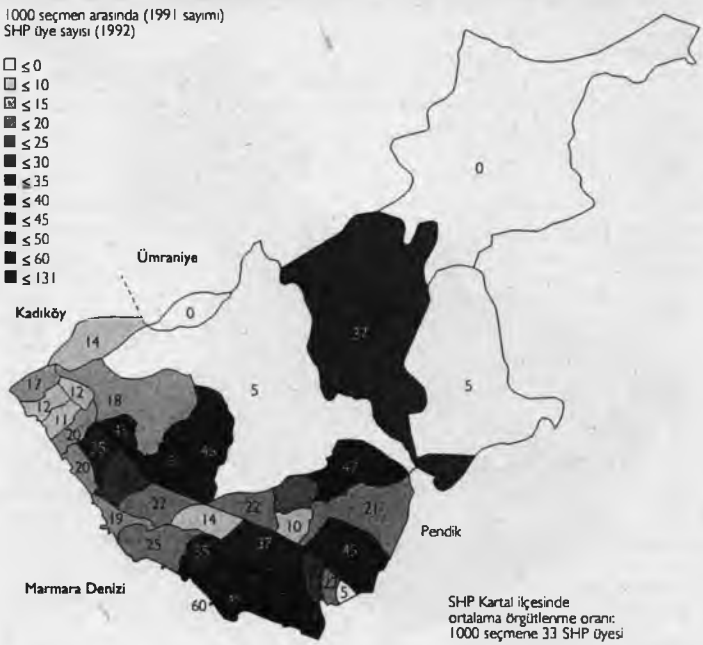
Harita 23: SHP Kartal ilçe örgütünde hemşehri grupları

termektedir. Belirli bir ilden gelen göçmen grubuna mensup parti üyelerinin çoğunlukta olduğu mahallelerde SHP'nin, karışık üye yapısına sahip mahallelere göre daha yüksek bir örgütlenme düzeyine ulaştığı görülmektedir. İstanbul doğumluların üyelerin %25'ten fazlasını oluşturduğu mahallelerde, SHP düşük bir örgütlenme düzeyine sahiptir. Örgütlenme düzeyinin en yüksek olduğu bölgeler olarak, Kartal ilçe merkezinin yanısıra özellikle Ankara yolunun kuzeyine düşen gecekondu mahalleleri öne çıkmaktaydı.

SHP, Kartal ilçesinde, belirli hemşehri gruplarını dayanmasını mümkün kılan yoksul mahallelerinde en yoğun üye örgütlenmesine erişmiş bir göçmen partisidir. Bunun yalnızca SHP'ye özgü bir belirti mi olduğu, yoksa diğer partilerin de başka illerden gelmiş kent yoksullarına mı dayandığı sorusuna burada ne yazık ki yanıt verilememektedir. ANAP'ın 80'lerin ikinci yarısında, "yoksulların umudu" olması, ya da RP'nin 90'ların ortalarından itibaren ilçenin yoksul mahallelerinde aynı şekilde iyi örgütlenmiş hemşehri tabanına dayana-

Harita 24: Kartal ilçesi mahallelerinde SHP'nin örgütlenme düzeyi

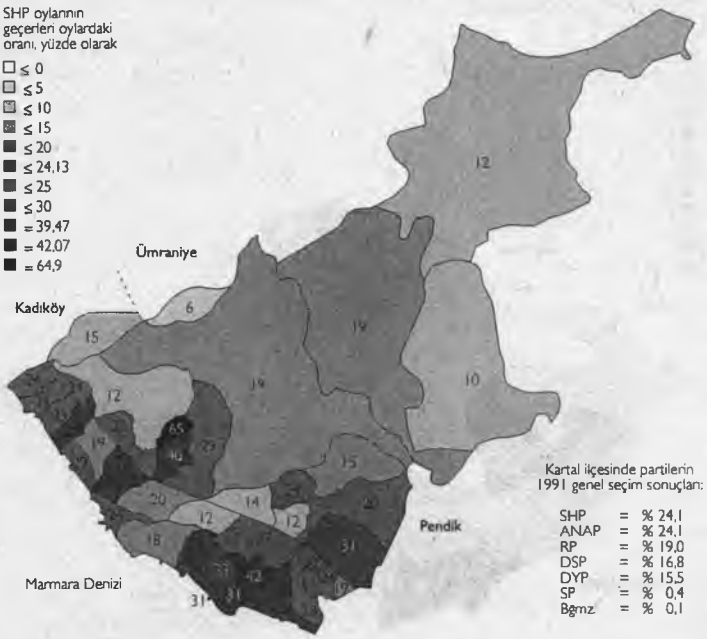

rak kök salması, hiç şaşırtıcı değildir.

SHP'nin 1991 genel seçimlerinde geçerli oyların %24.1'ini aldığı Kartal ilçesi oy dağılımı incelendiğinde, partinin örgütlenme düzeyinin yüksek olduğu mahallelerde ortalamanın üstünde seçim başarılarına da ulaştığını göstermektedir. Düşük düzeyde bir örgütlenmeye rağmen iyi sayılabilecek seçim sonuçlarının alındığı bazı mahallelerin yanısıra tam tersine, ortlamanın üstünde bir örgütlenme oranıyla mahdut bir seçim başarısına erişebildiği istisnâî iki mahalle de vardır. Aynı dönemde diğer büyük partilerin de kent yoksullarının biraraya geldiği mahallelerde (farklı) hemşehri grupları temelinde sağlam kökleşmiş olsalardı, SHP'nin 1991'de elde ettiği seçim başarısının hemşehri grupları içerisindeki yüksek örgütlenme düzeyi ile açıklanamayacağı görülmektedir. Zira sonuçta bir partinin zaferi, diğerlerinin yenilgisidir.

Bir partinin ilçe örgütündeki üyeleri arasındaki göçmen kolonileri ve hemşehri ağları, bu tür gruplara olan bağlılığın parti işleyişindeki etkilerinin ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Hemşehri ağları,

Harita 25: 1991 seçimlerinde SHP'nin Kartal ilçesinde aldığı seçim sonuçları

parti içi seçimlerde ilçe örgütünü ele geçirmeye yönelik bir çaba içerisinde miydiler ve böyle bir güçleri var mıydı?

Parti içi seçimlerde kadro devşirmede etkili olmak için, SHP'li üyelerin iki seçeneği mevcuttu: Mahalle meclisleri Parti kurultayları öncesinde her üç yılda bir, ilçe kongresi ve önseçim delegelerini seçmekteydiler. Her iki delege sayısı da, bir önceki genel seçimlerde o yerde alınan sonuçlara endeksliydi. Önseçim delegelerinin, milletvekilliği için yarışan aday adayları ile ilgili parti içi tercihlerde oy hakları bulunmaktaydı.

İlçe kurultayları ve önseçimler için belirlenen delege listelerinde yer alanların doğum yerlerine ilişkin bilgilerden hareketle parti kadrolarının memleketleri belirlenebilir. Üyeler arasında %1'den fazla oranda temsil edilen 17 hemşehri grubu arasında yapılan karşılaştırmada, bütün hemşehri gruplarının, önseçim ve ilçe meclisi delegeliklerinde aşağı yukarı bu oranlar ilçedeki bütün hemşehri grupları kadar temsil edildikleri görülmektedir.

Tablo 15: SHP Kartal ilçe delegelerinin doğum yerlerine göre dağılımı

Doğum yeri	Üye (n=11.162) %	İlçe kurultay delegeleri (n=409) %	Önseçim delegeleri (n=1.919) %
Erzincan	24,05	26,41	24,18
Sivas	12,63	12,47	12,98
İstanbul	8,11	4,89	7,92
Tunceli	6,07	6,6	7,61
Gümüşhane	5,1	4,65	4,64
Malatya	4,3	6,11	5,94
Tokat	4,17	2,44	2,08
Elazığ	3,61	3,91	3,65
Kars	3,29	3,91	3,49
Erzurum	1,89	1,71	2,08
Rize	1,82	2,2	1,67
Bingöl	1,67	2,44	1,72
Ordu	1,63	1,47	1,46
Trabzon	1,57	2,44	1,2
Giresun	1,46	1,22	1,41
Kahramanmaraş	1,21	1,22	1,3
Samsun	1,21	1,22	1,3

Kaynaklar: Üye kayıt sicilleri (26.12.1992) ve 1990-1993 seçim dönemi delege listeleri.

Bu karşılaştırmadan, delege seçimlerinde, hemşehriliğin belirleyici bir tercih kıstası olmadığı, üyelerin yerel kökeninin delege yapısına tesadüfen yansıdığı sonucu çıkmaktadır. Mahallelerin tek tek analizleri yapıldığında, bazı hemşehri gruplarının ikamet yoğunlaşmasından gelen nüfuz imkânlarını pekâlâ kullandığı, ancak seçim sisteminin bu avantajı dengelediği görülecektir. Tek seçme/seçilme ölçütü kesinlikle hemşehrilik değildir. İki örnek: Petrol-İş üyelerinin %54'ü Erzincanlıdır, bu hemşehri grubu [SHP] ilçe kongresi delegelerinin %79'unu ve önseçim delegelerinin %75'ini oluşturmaktadır. Sivaslı üyelerin %23'lük bir oranla en büyük üye grubunu oluşturduğu Maltepe-Cevizli'de, bu hemşehri grubu ilçe kongresi delegelerinin %40'ını ve önseçim delegelerinin %52'sini çıkarmayı başarmıştır. Sivaslı ve Erzincanlı üyelerin belirli mahallelerde yoğunlaşmaları, dolayısıyla diğer mahallelerde düşük düzeyde temsil edilmeleri nedeniyle ilçedeki delege oranları üye güçleri ile neredeyse bire bir orantılıydı.

Yönetimin bileşimi ve ilçe başkanının hemşehrilik mensubiyeti, bu grupların etki güçleri üzerinde, dolayısıyla bireysel çıkarların gerçekleştirilmesinde (B. D. örneğinde olduğu gibi) önemli bir etken gi-

bi görünmektedir. 1990-1993 yılları arasında 9 kişilik ilçe yönetiminde yalnızca bir kişi Erzincanlıydı. 1990'dan beri ilçe başkanlığı makamında bir Erzincanlı bulunmaktaydı. 1989'da Erzincanlı bir SHP adayının Kartal belediye başkanlığını kazanması belki de tesadüften öte bir şeydir.

Bir sonraki bölümde işlenecek olan anket sonuçlarına el atıp SHP üye listeleri incelendiğinde, SHP'de üyeliğin çok defa bir aile meselesi olduğu görülecektir. Bu sonuç, iki mahallenin üye listesinde akrabalık ilişkilerini saptamak amacıyla gerçekleştirilen analizden çıkmaktadır. Örneklem kümesini SHP'nin birbirine yakın sayıda üyesi bulunan, ancak çok farklı örgütlenme düzeyine sahip olduğu Gülensu ve Bağlarbaşı mahalleleri oluşturmaktadır. Gülensu'da her 1000 seçmenden 132'si SHP'de örgütlüyken, bu oran Bağlarbaşı'nda 1000'de 34'e düşmektedir. Gülensu'da üç hemşehri grubu (Erzincan, Sivas ve Tokat), 784 üyenin %58'ini oluştururken, heterojen bir üye yapısına sahip 764 üyeli Bağlarbaşı'nda üç büyük hemşehri grubu (Tunceli, İstanbul ve Erzincan) ancak %32 ile temsil edilmekteydi. Bağlarbaşı'ndaki üyelerin %11'i İstanbul doğumluyken, bu oran Gülensu'da %1,5'ti. Farklı üye yapısına sahip iki mahallenin alınmasındaki amaç, akrabalık ilişkilerinin, homojen ve örgütlü bir üye yapısına sahip bir gecekondu bölgesi olan Gülensu'da, E-5 Karayolu'nun güneyinde yer alan ve Kartal'ın eski yerleşim birimlerinden sayılan Bağlarbaşı'ndan daha fazla olup olmadığını belirlemekti.

Veriler alfabetik olarak soyad ve adres sırasına göre tasniflenmiştir. Başka bir üyenin (de) gösterdiği adreste kayıtlı bulunan ve aynı soyadı taşıyan üyelerin çıkartılmasından sonra, hane sayısı itibarıyla Gülensu mahallesi %31, Bağlarbaşı ise %30 kadar mahalledeki üye sayısının altında kalıyordu. Hane başına örgütlü üye sayısında, iki mahalle arasında bir farklılık bulunamamıştır. Öyleyse gecekondu kesimi olan Gülensu mahallesindeki yüksek örgütlülük düzeyi, burada hane başına daha fazla insanın partiye üye olması ile açıklanamaz. Kadın üyelerin oranı ise dikkat çekicidir: SHP İstanbul il örgütündeki kadın üye oranı %31 iken, bu oran Kartal'da ortalamanın biraz üstüne, %34'e, hatta gecekondu bölgesi Gülensu'da %39'a çıkmaktadır. Bağlarbaşı'nda kadın üye oranı %35'le ilçe ortalamasının biraz üstüne çıkmaktadır.

Aynı hanede yaşayan üyelere indirgemekle, akrabalık yoğunluğunun sadece alt sınırı belirlenmiş olur. Gülensu'da bunlar daha çok

çiftlerken, Bağlarbaşı'nda aynı hanede yaşayan başka erkek akrabalara da rastlanır. Her iki mahallede bunun ötesinde birbirine komşu olan ya da aynı apartmanda veya bir-iki ev ötede oturan ve aynı soyadı taşıyan üyeler çok sayıdadır. Bunlar çoğunlukla yakın akraba, anne-baba, çocuklar veya kardeşler olmalıdır. Zincirleme göç olgusu burada belirgin bir biçimde gözler önüne serilmektedir. Bu akrabalık bağları kapsandığında, üyeler içerisindeki örgütlü ailelerin oranının %50 dolaylarında olduğu görülmektedir. Burada yalnızca aynı mahallede ikamet eden akrabalar sözkonusudur. Göçmen kolonilerinin damgasını vurduğu bir ilçede parti üyeleri arasındaki akrabalık yoğunluğu araştırma kapsamına tüm ilçenin dahil edilmesi durumunda sağlıklı olarak belirlenebilecektir. Kartal ilçe örgütü üye listeleri tahminde bulunmak için başka bazı ipuçları vermekteydi: 11.162 üye, 2.472 farklı soyadı altında kayıtlıydı. Akrabalık yoğunluğunu ortaya çıkarmaya yönelik dikkatli bir yaklaşımda, yaygın olarak kullanılan bazı soyadların her zaman akrabalık bağı olarak yorumlanamayacağı, evlilikle birlikte değişen soyadlarm yanısıra birbirine benzeyen, ancak yanlış yazılmış soyadların da bulunabileceği olasılığı gözönünde bulundurulmalıdır. Tahminî bir ölçü için şu söylenebilir: SHP Kartal ilçe örgütünde ortalama üç veya dört üye aynı ailedendi - İstanbul'da Kartal ilçesi dışında ikamet eden üyelerin akrabalık ilişkileri hariç.

İyice sivrilterek şöyle özetlenebilir: SHP'nin İstanbul'da en çok üyeye sahip olduğu Kartal ilçe örgütü, aile reisi erkek olan 3.000 kadar hane, bunların eşleri ve her aileden bir iki ferdin yanısıra, sayıları 1.000 ile 2.000 arasında değişen ve aile desteğine sahip olmayan kadın ve erkek üyeden oluşmaktaydı.

Partiler içerisinde oluşturulan ilişki ağları, hemşehri grupları açısından, çıkarlarını gerçekleştirmede kullandıkları birer araçtan öte bir anlam taşımamaktadırlar. İstanbul'da bu grupların çoğu hemşehri derneklerinde örgütlenmiştir. Kurdoğlu'nun 1989 yılında İstanbul'daki derneklerin sayısı, amaçları ve üyelerin menşeleri hakkında yaptığı araştırmanın,[367] bazı verilerinden yararlanabiliriz. 1989 yılında İstanbul Dernekler Siciline kayıtlı 5.164 dernek bulunmaktaydı.[368] Bunların içerisinde 210 tanesi 1980'den sonra kurulmuş toplam 460 (bütün derneklerin yaklaşık %9'u) hemşehri derneği bulunmaktaydı. Bu veriler kente göç eden insanların kendi aralarında örgütlenmelerinin bir ihtiyaç veya bir zorunluluk olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.[369]

Üyelerinin geldikleri yörelere göre İstanbul'daki dernekler şöyle sınıflandırılabilir:

Tablo 16: İstanbul'daki hemşehri dernekleri (1989)

Üyelerin geldikleri yöreler/ Derneğin ilgi bölgeleri	Sayı	Bölgesel dağılım
Karadeniz sahilleri	187	
Doğu Anadolu	111	
İç Anadolu	84	
Güneydoğu Anadolu	8	
Akdeniz sahilleri	11	
Ege bölgesi	5	
Marmara / Trakya	10	
Yurtdışı	23	
Belirsiz	21	
Toplam	460	Kaynak: Kurdoğlu 1989

Kurdoğlu'nun dernek kayıtlarına dayanarak yaptığı bir başka tasniften, derneklerin çoğunun, göçmenlerin yeni yurtlarındaki dayanışmadan çok, geldikleri yörelerin kalkınmasına ağırlık verdikleri görülmektedir. Derneklerin yarıdan fazlası geldikleri yörelerin sosyo-ekonomik bakımdan gelişmesini hedeflerken, %15'i kültür ve turizm derneği olarak kayıtlara geçmekteydi. Derneklerin isimlerine bakılırsa ancak üçte biri üyelerinin yeni yerleşimlerindeki dayanışma sorumluluğunu üstlenmekteydi.

Bu veriler, hemşehri gruplarının partiler kanalıyla da temsil edilen beklentilerinin mâhiyetine ilişkin de ipuçları vermektedir. Bu yapılar yalnızca metropollerdeki göçmen kolonilerinin çıkarlarını temsil etmekle kalmayıp, çevreyle siyasi veya ekonomik merkez arasında ilişkiyi sağlayan birer aracı organ görevi görmektedirler.

9. Bir Üye Anketi

9.1. Anketin Kavramsal Çerçevesi

Bu bölümde 1992 ilkbaharında SHP İstanbul il örgütü üyelerine posta kanalı ile gönderilerek uygulanan anket çalışmasının sonuçları verilecektir. Üye anketinin amacı, Türkiye'deki bir partide siyasi katılımın biçimleri ve yoğunluğu üzerine birtakım sonuçlara ulaşmaktı: Türkiye'deki partilerin aktif ve pasif ne kadar üyesi vardır? Bu üyeler kimlerdir? Üyeleri partiye ne bağlamaktadır? Partide ne yapıyorlar, partileri için ne yapmaktalar? Niçin yapmaktalar?

Bu sorular ve partide siyasi katılım olgusunun analiziyle ilgili kavramsal çerçeve, Niedermayer'in 1986 yılında Pfalz vilayetinde SPD üyelerinin siyasi katılımı konulu bir araştırma modeli uyarlanarak geliştirilmiştir.[370] Bu modelden yararlanılmasındaki amaç, iki sosyal demokrat partiyi kıyaslayarak ülkelere özgü hususiyetleri ortaya koymak değildir. Bu türden karşılaştırmalı bir araştırmada, SHP ve SPD gibi farklı köklere sahip partilerden çok, Yunan PASOK[371] ile SHP arasında yapılacak bir karşılaştırmadan ilginç sonuçlar çıkması beklenebilir. Niedermayer'in araştırmasından, (Batı) sanayi toplumlarındaki partiler ve siyasi katılım konulu araştırmalar için geliştirilmiş ve sınanmış soru ve yöntemler geliştirdiği için yararlanmak istedim - başka bağlamlardaki koşullara da uygulanabileceği umuduyla...

Anket sonuçları 1992 ilkbaharı itibariyle, İstanbul SHP örgütü üyelerinin demografik özellikleri ve siyasi katılım tarzları hakkında bilgi vermektedir. Anketin uygulandığı süreçte, SHP'nin Türk parti sistemi içerisindeki konumu ve rekabet koşulları 2. Bölümde veril-

miştir. Ortaya çıkan veriler, belirli bir zamanda ve mekânda bir partinin içerisinde bulunduğu durumun statik [durağan] bir analizine imkân vermektedir. Diğer Türk partileri arasında ya da aynı parti veya başka partilerin şubeleriyle ilgili tarihsel ve bölgesel bir karşılaştırmaya ise bu veriler izin vermez.

Parti üyelerine dönük bir anket için, Bölüm 3.3'te de açıklanan nedenlerden dolayı, sadece SHP düşünülmüştür. Diğer partiler de üyelerine dönük bir ankete izin verecek olsalar bile, ANAP ve DYP üye listelerinde anketin uygulandığı dönemde çok sayıda naylon, mükerrer ve eski üye kaydı bulunduğundan, muhatapların yarısından fazlasına ulaşamama tehlikesi mevcuttu. Diğer partilerden hiçbirisi, çalışmanın yürütüldüğü dönemde mükerrer ve naylon üyelerden mümkün olduğunca temizlenmiş, nümune almaya elverişli bir üye listesi sunma olanağına sahip değildi. Bu koşullar altında 1992 ilkbaharında SHP posta kanalı ile yürütülecek bir çalışma için düşünülebilecek tek partiydi. "Gerçek" üyelerin partiye kaydolması için yapılan çağrının üzerinden, bir revizyona yetecek kadar zaman geçmişti. Revizyonun üzerinden de, yeni üyelerden önemli bir kısmının ayrılmasına elverecek kadar fazla bir zaman geçmemişti. Türkiye'de parti üyeleri ile benzer bir çalışma için benzer elverişlilikte koşullar bunun dışında ancak 1970'lerin sonunda CHP için mevcut olmuştu.

Bu çalışma ilkesel olarak Türkiye'nin başka yerlerinde de yürütülebilirdi. İstanbul öncelikle pratik nedenlerle seçilmiştir. Bu anketin gerçekleştirilmesinde önemli derecede rol oynayan bireyler ve kurumlarla ilişkiler, burada önceden kurulmuştu. Partinin ve Türk sosyal bilimcilerinin, İstanbul metropolüyle ilgili bir araştırmanın sonuçlarıyla muhtemelen daha yakından ilgilenecek olmaları bu tercihte rol oynayan başka bir etkendi. Ayrıca nümune seçiminde SHP üye listelerinin tamamından yararlanabilme olanağı bulunmaktaydı.

Konuya girişte koyduğumuz ve siyasi katılımla ilgili ancak muğlâk bir kavram sunan "üyeler partide ne yapıyorlar, partileri için ne yapıyorlar?" sorusu, Niedermayer tarafından kullanılan çerçevede biraz daha belirgin hale getirilmelidir. Niedermayer parti içi siyasete katılıma, *parti üyelerinin, parti içi kararları etkilemek amacıyla girişiktikleri gönüllü etkinlikler* olarak yaklaşmaktadır. Bireyi analiz birimi olarak almakta ve siyasi parti etkinliği için üç alan belirlemektedir: politikaların oluşturulması, kadro devşirme ve politik tavassut (aracılık).[372]

9.1.1. Ön Verilerin Tanımlanması

İstanbul SHP il örgütü, 12 Şubat 1992 itibariyle, merkezî üye siciline de geçmiş olan 118.892 kişilik bir üye tabanına sahipti. SHP örneklemin seçildiği dönemde mevcut 25 ilçenin tümünde de SHP'nin ilçe örgütleri bulunmaktaydı.[373]

Üye tabanı, parti içerisinde seçme ve seçilme hakkına sahip tam yetkili üyeleri kapsamaktadır. Örneklemin seçildiği dönemde üyelikleri ilçe örgütünce onaylanmış, ancak henüz seçme seçilme haklarını kullanabilmek için gereken üç aylık bekleme süresini tamamlamamış olanlar, araştırma kapsamına alınmamıştır. Aynı şey, üç aylık bekleme süreleri dolduğu halde, ilçe teşkilatının geç bildirmesinden ya da parti merkezindeki işleyişteki aksaklıktan dolayı henüz tam üye olarak merkezî siciline kayıt edilmemiş üyeler için de geçerliydi. Esas veri tabanının, 1991 Kasımı'ndan önce üyelik başvurusunda bulunmuş SHP İstanbul il örgütü üyeleri ile sınırlı olduğu görülmektedir.

İlçe örgütlerinden üyelikleri silinen, ancak Ankara'daki merkezî üye listelerinde kayıtları henüz silinmemiş üyeler ise, örnekleme dahil olma şansına sahiptiler.

Örneklem seçiminde mükerrer ve naylon üyelikten arınmış bir veri tabanından yararlanma imkânı bulunmaktaydı: Çünkü esas alman üye tabam yalnızca 1 Aralık 1989'dan sonra üyeliklerini yenileyen "eski üyeleri" ve üyeliği bu tarihten sonra onaylanan kişileri kapsamaktaydı.

SHP, kuruluşundan Aralık 1989'a kadar geçen sürede Cumhuriyet Başsavcılığı'na 1.031.162 parti üyesi bildiriminde bulunmuştu.[374] Revizyon sürecinde, 29 Eylül 1990'daki 6. Olağanüstü Kurultaya kadar 359.880 ve 27 Temmuz 1991 tarihinde yapılan 3. Olağan Kurultayda da buna ek olarak 253.692 üye üyeliğini yenilemiş, ya da partiye yeni katılmış idi.[375]

1991 Temmuzunda İstanbul il örgütü 115.290[376] üyeyle, ülkedeki bütün üyelerin yaklaşık beşte birini oluşturmaktaydı. İstanbul seçmenlerinin 1991'de bütün ülke seçmenlerinin ancak %14'ünü, İstanbul nüfusunun ise 1990'da ülke nüfusunun ancak %13'ünü oluşturduğu gözönünde bulundurulduğunda, İstanbul'daki üye oranının oldukça yüksek olduğu görülecektir.[377] SHP, İstanbul'da, ülke genelinden daha güçlü kökleşmişti.

Araştırmanın yapıldığı dönemde SHP, büyük kentlerin partisiydi. Büyük kentlere burada, 1990 sayımında nüfusu 250.000'i geçen ilçelerin yanısıra -nüfusundan bağımsız olarak- sekiz Büyükşehir Beledi-

Tablo 17: Metropollerdeki seçmenler, SHP seçmenleri ve üyeleri (1991)

İl	İlçe	1991 genel seçimleri seçmen sayısı[1]	1991 genel seçimleri SHP seçmeni[1]	1991 Ağustos ayı itibarıyla SHP üyeleri
Adana	Seyhan	354.377	59.649	28.008
Adana	Yüreğir	181.742	29.156	15.337
Ankara	Altındağ	232.277	42.789	5.348
Ankara	Çankaya	462.092	132.793	8.286
Ankara	Etimesgut	30.080	3.675	538
Ankara	Keçiören	307.729	61.482	7.539
Ankara	Mamak	235.624	54.834	6.539
Ankara	Sincan	55.843	7.300	1.239
Ankara	Yenimahalle	206.498	42.041	3.034
Bursa	Nilüfer	32.959	3.798	620
Bursa	Osmangazi	297.784	28.583	2.035
Bursa	Yıldırım	179.201	19.907	1.251
Gaziantep	Şahinbey	200.787	44.827	6.490
Gaziantep	Şehitkamil	111.904	25.524	4.593
İstanbul	Adalar	17.428	2.403	297
İstanbul	Bakırköy	670.056	95.414	15.100
İstanbul	Bayrampaşa	116.092	10.243	5.387
İstanbul	Beşiktaş	157.913	25.230	2.740
İstanbul	Beykoz	99.961	9.890	1.597
İstanbul	Beyoğlu	155.608	20.009	4.141
İstanbul	Eminönü	49.845	5.893	2.482
İstanbul	Eyüp	120.626	16.434	3.169
İstanbul	Fatih	326.111	34.895	6.105
İstanbul	Gaziosmanpaşa	198.858	23.709	4.455
İstanbul	Kadıköy	451.710	80.675	6.583
İstanbul	Kağıthane	158.703	22.308	6.468
İstanbul	Kartal	340.796	58.654	10.314
İstanbul	Küçükçekmece	237.843	35.355	9.645
İstanbul	Pendik	153.770	21.231	2.314
İstanbul	Sarıyer	110.121	19.185	7.551
İstanbul	Şişli	181.668	24.997	4.904
İstanbul	Ümraniye	142.218	25.069	5.335
İstanbul	Üsküdar	248.080	32.210	4.693
İstanbul	Zeytinburnu	98.218	10.476	5.183
İzmir	Bornova	154.279	27.330	2.821
İzmir	Buca	112.866	19.918	2.019
İzmir	Karşıyaka	266.762	63.285	8.516
İzmir	Konak	562.236	96.018	10.843
Kayseri	Kocasinan	149.522	19.620	2.911
Kayseri	Melikgazi	107.899	10.953	907
Konya	Karatay	85.772	2.850	116
Konya	Meram	110.927	5.849	310
Konya	Selçuklu	110.724	9.086	404
İçel	Mersin	265.881	69.241	16.892
Eskişehir	Merkez	283.012	48.296	3.255
Diyarbakır	Merkez	176.121	48.559	3.567
Antalya	Merkez	238.049	48.333	2.304
Samsun	Merkez	211.668	29.384	3.489

%	n	%	n	%	n	
Metropoller toplamı	32,68	9.760.240	32,20	1.629.360	42,00	257.674
Diğer ilçeler toplamı	67,32	20.102.359	67,80	3.431.403	58,00	355.898
Türkiye toplamı	100,00	29.862.599	100,00	5.060.763	100,00	613.572

(1) Karş.: DİE Yay. No: 1522.

yesinin sınırları içerisinde bulunan ilçeler de dahil edilmektedir. Bu kıstaslara uyan 48 ilçede (bkz. Tablo 17), 1991'de her üç seçmenden birisi SHP'liydi. Büyük kentler ve metropoller gerçi tam anlamıyla SHP'nin seçmen kaleleri değildi ama yine de bu büyük kentlerde SHP üyelerinin %42'si yaşamaktaydı.

9.1.2. Araştırmanın Örneklem Kümesinin Belirlenmesi

Araştırmanın evrenini oluşturan 118. 892 üye arasından elektronik veri işleme araçlarının yardımıyla, üyeler soyadı sıralamasına göre sıralanıp her 56 üyeden biri seçilerek, örneklem kümesi belirlenmiştir. Tesadüfî seçimle belirlenen bu küme 2124 üyeye tekabül etmekteydi.

Seçilen örneklem kümesinin evreni temsil yeteneğinin tespiti için şu değişkenler mevcuttu:[378] Cinsiyet, yaş, örgün eğitim düzeyi, ikametgâh (yani ilçenin adı) ve yerleşim biriminin resmi statüsü (köy, mahalle vb.)

9.1.3. Anketin Uygulanması

Türkiye'de sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda postayla anket yöntemi, veri elde etmek için oldukça ender kullanılmıştır. Bu yolla, üniversite asistanları, belediye başkanları, valiler, il genel meclisi üyeleri yabancı dil öğrencilerine (memurlar ve idari kadro personeli) anket uygulanmıştır.[379] Bunlar yazışmalar ve yazılı medyalar konusunda deneyimli olması beklenen gruplardı.

Posta kanalı ile anket yöntemi ekonomik sebeplerden dolayı tercih edilmiştir. Anket yöntemi mülakata oranla bazı dezavantajlar içermektedir. Burada ilk ortaya çıkan sorun, araştırma kapsamına giren deneklerin eğitim düzeylerinin düşük olmasının, anketleri doldurmaktan kaçınma, yanıtların görece niteliksiz olması ve soruları soranı ayrıntılardan feragat etmeye zorlaması gibi birtakım sonuçlar doğurmasıdır. Uygulanan yöntemin, en iyisi olmadığını belirtmekte yarar var. Eğitilmiş görüşmeciler aracılığıyla sözlü olarak yürütülen bir mülakatın sonuçları kuşkusuz daha sağlıklı olacaktır.

Anket formları ve bunlara iliştirilen yazılar Dillman[380] tarafından geliştirilen "Toplam Tasarım yöntemi" (Total Design Metod -TDM) kullanılarak geliştirilmiştir. Bu yöntemde, anket gönderilen kişiye yüklenebilecek "maliyet" (örneğin zaman kaybı, posta giderleri ve kişisel beyanlardan doğabilecek zararlar) en alt seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Bunun yanısıra ankete katılmanın yararlarından sözedilerek, anketi yanıtlayan kişi ile mümkün olduğunca kişisel bir ilişki

kurulmaya çalışılmış, boş ve geçersiz anket oranı olabildiğince düşük tutulmaya çalışılmıştır. Türkçe'ye çevrilen ve parti organizasyonuna uyarlanan anket formu, 1991 Ekimi'nde Ankara'da test edilmiş, üzerinde çalışıldıktan sonra 1992 Ocağı'nda yeniden sınanmıştır. Deneme sonuçları, Niedermayer'in örnek araştırma modelinde ve TDM'de bazı değişikliklikliklere gidilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Yapılan bazı temel değişiklikler aşağıda verilmektedir.

1. Sıklığa ve değerlendirmeye ilişkin (önem, onay ve ret) çoktan seçmeli sorular, her kutunun yanma bunu işaretlemenin anlamıyla ilgili açıklama gelecek biçimde değiştirilmiştir. Yazılı ibarelerin yanında yer almadığı soruların işe yaramadığı belirlenmiştir. Yanıtlarda farklı seçenekler yer azlığından dolayı, Niedermayer'in araştırmasındaki gibi çoğaltılamamıştır.
2. Anketin giriş bölümündeki sorular kişiye yöneliktir. TDM'de ise giriş bölümünde konuyla ilgili yanıtlaması kolay soru sorulması, kişisel bilgilere ait soruların anketin sonuna bırakılması önerilir. Türkiye'de yabancılarla yapılan görüşmelerde kişilerin kendilerini tanıtması, en yaygın konuşmaya giriş biçimi olarak karşımıza çıktığından, bu öneri burada kabul görmemiştir.
3. İlk gönderilen mektuba, soruları soranla yapılmış bir mülakatın kupürü eklenmiştir. Anketi yanıtlayacak olan kişinin buradan, araştırmacının kimliği, araştırmanın hedefi ve önemi hakkında bilgi edinmesi düşünülmüştür.
4. Ankete iliştirilen mektubu olabildiğince kısa tutmak için, kimlik bilgilerinin gizli tutulacağına dair ve numaralandırma tekniğinin işlevleri hakkında güvence verici açıklamalardan imtina edilmiştir. Bilginin gizliliği konusu, 1992'de henüz medya ve kamuoyu açısından fazla bir önem taşımamaktaydı.
5. Bütün ekler el yazısı ile yazılmıştır. Adreslerin yazı makinesi ile yazılmasından kaçınılmıştır.
6. Binden fazla yazışmanın postada yaratacağı sorun dikkate alınarak, ankete katılım konusundaki üçüncü ve en son çağrı taahhütlü gönderilmemiştir.

Anketler 26 Mart 1992 tarihinde gönderilmiştir. Zarfların içerisinde, üzerinde adres yazılı pullanmış zarflar, anket, araştırmacının tanıtıldığı gazete mülakatı, sorabilecekleri bir şey olması durumunda yine el yazısıyla yazılmış bir telefon numarasının yanısıra, Genel Sekreterliğin üyeleri anketleri yanıtlamaya çağıran bir yazısı bulun-

maktaydı. Bu yazı, 1991 seçimlerinde milletvekili seçilene kadar İstanbul il başkanlığını yürüten Ercan Karakaş imzasını taşımaktaydı.

On iki gün sonra, katılımcılara anketleri yanıtlamış olmalarından dolayı teşekkür eden, henüz kararsız olanları da ankete katılmaya çağıran ilk hatırlatma yazısı taahhütlü olarak gönderildi. Eline anket ulaşmayan kişilere de, bunu kendilerine verilen telefon numarasından istemeleri çağrısında bulunuldu. Bu yazıya, araştırmanın partinin çıkarına olduğunu söyleyerek üyeleri araştırmayı desteklemeye çağıran, İstanbul il örgütü başkanınca kaleme alınmış bir de mektup eklenmiştir. 24 Nisan 1992'de anketi yanıtlamayan herkese ikinci bir hatırlatma yazısı gönderilmiştir. Yazıya ikinci bir anket ve üzerinde adres ve pul bulunan bir de zarf eklenmiştir. Üyeleri ankete katılmaya davet eden başka bir kurum olan TÜSES Vakfının[381] yazısı da bu belgelere iliştirilmiştir. Bu yazı dönemin Vakıf Başkanı ve eski İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adayı Koral Göymen'in imzasını taşımaktaydı. Üçüncü ve en son hatırlatma yazısı 18 Mayıs 1992'de gönderilmiştir. Bu yazının ilişiğinde de bir anket ile üzerinde adres ve pul bulunan bir zarf bulunmaktaydı.

İadeli taahhütlü mektup gönderilen ve adreslerinde bulunamayan bazı üyeler kapsam dışı bırakılmış ve kendilerine tekrar bir hatırlatma yazısı gönderilmemiştir. Yüzden fazla kişi telefonla yeni bir forma ulaşma veya bilgilenme olanağından yararlanmıştır.

9.1.4. Katılımcıların Ulaşılabilirliği ve Araştırmaya İlişkin Tutumları

Tablo 18'de, 4 kez gerçekleşen postalama işlemleri sonucunda anketlerin geriye dönüş oranları verilmektedir. Tablo, hatırlatma girişimlerinin, geriye dönen anket ortalamasının yükselmesinde oynadı-

Tablo 18: Gönderilen mektuplar, yanıtlar, ulaşılamayanlar

Postalama tarihi ve süresi		Gönderilen anket sayısı	Gelen anket sayısı	Dönüş oranı	Ulaşılamayan adres sayısı	Geçersiz oranı
İlk postalama	26.3. - 7.4.1992	2.124	65	3,1	131	6,2
İlk uyarı	8.4 - 28.4.1992	1.928	374	19,4	147	7,6
İkinci uyarı	29.4. - 17.5.1992	1.407	218	15,5	32	2,3
Üçüncü uyarı	18.5. - 16.7.1992	1.157	282	24,4	45	3,9
Toplam		6.616	939		355	

ğı rolü göstermektedir. Gönülsüzlere yapılan hatırlatmalar olmaksızın, Türkiye'de posta kanalı ile yürütülen anket çalışmaları başarısız olmaya mahkûmdur.

"Gelen anket" sütununda belirtilen rakamlar, aynı sütunda verilen postalama süresi içerisinde geriye dönen anketleri kapsamaktadır. Zarfın üzerindeki tarih ile postanın işlem tarihinin aynı olmadığı varsayılmaktadır. Postada yaşanan gecikmelerden dolayı (bazı durumlarda bir ay kadar!), anketi zamanında geri göndermesine rağmen, bir katılımcıya hatırlatma yazılarının gönderilmesi hiç de az rastlanmayan bir uygulamaydı.

Gönderilen kişiye ulaşmayan anketlerin sayısı beklenenin üstünde çıkmıştır: Yanıtlanmadan geri dönen 355 anketin 328'inde gönderilen kişi adresinde bulunamamıştır. 1991 Aralık'ında yapılan elemeye rağmen, üye listelerinde hâlâ aslında namevcut olan üyelerin kalıp kalmadığı açıklığa kavuşturulmuş değildir. Kendilerine anket formu gönderildikten sonra beni arayarak hiçbir zaman SHP üyesi olmadıklarını belirten iki şahsın durumu, üye listelerinin düzenlenmesindeki suistimallerin tamamen sona ermediğine dair bir işaret sayılabilir. Geçersiz adresler 32 kişide ikinci uyarıdan, 45 kişide ise ancak üçüncü uyarıdan sonra tespit edilebilmiştir. Bunun yanısıra gönderilen ilk anket formlarının sözkonusu kişinin yerinde bulunamadığı ibaresiyle geri döndüğü, ancak aynı adreslere gönderilen ikinci, bazen de üçüncü formların adres sahiplerine ulaştığı durumlar da mevcuttur. "Adresinde bulunamadı" ibaresi ile geriye dönen formların tekrar tekrar postalanması durumunda, yanıtlanan anket oranının belki de artacağı olasılığından dolayı, sözkonusu şahısların araştırma kapsa-

Tablo 19: Örneklem

	n	%
Örneklem (brüt)	2.124	100,0
Alıcısı başka yere taşınmış	102	4,8
Alıcısı bu adreste tanınmıyor	163	7,7
Yanlış veya eksik adres	63	3,0
Ölü, hasta, yurtdışında, okumaz-yazmaz	9	0,4
Örneklem (net)	1.787	100,0
Açıkça reddedenler	8	0,4
Üye olmadığı ya da ayrıldığı için reddedenler	10	0,6
Yanıtlamayanlar	830	46,4
Yanıtlayanlar	939	52,5

mmdan çıkarılması bugün için yanlış bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Burada "alıcısı taşınmış", "tanınmıyor" ve "yanlış adres" kategorileri, adreslere ulaşılamamasının gerçek sebepleri hakkında oldukça yetersiz bilgi vermektedir. Aynı adreslere tekrar tekrar gönderilen formların iadesinin her seferinde değişik nedenlere dayandırılması, bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir.

Sürekli büyüyen bir metropol olan İstanbul'un nüfusunun yüksek hareketliliği ve posta sisteminde yaşanan sıkıntılar (örneğin hane numarası ve posta kutusu olmayan evler, posta dağıtıcılarının iş yükünün ağırlığı), formların yerine ulaşamamasının bir sonucu olan yüksek düzeydeki elenme oranının nedenleri olarak görülebilir. Muhtemelen yer değiştiren üyeler adres değişikliğini ilçe örgütlerine bildirmiş, ancak partinin merkezi üye listelerinde bu düzeltme işlenmemişti.

Formları yanıtlamaktan kaçınan ve kendilerine gönderilen dördüncü uyarı yazısından sonra kapsam dışı bırakılan "redciler", büyükçe bir oran teşkil etmiş ve bulguların yorumlanması sürecinde en sorunlu grubu oluşturmuşlardır. Geriye dönen formlar incelendiğinde, delegelerin ve parti işleri ile daha yoğun ilgilenen kişilerin bu sormacaya pasif üyelerden daha fazla katılma eğiliminde oldukları gözlenmektedir. Son iki hatırlatma girişimi daha çok bu pasif katılımcıları etkinleştirmeye yönelikti. Gelen anket formları içerisinde pasif üyelerin yeterince temsil edilmediği kuşkusu, yüksek okul çıkışlılarda - üyeler içerisinde daha az temsil edildikleri halde- anketleri yanıtlama oranının eğitim düzeyi daha düşük olanlara oranla fazla oluşu nedeniyle iyice pekişmiştir. Parti üyelerinin formları yanıtlamalarında, yöneticilere olan bağlılıklarının da etkisi bulunmaktadır. Anket formlarına eklenen yazıları imzalayan milletvekili Ercan Karakaş'ın seçim bölgesi olan Kartal ve Pendik ilçelerindeki üyeler yüksek oranda bir katılım sergilemişlerdir. Partiyle daha yakından ilgilenen üyeler, bu araştırmanın yararına sıradan üyelerden daha çok inanacakları ve bu yüzden yüksek oranda katılım sağlayacaklarından, anketi yanıtlamayan üyelerin çokluğu gözönünde bulundurulduğunda sonuçların çarpıtılmış bir görüntü sunması beklenebilir. Katılmama sebepleri arasında ekte gönderilen görüşme yazısının da etkisi olmuş olabilir. Gerçi yazılı araştırma metinlerinde bu türden tekniklerin mülakatlardaki kadar önem taşımadığı bilinmektedir. Araştırmanın yabancı birisi tarafından yapılıyor olması da ayrıca bir sorun olarak görülebilir. Buralılar (parti kurmayları) tarafından takdim edilerek desteklenen, Türk olmayan

bir araştırmacının bu durumda avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Araştırmacının dışarıdan ve tarafsız biri olarak, partiyle ve ülke politikasıyla ilgili gelişmelerden doğrudan etkilenmeyecek biri olarak algılanması avantajlı yanı oluşturmaktadır. Birtakım konularla ilgili görüşleri alınan insanların koruma kaygısı içerisinde oldukları bireysel ve kollektif çıkarları olabilir. Katılımcıların, araştırmacıyı dışarıdan biri olarak değerlendirmelerinin bir sonucu olarak "bu konu onu ilgilendirmez" gibi bir tavra ya da olumlu bir tablo izlenimi sunma eğilimine girmeleri dezavantaj teşkil edebilir.

Sormaca koşullarıyla ilgili özgül bir soruna daha değinmek gerekmektedir; bu, araştırmacının milliyeti ile bağıntılıdır: Demokratik Almanya Cumhuriyeti Halk Ordusu'nun tasfiye edilen ve Türkiye'ye hibe edilen silahlarının, ayrılıkçı Kürtlerle yapılan mücadelede sivil halka karşı da kullanıldığı gerekçesiyle, Federal Almanya Cumhuriyeti 26 Mart 1992'de, yani anket formlarının gönderilmeye başlanmasından tam iki gün sonra,Türkiye'ye karşı geçici bir ambargo kararı almıştı. Bu karar, Türk medyasında şiddetli eleştiriler almıştır. Almanya, terörist bir örgüte destek verme suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu kararı takip eden ilk dört hafta içerisinde kendileriyle görüşülen bazı üyeler, Federal Almanya'nın bu tutumuyla ilgili tutum belirtmemi ya da mesafe almamı talep ettiler. Bir Alman'ın yürüttüğü araştırmaya katılmamanın, en azından tekil vakalarda, bu gelişmelerle ilgili bir protestodan kaynaklanması sözkonusu olabilir.

Yanıtlanma oranı, yanıtların niteliğine ilişkin bir bilgi sunmaz. Yanıtlanmayan noktaların oranı bazı sorularda %15'e kadar çıkmaktadır. Bazı soruların uygun formüle edilmeyişinden doğabilecek anlaşılma sorunlarının yanısıra yanıtlamama gerekçesi olarak başka nedenler de olabilir: Katılımcı üyelerin parti içerisindeki pasif tutumlarını saklama kaygısı, gibi. Sonuçların açıklanmasında bu sorunsal üzerinde özellikle durulacaktır.

9.1.5. Sonuçların Genelleştirilebilirliği

Aşağıda ortaya konan sonuçlar, *belirlenmiş* bir zaman ve *sınırlı* bir coğrafi bölgede *belirli* bir partinin resmi üyelerinin siyasi katılımının yoğunluğu ve biçimi hakkında bir fikir vermektedir. Araştırma sonuçları, SHP'nin cinsiyet, eğitim, yaş ve ikâmet yeri gibi üyelerle ilgili değişkenlerde benzerlik taşıyan diğer il örgütlerine de uyarlanabilir. Ankara ve İzmir bu özellikleri taşıyan iki il olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir kontrol grubuna uygulanan anket, bu sonuçların yoğunluk

merkezlerinin kenarlarının (periferi) da koşullarını yansıttığını göstermiştir. Bu grup SHP Yalova ilçe örgütüne üye 200 aday içerisinde ilişkiye geçilebilen 176 üye ve bunların içerisinden anketi yanıtlayan 92 kişiyi kapsamaktadır. Yalova İzmit Körfezi'nin güneyinde yer almaktadır. 1995 yılında il olan 113.417 nüfuslu (1990 verileriyle) bu ilçe 1992'de hâlâ İstanbul'a bağlıydı. Başlangıçta yapılması düşünülmeyen bu ikinci araştırma, Yalova ilçe yönetimi üyelerinin isteği üzerine 1992 Mayıs'ında gerçekleşti. Hiçbir değişiklik yapılmadan uygulanan anketlerin dağıtım işini SHP ilçe örgütü üstlenmiştir. Burada yapılan tek değişiklik, üyelerin katılması talebini içeren üst yazının, ilçe yönetimince yazılmış olmasıydı.

Yalova'da yapılan üye araştırması, ankete katılım, üyelerin yaklaşımı ve parti içi aktivitelere katılım yoğunluğu alanlarında daha önce il düzeyinde yürütülen çalışma ile şaşırtıcı benzerlikler ortaya koymuştur. Ancak iki noktada sapma tespit edilmiştir: Birincisi Yalova'daki göç oranı %60 ile belirgin bir biçimde il düzeyinin altındaydı. Bunun Yalova'nın coğrafi konumu ile ilişkisi bulunmaktadır. İkincisi, SHP üyeleri arasında HEP'le ilgili değerlendirme il düzeyindekinden daha olumsuz çıkmıştır. Sapma gerekçesi olarak bu dönemde Güneydoğu'da şiddetlenen çatışmalar ve HEP kökenli 16 milletvekilinin SHP'den ayrılması gösterilebilir. Bunun altyapısını 1992 Martı'nda Nevruz kutlamalarına katılan halka askerin müdahalesi oluşturmuştur.

Yalova'daki anket, İstanbul araştırmasının sonuçlarının, daha küçük kentlerin ilçe örgütlerine de uyarlanabileceğini, buralarda da benzer sonuçlara ulaşılabileceğini düşünmeye izin vermektedir.

İstanbul'da rekabet halinde olan değişik partilere (ANAP, DYP, RP, DSP) ait karşılaştırılabilecek verilerin bulunmayışı, araştırma sonuçlarının ampirik olarak başka partilere de uyarlanmasına izin vermemektedir.

Sonuçların geçerliliği zamansal açıdan sınırlıdır. 1991-1992'de SHP hükümet ortağı olarak gücünün doruğundaydı. Partinin gerileme sürecinde üyelerin de kitlesel bir kopuşa yöneldikleri varsayılabilir. İkinci bölümde de açıklandığı gibi, (SHP'nin halefi olan) yeni CHP'nin Türkiye partiler sistemindeki konumu 1995 genel seçimleri sonrası itibariyle, araştırmanın yapıldığı dönemlerden belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Gerçi "ortanın solu'nun" çoğunluğunun hangi siyasi kampta buluşacağına yönelik bir varsayımda bulunmak o zaman da ve hâlâ- pek mümkün görünmese de, bu partilerin sosyal tabanında orta vadede ani bir niteliksel değişim beklenmemelidir.

9.2. Üye Araştırması Sonuçları

Öncelikle, Niedermayer'in Rheinland-Pfalz SPD eyalet örgütü üyeleriyle yaptığı araştırmanın kavramsal çerçevesiyle birebir uyum içerisinde olmasına rağmen, verilerin değerlendirilmesinde önemli bir farklılığa değinmek gerekmektedir. Niedermayer, araştırmasında ortaya çıkan bulgulara, parti içi katılımla ilgili bireysel değişkenlerin kendi içerisinde önemini ortaya koymak için çok yönlü varyans analizi adlı istatiksel çözümleme tekniğini uygulamıştır. Niedermayer kendi analiz modelinde parti içi katılımla ilgili değişkenlerle (cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik kaynaklar, ailenin politikleşmesi ve siyasi katılım), bireyleri partiye bağlayan ve güdüleyen siyasi-araçsal nedenleri birbirinden ayırt etmektedir.[382]

Çok yönlü varyans analizi sonuçları Niedermayer'i, parti içi katılımın üyelere sunulan bireysel özendiricilerden çok onların eğilimlerinden, yatkınlığından kaynaklandığı saptamasına götürmüştür. Niedermayer, özellikle sosyal yapı ve katılım arasında, etkileşim yapıları ile ilgili yaygın olarak başvurulan hipotezlerin denenmeden uyarlanmaması gerektiği uyarısında bulunmaktadır.[383]

Bireysel güdüleyiciler ve bireysel kaynaklar arasındaki ilişkinin yanısıra biresel parti içi katılım biçimleri arasındaki ilişkilerin çok yönlü varyans analizi -yani Niedermayer'in araştırmasının analitik bakımdan en önemli yönü- bu araştırmada devralınamamıştır. Edeki verilerin bunun için yeterince kesinlikli veya ifade gücüne sahip olmadığı düşünülmektedir. Bu durumda, verilerin abartılı veya yanlış bir yorumu ihtimali ortaya çıkabilecekti. Bunun yanısıra bu araştırmada anketlerin geriye dönüş oranı olan %52.6, Niedermayer'in ulaştığı oranın (%71.6) oldukça gerisinde bulunmaktadır. Güvensizleştirici diğer bir etken de parti içi etkinliklere katılım konusunda verilen ve bir katılmama tutumu olarak yorumlanması gereken eksik yanıtlardır. Üyelerin farklı sosyo-ekonomik donanımları da, meslekleri ve iş alanları ile ilgili sorulara verilen yanıtlardan yeterince çıkarılamamış ve ayrıştırılamamıştır.

Bu eksikliklere karşın ortaya çıkan veriler, bir Türk kitle partisinin toplumsal tabanı hakkında yeterince açık bir tablo sunmaktadır.

Üye başvuru formlarından, revizyon sürecinde merkezi kayıtlara tam geçilmeyen üyelerin kimlik bilgilerine ilişkin bazı verilere ulaşılmıştır. Veri tabanı cinsiyet, yaş, eğitim ve ikametle (ilçe örgütüne dahil olma kıstası) ilgili bilgileri içermekteydi. Başvuru formlarında do-

ğum yeri ve meslekle ilgili sorular bulunmasına rağmen, bunlar boş geçilmiştir. Aşağıdaki tablo ve diyagramlarda belirtilen değişkenlerle ilgili olarak, SHP üyelerinin 21 yaş üstü toplam nüfustan, ankete katılanların ise il örgütü üye yapısından ve ülke genelindeki üye yapısından ne ölçüde farklılaştığı ele alınmaktadır.

Tablo 20: Cinsiyet

İlgili grup	Tarih	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
21 yaş üstü ülke nüfusu[1]	10/90	14.625.954	50,2	14.521.196	49,8	29.147.150	100,0
21 yaş üstü İstanbul nüfusu[2]	10/90	2.136.627	51,4	2.020.640	48,6	4.157.267	100,0
SHP üyeleri (toplam)[3]	8/91	496.218	80,9	117.354	19,1	613.572	100,0
SHP üyeleri (İstanbul)[4]	1/92	81.767	69,0	36.718	31,0	118.485	100,0
Belirlenen örneklem	2/92	1.456	68,6	668	31,5	2.124	100,0
Gerçekleştirilen örneklem	2/92	682	72,6	257	27,4	939	100,0

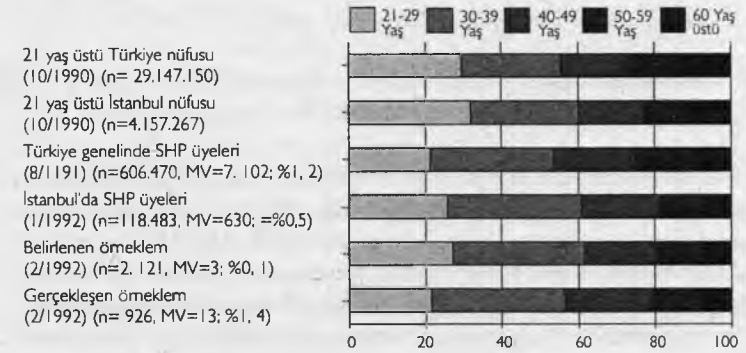
1 Kaynak: DİE Yay. No: 1616, s. 70.
2 Kaynak: DİE Yay. No: 1604 (34) s. 34.
3 Kaynak: SHP, Parti Meclisi: *Üçüncü Olağan Kurultay, Çalışma Raporu*, s. 217.
4 Ocak 1992'de parti genel merkezi üye listelerinden alınmıştır.

Ocak 1992'de kadın üyeler SHP İstanbul il örgütünün üçte birini oluşturmakta ve böylece belirgin bir biçimde ülke ortalamasının üstünde temsil edilmekteydiler. Alınan nümunede üyelerin cinsiyetine ilişkin ortaya çıkan dağılım, evreni temsil edecek düzeydedir. Ancak kadın üyelerin anketleri yanıtlama oranı, il örgütündeki temsil oranlarının altındadır. Yaş ve eğitim bakımından İstanbul ve ülke nüfusu ile karşılaştırıldığında, İstanbul'un eğilimsel olarak gençlerin ve eğitimli insanların kenti olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar SHP'nin İstanbul il örgütüne ve ülke çapındaki örgütlenmesine de uyarlanabilir niteliktedir.

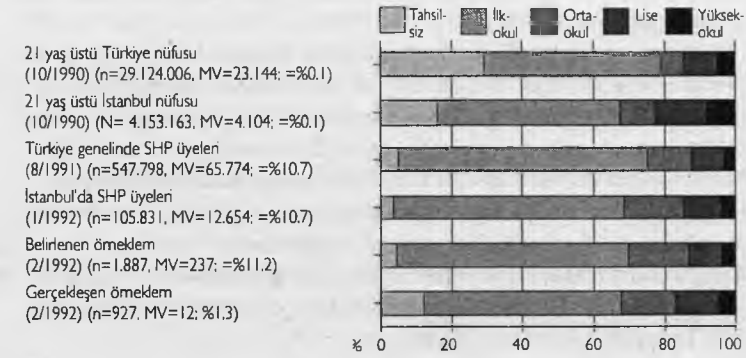
İstanbul ve ülke nüfusu arasındaki diğer bir fark da 21-40 yaş grubunda görülmektedir. Burada da İstanbul il örgütü üyeleri ülke çapındaki örgüt üyeleri profiline göre farklılık göstermekteydiler. SHP'de genç yetişkinlerin (30 yaşına kadar) ve 65 yaş üstü kişilerin oranı, toplam nüfusun altında temsil edilmektedir. Ailenin geçim sorumluluğunun üstlenildiği yaş dilimi olan 30-65 yaş grubu baskın durumdaydı. 30 yaş altı SHP üyelerindeki anketleri yanıtlama oranı, il örgütündeki temsil oranlarının altında gerçekleşmiştir. Sonuçta örneklemde yer alan üyelerin yaş profili daha çok örgütün ülke çapındaki yaş profili ile örtüşmektedir.

İstanbul nüfusu, yüksek oranda ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu ve eğitim almamışların oranının düşüklüğü ile ülke nüfusu içinde öne çıkar. SHP İstanbul il örgütünde de üyeler, SHP genelinden daha iyi bir eğitim düzeyine sahiptiler. Genç yetişkinlerde olduğu gibi, eğitim düzeyi daha yüksek olanların da gerek il örgütünde gerekse ülke örgütleri genelinde temsil oranı 21 yaş üstü ülke nüfusuna oranlarının gerisinde bulunmaktaydı. Buna karşılık sonuçta ortaya çıkan örneklemde yüksekokul mezunları, İstanbul il örgütü üyeleri arasındaki oranlarına göre biraz daha yüksek oranda temsil edilmişlerdir.

Diyagram 9: Yaş dilimlerinin karşılaştırılması

Diyagram 10: Eğitim düzeylerinin karşılaştırılması

Gerçekleşen örneklemden elde edilen sonuçlar, üyelerin eğitim düzeyi konusunda, SHP üye listelerinin incelenmesinin sağlayacağından daha güvenilir bilgilere ulaşmayı sağlamıştır: Zira herhangi bir okulu bitirmemiş üyelerin bu özelliklerini başvuru formunda belirtmekten kaçınma sıklığı eğitim düzeyi daha yüksek olanlara oranla daha fazladır. Böylece bu kişilerin eğitim düzeyi, kayıtlara zorunlu olarak "bilinmiyor" şeklinde geçmiştir. Araştırma sonuçları, hiçbir okul mezunu olmayan SHP üyeleri oranının, merkezi üye sicilinin gösterdiğinin çok üstünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 21'de, İstanbul'un nüfusunun, SHP üyelerinin ve alınması düşünülen ve gerçekleşen nümunenin, İstanbul'un 25 ilçesine dağılı-

Tablo 21: İstanbul nüfusu, SHP üyeleri ve araştırma kapsamındaki üyelerin ilçelere göre dağılımı

İlçe	10/1990 sayımına göre nüfus[1]	%	1992 kayıtlarına göre SHP üyeleri	%	Belirlenen örneklem n	%	Gerçekleştirilen örneklem n	%
Adalar	19.413	0,3	283	0,2	2	0,1	1	0,1
Şile	25.372	0,3	112	0,1	1	0,0	0	0,0
Çatalca	64.241	0,9	1.082	0,9	18	0,8	12	1,3
Silivri	77.599	1,1	1.508	1,3	23	1,1	13	1,4
Eminönü	83.444	1,1	3.062	2,6	67	3,2	17	1,8
Yalova	113.417	1,6	1.727	1,5	29	1,4	16	1,7
B.Çekmece	142.910	2,0	2.576	2,2	42	2,0	10	1,1
Beykoz	163.786	2,2	1.627	1,4	26	1,2	13	1,4
Zeytinburnu	165.679	2,3	5.253	4,4	101	4,8	42	4,5
Sarıyer	171.872	2,4	7.528	6,4	153	7,2	70	7,5
Beşiktaş	192.210	2,6	2.835	2,4	44	2,1	19	2,0
Eyüp	211.986	2,9	3.298	2,8	68	3,2	24	2,6
Bayrampaşa	212.570	2,9	5.366	4,5	108	5,1	44	4,7
Beyoğlu	229.000	3,1	4.198	3,5	71	3,3	26	2,8
Şişli	250.478	3,4	5.139	4,3	104	4,9	36	3,8
Kağıthane	269.042	3,7	6.498	5,5	104	4,9	46	4,9
Pendik	295.651	4,0	2.423	2,0	49	2,3	29	3,1
Ümraniye	301.257	4,1	5.380	4,5	81	3,8	35	3,7
G.O.Paşa	393.667	5,4	5.021	4,2	81	3,8	42	4,5
Üsküdar	395.623	5,4	4.819	4,1	76	3,6	31	3,3
Fatih	462.464	6,3	6.554	5,5	117	5,5	44	4,7
K.Çekmece	479.419	6,6	9.629	8,1	175	8,2	85	9,1
Kartal	611.532	8,4	10.676	9,0	204	9,6	118	12,6
Kadıköy	648.282	8,9	6.849	5,8	102	4,8	43	4,6
Bakırköy	1.328.276	18,2	15.042	12,7	278	13,1	123	13,1
Toplam	7.309.190	100,1	118.485	99,9	2.124	100,0	939	100,3

1 Kaynak: DİE: Yay. No: 1457, Bölüm 34, s. 3.

mı verilmektedir. Ankete katılım oranı en yüksek düzeyde Kartal ilçesinde gerçekleşmiştir. Bu durum, daha önce de açıklandığı gibi üyelerin SHP milletvekili Ercan Karakaş'a olan bağlılıkları ile açıklanabilir.

Tablo 22'de SHP ilçe örgütlerinin örgütlenme düzeyi verilmektedir. Bu bulgular araştırmanın amacı ile doğrudan ilişkili değildir. Burada örgütlenme düzeyi, ilçe seçmen sayısı ile partinin üye sayısı arasındaki oranla belirlenmektedir. İstanbul il örgütünde, 1991'deki genel seçimler ve 1992'deki üye sayısı dikkate alındığında ortalama her

Tablo 22: 1991 genel seçimlerinde SHP'nin örgütlenme düzeyi ve seçim başarısı: İstanbul seçmenleri, SHP seçmenleri ve ilçelere göre SHP üyeleri

İlçe	1991 genel seçimleri seçmen sayısı[1]	%	1991 genel seçimleri SHP seçmenleri	%	Toplam oylar içerisinde SHP oy oranı	Ocak 1992 kayıtlarına göre SHP üye sayısı	%	Üye başına düşen seçmen sayısı	Üye başına düşen SHP seçmeni
Bakırköy	670.056	15,7	95.414	15,7	18,7	15.042	12,7	44,5	6,3
Kadıköy	451.710	10,6	80.675	13,3	24,8	6.849	5,8	66,0	11,8
Kartal	340.796	8,0	58.654	9,7	24,1	10.676	9,0	31,9	5,5
Fatih	326.111	7,6	34.895	5,7	14,1	6.554	5,5	49,8	5,3
Üsküdar	248.080	5,8	32.210	5,3	17,2	4.819	4,1	51,5	6,7
K-Çekmece	237.843	5,6	35.355	5,8	19,3	9.629	8,1	24,7	3,7
G-O-Paşa	198.858	4,7	23.709	3,9	15,1	5.021	4,2	39,6	4,7
Şişli	181.668	4,3	24.997	4,1	18,8	5.139	4,3	35,4	4,9
Kağıthane	158.703	3,7	22.308	3,7	18,3	6.498	5,5	24,4	3,4
Beşiktaş	157.913	3,7	25.230	4,2	22,7	2.835	2,4	55,7	8,9
Beyoğlu	155.608	3,7	20.009	3,3	17,3	4.198	3,5	37,1	4,8
Pendik	153.770	3,6	21.231	3,5	18,0	2.423	2,0	63,5	8,8
Ümraniye	142.218	3,3	25.069	4,1	23,3	5.380	4,5	26,4	4,7
Eyüp	120.626	2,8	16.434	2,7	16,9	3.298	2,8	36,6	5,0
Bayrampaşa	116.092	2,7	10.243	1,7	10,7	5.366	4,5	21,6	1,9
Sarıyer	110.121	2,6	19.185	3,2	23,0	7.528	6,4	14,6	2,5
Beykoz	99.961	2,3	9.890	1,6	12,5	1.627	1,4	61,4	6,1
Zeytinburnu	98.218	2,3	10.476	1,7	13,9	5.253	4,4	18,7	2,0
Yalova	67.969	1,6	8.428	1,4	15,6	1.727	1,5	39,4	4,9
B-Çekmece	61.100	1,4	10.280	1,7	22,2	2.576	2,2	23,7	4,0
Eminönü	49.845	1,2	5.893	1,0	17,4	3.062	2,6	16,3	1,9
Silivri	45.819	1,1	7.902	1,3	21,1	1.508	1,3	30,4	5,2
Çatalca	39.471	0,9	5.326	0,9	15,9	1.082	0,9	36,5	4,9
Adalar	17.428	0,4	2.403	0,4	20,5	283	0,2	61,6	8,5
Şile	13.700	0,3	979	0,2	8,6	112	0,1	122,3	8,7
Toplam[2]	4.263.684	99,8	607.195	100,1	Æ 18,9	118.485	99,9	Æ 40,0	Æ 5,1

1 Kaynak: DİE Yay. No: 1511.

2 İstanbul'daki toplam seçmen ve SHP seçmenleri sayısı tek tek ilçelerle ilgili verilerle uyuşmamaktadır. Toplamda verilen sonuçlar, sözü edilen kaynakta ilçelerle ilgili verilerden hesaplanmıştır.

kırk seçmene bir SHP üyesi düşmekteydi. Tablo, çok sayıda SHP üyesinin bulunduğu ilçelerin mi, yoksa düşük bir örgütlenme düzeyine sahip ilçelerin mi 1991 genel seçimlerinde daha iyi sonuçlara ulaştıkları hakkında açıklık getirmektedir.

SHP, görece yüksek bir örgütlenme ile ortalamanın üstünde seçim sonuçlarına, Büyükçekmece, Kartal, Ümraniye, Sarıyer ve Silivri'de; görece düşük bir örgütlenme düzeyine karşın iyi sayılacak bir seçim sonucuna Kadıköy, Beşiktaş ve Adalar'da ulaşmıştır. Ortalamanın üstünde bir örgütlülüğe rağmen, buralarla karşılaştırıldığında kötü sayılacak sonuçların alındığı ilçeler Bayrampaşa ve Zeytinburnu'dur. Ortalama bir örgütlenmenin gözlendiği Çatalca, Gaziosmanpaşa, Eyüp ve Yalova'da ve görece düşük bir örgütlenme oranının olduğu Beykoz, Fatih ve Şile'de parti seçimlerden kötü sonuçlar alarak çıkmıştır. SHP Eminönü, Kağıthane ve Küçükçekmece'de görece yüksek örgütlenme düzeyi ile, Bakırköy, Şişli ve Beyoğlu'nda orta düzeyde bir örgütlenmeyle, Pendik ve Üsküdar'da ise görece düşük düzeyde bir örgütlenme ile ortalama seçim sonuçlarına ulaşmıştır. O halde ilçe teşkilatının örgütlenme düzeyi ve seçimlerdeki başarı veya başarısızlığı arasında doğrudan bir ilişki kurulamamaktadır.

Sonuç itibariyle, SHP İstanbul il örgütü üyelerinden alınması düşünülen nümune kapsamındaki üyelerin tutumu ve geçekleşen nümunenin temsil yeteneği üzerine şunlar söylenebilir: Kadınlar, genç yetişkinler ve yaşlı üyeler il örgütündeki oranlarının altında bir katılım sergilerken, eğitim düzeyi yüksek üyeler il örgütündeki oranlarının üstünde temsil edilmişlerdir. Burada iki gerekçe öne sürülebilir. Birincisi, "eğitim engeli" etkenidir; yani, anketleri doldurmakta zorlanan bazı üyeler sonuçta vazgeçmiş olabilirler. Yüksekokul mezunlarının ankete katılım oranının yüksekliği bu varsayımı destekler niteliktedir. İkincisi; anketlere düşük katılım sergileyen gruplar, üye toplamı içindeki oranlarına göre yüksek temsil edilen gruplara kıyasla, parti içi etkinliklere de daha az katılan gruplardır. Kadın üyelerde, aşağıda da açıklanacağı gibi, örneğin "genel siyasi ilgiler", "katılma gerekçesi", "etkinliklere katılmada güdülen amaç" sorularına verilen yanıtlarda belirgin bir edilgen tutum gözlenmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, parti içi katılım konusunda, gerçekleşen örneklemden elde edilen bulguların, tasarlanan örnekleme ulaşılması halinde ortaya çıkacak parti içi katılım boyutundan daha yüksek bir katılımı yansıtma eğiliminde olduğunu kabul edebiliriz.

İstihdam Koşulları ve Mesleki Faaliyet

İstihdam ve mesleğe ilişkin soruların, üyelerin özgül sınıfsal bileşimini ayrıntılarıyla belirlemeye müsait olmadığını araştırma bittikten sonra, teslim etmek durumundayız. Meslek değişkenine ilişkin sorular, Türkiye'de nüfus sayımlarında kullanılan soru formülasyonuna dayandırılmıştır. Meslek belirlemeye yönelik soruların öğrenilen ve uygulanan meslek biçiminde sorulması gerekirken, nüfus sayımlarında sıkça yapıldığı gibi işyerinin niteliği ve burada yapılan işin türü ile ilgili sorulardan dolayı istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Posta kanalıyla yürütülen bu çalışmada konuyla ilgili anlaşılmayan soruları açma olanağı bulunmadığından, belirsiz ya da çok anlamlı yanıtlarla bir sınıflama yapılması zorunluluğu doğmuştur. Türkiye'de işsizlerin devlet desteği (işsizlik parası) veya emeklilerin emekli aylıkları ile geçimlerini temin edemeyerek, herhangi bir işle meşgul olmaları olağan sayılmaktadır. Bu nedenle ikili cevaplar alınabilmiştir.[384]

Tablo 23: Çalışma durumu ve mesleki konum

	Araştırma kapsamındaki SHP üyeleri				20 yaş üstü İstanbul nüfusu[1]			
	Erkek	%	Kadın	%	Erkek	%	Kadın	%
İş sahibi (%)		(84,3)		(20,6)		(82,8)		(17,9)
Bağımlı çalışıyor	236	34,6	25	9,7	1.221.906	55,2	284.600	13,5
İşveren	67	9,8	2	0,8	118.150	5,3	6.924	0,3
Serbest çalışıyor	185	27,1	7	2,7	362.049	16,4	22.076	1,0
Akrabası yanında çalışıyor	6	0,9	4	1,6	35.641	1,6	47.006	2,2
Bilinmiyor	-	-	-	-	574	0,0	50	0,0
İşsiz	81	11,9	15	5,8	96.049	4,3	16.181	0,8
İş sahibi değil (%)		(15,7)		(79,4)		(17,1)		(82,1)
Emekli	97	14,2	9	3,5	244.300	11,0	62.515	3,0
Ev kadını	-	-	192	74,7			1.624.962	77,2
Öğrenci	-	-	-	-	49.348	2,2	27.727	1,3
Diğerleri	8	1,2	2	0,8	82.895	3,7	11.233	0,5
Bilinmiyor	2	0,3	1	0,4	2.435	0,1	967	0,0
Toplam	682	100,0	257	100,0	2.213.367	99,8	2.104.241	99,8

1 Kaynak: DİE Yay. No: 1604, Bölüm 34, s. 96-152.

İstihdam oranı SHP üyelerinde (erkeklerde: %84.3 - kadınlarda %20.6), 20 yaş üstü İstanbul nüfusuna göre (erkeklerde: %82.8 - kadınlarda: %17.9) biraz daha yüksekti. Ancak bu farkı değerlendirir-

ken, bu iki veriye esas olan sayım ve anket arasındaki zaman aralığının yanısıra gözönünde bulundurulması gereken bir nokta, 20 yaş üstü İstanbul nüfusuyla ilgili istatistiğe, partiler yasasına göre siyasi partilere üyelikleri yasaklanmış olan öğrencilerin ve 20 yaş grubunun da dahil edilmiş olmasıdır.

Bağımlı çalışanların oranında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır: SHP'li erkek üyelerde bu grubun oranı (%34.6), 20 yaş üstü İstanbul nüfusu içindeki oranından (%55.2) düşük çıkmaktaydı. Buna karşılık SHP'de serbest çalışanların ve işsizlerin daha yüksek oranda temsil edildikleri görülmektedir. SHP üyeleri içerisindeki işsizlerin oranının (kadın ve erkeklerde ortalama %10.3), gerçekte tabloda verilenden daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Tablo 34'te mesleğe yönelik yanıtlarda çelişkili görülen ve gri renkle işaretlenmiş veriler gözönünde bulundurulduğunda bu oran %15'e çıkacaktır. Piyasadaki işsizlik oranına ilişkin DİE istatistiklerinin güvenilir olmayışı, SHP'nin işsizler için bir çekim merkezi olup olmadığı hakkında bir hükümde bulunmayı güçleştirmektedir. Nisan 1992 DİE verilerine göre İstanbul'daki işsizlik oranı %0,72 (52.536 işsiz) olarak verilmiştir.[385] Bu oranın düşüklüğü, DİE'nin sadece, o hafta itibariyle para karşılığı bir saatten az çalışmış olanları, işsiz olarak kaydetmesiyle açıklanabilir. Gizli işsizler ve toplam işsizlerin büyük çoğunluğu dikkate alınmamıştır. 1990 nüfus sayımları sonuçlarına göre İstanbul için açıklanan %4.3'lük işsizlik oranı da bu tanım sorununuyla açıklanabilir.

SHP üyeleri içerisinde İstanbul nüfusundaki oranından daha fazla temsil edilen "kendi hesabına çalışanlar" kümesiyle ilgili şunlar söylenebilir: İstanbul doğumlular içerisinde serbest çalışanların oranı (%17.5), bağımlı çalışanlarla aynı düzeydeydi (%17.2). Serbest çalışanlar bağımlı çalışanlar arasında çok belirgin bir eğitim farkı bulunmamaktaydı. Bu noktada, serbest çalışanların ortalamanın üstünde temsil edilmesine bakarak, SHP'nin kentin yerlileri ve daha iyi eğitim almış orta tabaka için bir çekim merkezi oluşturduğu sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Avukat, komisyoncu veya hekim gibi tipik orta tabaka mensupları, serbest çalışanlar içerisinde SHP'de ancak bir azınlığı temsil etmekteydi. Buna karşılık bu grubun içerisinde, çalıştıkları işlere, eğitim düzeylerine ve il dışında doğmuş olmalarına bakarak, geçimlerini kayıtdışı ekonomi sektörlerinden temin eden göçmenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmektedir.

Tablo 24: Çalışma alanı ve mesleki konum

Çalışma alanı	Toplam	Meslekî statü: Bağımlı çalışan	İşveren	Serbest çalışan	Akrabası yan. çalışan	Emekli	Ev kadını	İrat sahibi	İşsiz	Diğer	(MV)
Tarım sektörü/balıkçılık	10			9		1					
Ticaret (satıcılar dahil)	76	11	17	44	1	2			1		
İnşaat sektörü (komisyoncular dahil)	45										
- Emlâk komisyoncusu			1	2							
- Serbest müteahhit, inş. malz. satıcısı			7	3		1					
- Serbest çalışan inşaat ustası			5	16		1					
- Bağımlı çalışan inşaat ustası		6			1				2		
İmalat sanayii/zenaatkâr	147										
- Matbaacılık		6									
- Tekstil		12	8	4			1				
- Dericilik		10	1			1					
- Elektrikçi		3	1	3							
- Diğer zenaatkârlar (inş. sektörü hariç)		5	11	20		1					
- Bağımsız yürütülmeyen sair işler		56				2			1		1
Devlet iktisadî işletmelerinde veya idarede görevli işçi ve memurlar	38										
- Devlet işletmelerinde veya belediyelerde çalışanlar (şoförler hariç)		36									
- Muhtarlar				1		1					
Hizmet sektörü	57										
- Otel ve lokanta işletmeleri		15	7	14					1		
- Güvenlik hizmetleri, kapıcı		9				3					
- Berberler		1		5							
- Temizlik hizm.		3									
Taşımacılık sektörü	44	27	1	14		1					
Serbest yürütülmeyen idarî işler	35										
- Muhasebeci		13									
- Diğerleri		19				3					
Diğer hizmet meslekleri	21										
- Avukatlar		2		4							
- Diğerleri			4	11							
Herhangi bir meslek belirtmeden serbest çalıştığını söyleyenler	19		2	14		1		1	1		
Yukarıdaki meslek tanımlamalarının hiçbirine girmeyenler	5		1	2	1	1					
İşsizler	420	25	2	20	7	86	182	5	89	4	
(MV) Meslek belirtmeyenler	22	2	1	6		1	9		1		2
Toplam	939	261	69	192	10	106	192	6	96	4	3

Not: Gri renkle gösterilen değerler, mesleğe ilişkin çelişkili yanıtlar veren üyeleri göstermektedir: bir meslekî uğraştan söz eden 6 işsiz (muhtemelen yardımcı veya geçici işlerde çalışıyorlardı) ile, bir meslek belirten ancak o sırada çalışmadıklarını belirten (aslında işsiz) 47 kişi.

"Mesleğiniz nedir?" sorusuna verilen yanıtların oldukça belirsiz veya çelişkili olması, serbest çalışanlar arasında sağlıklı bir sınıflama yapılmasına pek olanak vermemektedir.[386] Böylesi bir düzenleme, DİE'nin kişileri mensup olduğu tabakaya, sosyal statüye ve gelirlerine göre sınıflamamasından dolayı, nüfus sayımı sonuçları ile karşılaştırma yapmaya da elverişli değildir.

Boratav, sınıfsal profil ile ilgili bir çalışmasında orta tabakaya dahil edilen serbest çalışanların oranı hakkında bazı veriler ortaya koymaktadır. 1991 yılında gerçekleştirdiği çalışması kapsamında Kartal/Pendik, Eyüp ve Bayrampaşa ilçelerinde 800 haneyi içeren bir anket çalışması uygulanmıştır. Boratav, serbest meslek sahiplerini heterojen bir grup olarak değerlendirmekte ve üç ana bölümde incelemektedir: Küçük esnaf ve zanaatkarlar, marjinal-enformel işlerde çalışanlar ve nitelikli, ancak orta halli, yani yanında sürekli personel çalıştırmayan serbest meslek sahipleri. Boratav üçüncü gruba yalnızca yüksekokul mezunlarını dahil etmekte ve serbest meslek sahipleri içerisinde tipik orta sınıf mensupları oranının ancak %3.5 olduğunu saptamaktadır.[387] Aynı sınıflama kıstasları SHP üyelerine uygulandığında, serbest çalışanlar içerisinde orta halliler oranının %9,3 olduğu görülecektir.

SHP İstanbul il örgütü üyelerinin meslek gruplarına göre dağılımı hakkında Tablo 24 genel bir izlenim vermektedir. Sınıflama ölçeğinde kıstas, "Mesleğiniz nedir?" sorusuna verilen yanıtların "en küçük ortak paydasıydı." Cevap verenlerin (917 kişi), %54'ü ücretli bir işte çalıştıklarını, %46'sı da çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Erkek üyelerin %69'u bir işte çalışmaktayken, kadın üyelerde bu oran %14'tü.

Doğum Yeri, Göç Etme Yaşı ve İstanbul'da Bulunma Süresi

SHP, büyük kentlerdeki kitlesel üye tabanına sahip olduğu "kaleler"de, göçmenlerin partisi idi. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, İstanbul nüfusunun %62.7'si bu ilin dışında doğmuştu. Konda Araştırma Enstitüsü 1992 yılında 19 yaş üstü İstanbul nüfusu içerisinde göçmen oranını %71.8 olarak tespit etmiştir. SHP üyeleri içerisinde de buna benzer bir göçmen oranı beklenirdi. %81.4 olarak tespit edilen bu oran tahmin edilenin üstünde çıkmıştır. DİE verilerine dayanarak üyelerin doğum yerlerine göre sınıflanması sonucunda Tablo 25'teki dağılıma ulaşılmıştır.

SHP Kartal ve Ümraniye ilçe örgütü üyelerinin doğum yerlerine ilişkin veriler, İstanbul doğumluların oranının bazı ilçelerde %16'lık

Tablo 25: İstanbul nüfusu ve SHP üyelerinin geldikleri yerlere göre karşılaştırılması

Geldiği yer (doğum yeri)	10/1990 nüfus sayımına göre İstanbul nüfusu[1]	%	19 yaş üstü (12/1992) İstanbul nüfusu[2]	%	26.12.1992'de Kartal'da SHP üyeleri[3]	%	17.2.1994'de Ümraniye'de SHP üyeleri[3]	%
İstanbul	2.723.795	37,27	4.424	28,19	901	8,10	495	7,53
Trakya	182.558	2,50	500	3,19	58	0,52	25	0,38
Karadeniz sahilleri	1.384.966	18,95	2.965	18,89	1.177	10,58	811	12,34
Marmara ve Ege	246.353	3,37	1.001	6,38	157	1,41	42	0,64
Akdeniz sahilleri	93.115	1,27	447	2,85	108	0,97	27	0,41
Batı Anadolu	129.009	1,77	556	3,54	222	2,00	20	0,30
İç Anadolu	1.171.617	16,03	3.124	19,90	3.081	27,69	2.531	38,52
Güneydoğu Anadolu	102.129	1,40	351	2,24	59	0,53	8	0,12
Doğu Anadolu	946.216	12,95	1.966	12,53	5.338	47,97	2.594	39,48
Yurtdışı	327.647	4,48	343	2,19	1	0,01	0	0,00
Ara toplam	7.307.415	99,99	15.696	99,90	11.128	99,77	6.570	99,72
Bilinmeyen (MV)	1.785	0,02	6	0,04	60	0,54	24	0,36
Toplam	7.309.190		15.683		11.162		6.577	

1 DİE Yay. No: 1604 (34), s. 46.
2 Aralık 1992'deki Konda Araştırmasının yayımlanmamış verileri.
3 Verilen tarih itibariyle SHP merkezi üye kayıtları.

il ortalamasının oldukça altına düştüğünü göstermektedir. Bu bilgilere her iki ilçe örgütü üye listelerinin tamamının değerlendirilmesi sonucunda ulaşılmıştır. Böylece örneklemin güvenilirliği de test edilmiş olmaktadır. SHP üyeliğinin, İstanbul doğumlulardan çok il dışından göç edenler için bir çekiciliği bulunmaktaydı. İl örgütünde sayıca az temsil edilenlerin içerisinde İstanbul doğumluların yanısıra Batı Anadolu illerinden ve onlarca yıldır dışarıya sürekli göç veren Karadeniz sahillerinden göç edenler de azınlıktaydı. Buna karşılık İç ve Doğu Anadolu illerinden gelenler çoğunluktaydı: İstanbul il sınırları dışında doğmuş olanların %50'sinden fazlası Sivas, Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum ve Kars gibi sahillere uzak Orta ve Doğu Anadolu illerinden gelmiş üyelerdi. Tablo 26'da, bu illerin göçmen kaynağı olarak taşıdığı önem görülmektedir. Sayılan bu iller göç dalgasından en çok etkilenen iller olma özelliğini taşımaktadır. 1970'lerde İstanbul'a ulaşan ikinci büyük göç dalgasının çıkış noktası bu illerdi.

Araştırma kapsamındaki SHP üyelerinin yarısı İstanbul'a 15 yaşından sonra göç etmiştir. Sözkonusu kişiler çocukluklarını ve gençlik-

Tablo 26: SHP İstanbul il örgütü üyeleri içerisinde sekiz Orta ve Doğu Anadolu ilinden göç edenlerin oranları (oransal olarak)

Geldiği yer (doğum yeri)	İstanbul dışında doğmuş SHP üyeleri				
	1990 sayımına göre İstanbul nüfusu[1] (n=4.583.610)	19 yaş üstü İstanbul nüfusu[2] (n=11.253)	1992'de SHP İstanbul il örgütü üyeleri (örnekleme göre) (n=772)	1992'de SHP Kartal ilçe örgütü üyeleri[3] (n=10.201)	1994'te SHP Ümraniye ilçe örgütü üyeleri[3] (n=6.058)
	%	%	%	%	%
Sivas	6,92	5,87	17,23	13,74	22,28
Malatya	3,08	4,08	5,70	4,68	2,11
Erzincan	3,29	2,29	4,15	26,17	8,90
Tunceli	0,93	0,77	12,18	6,61	8,80
Elazığ	1,19	1,52	2,85	3,93	1,29
Bingöl	0,89	0,56	1,30	1,81	3,35
Erzurum	2,84	2,68	2,20	2,06	5,86
Kars	4,67	2,21	6,48	3,59	7,63
Ara toplam	23,81	19,98	52,09	62,59	60,25
Diğer illerden ve yurtdışından göçenler	76,19	80,02	47,91	37,41	39,75
Toplam göçmen sayısı	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

1 Kaynak: DİE Yay. No: 1604 (34), s. 46.
2 Yayımlanmamış Konda Araştırması verileri.
3 SHP merkezi üye kayıtları.

lerini İstanbul dışında geçirmişlerdir. Bu durum mutlaka köy yaşantısı içerisinde büyüdükleri anlamına gelmemektedir, çünkü Türkiye'de iç göç olgusu birkaç aşamadan geçmekteydi. 1980-1985 yılları arasında İstanbul'a göç eden her dört kişiden birinin köy kökenli olduğu sanılmaktadır.[388] Göçmen üyelerin %37'si 1970'ten önce İstanbul'a yerleşmişlerdi. %36'sı 1970 ve 1980 yılları arasında, %27'si ise henüz 1980'den sonra İstanbul'a göç etmişlerdi.

SHP İstanbul il örgütü üyeleri geldikleri yerler bakımından İstan-

bul'un seçmen kitlesini temsil etmekten uzaktılar. Kırsal Orta ve Doğu Anadolu'nun yoksul bölgelerinden gelen üyeler güçlü bir üye tabanına sahipken, İstanbul doğumluların ve birinci kuşak göçmenlerin oldukça zayıf temsil edildikleri görülmektedir. SHP İstanbul il örgütü üyelerinin doğum yeri, göç sırasındaki yaş ve İstanbul'da bulunma süresine ilişkin verilerden de görüleceği gibi, SHP daha çok iç göçmenlerin partisi olma konumundaydı. Kartal ilçe örgütü sınırları içerisinde bulunan gecekondu bölgelerindeki yüksek örgütlenme düzeyi "yoksulluk" gerçeğine işaret etmekte ve SHP'ye "kent yoksullarının partisi" olma özelliğini kazandırmaktaydı.

Tablo 27: Göç sırasındaki yaş dağılımı

Yaş	SHP üyeleri	%
0-5 yaş	209	22,9
6-10 yaş	92	10,1
11-15 yaş	145	15,9
16-20 yaş	142	15,6
21-25 yaş	139	15,3
25 yaş ve üstü	184	20,2
Toplam	911	100,0
Bilinmeyen	28	3,0
	939	

Partilerin göçmenler için bir çekim merkezi oluşturmalarının nedenlerine önceden değinilmişti. Diğer partilerle karşılaştırma yapmayı sağlayacak verilerin bulunmamasından dolayı, İstanbul'un yerlilerinin ve artık yerleşik hale geçmiş ilk kuşak göçmenlerin, diğer partilerde de mi yeterince temsil edilmediği ve yalnızca bu özgül üye bileşimine SHP'nin mi sahip olduğu belirlenememektedir. Bu olgu ile ilgili şu tezler ileri sürülebilir:

- İstanbul'un yerleşik sakinlerinin partilere koyduğu mesafenin öncelikli nedeni, görece güvenli ekonomik koşullara sahip olmalarıdır. Bu aynı zamanda göçmenlerle aralarına koydukları kültürel bir mesafeydi. Yerleşik kesimler, partiler içerisinde İstanbul'a göç eden kır kökenli insanlarla uğraşmak istemediler - bu onların çıkarları açısından bir zorunluluk da değildi- ve gittikçe artan oranda partilerden uzaklaştı(rıldı)lar.
- Yerleşik yurttaşlar ekonomik çıkarlarının bazı partilerce daha iyi temsil edildiğini düşünüyor olabileceğinden ötürü derecesi değişse de, bu olgu, politik yelpazedeki bütün partileri ilgilendirmekteydi.
- Bu açıklama, SHP içerisinde daha fazla sayıda temsil edilen Orta ve Doğu Anadolu'dan gelen "yeni" göçmenler karşısında, Karadeniz sahil illerinden daha önceden göç etmiş yerleşik gruplar için de geçerliydi. Kültürel uyumun ve büyük kentin toplumsal

ortamına entegresyonun artmasıyla birlikte, parti üyeliğine duyulan gereksinimin de azaldığı görülmektedir.

- Kır kökenli göçmenlerin yerleşik kentli kimliğini edinip kendilerinden sonra gelenlere sosyo-kültürel bir mesafe alma eğilimine girmelerine kadar geçen süre, kendilerinden önce gelenlerle ekonomik bakımdan aynı düzeye gelmek için geçen süreden çok daha fazladır. Göçmenler müreffeh vaziyetlerini ve toplumsal statülerindeki yükselmeyi sergileme eğiliminde olabilirler, fakat daha uzun bir süre göçmen kimliğini korumakta ve ancak ikinci hatta üçüncü kuşak, anne babalarının memleketleriyle ilişkisi kopmuş kentliler haline gelmektedir.
- Karadeniz sahil illerinden göçenler içerisinde SHP içerisindeki temsil oranının, bu grubun 19 yaş üstü nüfusunun İstanbul nüfusu içerisindeki oranından düşük olması, tek başına, bu grubun içerisinde uyum ilk kuşak göçmenlerin yüksek oranda temsil edilmesiyle açıklanamaz. Bu bölgelerden göç edenlerin daha çok ANAP ve DYP'de yer aldıkları düşünülmektedir. Metropollerdeki siyasi fraksiyonlaşmada, göçmenlerin memleketlerinde ve geldikleri göçmen kolonilerinde hâkim olan parti bağlılıklarının da etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, İstanbul SHP il örgütü üyeleri arasında her iki kişiden birisinin Alevilerin yoğun olarak bulunduğu sekiz Orta ve Doğu Anadolu ilinden gelmiş olmasına ve Alevilerin SHP'ye bağlılığına tekrar dikkat çekilmelidir.

Sosyalleşme, Anne-Babanın Siyasi Eğilimi ve Aile Evindeki Siyaset Sohbetleri

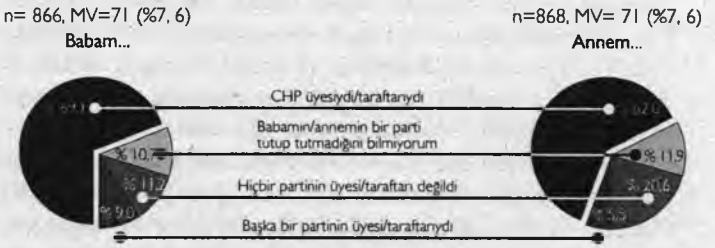
Partilerle, onların programlarıyla, önderleriyle veya simgeleriyle özdeşleşerek seçme olanağı 1940'ların sonunda çok partili sisteme geçişin bir sonucudur. Ancak CHP'nin kendisini 1970'lerin ortalarında "demokratik solun partisi" olarak ortaya koymasından sonradır ki, sosyal demokrat parti üyesi ya da taraftarı kavramlarından bahsetmek mümkün olmuştur. Bundan dolayı, büyüklerinin CHP üyesi veya taraftarı olduğunu belirten kişilerde mutlaka bir sosyal demokrat aile geleneği aramak doğru olmayacaktır. Bu yalnızca ailelerin hangi "politik kamptan" olduğunu gösteren bir işarettir. Anne-babanın başka partilerin üyesi olduğu bilgisi de, onların mutlaka CHP'nin sağında sınıflanması gerektiği biçiminde algılanmamalıdır. Gerçi çoğu za-

man bu böyledir ama genç üyelerin anne-babaları, 1960'lardan sonra TİP gibi sosyalist oluşumlara da sempati duymuş olabilirler.

Diyagram 19'da, soru yöneltilen SHP üyelerinin anne-babalarının hangi siyasi partiye eğilimli oldukları görülmektedir. %60'ı hem anne hem de babanın, %71'i ise anne veya babadan yalnızca birisinin CHP'li olduğunu belirtmişlerdir. Soru yöneltilenlerin içinde yalnızca %2'sinin annesiyle babası farklı farklı partilere eğilimlidir. Araştırma kapsamındaki üyelerin yaklaşık üçte ikisi, kendilerini, anne-babalarıyla aynı siyasi kamp içerisinde algılamaktaydılar.

Diyagram 11: Anne-babanın siyasi partilere yakınlığı

Lütfen çocukluğunuzu anımsamaya çalışın.
Siz 10 ve 18 yaşları arasındayken, anne-babanızın bir siyasi partiye yakınlığı var mıydı?

Soruyu yanlış anlayarak anne-babasından sadece biri hakkında bilgi verenler "geçersiz" (MV) olarak değerlendirildi (39 kişi). 32 kişi ise bu soruyu tamamen cevapsız bıraktı.

Diyagram 12: Anne-babanın evinde yapılan siyasi içerikli konuşmalar

Çocukluğunuzda/gençliğinizde evinizde hangi sıklıkta siyasi içerikli konuşmalar yapılırdı?

Kadın üyelerin evinde siyaset konuşma alışkanlığının biraz daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun, kadınların "baba evinde" daha uzun süre kalmasının ve daha yakın ilişki içinde olmasının sonucu olduğu düşünülebilir. Her dört kişiden birinin baba evinde siyasi sohbetlerin sık ve yoğun yapıldığı görülmektedir. Bu tür bir aile ortamından gelen üyelerin %75'i bu araştırmanın yürütüldüğü sırada Türkiye'nin siyasi gündemi ile oldukça yakından ilgilenmekteydiler.

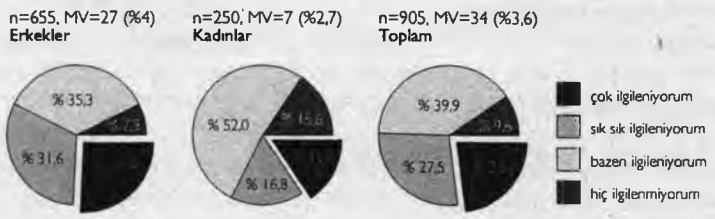
Üyelerin Parti Dışındaki Tutum ve Davranışları- Genel Anlamda Siyasete Olan İlgileri

Siyasi gündem ile ilgilenmeyen ya da çok az ilgilenen kadınların oranı erkeklere göre belirgin biçimde fazladır.

Türkiye'nin siyasi gündemi ile çok az ilgilendiğini ya da hiç ilgilenmediğini belirtenlerin dörtte üçü, anne-baba evlerinde hiç siyaset konuşulmadığını ya da çok az siyaset konuşulduğunu belirtmişlerdir. Siyasete ilginin yoğunluğu birçok etkene bağlı olabilir. Siyasete ilgi ile bireyin yatkınlıkları ve oluşum koşulları arasında açık bir ilişki, (evde yapılan siyaset sohbetlerinin sıklığına bakarak belirlenen) anne-baba evinde hiç siyaset konuşulmayan ya da çok az siyaset konuşulanların ve anne-baba evinde bu türden konuşmaların sık yaşandığı kişilerin durumunda kurulabilmektedir.

Diyagram 13: Siyasete karşı olan genel ilgi

Türkiye'nin siyasi gündemi ile ne kadar yakından ilgilisiniz?

Sosyal Çevrenin Siyasi Eğilimi, Aile, Tanıdık ve Arkadaş Çevresindeki Siyasi Nitelikli Konuşmalar ve Tartışmalarda Takınılan Tutum

SHP üyelerinin sosyal çevrelerinin siyasi eğilimlerine ilişkin bilgilerde (bkz. Tablo 28), sosyal gruplar içindeki siyasî yönelimlerin her zaman örtüşmek zorunda olmadığı gözönünde bulundurulmalıdır. Sosyal çevrelerinde bulunan insanların ağırlıklı olarak sosyal demokratlardan mı, yoksa başka partililerden mi oluştuğu sorusu bazı üyelerde sıkıntı yaratmış olabilir. Buna rağmen sosyal çevrelerindeki siyasi eğilim üzerine bilgi verenlerin %75'inin yakın aile üyeleri, arkadaş ve iş çevrelerinde, bazen veya sıkça siyaset konuşulduğunu belirtmeleri ise şaşırtıcı olmasa gerek. (bkz. Tablo 29).

Soru yöneltilen SHP üyeleri yakın akrabalar, tamdık ve arkadaş çevresinde daha çok sosyal demokratların ağırlıkta olduğu bir ortamda bulunurken, %20'si (erkek üyelerin %25'i) iş arkadaşları arasında çoğunlukla başka partililerin bulunduğunu açıklamışlardır.

Araştırma kapsamındaki üyelerin çok azı, akrabalar, tamdık ve arkadaşlarla yapılan siyasi nitelikli konuşmalarla ilgili maddeleri yanıtlamaktan kaçınmışlardır. Siyasi içerikli konular arkadaş ve tanıdık çevresinde, aile üyeleri ve iş arkadaşları arasında olduğundan biraz daha fazla konuşulmaktaydı.

Tablo 28: Sosyal çevrenin siyasi eğilimi

Bu kişi ya da grupların partilere bakışı nasıldır? Çoğunlukla ...	Aile üyeleri	%	Arkadaş ve tanıdıklar	%	İş arkadaşları	%
... Sosyal demokratlar	703	82,4	606	71,2	378	45,8
... Başka partilerin taraftarı	32	3,8	103	12,1	172	20,8
... Hiçbir partinin taraftarı değil	52	6,1	46	5,4	51	6,2
Benim için geçerli değil/bilmiyorum	66	7,7	96	11,3	224	27,2
Toplam	853	100,0	851	100,0	825	100,0
MV [1]	86	9,2	88	9,4	114	12,1
Toplam	939		939		939	

1 Soruları eksik cevaplayan ya da hiç cevaplamayanlar.

Tablo 29: Aile ve tanıdık çevrede siyasi nitelikli konuşmalar

Sürekli ilişki içerisinde bulunduğunuz kişilerle hangi sıklıkta siyasi nitelikli konuşmalar yapıyorsunuz?	Aile üyeleriyle	%	Arkadaş ve tanıdık çevresinde	%	İş arkadaşları çevresinde	%
Hiç siyaset konuşmam	91	10,4	43	4,9	82	9,5
Bazen siyaset konuşurum	487	55,5	448	51,3	352	40,9
Sık sık siyaset konuşurum	274	31,2	364	41,7	313	36,4
Benim için geçerli değil/bilmiyorum	25	2,9	18	2,1	113	13,1
Toplam	877	100,0	873	100,0	860	99,9
MV [1]	62	6,6	66	7,0	79	8,4
Toplam	939		939		939	

1 Soruları eksik cevaplayan ya da hiç cevaplamayanlar.

Tablo 30: Siyasi nitelikli tartışmalardaki tutum

Bulunduğunuz ortamda siyasi içerikli konuşmalar yapıldığında aşağıdaki cümlelerden hangisi sizin o ankl tutumunuzu en uygun biçimde yansıtmaktadır?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Tartışmaları dinlerim	156	24,0	101	41,4	257	28,8
Tartışmalara katılırım	218	33,6	74	30,3	292	32,7
Karşıdakini iknaya çalışırım	275	42,4	69	28,3	344	38,5
Ara Toplam	649	100,0	244	100,0	893	100,0
MV	33	4,8	13	5,1	46	4,9
Toplam	682		257		939	

Üyelerin büyük çoğunluğu çevrelerinde politika konuşulduğunda aktif olarak katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu tür konuşmalarda dinleyici olarak kalmayı yeğleyen kadınların oranı erkeklerden çok daha yüksek çıkmıştır.

Bilgilenme Tarzı

SHP üyelerinin siyasi gündemi takip ettikleri en önemli bilgi kaynağı, beklenebileceği gibi devlet televizyonu ve günlük basındı.

Türkiye'de televizyon kullanımı 1980'li yıllarda önemli bir artış kaydetmiştir. 1987'de yapılan bir araştırma sonuçlarına göre 12 yaş üstü kentli nüfusun %95'den fazlası televizyon izleyicisiydi.[389] TRT kanalları 1990'ların başından itibaren bu alandaki tekel konumunu kaybetmiş ve araştırmanın yapıldığı dönemde özel kanallarla zorlu bir rekabete girmişlerdi. Özel radyolar ise bu dönemde henüz kuruluş aşamasındaydı.

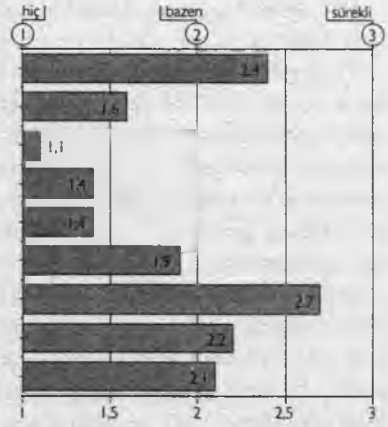
1992 ilkbaharında basın bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 1991 Aralık ayında günlük gazetelerin toplam tirajı 3.2 milyondu. Bu rakam 1992 Haziran'ında 2.5 milyona düşmüştür;[390] bu, 30 yıl önce aşılmış bir tiraj sınırıdır. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün Mayıs 1991 verilerine göre haftalık ekonomik-politik yayınlar (*Aktüel, Tempo, Nokta, 2000'e Doğru, Ekonomist, Ekonomik Panorama*) 125.000, yedi mizah dergisi ise Ağustos 1990 itibarıyla 680.000 satmaktadır.[391] Aynı kuruluşun verilerine göre Türkiye'nin Batı illerinde her 1.000 kişi başına 200 gazete satılıyordu.

Araştırma kapsamındaki SHP üyelerinin yarıdan fazlası düzenli olarak günlük gazeteleri takip etmektedir. İstanbul'daki gazete dağıtım ağının yoğunluğu nedeniyle ortalamanın üzerinde bir gazete satı-

şı gerçekleşiyor olsa, her gazete birden fazla kişi tarafından okunuyor olsa ve parti üyeleri yaş ve günlük gelişmelerle ilgilenme düzeyi bakımından daha fazla gazete okuyan halk kesimleri içerisinde yer alıyor olsa bile, genel gazete dağıtım verileri gözönüne alındığında bu veriler yine de şaşırtıcı derecede yüksektir.

Yalova ve Çatalca ilçelerinde çıkan *Yalova Çevre, Haberci, Hür Bakış* gibi yerel gazeteler, onlara verilen önemi ortaya koymak açısından ayrı bir başlık altında verilmiştir. Bu yayınların oldukça düşük bir tirajı vardır ve dağıtımları sınırlıdır. Yerel gazeteleri arada bir hatta sürekli takip ettiklerini belirten üyelerin oranının yüksekliği, günlük büyük gazetelerin (örneğin *Hürriyet*) İstanbul için çıkardıkları ekleri de "yerel gazete" kapsamında görüyor olmalarından kaynaklanabilir.

Diyagram 14: Bilgilenme tarzı

Her beş üyeden birisi tamamlayıcı bilgi kaynağı olarak, soru yöneltilen üyelerin yarısı ise arada bir, partiye yakın yayınlardan yararlandıklarını belirtmişlerdir. Araştırma sırasında yayımlanan *SHP'den Haberler,* 1990 Ekim ayından beri genel sekreterliğin ülke düzeyinde 10.000 adet olarak bastığı bir yayındı. Buna 1992 Nisan ayında aylık *Sosyal Demokrasi* dergisi katılmıştır. 1989 Ağustos ayından 1991 yılı

sonuna kadar SHP İstanbul il örgütü yerel bir bülten çıkarmıştır. Partiye yakınlığı bilinen ve 1989'un sonunda yayınlanmaya başlanan *Sosyal Demokrat İstanbul* adlı derginin yanısıra en uzun ömürlü parti yandaşı dergi olan *Yeni Toplum Sosyal Demokrat* adlı yayınlar da mevcuttu. 2.000 ile 3.000 arasında baskı yapan *Yeni Toplum Sosyal Demokrat* dergisi aboneliğe tabiydi ancak bayilerde de bulunabilmekteydi, diğer bültenler ise parti taraftarları aracılığı ile dağıtılmakta ve ilçe merkezlerinde bulunmaktaydı. Parti yayınlarının dağıtım şebekesinin sınırlılığı dikkate alındığında bu sorulara verilen yanıtların inandırıcı olmadığı düşünülmektedir. Soru yöneltilen üyelerin "partiye yakın yayınlar"dan anladıkları şeyin başkalığı veya sadece böylesi yayınları takip ediyor olma arzusu, bunun nedeni olarak görülebilir.

Üyelerin bilgilenme tarzları hakkında cinsiyetlerine göre yapılan bir karşılaştırma, erkek üyelerde günlük gazete okuma oranının kadın üyelere göre yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Sendikalara, Birliklere, Dernek ve Vakıflara Üyelik

SHP üyesi her üç erkek ve her on kadından biri, SHP dışında bir sendikada, birlikte, dernek veya vakıfta politik olarak etkindi. Araştırmanın yapıldığı sırada bağımlı çalıştığım söyleyen üyelerin yaklaşık üçte biri sendika üyesi olduğunu açıklamıştır.

1992'de DİE kayıtlarında %63.58'lik bir sendikal örgütlenme düzeyi ve 2.341.979 sendika üyesi işçi görülmekteydi. Ancak gerçek örgütlenme düzeyi, belirtilen oranın çok gerisindeydi. Bu oranın bütün işçilerin %14'üne tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Sendikaların toplu pazarlık süreçlerinde muhatap kabul edilmesinin önkoşulu olan, bir işkolunda %10 ve işyerinde %51'lik örgütlenme düzeyi, sendika kayıtlarında da çok sayıda naylon üyenin bulunmasına neden olmaktadır.[392] %14 civarındaki bir sendikal örgütlenme düzeyinden hareketle SHP İstanbul örgütü üyeleri içerisinde sendikalı işçilerin oldukça yüksek oranda temsil edildikleri söylenebilir. Mamâfih sanayisi diğer yerlere göre gelişmiş olan bu ilde, kırsal ağırlıklı illere göre daha fazla işçinin yaşadığı gözardı edilmemelidir.

Örneklemde işveren ve serbest çalışanlar yeterince temsil edilmediğinden, bunların derneklerde örgütlenme düzeyi üzerine güvenilir bilgiler sunulamamaktadır: İşverenlerin %12'si mesleki derneklerin, %6'sı ise işveren sendikalarının üyesidir. Serbest çalışanların %7'si mesleki derneklerin üyesidir. Bu bilgiler dahi serbest çalışanlar içerisinde orta hallilerin azlığına işaret etmektedir.

Tablo 31: Sendika veya dernek üyeliği

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hayır	402	64,8	206	90,4	608	71,7
Evet	218	35,2	22	9,6	240	28,3
Toplam	620	100,0	228	100,0	848	100,0
MV	62	9,1	29	11,3	91	9,7
Toplam	682		257		939	

Tablo 32: Üyesi bulunulan örgütün türü[1]

Örgütün niteliği	Üyeler		
	Erkek	Kadın	Toplam
Sendika	93	5	98
İşveren sendikası	4		4
Meslek kuruluşu	24	3	27
Meslek derneği/vakıf	9		9
Sağlık alanındaki dernek/vakıf	6		6
Yardıma muhtaçları koruyan bir dernek/vakıf	9		9
Eğitim ve öğretim alanıyla ilgili dernek/vakıf	25	6	31
Çevreyi korumaya dönük dernek/vakıf	10	2	12
Kültür-sanat derneği/vakfı	15	1	16
Spor kulübü/derneği	61	3	64
Dinsel nitelikli dernek/vakıf	3	1	4
Siyasi nitelikli dernek/vakıf	14	4	18
Diğerleri	36	6	42
Toplam	310	31	341

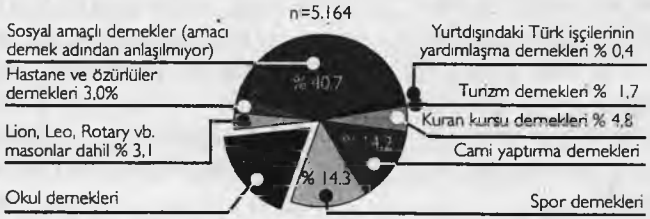
1 Birden fazla cevap mümkündür. İki kişi 5, 6 kişi 4, 13 kişi 3, 49 kişi 2, 170 kişi tek bir kuruluş adı vermiştir.

31 kişinin andığı eğitim ve öğretim alanındaki derneklere üyelik -burada okul-aile dernekleri kastedilmekteydi- bir hayli ağırlıklıydı. Diyagram 15 İstanbul'daki dernekler yelpazesi üstüne bir izlenim vermektedir.

İdeolojik Açıdan Kendilerini Nasıl Değerlendiriyorlar?

SHP sol bir partiydi. Bundan dolayı her iki SHP üyesinden biri, siyasal tutumu -partisinin ideolojik konumu değil- sorulduğunda, "sol" kavramıyla karşılık vermekteydi. Üyelerin üçte biri kendilerini "ortanın solunda" görmekteydi. Bu ideolojik konumlama, üyelerin

Diyagram 15: İstanbul'daki derneklerin dağılımı (Mart 1989)

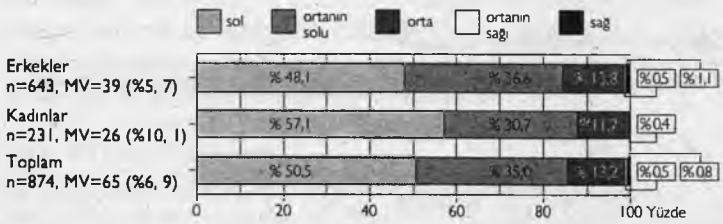

Kaynak: Kurdoğlu, Ayça: Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri: İstanbul örneği (yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul), İstanbul, 1989, s. 60.

bir "rastlantı" sonucunda SHP üyesi olmadığına işaret etmektedir. Gerçi her üyenin "sola" biçtiği anlam çok açık olmamakla birlikte, sola ilişkin algısı olumsuz olan birinin bugünden yarına sol bir partiye üye olması beklenemez. Burada gözardı edilmemesi gereken bir nokta, örneklemin yalnızca, partiye olan bağlılıklarını kayıtlarını yenileyerek gösteren üyelerle, henüz birkaç ay önce kayıt olmuş üyeleri kapsadığıdır.

Diyagram 16: İdeolojik açıdan kendini değerlendirme biçimi

Farklı görüşleri tanımlamak için "sağ" ve "sol" kavramlarına çok sık başvurulmaktadır. Aşağıdaki kavramlardan hangisi sizin siyasi görüşünüze uymaktadır?

"Sağ" ve "sol" kavramları Türkiye'de siyasi konumların tanımlanmasında sıkça başvurulan terimlerdir. 1976 yılında parti programında siyasi platformda yerini ortanın solu olarak tanımlayan CHP'nin aksine, SHP'nin önceli olan HP de, SODEP de, SHP'nin kendisi de, gerek tüzüğünde gerekse parti programında siyasi eğilimini tanımlamak için "sol" kavramına yer vermemişlerdir. "Orta" ve "sol" kav-

ramları 1983 sonrasında siyasi çizgisini açıklamak için hiçbir parti tarafından kullanılmamıştır. Yine de ideolojik açıdan üyelerin kendilerini nasıl değerlendirdiklerini ortaya çıkarmak bakımından sol, ortanın solu, orta, ortanın sağı ve sağ kavramlarıyla düzenlenmiş beşli bir ölçek sorularla birlikte sunulmuştur. Bunun nedeni, farklı politik tanımlama seçeneklerinin Türkçe'de biraz güçlükle ayırt edilmesi, bir karşıtlığı ifade etmemesi veya aynı anda değişik partilerce kullanılmasıdır.

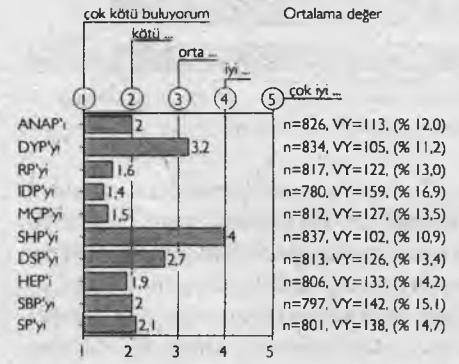
"Ortanın solu" kavramının özel bir yeri bulunmaktadır: Bu terminoloji 70'li yıllarda CHP'nin ve önderi Bülent Ecevit'in ideolojik konum tayinini ifade etmektedir. Bu çağrışım bazı üyeleri, 1987 yılından beri sosyal demokrat oylar için rekabet DSP ve onun önderi Ecevit'ten kendilerini ayırt etmek için "sol" veya "orta" seçeneklerini işaretlemeye sevketmiş olabilir. Erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlar genellikle sağ-sol sınıflamasına daha az katılmakta ve sözkonusu soruları daha fazla boş bırakmaktadırlar.

Partilerle İlgili Tavır

Beşli bir ölçeğe göre düzenlenmiş bir soruda, kendilerine soru yöneltilen üyeler, Türkiye'deki siyasi yelpazede yer alan bütün partilerle ilgili tavırlarını belirteceklerdi. "Çok iyi" seçeneğinin 1, "çok kötü" seçeneğinin 5 olduğu değerlendirmede, bütün değerlerin ortalamaları alındığında, aşağıdaki diyagramda gösterilen sonuç çıkmıştır.

Diyagram 17: Partilere karşı tutum

Türkiye'deki siyasi partileri nasıl buluyorsunuz? (İdeoloji ve icraati değerlendiriniz)

Soruyu yanlış anlayan ve yalnızca bir parti için değerlendirme yapan 59 kişi, ayrıca hiçbir parti için değerlendirme yapmayan 32 kişi MV olarak kabul edilmiştir. Bu 91 kişinin dışında MV olarak verilenler, ilgili parti ile ilgili değerlendirme yapmayanlardır.

Erkek üyelerin ortalama değerleri ile kadın üyelerin ortalamaları arasındaki fark önemsizdir. Burada ortaya çıkan sonuçların ikisi bir açıklamayı gerektirmektedir: O zamanki koalisyon ortağı olan DYP'nin iyi, HEP'in ise kötü olarak değerlendirilmesi.

DYP, 20 Ekim 1991 seçimlerinin galibi olarak bir ay sonra SHP ile bir hükümet protokolü imzaladı. O zaman başbakan olan Süleyman Demirel'in, sosyal demokratların geleneksel muhalifi olmasına rağmen, SHP üyelerinin bu koalisyon ortağını iyi olarak değerlendirmeleri kayda değerdir. Belli ki DYP sözkonusu koalisyon ile SHP üyelerinin sempatisini uyandırmayı başarmıştır.

HEP'in değerlendirilmesinde 1991 genel seçimleri sonrası yaşanan gelişmelere değinmek gerekmektedir: HEP'in 22 milletvekilinden ikisi 1992 Ocak ayında SHP'den ayrıldılar. 14 HEP milletvekili ise, 30 Mart 1992'deki Nevroz kutlamalarına yapılan askerî müdahalenin sonrasında - yani anketlerin dağıtımından hemen sonra- SHP'den ayrıldılar. Bu olayların HEP'in değerlendirilmesinde etkileri olduğu tahmin edilmektedir. SHP Yalova ilçe örgütü üyeleri, 1992 yazında yapılan ankette HEP'i yalnızca 1,5'lik bir ortalamayla değerlendirmişlerdir.

Partisini Sahiplenme

SHP üyelerinin yarısı, yabancılarla yapılan konuşmalarda siyasî konular açılırsa kendisini SHP üyesi olarak tanıttığını belirtmiştir. Her beş üyeden biri, böyle bir durumda kendi siyasi kimliğini açıklamayacağını belirtmiştir. Sözkonusu durumda SHP'li kimliğini açıklamayan kişilerin mutlaka partiye mesafeli kişiler olduğu düşünülmemelidir. Bu kişilerin partiye ilişkin değerlendirmeleri, ortalamadan yalnızca 3,7'lik küçük bir sapma göstermektedir.

Tablo 33: Partiyi sahiplenme

Umumi bir yerde tanımadığınız birisiyle siyasi içerikli bir konuşmaya girdiğinizde, hangi partinin taraftarı olduğunuzu farkettirir misiniz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hayır, genelde farkettirmem	130	19,6	56	22,9	186	20,5
Evet, genelde farkettiririm	363	54,7	107	43,7	470	51,7
Bilmiyorum, duruma göre değişik davranırım	171	25,8	82	33,5	253	27,8
Ara toplam	664	100,1	245	100,1	909	100,0
MV	18	2,6	12	4,7	30	3,2
Toplam	682		257		939	

Katılma Yılı, İlçe Örgütündeki Üyelik Süresi ve 1983-1985 Yılları Arasındaki Parti Üyeliği

SODEP ve HP'nin, Halkçı Parti'nin adını değiştirerek SHP adını aldığı birleşme sürecinde, SODEP delegeleri 1985 Kasım'ında yaptıkları olağanüstü kurultayda partilerini kapatarak topluca SHP'ye geçme kararı aldılar. HP'nin önceki üyeleri SHP üyesi olarak kalırken, SODEP üyeleri de partiye dahil edildiler. SHP tüzüğünün ilgili dördüncü maddesi uyarınca, parti kurultayını izleyen ilk otuz gün içerisinde SHP üyeliklerini imzaları ile onaylamaları gerekmekteydi. Bu sebeplerden dolayı SHP üyeliğinden ancak 1985 Kasımı sonrası için sözedilebilir. Adı ister 1980'e kadar olduğu gibi CHP, ya da 1985'e kadarki adıyla HP veya SODEP olsun, birçok üye kendisini hep aynı partide görmekteydi. Bu nedenle 1985 öncesi parti üyeliğine ilişkin cevapların değerlendirilmesinde, HP ve SODEP üyelerinin 1985'te SHP'ye geçtiği kabul edilmiştir.

1992'de SHP İstanbul il örgütü üyelerinin dörtte biri partiye 1985 ve öncesinden üye olanlardan, yine dörtte biri 1986-1988 yılları arasında üye olanlardan ve yarısı da henüz 1989 ve 1992 yılları arasında partiye katılmış üyelerden oluşmaktaydı. Partiye katılım tarihi ve süresi bilinebilen üyelerin %12'si daha sonra ilçe örgütünü değiştirmişlerdir. Bu da partiye olan bağlılığın bir göstergesi olarak algılanabilir.

Tablo 34: Partiye katılım tarihi

Yıl	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
1985[1]	194	29,0	43	17,5	237	25,9
1986	31	4,6	12	4,9	43	4,7
1987	63	9,4	18	7,3	81	8,9
1988	72	10,8	23	9,4	95	10,4
1989	113	16,9	60	24,4	173	18,9
1990	145	21,7	59	24,0	204	22,3
1991	48	7,2	31	12,6	79	8,6
1992	2	0,3	0	0,0	2	0,2
Ara toplam	668	99,9	246	100,0	914	99,9
MV	14	2,1	11	4,3	25	2,7
Toplam	682		257		939	

Tablo 35: İlçe örgütüne katılım tarihi

Yıl	SHP üyeliği	%
1985[1]	182	22,0
1986	40	3,5
1987	75	7,2
1988	89	8,2
1989	175	12,8
1990	221	16,5
1991	96	5,4
1992	3	0,2
Ara toplam	881,0	75,8
MV	58	6,2
Toplam	939,0	

1 1985'ten önce üye olduğunu belirtenler dahil.

Tablo 36: 1983 ve 1985 yılları arasında parti üyeliği

1983-1985 yılları arasında parti üyesi miydiniz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hayır, hiçbir parti üyesi değildim	440	66,3	195	79,6	635	69,9
Evet, SODEP veya HP üyesiydim	206	31,0	48	19,6	254	27,9
Evet, başka bir parti üyesiydim	18	2,7	2	0,8	20	2,2
Ara toplam	664	100,0	245	100,0	909	100,0
MV	18	2,6	12	4,7	30	3,2
Toplam	682		257		939	

Soru yöneltilenlerin %27,9'u 1983-1985 yılları arasında SODEP ve HP üyesiydiler. Bu oran İstanbul geneline uyarlandığında, yaklaşık 33.000 eski HP/SODEP üyesine ulaşılmaktadır. Bu üyelerin üçte ikisi SHP'nin kurulmasıyla birlikte yeni partilerine geçerken, geriye kalanlarda bu geçişin daha sonra gerçekleştiği görülmektedir. SHP çatısı altında biraraya gelinen süreçte SODEP'in ülke genelinde 200.000, HP'nin ise 50.000 üyesi bulunmaktaydı. Her iki partinin toplam üyeleri içerisinde İstanbul il örgütü üyelerinin oranı için 1992 SHP'sindeki durum baz alındığında (yani yaklaşık %19), 1992'de SODEP ve HP üyelerinin üçte ikisinin SHP üyesi olduğu tahmin edilebilir.

Üye listelerinin revizyonu sürecinde elenen üye kayıtlarına ilişkin bir bilgi bulunamadığından, üyelerin partide kalış süresi hakkında fazla bir şey söylenememektedir.

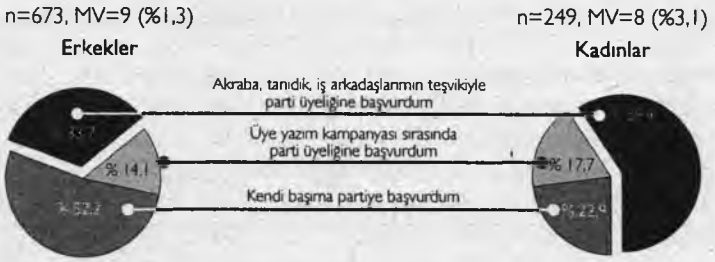
Katılma Nedeni

Erkek üyelerin yarısı, buna karşılık her dört kadın üyeden biri, partiye kendi arzusu ile katıldığını açıklamıştır. Akraba, tanıdık veya arkadaşlarının isteği üzerine SHP'ye katılan kadın üyelerin oranı oldukça yüksektir. Partiye üye kazandırma isteği, partiyi güçlendirmenin yanısıra, parti içerisinde kendi konumunu güçlendirme arzusuyla da ilişkili olabilir. Kendisine sadık üyelerin, bir adayın delege seçimlerinde seçilme olasılığını arttırdığı bilinmektedir. Somut siyasi veya bireysel hedeflere ulaşmada, "kendi evinde" güçlü olmak bir avantaj oluşturacaktır.

Ankette, partiye kendi isteği ile katılan üyelerden, somut bir katılım gerekçesi belirtmeleri istendi. 283 kişi bu soruyu yanıtladı, daha sonra 115 üye daha katılma gerekçesine ilişkin yantlarını gönderdiler.

Diyagram 18: Katılma nedeni

Partiye nasıl katıldınız?

Tablo 37: Katılma gerekçesi (anket yöneltilenlerin kendi açıklamaları)

Katılma nedeni	Partiye kendi isteği ile katılanlar	%	Ek soruya verilen bütün yanıtlar	%
SHP'nin, CHP'nin devamı olmasından dolayı	5	1,8	5	1,3
Önceden CHP yandaşı olduğum için	27	9,5	31	7,8
Yakınımdakiler CHP yandaşı olduğu için	4	1,4	10	2,5
Partiyi kendime yakın durduğum, genelde sempati duyduğum için	75	26,5	102	25,6
Sosyal demokrat/toplumcu/demokrat olduğum için	47	16,6	58	14,6
Sosyal demokrat bir parti olmasından dolayı	23	8,1	24	6,0
Sol/sosyalist bir parti olduğu ve ben de sosyalist olduğum için	7	2,5	8	2,0
Parti işçilerin çıkarlarını savunduğu ve ben de işçi olduğum için	7	2,5	10	2,5
Partinin..... olmasından dolayı (vurgulanan başka özellikler ve siyasi hedefler)	15	5,3	19	4,8
Demokrasi için	11	3,9	12	3,0
Ülkenin çıkarları için	8	2,8	10	2,5
İnsan hakları için	5	1,8	6	1,5
Sosyal adaletin sağlanması için	4	1,4	6	1,5
Partiye yararlı olmak için	7	2,5	10	2,5
Genel olarak siyasetle ilgilendiğim için, katılım veya belirli bir mevkiye gelme saikiyle	7	2,5	10	2,5
Belli bir kişiyi desteklemek için	1	0,4	4	1,0
Parti tüzüğü ve programını onayladığım için	10	3,5	11	2,8
Başkalarının yönlendirmesiyle	3	1,1	41	10,3
Diğer nedenler	17	6,0	21	5,3
Ara toplam	283	100,1	398	100,0
MV	125	30,6	541	57,6
Toplam	408		939	

Bu bilgilerden, birkaç istisna haricinde, kişileri üye olmaya iten somut nedenler hakkında fazla bir şey öğrenilememiştir. Üyelerin büyük çoğunluğu katılma gerekçesi olarak partiye sempati duymalarını ve kökleri geçmişe dayanan bir ideolojik özdeşleşmeyi belirtmişlerdir.

Partiye Katılım ve Partide Kalma Nedenleri

Partiye katılma ve burada kalmaya devam etme etkenleri, Niedermayer'in örnek araştırması doğrultusunda üç başlıkta incelenmektedir: Duygusal etkenler (1. ve 2. çizelgeler), siyasi etkenler (3 ve 4. çizelgeler) ve maddi etkenler (5 ve 6. çizelgeler).

Araştırma kapsamındaki üyelere, partiye katılma ve kalmaya devam etme nedenlerini ortaya koymaları için altı sebep sunulmuştur. Üçlü bir ölçekte, her üyenin kendi durumuna en uygun seçeneği işaretlemesi beklenmekteydi. (bkz. Tablo 38 A-F ve 39 A-F).

Soruları nasıl yanıtlayacaklarını bilemeyenlerin veya başka bir sebepten dolayı yanıtlamayanların oranı oldukça yüksektir. Bu oranın yüksek çıkmasında, kadınların %60'ının ve erkeklerin %35'inin akraba, tanıdık veya arkadaşlarının teşvik etmesiyle partiye katılmış olmalarının etkisi olduğu düşünülebilir. Birçok durumda, insanların nezaket kuralları çerçevesinde karşıdakini kırmama adına katılım sağladıkları varsayılabilir. Bu koşullar soruların hazırlanmasında dikkate alınamazdı.

Geçersiz anketlerin değerlendirilmesinde izlenen yol şudur: soruları yanlış anlayan veya altı yargı maddesinden ancak birini işaretleyenler "MV" (geçersiz) olarak değerlendirilmiştir. Partiye katılma gerekçesi ile ilgili soruda 33 üye hiçbir seçeneği işaretlememiştir. "MV" ve "Toplam" olarak verilen rakamlarla bu 33 rakamı arasındaki farktan, sözkonusu soruyu yanıtlamayan, ancak bu soru dizisi içindeki en az iki soruyu yanıtlamış olanlar hesaplanabilir. Partide kalmaya devam etmeye ilişkin maddeler için de aynı durum sözkonusuydu. Burada da 39 kişi hiçbir soruya yanıt vermemiştir.

Partiye katılma ve partide kalma sebepleri içerisinde duygusal nedenler en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilerine soru yöneltilen kişiler partiye duyulan sempati ve bağlılığın, aynı düşüncedeki insanlarla kurulan kişisel ilişkiden daha önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Partiye katılma konusunda siyasi saikler duygusal sebeplerden daha düşük rol oynamaktadır. Politik etkinlik, tartışma ve bilgilenme yoluyla siyasi işleyişe doğrudan bir katılım olanağı (3. çizelge), siyasi

Tablo 38, A-F: Partiye katılım nedenleri

Soru: "Siyasi parti üyelerine partiye katılma gerekçeleri sorulduğunda, genellikle aşağıda sıralanan verilmektedir. Lütfen siz de SHP'ye üyelik için başvurduğunuzda sizin için geçerli olan nedenleri ve bunların önem derecesini hatırlamaya çalışın. A-F arasındaki maddelerden yalnızca birini işaretleyin."

Çizelge 1

"Kendimi en çok SHP'ye yakın hissediyorum."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	341	56,3	120	55,8	461	56,2
oldukça önemli idi	222	36,6	74	34,4	296	36,1
hiç önemli değildi	43	7,1	21	9,8	64	7,8
Ara toplam	606	100,0	215	100,0	821	100,1
MV	76	11,1	42	16,3	118	12,6
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,5		1,5		1,5

Çizelge 2

"SHP'nin sıcak ve samimi ortamında iyi insanlarla tanışırım."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	300	50,1	100	47,4	400	49,4
oldukça önemli idi	223	37,2	59	28,0	282	34,8
hiç önemli değildi	76	12,7	52	24,6	128	15,8
Ara toplam	599	100,0	211	100,0	810	100,0
MV	83	12,2	46	17,9	129	13,7
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,4		1,2		1,3

Çizelge 3

"Bir üye olarak daha fazla bilgilenebilir, siyasi konuları tartışabilir, siyasete katılabilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	265	44,0	72	34,0	337	41,4
oldukça önemli idi	242	40,2	86	40,6	328	40,3
hiç önemli değildi	95	15,8	54	25,5	149	18,3
Ara toplam	602	100,0	212	100,1	814	100,0
MV	80	11,7	45	17,5	125	13,3
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,3		1,1		1,2

Çizelge 4

"Bir üye olarak siyasi hedefleri yaşama geçirmeye ve toplumsal sorunları çözmeye katkıda bulunabilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	289	48,2	96	45,3	385	47,5
oldukça önemli idi	243	40,6	68	32,1	311	38,3
hiç önemli değildi	67	11,2	48	22,6	115	14,2
Ara toplam	599	100,0	212	100,0	811	100,0
MV	83	12,2	45	17,5	128	13,6
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,4		1,2		1,3

Çizelge 5

"SHP üyeliği bana kişisel ve mesleki açılardan da yarar getirir."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	146	24,5	53	24,9	199	24,6
oldukça önemli idi	125	21,0	51	23,9	176	21,8
hiç önemli değildi	325	54,5	109	51,2	434	53,6
Ara toplam	596	100,0	213	100,0	809	100,0
MV	86	12,6	44	17,1	130	13,8
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		0,7		0,7		0,7

Çizelge 6

"Bir SHP üyesi olarak kendi ekonomik işlerimi de daha iyi takip edebilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	123	20,5	54	25,5	177	21,8
oldukça önemli idi	105	17,5	41	19,3	146	18,0
hiç önemli değildi	372	62,0	117	55,2	489	60,2
Ara toplam	600	100,0	212	100,0	812	100,0
MV	82	12,0	45	17,5	127	13,5
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		0,6		0,7		0,6

1 Ortalama ölçek değerleri: çok önemli = 2, oldukça önemli = 1, hiç önemli değil = 0

Tablo 39, A-F: Partide kalma nedenleri

Soru: "Bugün için sizi kişisel olarak partiye ne bağlıyor? Parti sizin için ne ifade ediyor? Aşağıda sıralanan nedenler bugün sizin için hangi önemi taşımaktadır? A-F arasında sıralanan yargı maddelerinden yalnızca birini işaretleyin."

Çizelge 1

"Kendimi en çok SHP'ye yakın hissediyorum."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	335	56,0	119	53,6	454	55,4
oldukça önemli idi	213	35,6	77	34,7	290	35,4
hiç önemli değildi	50	8,4	26	11,7	76	9,3
Ara toplam	598	100,0	222	100,0	820	100,1
MV	84	12,3	35	13,6	119	12,7
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,5		1,4		1,5

Çizelge 2

"SHP'nin sıcak ve samimi ortamında iyi insanlarla tanışırım."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	292	49,1	91	41,9	383	47,2
oldukça önemli idi	229	38,5	82	37,8	311	38,3
hiç önemli değildi	74	12,4	44	20,3	118	14,5
Ara toplam	595	100,0	217	100,0	812	100,0
MV	87	12,8	40	15,6	127	13,5
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,4		1,2		1,3

Çizelge 3

"Bir üye olarak daha fazla bilgilenebilir, siyasi konuları tartışabilir, siyasete katılabilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	250	41,9	81	37,3	331	40,7
oldukça önemli idi	256	42,9	83	38,2	339	41,6
hiç önemli değildi	91	15,2	53	24,4	144	17,7
Ara toplam	597	100,0	217	99,9	814	100,0
MV	85	12,5	40	15,6	125	13,3
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,3		1,1		1,2

Çizelge 4

"Bir üye olarak siyasi hedefleri yaşama geçirmeye ve toplumsal sorunları çözmeye katkıda bulunabilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	302	51,2	88	41,5	390	48,6
oldukça önemli idi	235	39,8	80	37,7	315	39,3
hiç önemli değildi	53	9,0	44	20,8	97	12,1
Ara toplam	590	100,0	212	100,0	802	100,0
MV	92	13,5	45	17,5	137	14,6
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		1,4		1,2		1,3

Çizelge 5

"SHP üyeliği bana kişisel ve mesleki açılardan da yarar getirir."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	146	24,5	49	22,5	195	23,9
oldukça önemli idi	108	18,1	57	26,1	165	20,2
hiç önemli değildi	343	57,5	112	51,4	455	55,8
Ara toplam	597	100,1	218	100,0	815	99,9
MV	85	12,5	39	15,2	124	13,2
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		0,7		0,7		0,7

Çizelge 6

"Bir SHP üyesi olarak kendi ekonomik işlerimi de daha iyi takip edebilirim."

Bu düşünce benim için	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
çok önemli idi	130	21,9	48	22,4	178	22,1
oldukça önemli idi	88	14,8	45	21,0	133	16,5
hiç önemli değildi	375	63,2	121	56,5	496	61,5
Ara toplam	593	99,9	214	99,9	807	100,1
MV	89	13,1	43	16,7	132	14,1
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değerleri[1]		0,6		0,7		0,6

1 Ortalama ölçek değerleri: çok önemli = 2, oldukça önemli = 1, hiç önemli değil = 0

hedeflerin gerçekleştirilmesi sürecine üyelik yoluyla katkıda bulunabilme isteği kadar önemsenmemiştir (4. çizelge). Üyelerin parti çalışmalarına etkin olarak katılabilme ve kendileriyle benzer düşünceler taşıyan diğer üyelerle ilişkiye geçme olanağını önemsiz görmekten çok gerçekçi bir gözle değerlendirdikleri düşünülebilir.

Soruları hazırlarken, partiye bağlanmada etkili maddi saiklerin formülasyonunda, siyasi parti söyleminde hizipleşme gibi olumsuz çağrışımlara yol açması ve bunun da üyelerce genelde reddedilmesinden dolayı "çıkar" sözcüğüne burada bilinçli olarak yer verilmemiştir. Sorular geniş bir çerçevede olası himaye [patronaj] olanaklarını açığa çıkarmayı hedeflemekle birlikte, farklı yorumlamalara da açıktı: partinin ekonomik ve sosyal gelişmelere müdahalesi sonucunda üyenin kendi ekonomik durumunda düzelmeler ya da kişisel, mesleki avantajlar sağlaması biçiminde de anlaşılabilirdi. O halde, SHP üyelerinin %40'ının kişisel ve mesleki avantajlar ve kendi ekonomik durumunun iyileştirilmesi beklentisini partiye katılma nedenleri arasında önemsiz olmayan etkenler olarak değerlendirmesi, farklı yorumlara olanak vermektedir. Üyelerin çoğunun bu soruyu kastedildiği gibi "himaye politikalarının sağlayacağı avantajlar" biçiminde algıladığı varsayıldığında, partiye katılımda bu etkenin de rol oynadığını ikrar eden üyelerin oranının yüksek olduğu görülecektir. Bunun kabul edilmemesi durumunda üyelerin, SHP'nin sağladığı siyasi olanaklar aracılığı ile ekonomik durumlarında bir iyileşme sağlayacağına olan inancın görece düşük olduğu görülecektir.

Parti İçi Fraksiyonlar, İlçe Örgütünün Siyasi Çizgisi ile Uzlaşma ve Partiye Öfkelenme Durumunda Takınılan Tavır

Fraksiyon, hizip ve grup oluşumları SHP'nin kuruluşundan itibaren partinin her kademesinde sorun olarak ortaya çıkmış ve partiye dönük önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Araştırmanın yapıldığı dönemde, Baykal ve İnönü yandaşlarının parti başkanlığı için yarıştıkları 25-26 Ocak 1992'de 7. Olağanüstü Kurultaydan henüz iki ay geçmişti. Bu rekabette, "sıradan" veya gelişmelere uzak duran üyeler için, tarafların liderlik istemlerinin altının doldurulup doldurulmadığı, grupların nerede ayrıştığı ve özellikle bazı önder kişilerin niçin şu ya da bu gruba dahil sayıldığını anlamak kolay değildi.

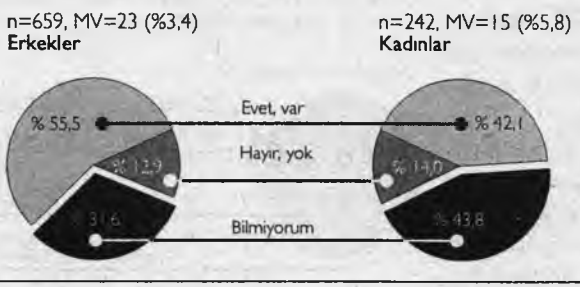
Parti içi fraksiyonlaşma, parti içi etkinliklere katılımı arttırıcı ya da azaltıcı işlevler görebilir. Aşağıdaki anket sonuçları, ilçe örgütünde bir fraksiyonlaşmanın kaç üye tarafından algılandığını, üyelerin ilçe

örgütüne hâkim siyasi çizgiyi ne derece onayladıklarını ve olası bir görüş ayrılığında nasıl davranacaklarını göstermektedir.

İlçe örgütüne biraz uzak duran ve fiilen tartışmalara katılmayan üyelerin, örgüt içerisinde değişik grupların varlığına ilişkin soruları karşılıksız bıraktıkları görülmektedir. Kadınlarda (%43.8) bu oran erkeklerden (%31.6) fazladır. Üyelerin %62.5'i bu soruyu yanıtlamıştır: Bunların %80'i ilçe örgütlerinde fraksiyon oluşumlarının varlığına inanmaktadır. En fazla üyeyi barındıran ve İstanbul SHP üyelerinin yaklaşık %70'ini oluşturan 10 ilçe örgütü üyelerinin söylediklerinden hareketle, bütün ilçe örgütlerinde benzeri fraksiyon oluşumlarının bulunduğu çıkarılabilir: Bu üyelerin %70 ilâ %95'i fraksiyonların varlığını teyit etmektedir.

Diyagram 19: İlçe örgütündeki fraksiyonlar

Üyesi olduğunuz ilçe örgütünde, farklı görüşleri temsil eden fraksiyon, hizip veya değişik siyasi kanatlar bulunmakta mıdır?

Soru yöneltilenlerin üçte ikisi, ilçe örgütüne hakim siyasi çizgiye yakınlıkları ile ilgili soruyu yanıtlamıştır. Bu soruyu yanıtlayanların %60'ı aralarında önemli görüş farklılığı bulunduğunu, %40'ı ise genelde uyum içerisinde olduğunu açıklamıştır. Fraksiyon oluşumlarının varlığını kabul eden ve ilçe örgütüne egemen siyasi çizgiye olan yakınlık derecelerini açıklayan üyelerin üçte ikisi (359 kişi) muhalif bir tutum sergilerken, %25'i uyum içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.

İlçe örgütüne hakim siyasi eğilim ile büyük oranda uyum içinde olduklarını belirten üyelerin %20'si, partilerine ciddi biçimde kızmaları durumunda, ilçe örgütünden geri çekilmeyi, hatta tümüyle kopmayı düşüneceklerini belirtmişlerdir. Yönetime muhalif unsurların böyle bir tutuma daha yatkın oldukları görülmektedir: Bu üyelerin %40'ı

Tablo 40: İlçe örgütüne hakim siyasi çizgi ile uyum derecesi

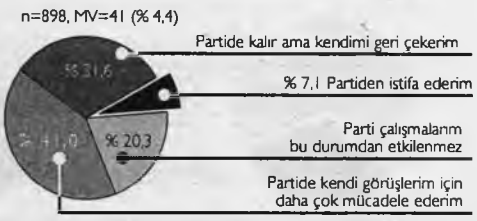
Parti üyeleri ilçe örgütüne hakim siyasi eğilim ile uyuşabilir ya da ters düşebilir. Sizin durumunuz nedir? İlçe örgütüne hakim siyasi çizgi ile ne derece bir uyuşmaktasınız?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Tamamen ters düşüyorum	46	7,0	14	5,8	60	6,7
Bazı önemli konularda görüş ayrılıkları var	236	35,8	76	31,4	312	34,6
Bazı önemsiz konularda görüş ayrılıkları var	127	19,3	28	11,6	155	17,2
Tamamen uyuşmaktayım	74	11,2	23	9,5	97	10,8
Bilmiyorum	176	26,7	101	41,7	277	30,7
Ara toplam	659	100,0	242	100,0	901	100,0
MV	23	3,4	15	5,8	38	4,0
Toplam	682		257		939	

geri çekilmeyi veya ayrılmayı göze almaktaydılar. Diyagram 20'de gerçekleştirilen örneklemle ilgili sonuçlar görülmektedir.

Diyagram 20: Partiye kızgınlık durumunda tepkiler

Üye olduğu partiye kızmak hemen hemen her üyenin yaşadığı bir olaydır. Partiye karşı bir kızgınlık durumunda siz nasıl bir tepki gösterirdiniz?

Parti içi fraksiyonlaşma partiye karşı ciddi bir kızgınlık gerekçesi olabilir. Ancak böylesi bir gerekçeden dolayı çok az üye partiden ayrılmayı göze almaktaydı. Bu türden çatışma durumlarında üyelerin %40'ı partide kalmayı ve görüşleri için mücadele etmeyi tercih edeceklerini belirtmiştir. Buradan hareketle fraksiyonlaşmanın üyelerin katılımında güdüleyici bir rol oynadığı ileri sürülebilir.

Partiye Katılım Aşamasında ve Araştırmanın Gerçekleştiği Dönemde Parti Etkinliklerinde Yer Alma İsteği

Soru yöneltilen her üç kişiden biri, partiye katıldığı dönemde, parti etkinliklerine sıkça veya düzenli olarak katılmak istediğini, üçte ikisi ise arada bir katılmayı düşündüğünü ya da hiç katılmayı düşünmediğini belirtmiştir. Erkekler parti etkinliklerine katılmada kadınlardan daha istekli bir tablo çizmektedirler.

Tablo 41: Partiye üye olunduğu sırada parti çalışmalarına katılma isteği

Partiye katılırken kimileri SHP'nin işleriyle uğraşmayıp partiyi sadece desteklemeyi düşünürken, kimileri de parti çalışmalarına faal olarak katılmak isteğiyle üye olmaktadır. Partiye üye olduğunuz sırada siz ne düşünüyordunuz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Parti faaliyetlerine katılmaksızın desteklemek istiyordum	177	28,4	129	54,4	306	35,5
Parti faaliyetlerine bazen katılarak desteklemek istiyordum	199	31,9	67	28,3	266	30,9
Parti faaliyetlerine sık sık etkin olarak katılmak istiyordum	120	19,2	20	8,4	140	16,3
Parti faaliyetlerine sürekli etkin olarak katılmak istiyordum	128	20,5	21	8,9	149	17,3
Ara toplam	624	100,0	237	100,0	861	100,0
MV [1]	58	8,5	20	7,8	78	8,3
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değeri [2]		1,3		0,7	1	1,15

1-2 bkz. Tablo 42.

Tablo 42: Anketin uygulandığı sırada parti çalışmalarına katılma isteği

Bugün için hangi sıklıkta parti faaliyetlerine katılmak istiyorsunuz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Parti faaliyetlerine katılmaksızın desteklemek istiyordum	140	22,4	118	49,8	258	30,0
Parti faaliyetlerine bazen katılarak desteklemek istiyordum	222	35,6	76	32,1	298	34,6
Parti faaliyetlerine sık sık etkin olarak katılmak istiyordum	144	23,1	25	10,5	169	19,6
Parti faaliyetlerine sürekli etkin olarak katılmak istiyordum	118	18,9	18	7,6	136	15,8
Ara toplam	624	100,0	237	100,0	861	100,0
MV [1]	58	8,5	20	7,8	78	8,3
Toplam	682		257		939	
Ortalama ölçek değeri [2]		1,4		0,8		1,21

1 Soruyu yanlış anlayarak sadece partiye girdiği sıradaki veya anketin uygulandığı sıradaki durumuyla ilgili bilgi verenler, MV'ye dahil edilmiştir. 33 kişi bu durumdadır, 44 kişi ise bu soruları cevapsız bırakmıştır.

2 Ortalama ölçek değerleri: "çalışmalara katılmadan desteklemek" = 0, "bazen katılmak" = 1, "sık sık katılmak" = 2, "sürekli katılmak" = 3.

Kendilerine bu sorular yöneltildiği sırada, üyelerin %19'u partiye girdikleri döneme kıyasla daha yoğun olarak parti etkinlikleriyle ilgilenmeyi isterken, %13'ü daha az ilgilenmeyi, %68'i ise aynı düzeyde ilgilenmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Ortalama olarak parti etkinliklerine katılım isteğinde çok az bir artış göze çarpmaktadır.

Parti Çalışmalarına Ayrılan Zaman ve Toplantılara Katılım Sıklığı

Aşağıdaki tablolar istek ve niyetleri değil, parti içi etkinliklere ilişkin somut verileri içermektedir. Üyelerin yaklaşık üçte biri, parti çalışmaları için ayda bir saatten fazla bir zaman ayırdıklarını, üçte ikisi ise hemen hemen hiç zaman ayırmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 43: Parti işleri için harcanan vakit

Bir ay içerisinde harcanan zaman	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hemen hemen hiç	406	61,6	207	83,1	613	67,5
1 - 5 saat	64	9,7	18	7,2	82	9,0
6 - 12 saat	86	13,1	10	4,0	96	10,6
13 - 24 saat	42	6,4	10	4,0	52	5,7
25 - 40 saat	23	3,5	2	0,8	25	2,8
40 saatin üstünde	38	5,8	2	0,8	40	4,4
Ara toplam	659	100,1	249	99,9	908	100,0
MV	23	3,4	8	3,1	31	3,3
Toplam	682		257		939	

Tablo 44: Toplantılara ve partinin düzenlediği diğer etkinliklere katılma sıklığı

Sıklık derecesi	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hemen hemen hiç	160	23,7	114	45,2	274	29,6
Yılda iki kez	223	33,0	89	35,3	312	33,7
Her iki ayda bir	62	9,2	16	6,3	78	8,4
Ayda bir kez	92	13,6	16	6,3	108	11,7
On dört günde bir	53	7,9	8	3,2	61	6,6
Haftada en az bir kez	85	12,6	9	3,6	94	10,1
Ara toplam	675	100,0	252	99,9	927	100,1
MV	7	1,0	5	1,9	12	1,3
Toplam	682		257		939	

Ayda bir saatten daha uzun süre parti işlerine zaman ayırdığını belirten üyelerin bu sözleri, yanıtlarda ortak bir ölçütün bulunmamasından dolayı her durumda doğru olarak kabul edilemez. Ayda bir kez parti işleriyle uğraşan üyeler, bir toplantı veya ilçe merkezine yapılan bir ziyaret için sekiz, on hatta on iki saatlik bir etkinlikten söz ediyorlar, daha fazla toplantıya katılanlar bu sürelerin birkaç katını veriyorlardı. Böylelikle herhalde o günlerde başka bir şey yapmadıkları ve bütün vakitlerini parti işlerine ayırdıklarını anlatmak istiyorlardı. Üyelerin parti çalışmalarına ayırdıkları gerçek zaman, parti toplantılarına katılım sıklığı ile ilgili verilerden daha sağlıklı çıkarsanabilir.

Üyelerin dörtte biri, ayda en az bir kez bir toplantıda veya başka etkinliklerde yer aldığını açıklamıştır. Aşağıdaki tablodan parti çalışmalarına ayrılan süre ve toplantılara katılma sıklığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Üstü gri boyalı veriler, çelişkili ifadeleri göstermektedir.

Tablo 45: Harcanan süre ve toplantılara katılım sıklığı

	Üyelerin toplantılara katılım sıklığı							
Ayda harcanan vakit	aşağı yukarı hiç	2 yılda bir	2 ayda bir	ayda bir	14 günde bir	haftada bir	MV	satır toplamı
Hemen hemen hiç, çok az	260	249	43	42	[redacted]	[redacted]	6	613
1 - 5 saat	3	30	11	16	8	13	1	82
6 - 12 saat	3	15	9	25	16	28	0	96
13 - 24 saat	0	6	7	15	11	13	0	52
25 - 40 saat	0	[redacted]	[redacted]	1	9	9	0	25
40 saatin üstünde	[redacted]	[redacted]	[redacted]	5	8	21	0	40
MV	5	8	3	4	3	3	5	31
Sütun toplamı	274	312	78	108	61	94	12	939

Tabloda griye boyanmış değerler, parti çalışmasına ayrılan süreyle ilgili açıklamalarıyla toplantılara katılım sıklığıyla ilgili açıklamaları çelişen kişileri belirtir.

Verilerin değerlendirilmesinde, partinin belli dönemler haricinde üyelerden çok fazla beklentisinin olmadığını gözardı etmemek gerekir. Araştırmanın yapıldığı dönemde, son seçimlerin (20 Ekim 1991 Genel Seçimleri) üstünden henüz üç ay geçmişti. Seçim kampanyaları sürecinde yürütülen çalışmaların anısının henüz taze olması, üyelerin normal koşullarda parti işlerine harcadıkları süreden daha fazlasını işaretleme olasılığını beraberinde getirmektedir.

Hem harcanan süre hem de toplantılara katılım yoğunluğu ile ilgili soruları yanıtlayan üyelerin %56'sı, parti çalışmalarına neredeyse hiç zaman ayırmadıklarını ve yılda en fazla iki kez (muhtemelen delege seçimleri vesilesiyle) toplantılara katıldıklarını açıklamışlardır. Bu oran, mahallelerde parti gruplarının -nerede kaldı ki komisyonlar- düzenli olarak etkin olmadıkları ve seçim kampanyaları dışında bu etkinliklerin olsa olsa ilçe merkezlerinde sürdürüldüğü gözönünde bulundurulduğunda, düşüktür.

Delege Seçimlerine Katılım

Yönetmeliğe göre ilçe kongreleri ve milletvekili aday adaylarının belirlenmesi doğrultusunda yapılan delege seçimleri, üç aylık deneme süresi dolan her üyenin yapabileceği tek kişisel tercihtir. Diğer tüm kararlar partinin üst kurullarınca alınmaktadır.

Parti içi iletişim ağı ile ulaşılamayan üyelerin basın yoluyla delege seçim tarihi hakkında bilgilendikleri varsayılmaktadır. Oy verme hakkına sahip üyelerin %88'i en son seçimlerde bu haktan yararlandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 46: Delege seçimlerine katılım

Köyünüzde veya mahallesindeki en son ilçe delege seçimlerine katıldınız mı?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Evet, katıldım	529	79,4	203	80,9	732	79,8
Seçme hakkım olduğu halde katılmadım	73	11,0	27	10,8	100	10,9
Hayır, henüz seçme hakkım yoktu	64	9,6	21	8,4	85	9,3
Ara toplam	666	100,0	251	100,1	917	100,0
MV	16	2,3	6	2,3	22	2,3
Toplam	682		257		939	

Son delege seçimlerinde (1991'in ilk yarısında) oy hakkı bulunmadığım belirten 85 üyeden 32'sinin, verdikleri partiye kayıt tarihine göre seçimlere katılabilmesi gerekirdi. Bunu bilmedikleri için büyük olasılıkla oy kullanmamışlardır.

Üye araştırması sonuçları, ilçe yönetiminin açıklaması ile uyuşmaktadır: Üyelerin %80'inin delege seçimlerinde oy kullandığı açıklanmıştı. SHP ilçe merkezinde delege seçimlerine katılım konusunda yazılı bilgiler artık mevcut değildi.

Kadınların parti çalışmalarına erkeklere oranla daha az zaman ayırmalarına karşın, delege seçimlerine erkeklerle aynı oranda katıldıkları görülmektedir.

Geliştirici Eğitim Etkinliklerine Katılım

Konferans, panel ve seminer gibi her üyenin katılımına açık etkinlikler parti tarafından olduğu kadar, SHP'ye yakın TÜSES tarafından da organize edilmektedir. Bu türden etkinlikler genellikle il merkezinde, çok ender olmakla birlikte zaman zaman da ilçe örgütleri düzeyinde gerçekleştirilmekteydi. Bu tür etkinlikler duyurulurken çok seyrek olarak eğitim faaliyeti adı kullanılmaktaydı.

Bu etkinlikler 1991 sonbaharına kadar il örgütünün yayınladığı bülten aracılığı ile duyurulmaktaydı. Ancak bu bülten bütün üyelere gönderilmiyordu. Araştırma kapsamında olup da ilçe örgütü ile düzenli bir ilişki içerisinde olmayan üyeler, çoğu kez bu tür etkinliklerden habersizdiler. Şimdiye kadar bu türden hiçbir faaliyete katılmadığını belirten üyelerin açıklamalarından hareketle, üyelerin yarısının parti içi iletişim ağına dahil olmadıkları anlaşılmaktadır. Her beş üyeden biri böyle bir etkinliğe katıldığını açıklamıştır.

Tablo 47: Eğitim çalışmalarına katılım (SHP/TÜSES)

Geçtiğimiz üç yılda partinin ya da TÜSES Vakfı'nın eğitim çalışmalarına veya seminerlerine katıldınız mı?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hayır, bunlardan hiç haberim olmadı	363	54,3	156	62,2	519	56,5
Hayır, özel nedenlerle katılamadım	138	20,7	46	18,3	184	20,0
Evet, bir seminere/programa katıldım	74	11,1	35	13,9	109	11,9
Evet, birçok seminere/programa katıldım	93	13,9	14	5,6	107	11,6
Ara toplam	668	100,0	251	100,0	919	100,0
MV	14	2,1	6	2,3	20	2,1
Toplam	682		257		939	

Parti içi etkinliklere katılım konusunda üyelerden, yirmi maddelik bir liste halinde verilen olası etkinlik alanlarına katılımlarının sıklık derecesini işaretlemeleri istenmiştir. Siyasetin farklı alanlarındaki tartışma ve karar süreçlerine katılımla ilgili yedi madde vardır. Etkinlik alanlarından ikisi ise aday ve yöneticilerin seçiminde etkili olmaya yö-

nelik alanlardı. Dört madde siyasi tavırlarını yansıtma ve seçim kampanyalarında aday seçimine yönelik alanlar, iki madde partinin çevresindeki yapı ve gelişmelerle temas ve dört madde de partinin insangücü ve maddi olanaklarla güçlendirilmesi alanlarını kapsamaktaydı.

Üye anketlerinin değerlendirilmesinde, SHP'nin sözkonusu alanlarda eylem olanağı sunan tek ortam olmadığı ve partinin geniş üye tabanına tüm alanlarda örgütlü davranma olanağını sunmadığı gerçeği gözardı edilmemelidir. Üyelerin gevşek örgütsel bağlarla parti üyesi olduğundan hareketle, her etkinliğin dar anlamda ne kadar *parti içi* etkinlik kapsamına dahil edilebileceği tartışma konusudur. Üyeler parti *içi* ve parti *için* yapılan etkinlikler kapsamım oldukça geniş çerçevede değelendirmektedirler. Bir derneğe, komisyona ya da gündemli bir toplantıya katılmadan da, üyelerin toplumsal çevrelerinde parti için yaptıkları her türlü girişimi bu kapsamda değerlendirdikleri kestirilebilir. Bu nedenle, araştırma sonuçlarının, parti örgütünün politik ifade oluşumuna dönük kurumsal çerçevesini aşan bir etkinlik ve yaygınlık ortaya koyması, mutlaka insanların abartması olarak değerlendirilmemelidir.

Bu noktada eksik yanıtların nasıl değerlendirildiği konusuna değinmek gerekmektedir: 21 üye katılım yoğunluğuna ilişkin sorulara yalnızca bir noktada yamt vermişlerdir. Bu anketler değerlendirmeye alınmamıştır. En az iki maddeyi yanıtlayan ve diğerlerini boş bırakan anketlerin boş maddeleri "hiç katılmıyorum "şeklinde yorumlanmıştır.

Anket sonuçları en azından bir noktada, soruların yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek kadar anlaşılır olmasından dolayı, "abartı" sözcüğü kullanılmadan değerlendirilemeyecektir: Üyelerin %3'ü sık sık gazetelere okur mektupları gönderdiklerini veya bir şekilde basın işiyle uğraştıklarını belirtmiştir. Bu başlıbaşına kuşku uyandırmayabilir, ancak üyelerin %18, 6'sının partilerini bu biçimde "arada bir" desteklediklerini açıklamaları pek inandırıcı gelmemektedir. Bu oranlar İstanbul il örgütüne uyarlandığında gazete arşivleri, bu gazetelere arada bir yazan 20.000 üyenin mektuplarıyla dolmuş olmalıydı.

Bu sonuç diğer verilerin güvenirliğini de tartışma konusu yapmaktadır. Katılım genel anlamda bu verilerin gösterdiğinden daha düşük değerlendirilecek olsa da, en azından, faaliyet alanlarının alt alta sıralanması, SHP üyelerinin hangi etkinlikleri özellikle tercih ettiklerine ilişkin bir izlenim vermektedir.

Diyagram 21'deki sıralama, anketteki soru sıralamasından farklıdır.

Diyagram 21: Parti içi etkinlikler

Aşağıdaki listede bir üyenin partisinde ve partisi için yapabileceği etkinlikler sıralanmıştır. Doğal olarak herkesin bunların tümünü yapmaya ne vakti ne de olanağı vardır. Partide kendi çalışmalarınızı düşündüğünüzde, aşağıda sıralanan faaliyetlere ne kadar sık katılıyorsunuz?

1 Soruyu yanlış anlayan ve sadece bir seçeneği işaretleyen üyeler. MV olarak değerlendirilmiştir (21 kişi). 26 kişi hiçbir seçeneği işaretlememiştir. Bunun dışında işaretlenmeyen seçeneklerle ilgili o kişinin hiçbir faaliyeti olmadığı varsayılmıştır.

Partiye yeni üyeler kazandırma, delege seçimlerine katılım, propaganda çalışmaları ve seçim kampanyalarında mitinglere gitmenin yanısıra yardıma muhtaç üyelerle ilgilenme, üyelerin partileri için en fazla çaba harcadıkları alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal etkinlikler bir kenara bırakıldığında kadın üyeler, parti içi etkinliklere daha az katılmaktadır.

Anketleri yanıtlayan üyelerin yarısı, yerel yönetim politikası sorunları ile ilgili tartışmalara katıldıklarını belirtmektedir. Belediye sorunları, siyasi sorunların belirlenmesi, uyarlanması ve çözümlerinin sınanmasında da öncelik taşımaktaydı. Tek tek bireylerin ve yerel örgütün bu düzeyde siyasete nüfuzunun bölge ve ülke düzeyine göre daha kolay olması, burada etkili olsa gerek.

Sosyal demokrat hareketin geleceği üzerine yapılan tartışmalara olan ilgi teorik içerikli ve parti programına yönelik tartışmalardan kesin olarak daha yoğundu. Sosyal demokrat kamptaki parti içi ve parti üstü fraksiyonlaşma gözönünde bulundurulduğunda burada şaşılacak bir şey bulunmamaktadır. Parti metinlerinin gözden geçirilmesi de, programla ilgili sorunların daha az değer taşıyan konular olduğunu onamaktadır. Parti programının geliştirilmesine yönelik etkinliklere katılım konusunda görülen beklenmedik yüksek oran, üyelerin bu alanı da parti içi faaliyet alanı içerisinde değerlendirdikleriyle açıklanabilir.

Delege seçimleri sürecinde yaşanan tartışmalara üyelerin yalnızca %30'u şimdiye dek hiç katılmamıştır. Ancak bu soru, delege seçimlerinin örgütsel boyutuna yeterince vurgu yapılamadığından tam anlaşılamamış olabilir.

Üyelerin yarıdan fazlası aday adayı belirleme sürecindeki tartışmalara en az bir kez katıldıklarını belirtmişlerdir.

Seçim kampanyalarında yazılı propaganda malzemelerinin dağıtımına üyelerin neredeyse yarısı katılmıştır. Bundan daha fazla sayıda üye ise yerel adaylara yardımcı olacak çalışmalar yapmıştır. Üyelerin yaklaşık üçte biri seçim bürolarını ziyaret ettiklerini ve çevrelerinde SHP adına propaganda yaptıklarını açıklamıştır.

Deneklerde örgütlü olduğundan daha fazla SHP üyesi, değişik dernekler ve örgütlerle ilişki içerisinde olduğunu açıklamıştır. Üyelerin üçte ikisi, en az bir kez başka bir üyeye kişisel yardımda bulunduğunu bildirmektedir. Bu bağlamda, Kartal ilçe örgütü örneğinde de görüldüğü gibi SHP üyeleri arasındaki akrabalık ilişkilerinin yoğunluğu hatırlanmalıdır.[393]

Her on üyeden biri partinin düzenlediği gece ya da şenliklere birçok kez katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bu türden sosyal etkinlikler (örneğin ilçe yemekleri) örgütün etkinlikler takviminde düzensiz de olsa yer almaktaydı. Bu etkinliklere katkıda bulunduğunu belirten üyelerin sayısının şaşırtıcı derecede yüksek oluşu, parti üyelerinin düğünlerinde bulunmuş olmanın da bu kapsamda anlaşıldığını düşündürtmektedir.

Üyelerin yalnızca beşte biri, örgüte henüz hiçbir üye kazandırmadığını belirtmektedir. Örgütün, kişisel pozisyonun veya parti içinde belli bir fraksiyonun güçlendirilmesi için üye kazanma faaliyeti, üyelerin en fazla katıldığı parti içi etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Delege seçimleri ve kökleri derine giden fraksiyonlaşma, burada itici güç rolünü oynamaktadır.

Her dört üyeden biri üyelik aidatını "genellikle" ödemekteydi. Kendilerine soru yöneltilen üyelerin %43'ü ise, bu aidatı hiç ödemediklerini belirtmişlerdir. Yönetmeliğe göre bu miktar 1990'da en az 1.200 TL. idi. Üyeler, parti kimlik kartı için istenen bedeli de bu kapsamda değerlendirdiğinden, yukarıdaki tablo dahi gerçeğin güzelleyici bir görüntüsü olabilir. Düzenli üye aidatları Türkiye'de partiler açısından şimdiye kadar en ehemmiyetsiz gelir kalemi olagelmiştir. Üyelerin %5'i, partiye üye aidatları dışında da bağışta bulunduklarını açıklamıştır.

Sonuçlar, araştırmanın gözlem ve planlama aşamalarında beklenenin çok üzerinde bir üye katılımı olduğunu ortaya koymuştur. Karşılaştırma yapacak değerlerden ise yoksunuz. Soru yöneltilen üyelerin parti içi etkinlikler için kullanılan "bazen", "sıkça" gibi ölçütlerden ne anladığı, parti çalışmalarına ayrılan zaman ve toplantılara katılım sıklığı gibi üye etkinliklerine ilişkin veriler ile karşılaştırıldığında daha net sınırlanabilir. "Bazen", pekâlâ "bir kez" anlamında da kullanılmış olabilir. "Bazen" ve "sıkça" arasındaki sınır kişinin kendi değerlendirmesine bağlı olarak değişmektedir. Parti içi etkinliklere bireysel katılım konusundaki abartılı olduğu düşünülen cevaplar, üyelerin bu tür etkinliklere daha çok katılma veya kolektif olarak partiyi parlak gösterme arzusuna yorulabileceği düşüncesine karşı, gerçekleşen örneklemde pasif üyelerin olağanın üstünde bir oranda temsil edilmelerinin bir sonucu olduğu da ileri sürülebilecektir. Delege seçimlerine katılım, üye kazanma ve seçim kampanyalarında etkin olarak çalışma etkinliklerinin üyelerin en fazla katılım sağladığı faaliyet alanları oluşu, araştırmacının yerinde yaptığı gözlemlerle de uyuşmaktadır.

Parti İçi Komisyonlarda Üyelik

Tüzük uyarınca ilçe ve il örgütlerinin yetkili makamlarından onay alma koşuluyla, danışma işlevi gören kalıcı kurullar ve bazı somut sorunların çözümü için geçici çalışma grupları oluşturulabilmektedir. Bunlar, içlerinden birinin ilgili örgüt biriminde yönetici olması gereken en az beş üyeden oluşmaktaydı. Tüzük gereğince kadın ve gençlik kolları her il ve ilçe düzeyinde oluştur*ulmalıydı*. İşçi sorunları, ticaret ve zenaat, işsizler ve özürlülerle ilgili veya başka alanlarda komisyonlar oluşturula*bilirdi*.[394] Komisyonların hedeflerine yönelik üye kazanma, siyasi görüşleri yayma, konferans ve seminerler verme, yönetime bilgi akışı sağlama ve parti etkinliklerine hazırlık gibi görevleri vardı.

Tablo 48: Parti içi komisyonlarda üyelik

İlçe, il veya ülke düzeyinde bir parti içi komisyonunun üyesi misiniz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Erkekler	%
Hayır	539	90,0	209	95,0	748	91,3
Evet	60	10,0	11	5,0	71	8,7
Ara toplam	599	100,0	220	100,0	819	100,0
MV	83	12,2	37	14,4	120	12,8
Toplam	682		257		939	

Tablo 49: Etkinlik alanlarına göre komisyon üyeleri[1]

Komisyonun faaliyet alanı	İl	İlçe
İşçi sorunları	2	18
Ticaret ve zanaat		19
Kadın sorunları		8
Gençlik sorunları	1	8
Eğitim ve öğretim	1	3
Çevre		3
Yerel yönetimler	1	6
Hukuk		6
Diğer		4
Toplam	5	75

1 Birden fazla seçenek işaretlemek mümkündür. Bir kişi üç, 7 kişi iki, 63 kişi tek seçenek işaretlemiştir.

Üyelerin il örgütündeki komisyonlara katılım oranının tabloda verilen değerlerin altında olduğu varsayılmaktadır. Hiçbir komisyonda yer almayan üyelerin soruları yanıtlamaktan kaçındıkları düşünülmektedir. Ayrıca komisyon üyeleri, anketlere daha yoğun katılım sağlayan üyeler arasındadır. Üye olunduğu bildirilen komisyonların anılma sıklığındaki farklar, ilçe örgütünde bütün alanlarda komisyonların bulunmadığının bir göstergesidir.

Seçimle Gelinen Parti içi Makamlar

Bir il örgütünde, milletvekili adaylarının belirlenmesinde oy hakkı bulunan delegelerle ilçe, il ve ülke genelinde parti kurultayları için

seçilen delegeler arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Parti kurultayları için seçilen delegelerin de milletvekili adaylarının belirlenmesinde oy hakları bulunmaktaydı.

Tablo 50'de, 1987-1991 yılları arasında SHP üye toplantılarında İstanbul il örgütü köy ve mahallelerinden seçilen önseçim ve kurultay delegelerinin ilçelere göre dağılımı verilmektedir.

İlçe kurultaylarına gönderilmek üzere İstanbul'un 786 mahalle ve köyünden seçilen delegelerin sayısı ilçeden ilçeye farklılık göstermekteydi. Delege sayısı partinin en son genel seçimlerde elde ettiği geçerli oylarla orantılıydı. Bu sayı 400'ü aşmamalıydı. Uygulamaya ilişkin ayrıntılar ilgili tüzük maddelerinde belirtilmektedir.[395]

Tablo 50: SHP İstanbul il örgütü üyeleri, önseçim ve ilçe kurultayı delegeleri

İlçe	1992 Ocak'ında SHP üyeleri	%	Önseçimde oy hakkı olanlar[1] 1987-1991	Önseçimde oy hakkı olanların ilçe üyelerine oranı	İlçe kurultayı delegeleri[1] 1987-1991	İlçe kurultay delegelerinin ilçe üyelerine oranı
Bakırköy	15.042	12,7	3.421	22,7	400	2,7
Kartal	10.676	9,0	1.921	18,0	400	3,7
K.Çekmece	9.629	8,1	1.604	16,7	400	4,2
Sarıyer	7.528	6,4	840	11,2	298	4,0
Kadıköy	6.849	5,8	2.643	38,6	400	5,8
Fatih	6.554	5,5	1.771	27,0	400	6,1
Kağıthane	6.498	5,5	1.140	17,5	400	6,2
Ümraniye	5.380	4,5	890	16,5	311	5,8
Bayrampaşa	5.366	4,5	766	14,3	264	4,9
Zeytinburnu	5.253	4,4	566	10,8	200	3,8
Şişli	5.139	4,3	1.254	24,4	400	7,8
G.O.Paşa	5.021	4,2	1.287	25,6	391	7,8
Üsküdar	4.819	4,1	1.474	30,6	400	8,3
Beyoğlu	4.198	3,5	1.126	26,8	400	9,5
Eyüp	3.298	2,8	893	27,1	315	9,6
Eminönü	3.062	2,6	383	12,5	149	4,9
Beşiktaş	2.835	2,4	1.201	42,4	400	14,1
B.Çekmece	2.576	2,2	414	16,1	138	5,4
Pendik	2.423	2,0	900	37,1	326	13,5
Yalova	1.727	1,5	498	28,8	199	11,5
Beykoz	1.627	1,4	764	47,0	210	12,9
Silivri	1.508	1,3	396	26,3	157	10,4
Çatalca	1.082	0,9	317	29,3	139	12,8
Adalar	283	0,2	123	43,5	50	17,7
Şile[2]	112	0,1				
Toplam	118.485	99,9	26.592	7.147		

1 Sadece seçilen delegeler belirtilmiştir. Bunun dışında oy hakkı bulunan doğal delegeler de vardır.

2 Şile ilçesinin delege sayısıyla ilgili bir veri mevcut değildir.

Bu araştırma başlamadan önce en son 24 ve 31 Mart 1991 tarihlerinde 115.000 SHP İstanbul il örgütü üyesi, 7.556 kişiyi (seçme hakkı bulunan üyelerin yaklaşık %6,5'i) ilçe kurultaylarına delege olarak seçmek için göreve çağrılmıştı.[396] Kendilerine anket yöneltilen üyelerin %88'i, bu seçimlere katıldıklarını belirtmişlerdir.

İlçe örgütlerinin, il kurultayına gönderecekleri delege sayısı da son genel seçimlerde alınan oyla orantılıydı. Bu sayının 600'ü geçmemesi gerekiyordu. Ülke genelinde her il, mecliste temsil edildiği sandalyenin iki katı kadar delege sayısı ile temsil edilmektedir. Örneğin 3. Olağan Kurultay'da İstanbul 90 delege ile temsil edilmekteydi.

Seçimle gelinen diğer parti içi makamlara ilişkin rakamlar şöyledir: İstanbul ilçelerinin sınırları içerisinde 1989'da 14 belde bulunmaktaydı.[397] Bu yönetim birimlerinin yerel parti örgütlerinde 98 yönetim makamı (başkan ve yönetim kurulu üyeleri), bulunmaktaydı. 1992 yılında örgütün ilçe düzeyinde 200 yönetim kurulu üyesi ve 25 ilçe başkanı vardı. Bu makamlar dışında muhasipler ve il disiplin kurulu üyeleri de vardır.

Tablo 51: Seçimle gelinen parti içi makamlar

SHP'de seçimle geldiğiniz bir parti görevinde bulunuyor musunuz?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Hayır	461	74,2	217	92,3	678	79,2
Evet	160	25,8	18	7,7	178	20,8
Ara toplam	621	100,0	235	100,0	856	100,0
MV	61	8,9	22	8,6	83	8,8
Toplam	682		257		939	

Tablo 52: Seçimle gelinen makamlar

Görev türü [1]	Makam sahibi
Belde örgütü başkanı	1
Belde yönetim kurulu üyesi	1
İlçe yönetim kurulu üyesi	2
İlçe yönetiminde başka görevler	5
İlçe düzeyinde delege	175
İl düzeyinde delege	1
Ülke düzeyinde delege	1

1992 yılında SHP İstanbul il örgütü üyelerinin %6,4'ü ilçe kurultayı delegesiydi. Bu oranlardan hareketle, örneklemde yaklaşık 130 ilçe kurultayı delegesine ulaşılmış olmalıdır. Örneklemde ilçe delegesi olduğunu belirtenlerin sayısının 175 olması, bunların içlerinde eski delegelerin veya önseçim delegelerinin de bulunmasıyla açıklanabilir.

Delegelerin oluşturduğu küme, il örgütünün üye bileşiminden birçok özelliğiyle ayrılmaktadır:

- Soru yöneltilen delegelerin yalnızca %10'u kadındı. SHP 1990'da yaptığı bir tüzük değişikliği ile ilçe ve il örgütü meclislerinde

%25 kadın kotası uygulamasını getirmiştir. Bu değişikliğe delege seçimlerinde fazla itibar edilmediği görülmektedir.

- Delegelerin yaş ortalaması ile tüm üyelerin yaş ortalaması arasında önemli bir fark görülmemektedir.
- Delegeler içinde lise (%14) ve üniversite (%11) mezunları da üye toplamı içindeki oranına göre daha fazlaydı. Benzer bir durum işveren (%3), serbest meslek sahipleri (%33), emekliler (%14), çalışanlar (%70) ve İstanbul doğumlular (%22) için de geçerlidir.
- Delegelerin %55'i sendika, dernek, kuruluşların veya vakıfların üyesiydi.
- Delegelerin kendilerini yerleştirdikleri ideolojik pozisyon, delege olmayan üyelere göre sola daha yakındı.
- Eski üyelerin yanısıra, SODEP ve HP üyeleri de üye toplamı içindeki oranlarından çok daha yüksek oranlarda (%45) temsil edilmekteydi.
- Delegelerin %68'i kendi isteği ile, %17'si ise akraba ve tanıdıkların talebi üzerine SHP'ye katılmışlardı.
- Delegelerin %38'i parti işleri için hemen hemen hiç zaman ayırmamaktaydı.
- Delegeler partilerini ortalama bir üyeden daha iyi tanımaktaydılar: Delegelerin %84'ü fraksiyonların mevcudiyetinden bahsederken, %77'si ilçe örgütü içerisinde farklı bakış açılarına sahip grupların varlığının farkında olduklarını ifade etmekteydi.

Atamayla Gelinen Parti içi Makamları

Yönetimler delegeleri (bazen delege statüsüne sahip olmayan üyeleri de), ilçe yönetimleri ile mahalle ve köyler arasındaki iletişimi sağlaması için mahalle veya köy sorumlusu olarak atayabilmekteydi. Araştırma kapsamındaki 44 üye mahalle sorumlusu statüsünü taşımaktaydı.

1991 Genel Seçimleri Öncesinde Parti İçi Önseçimlere Katılım

15 Eylül 1995'te ülke genelindeki 106 seçim bölgesinden 79'unda, milletvekili adayı listesindeki 1.468 adayı seçmek için 300.000 üye seçime gitti.[398] SHP dışında bu türden bir uygulamayı yalnızca DYP 106 seçim bölgesinin 29'nda gerçekleştirebilmiştir.

Dokuz seçim bölgesine ayrılan İstanbul'da, SHP içi seçimler 27.

000 üyenin katılımıyla, altı bölgede seçim kurullarının denetiminde, üç bölgede ise sınırlı bir kadro çevresine danışılan örgüt yoklamalarıyla gerçekleştirilmiştir.[399]

Tüzüğün 59'uncu maddesi uyarınca önseçimlerde bu altı seçim bölgesinin üyelerinden şu kişiler seçme hakkına sahipti: Seçimle gelinen parti içi ve kamusal makamlarda bulunanlar, daha önce milletvekilliği ve belediye başkanlığı yapmış olanlar, parti kurulları ve merkezi icra organlarında görevli parti üyeleri, il ve ilçe örgütünün önceki başkanları, HP ve SODEP'in kurucu üyeleri, köy ve mahalle sorumluları, meslek örgütü, kooperatif, sendika ve bunların yerel örgütlerinin başkanları ile köy ve mahallelerden seçilen önseçim delegeleri.

İlçe kurultayı delegelerinin sayılarının belirlenmesinde olduğu gibi, seçme hakkı bulunanların sayısı da partinin son genel seçim sonuçlarına endeksliydi: Köy ya da mahallede alman her 50 oy için yerel parti grubu, önseçimlerde oy hakkı bulunan bir delege seçebilmekteydi.

Tablo 50'de de görüldüğü gibi önseçimlerde seçme hakkı bulunan üyelerin yüzdesi ilçeden ilçeye farklılık göstermekteydi: Beykoz'da üyelerin yarısı seçme hakkını kullanabilirken, Zeytinburnu'nda ancak her on üyeden biri önseçimlere katılabilmekteydi.

Tablo 53: 1991 genel seçimlerinde parti içi önseçimlere katılım

Delege iseniz, seçim bölgenizde milletvekili adaylarının seçimi için 15 Eylül 1991 tarihinde yapılan önseçimlere katıldınız mı?

	Erkekler	%	Kadınlar	%	Toplam	%
Katıldım	258	69,9	64	59,3	322	67,5
Seçme hakkım olmasına rağmen katılmadım	111	30,1	44	40,7	155	32,5
Seçme hakkı olanların toplamı	369	100,0	108	100,0	477	100,0
MV	313	45,9	149	58,0	462	49,2
	682		257		939	

Önseçimlere katılıp katılmadıkları sorusu yalnızca seçme hakkına sahip üyelere yöneltilmiştir. Araştırmayı desteklemek açısından Yalova'da gerçekleştirilen anket çalışması sonuçlarından da görüldüğü gibi tablodaki değerler katılım düzeyi hakkında gerçekçi bilgiler vermemektedir. Yalova ilçe örgütü delegelerinin isim listesi, seçme hakkı olduğu halde seçimlere katılmadığını belirten üyelerin gerçekten bu hakka sahip olup olmadıklarını incelemeye olanak tanımaktadır.

Bu isimlerin birçoğuna önseçim delege listelerinde rastlanılamamıştır. Seçme hakkı bulunmayan bazı üyelerin bu soruyu geçmek yerine katılmadıklarına dair seçeneği işaretlediği varsayılabilir. Önseçimlere katıldığını belirten üyeler ise birkaç istisna haricinde Yalova ilçe örgütü listelerinde mevcuttu. Seçimlere katılım konusunda örgütün bilgilerine başvurmak daha sağlıklı görülmektedir. 1991'de önseçimlere katılım oranı örgüt verilerine göre %90 dolayında idi.

İstanbul SHP üyelerinin %23'ü seçme hakkına sahipti. Buna karşın araştırma kapsamına giren üyelerin üçte biri önseçimlere katıldıklarını belirtmiştir. Bu sonuçlar da örneklemde ortalamanın üstünde delege bulunduğunu düşündürmektedir.

Seçimle Gelinen Kamusal Makamlar

Gerçekleşen örneklem içerisinde 19 kişi, seçimle gelinen kamusal görevlerde bulunmaktaydı. Bütün üyeler içerisindeki oranı belirleyebilme açısından, gerçekleşen örneklemin büyüklüğü yetersizdir.

9.3. Üye Araştırmasına İlişkin Sonsöz

Araştırma yöntemi olarak anket uygulamasına yer verilmesi ve bunların posta kanalı ile örneklem kümesine ulaştırılması, teknik ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Soruların yanlış ya da eksik düzenlenmiş olması bazı iletişim sorunlarını beraberinde getirmiştir. Eğitim engeli bu yöntemde karşılaşılan en önemli sorun olarak kendisini göstermiştir. Yüzyüze gerçekleşen standart mülakatlardan daha güvenilir sonuçlar elde edilebilirdi. Yine de, buradan hareketle Türkiye'deki anket çalışmaları - anketlerin geriye dönüş oranları her ne kadar Batı Avrupa veya ABD'deki kadar yüksek olmasa da- mutlaka başarısızlıkla sonuçlanacak diye bir yargıda bulunulamaz. Anket sorularının daha özenle hazırlanması durumunda muhtemelen daha iyi değerlendirilebilecek bir sonuca ulaşılabilir.

SHP toplumsal tabanı bakımından İstanbul'da oldukça belirgin bir biçimde kentlerin alt tabakasının, göçmenlerin ve *"kent yoksullarının"* partisi olma özelliğini taşımaktaydı. İstanbul'a ait demografik veriler, sözkonusu kesimlerin oldukça önemli bir seçmen potansiyeli oluşturduğunu göstermektedir. İstanbul'un yerleşik kesimlerinden üyelerin, bu kesimlerin karşısında, 70'li yılların ortalarından itibaren azınlık konumuna düştükleri izlenimi doğmaktadır. 1980'den önce de sosyal demokrat saflarda sayıca az, fakat oldukça etkili bir üye

grubu oluşturan aydınlar da, görüldüğü kadarıyla SHP'den geri çekilmeye başlamaktadırlar.

Üyelerin kayda değer bir bölümünün ilk bakışta partileriyle hiçbir ilişkisi yoktur: Bu üyeler siyasi gündem ile ilgilenmemektedirler, partiye kendiliğinden değil, diğer üyeler, tanıdıklar veya arkadaşları aracılığı ile katılmışlardır, parti etkinliklerinde yer almak istememektedirler ve ortak faaliyetler için neredeyse hiç zaman ayırmamaktadırlar.

Araştırma sonuçları bu tür bir üyeliğin, bugün şu parti, yarın başka bir parti tarafından yatay ilişkiler çerçevesinde el atılmaya müsait bir yüzergezer kütle mi olduğu sorusunun sorulmasını gerektirmektedir. Bu üyeler partilerine ideolojik bir temelden yoksun olarak, yalnızca klientalist ilişkilerle mi bağlıydı?

Tek tek sorulardan (siyasi yelpazenin neresinde bulunulduğu, partiye üyeliğin üyelerin kendi sözleri ile ortaya konması, anne-babanın partiye ilişkin tutumu, partiye kızgınlık durumunda takınılan tavır) ortaya çıkan, kökleri geçmişe dayanan ve süreklilik taşıyan ideolojik bağlılıkların yoğunluğu, araştırmacının sayıltısına denk düşmeyen şürpriz bir sonuçtu. SHP ile fazla bir ilişkisi bulunmayan üyeler dahi, geleneksel aile bağları ile partiye bağlıydılar ve kendilerini ortanın solunda görmekteydiler. Bu sonuçlar yine de, üyeler içerisinde kısa bir süre için kişisel çıkarlar peşinde partiye katılanların bulunma olasılığını dışlamamaktadır.

939 üyenin araştırmaya katılarak partili kimliklerini sahiplenmeleri ve parti yetkililerinin ankete ilişik çağrılarına uyarak bu yolla partileri için birşeyler yapıyor olmaları, partiye ideolojik bir bağlılıklarının bulunduğunu göstermektedir. Partilerine daha çok ekonomik beklentilerle bağlı üyelerden böylesi bir katılım beklenemezdi.

SHP gibi bir kitle partisini yalnızca üyelerin ve taraftarların birbirine klientalist [müşteri/müvekkil] ve himaye [patronaj] ilişkileri ile bağlı olduğu bir ağ olarak değerlendirmek, üyeleri partiye bağlayan ideolojik etkenlerin yanısıra, partilerin dağıtacağı kaynakların sınırlılığını da gözardı etmek anlamına gelecektir. Üyelerin ve seçmenlerin beklentilerinin çoğu zaman söz verme düzeyinde kalması, partilerin varlık sebebinin oy karşılığında gerçekleşecek çıkar ilişkilerine indirgenmesine engeldi. Bu durumda her üyenin durumunda "ya yaparsınız, ya da giderim" yaklaşımından çok ideolojik ve ödüle bağlı parti ilişkilerinin biraradalığı söz konusudur.

9.4. Ankete Katılanların Gönderdikleri Ekler

Aşağıda üyelerin doldurdukları anketlerle birlikte gönderdikleri metin örnekleri verilmektedir. Dile getirilen tepki ve yorumlar, üyelerin katılma ve kaçınma saikleri kadar, yaşam koşullarının kimilerini partiden yardım almak için her türlü olanağı kullanmaya sevkettiğini gözler önüne sermektedir.

Katılan bütün üyelere teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

> Önce saygılar değerli hocam. Bu mektubu size sayın üyeniz değil de bir SHP'li vatandaş olarak yazıyorum. İsmimi, adresimi daha sonra yazarım değerli hocam. Seçim öncesi SHP için neler yapmadım; afiş asma, yapıştırma, gece yarılarına kadar Kurtuluş'tan tutun Hacıhüsrev, Okmeydanı civarlarına kadar kapı kapı el ilanları, Sayın İnönü'nün mitingleri, elimizden gelen her şeyi yaptık, büyük küçük el ele vererek. Sonuçta ne oldu? Şimdi sizlere yazacağım bir sorunumu dile getirmek istiyorum. 1952 S. köyü doğumluyum. İlkokulu pekiyi derece ile bitirdim. Maddi imkânlarımız olmadığından okuyamadım. Askerliğim geldi, askerliğimi topçu olarak yaptım, onbaşı olarak tehrisim geldi ve 1974'te terhis oldum. İş bulma kurumlarına kayıt oldum, sınavla işçi alınacak yerlere, imtihanlara girdim, yazılıda çoğunu kazandım, sözlüde kayıp ettirdiler torpilimizin olmadığından dolayı. En son 10/10/92 tarihinde Sular İdaresi yani İSKİ sınavına girdim, yazılıyı kazandım. Seçim öncesi Sayın A.S.'den kart alıp personel müdürü K.K. beye verdim. "Yazılıyı kazan, olur" dedi, kazandım yazılıyı, sözlüde hava aldım. Sayın değerli hocam sosyal, demokratlık nerde? Eğer ben bu parti için çalıştımsa partide bana destek olması gerekmez miydi? Hep ümitlerimi SHP'ye sakladık, bekledik, sonuçta hepsi boş. Şimdi beni anlayacağınızı ümit ederek soruyorum sayın hocam: Aç ayı oynamaz Büyük bir çevremiz olan biz SHP'li olarak aç, işsiz, artık oy vermeye gidemeyiz. Gönderdiğiiniz bu üye kartını sayın M. Bey de partiyle çeşitli sorunları olduğunu söyleyerek kızarak doldurmadı, "Bir ev yaptırmaya kalktık, zabıtalar başımıza yıktı" diyor. "Nerede sosyal adalet?" diyor. "SHP belediyeleri bundan sonra oy beklemesin," diyerek kızgınlığını ifade ediyor.

Sayın Harald Schüler

Oğlum Y. T. 26 yaşında, hiçbir iş göremediği gibi konuşamıyor da. Küçükken bir hastalık geçirdiğinden konuşamaz olduğu gibi kısmen de felçlidir.

Babası T. T. olarak oğluma ankette sorduğunuz cevapları mümkün mertebe ben cevaplamaya çalışacağım.

S.H.P.'ye girişimizi sorarsanız, biz tüm ailece başlangıçta C.H.P.'liyiz, büyük önderimiz Atatürk ile yine milli şefimiz Sayın İnönü'nün kurduğu ve de memlektimize çok yararlar sağladığı dönemlerin partisi olduğundan. Bizler ailece Atatürk ve İnönü hayranlarıyızdır. Bundan dolayı S.H.P.'nin başında da Sayın Erdal İnönü'nün oluşu bizleri bu partiye transfer etmeye yetmiştir.

Ancak şunuda belirtmekte yarar görüyorum: Geçmişte ailemiz nüfus bakımından küçük olabilir, ancak bugün tüm ailemizi sorduğunuzda ikiyüz kişinin üstündedir.

Anketinizde soruyorsunuz, partiden bir yararınız veya bir faydanız oluyor mu? Memleket menfaatine tabii ki oluyor, ailemiz bakımından asla. Partinin İstanbul milletvekillerinden hemen hemen hepsi oğlumun bu durumda olduğunu bilir. Ben emekli sendika başkanıyım, yaşım da altmışa vardı. Halen bir lisede okuyan kızım, bir ilkokulda okuyan kızımla eşim, ben ve de 26 yaşındaki sakat oğlumu emekli maaşımla geçimini temine mücadele ediyorum, çok zorlanıyorum. Sayın partimiz oğluma bir olanak tanımadı ve de tanıyacağı da yoktur. Amma velakin yine de biz bu partiden ayrılmayız. Bahsettiğim gibi çıldırasıya sevdiğimiz büyük önderlerin kurduğu partinin devamı olduğundandır. Hürmetlerimi bildirir, yaptığınız anket şahsınıza ve partimize hayırlı olsun derim.

Sayın çok değerli Tüses başkanım Koral Bey. Partimizi İstanbul'da eritip bitiren Anakent Belediye Başkanımız Sayın Nurettin Sözen. Benim çalışmakta olduğum itfaiye müdürü bir sağcı kişidir, işyerinde sağcıları kollamaktadır. Bizim müdürlüğümüz dışındaki müdürler de sağcıdır. İstanbul Türkiye'nin siyasetini belirleyen ilimizdir. Saygılarımla

Not: Korel Bey madem böyle sosyal bir vakfın başkanısmız. Daha önce il başkanımızdınız. Kocam B.Y.K. işsiz. Aynı za-

manda kendim de işsizim. Kocamın ya K'ya yeni ilçe olacak A gibi yerlere, yani belediyelere girmesine yardımcı olursanız çok sevinirim.

Göndermiş olduğunuz form elime geçmedi. Selamlar.

Ben H.B. Fakir olduğum için evim kira. 7 nüfus bîçare kaldım. Sizlerden bir yardım talep ediyorum. Ancak sizlere bunu bildiriyorum, durumum hiç iyi değil.

Yardımınızı bekliyorum.

SHP üyesiyim, bir evim bile yok. Bana imkânınız varsa yardım ediniz. Teşekkür ederim.

SHP Türkiye'de sosyaldemokrat bir parti olmaktan ziyade, bir kulübun özelliklerini taşımaktadır. Bu kulüp ekonomik ve sosyal birlikteliğin uzantısıdır.

Avrupalı anlamında bir sosyaldemokrat parti olabilmesi için SHP'nin bizim deyimle on fırın ekmek yemesi gerekiyor.

SHP'li üyeler ve kendilerini SHP'ye yakın gören halk son genel seçimlerde, SHP'nin daha iyi bir noktaya gelmesi için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır.

Seçim sonucu bence büyük bir yenilgidir. Bu yenilgiyi unutturmak için zoraki bir şekilde DYP ile koalisyon oluşturulması, sosyaldemokrat düşünceden fedakârlık yapılması yanlıştır.

SHP koalisyon içinde yavaş yavaş eriyerek, kendine zarar vermektedir.

SHP koalisyon hükümetine ağırlığını koyarak, sosyaldemokrat düşünceyi savunduğunu ispatlamalıdır. Çünkü her önüne gelen (DYP - S. Demirel) kendini sosyaldemokrat olarak tanıtıyor. Bu kişilerin geçmişi siyaset tarihinde bellidir. Bizim de bu kişilere güvenimiz belli noktaya kadar olmalıdır... Teşekkürler.

Düzenin partilerine saflarımda yer yoktur...

Kapitalist sistemin bekçileri partiler. Hepiniz biriniz, biriniz hepiniz için, aynı hataları sürdüren sizlersiniz. Irkçılık, şoven duyguları paylaşan sizsiniz.

Sayın Üyemiz,
Almanya'daki Friedrich-Ebert Vakfı aracılığıyla bize başvuran Sayın Harald Schüler, "SHP'de Siyasal Katılma ve Parti İçi Demokrasi" konulu bir doktora çalışması yapmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde Sn. Schüler'in hazırladığı anket formunun yanıtlanmasında kişisel katkınızı esirgemeyeceğinizi umar, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Saygılarımla.

Ercan Karakaş
SHP Genel Sekreter Yardımcısı

İnsan hakları diyorsunuz. İnsan haklarını çiğneyen, yirmi milyon alan miletvekilleri değil mi? Bizleri insan görmeyen para babaları değil mi? Size sorarım, deyin ki yalan.

Soruma cevap beklerim.

- 18. soruyu biraz açmak istiyorum.
Partiye üye olduğum yıllarda ve birbuçuk yıl öncesine kadar içimde his vardı, heyecan vardı. Partililik şevki vardı. Bugün ise bu kırıldı.

Çünkü genel başkanımızdan ilçe yönetim kuruluna kadar hiçbir şey üretilmiyor. Örgütleri ve biz üyeleri harekete geçiremiyorlar. İyi etkileyici mesajlar veremiyorlar.

Not: 21. soruyu yanlış işaretledim, özür dilerim, cevabım evettir.

- 35. sorunuzun cevabını biraz açmak istiyorum. Bugün SHP'ye oy kaybettiren nedenlerden en önemlisi hizipçiliktir. Bu olay daima şiddetlenerek bölgecilik ve mezhepçiliğe bulaştı. Partimizin üye ve dilekçe yapısı şovenist örgütlenme üzerine oturdu.

Sayın hocam, siz profösör olsanız dahi SHP'de önseçim ile bir yere gelemezsiniz. Çünkü şovenistlik, mezhepçilik ve böl-

gecilik sizin yapınıza ters düşer, bunu yapmazsınız. Bunu yapmadığınız zaman delege ve üyelerden oy alamazsınız. Maalesef partimizde bu çirkin yapıyı oluşturan üst düzey bakan, milletvekili, belediye başkanı ve yöneticileridir. Bizleri maşa olarak kullanıyorlar. Teşekkür ederim.

Cumhuriyet'ten bu yana tüm aile büyüklerimiz CHP'li idi. 1955 yılından beri CHP, 1983 yılından bu yana SHP üyesi olmaktan mutluyuz.

HEP'çiler gitmeseydi tercihimiz değişecekti, ama şimdi tercihimiz aynı.

62 Üye

Selamlar 3.05.1992
SHP'nin kurultayına iletilmek üzere,

SHP'den istek ve şikâyetim üzerine bunu size yazıyorum. SHP'nin sık sık genel başkan seçimi yapılıp, başkan tartışması olduğu için partiye olan sıcaklığım gitti, yerine soğukluk geldi. Bu partideki tartışmalara son verilmesini, yepyeni bir SHP olmasını diliyorum. Bütün SHP üyelerine saygılar sunarım.

Selamlar. 3.5.1992.

Sayın Harald Schüler,
Sosyal demokratların parçalanmışlığı, SHP'nin partileşememesi, sürekli içe dönük çekişmeleri, parti tabanında ve kamuoyunda güven bırakmamıştır.

Parti üyeleri bıkkınlık ve suskunluk içindedir. SHP sosyal demokrat ideolojiyi sağlıklı olarak kamuoyuna sunamamıştır.

Bu yüzden yeniliklere açık, çağa ayak uyduran, sosyal demokrat olmanın sorumluluğunu taşıyan, güven verici bir örgüt yapısına son derece ihtiyaç vardır!

Saygılarımla. 15.5.1992.

NOT: Elimde olmayan sebeplerle 1. anketi cevaplayamadım. Bağışlayınız.

Artık SHP'ye inanmadığım için, böyle olumsuz cevaplar verdim. Teşekkür ederim.

Yurt dışında 2 yıldır eğitim için bulunduğumdan dolayı, bu araştırmanıza faydalı olup olmadığımı gerçekten bilemiyorum. Tekrar teşekkürler.

Not. Siz de burada bizi gözden kaçırdığınız için içimdeki burukluğu dile getirmeyi görev biliyorum. CHP için anket vermeniz bir büyük hatadır. CHP, Türkiye demektir. CHP demek, Cumhuriyet demektir. CHP demek, Atatürkçülük demektir. CHP demek, İsmet Paşa demektir... CHP demek, Kuvayi Milliye demektir. CHP demek, vatan demektir. CHP demek, vatan demektir. CHP demek, tam bağımsızlık demektir. Ben de 1968'den beri üyeyim. Tek idealim CHP'dir. Siz de Kenan Evren Paşa gibi düşünüyorsunuz. CHP'nin tekrar açılması dileğiyle. CHP demek, halk demektir. Saygılarımla.

Sayın Harald Schüler,
Ülkemiz insanları çoğunlukla gerçek duygu ve düşüncelerini söylemekten çekinirler. Bu nedenle yapmış olduğunuz anketin tam doğru bilgiler verebileceğini düşünmüyorum. Fakat ısrarınız karşısında gerçek düşüncelerimi yazarak gönderiyorum. Başarılar.

Not: Bu anket bizzat kendi düşüncelerimi yansıtmaktadır.

Sevgi ve saygılarımla bilgilerinize arz ederim.

Çok ısrarınız üzerine önem vermeden doldurulmuştur.
SHP ilçesi önseçim delegesi ve komisyon üyesi

Gönderdiğiniz formu rahatsızlığım dolayısıyla 5 gün içinde doldurdum ve hemen gönderdim. Bir gün sonra acele göndermem için bir mektup daha aldım, ama gönderdiğim için bir şey yapmadım. Şimdi aradan yaklaşık 4-5 hafta geçti, hâlâ be-

nim doldurduğum formu almadığınızı söylüyorsunuz. O zaman postada kayboldu demek veya elinize geç de olsa ulaşmıştır tahmin ediyorum. Dolayısıyla bu formu doldurmadan gönderiyorum. Bundan sonra başka bir arkadaşa gönderirseniz memnun olurum, rahatsızım, bunu bile zor yazdım. Selâmlar... Saygılar...

Sayın Harald Schüler,
Adıma göndermiş olduğunuz 4 adet anketi aldım. Bazı ailevi nedenlerden dolayı anketinize cevabı geç verme zaruriyeti doğdu. Bu nedenle özür diler, çalışmalarında başarılar diler. Saygılarımla. 22.5.1992.

Sayın ve muhterem arkadaşım, size cevap veremedim. Şimdiyse ikinci bir bildiri gönderdiniz. Benim burada çok yakın dostum Bay K. N. idi. Size iade edemedim. Benim çok sorunum var. Maddi ve de manevi morallerim yerinde değil. Madem ki ben bu kadar önemliysem, gelin benim derdimi dinleyin, beni de anlayın. Selamlar.

Yurt dışında olmamdan dolayı 3 adet formu yeni almış bulunmaktayım, hemen cevaplıyorum.

Not: Sayın Tüses Vakfı. Anket formu gönderildiği tarihler arasında hastanede olduğum için ancak gecikmeli olarak gönderebiliyorum. Özür diler, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Erzincan depremi dolayısıyla evde yoktum. İki gün önce geldim, formu evde görünce doldurup gönderiyorum. Teşekürler.

Memlekette olduğum için gönderdiğiniz anket formunu doduramadım. Kusura bakmayın, özür dilerim. Saygılarımla.

Sayın Harald Schüler,
Adres değişikliğimiz nedeniyle bize göndermiş olduğunuz anket formlarını çok geç aldığımız için size cevap yazamadık. Bundan dolayı özür diler ve böyle bir anket düzenlediğiniz için çok teşekkür ederiz. Saygılarımızı sunarız.

Bay Harald,
Anketi geciktirdiğim için çok özür dilerim. Anketle beraber gönderdiğiniz zarfı kaybettiğim için değişik zarfla göndermek zorunda kaldım. Size başarılar dilerim saygılarımla

Anket formu elime geç geçti. Bu yüzden formu geç doldurdum. Özür diliyorum. Saygıyla.

Sayın Harald.
Not: Sizi tebrik ederim ve teşekkür ederim. Saygılarımla.

Sayın Harald Schüler!
Anketinizi geciktirdiğim için özür diler, çalışmalarınızda başarılar dilerim. Selamlar.

Sayın Harald Schüler,
SHP'den istifa ettim. Sayın Bülent Ecevit'in (DSP) partisinde çalışıyorum. Özür dilerim.

Gösterdiğiniz ilgi ve alakaya teşekkür ederiz. Annemizin vefatı dolayısiyle gereken cevabı veremiyorum. Özür dilerim.
Saygılar.

Not: Göndermiş olduğunuz mektupları şahsen ben bir vatandaş olarak okudum. Yalnız F. Y. sizlere ömür, vefat etmiştir. Bilgilerinize.

Sayın Harald Schüler,
Fevkalade azimli ve gayretkârane, özentili çalışmanız şayanı takdirim dahilindedir. Sizi ve sizi yetiştirenleri tebrik eder, gözlerinizden öperim. Durumum ve sıhhatim müsait olmadığı için isteklerinizi yapamıyorum. Özür dilerim.

Sayın yetkili, ben SHP'ye üye değilim. Bu yüzden böyle anketleri göndermemenizi rica ederim.

Kayıtlı olduğum SHP'den üyeliğimin silinmesini sizlerden rica ediyorum. Saygılarımla arz ederim.

15.4.1992 günü makamınıza SHP'den istifa ettiğime dair dilekçem ektedir. Arz olunur.

Not: Sayın ilgilinin dikkatine.
Ben sağır ve dilsiz bir ev hanımıyım. Parti hakkında geniş bilgi sahibi değilim. Zaten buna sağlık durumum elverişli değil. Gereğinin yapılmasını arz ederim. Saygılarmla.

Ev kadınıyım, üyelikle ilgilenemem. İstifa etmiş bulunuyorum, saygılarımla.

Sayın Harald Schüler,
Göndermiş olduğunuz anket formunu, birincisi gibi doldurmadan iade ediyorum. Böyle bir ankete katılmak istemiyorum. Saygılarımla. 29/5/992

Sayın parti başkanı,
Ben ev hanımıyım. Beyim yurtdışında. Size katkıda bulunacak halde değilim. Durumumuz müsait değil. Bizi anlamanızı temenni eder, teşekkürlerimizi iletirim.

Sayın Schüler,
Anket formunu gönderdiğiniz kişi aile dostumuzdur. Kendisi doldurabilecek konumda olmadığından bu görevi üstlendim.

Bu anket ile ilgili değerlendirme sonuçlarını şimdiden merak etmeye başladım. Bilgilendirme imkânımız olursa çok sevinirim. Çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Not: Şu anda aynı adreste daire 1'de oturuyorum.

Sayın Harald Schüler,
Ankete katılan K.'nın oğlu olarak sizleri yanıltmamak için tüm soruları anneme sorarak ve onun düşüncesini alarak yanıtladım. Kendisinin okuması yoktur. Anketinize katkımız olduysa ne mutlu bize. S.H.P. parti üyesi olarak çalışmanızdan dolayı çok teşekkürler.

Ben Üsküdar Cad. .... Sokak'ta oturmaktayım.

Sularımız haftada bir gün akıyor. Otobüs saatte bir geliyor, minibüsümüz yoktur. Halk bu durumlara tepki göstermektedir.

Ayrıca sokağımıza doğalgaz döşenmemiş, dilekçe verdik. 13 ay olmasına rağmen yapılmamış sokaklarımız, yağmurlu havalarda çamurdan yürünmeyecek hale gelmektedir.

Bunlarla ilgilenmenizi saygılarımla arz ederim.

Bana ait olmayan bu anketi doldurduğum için tüm SHP'li ve TÜSES yöneticilerinden özür diliyorum. Anketi dolduracak kişi yengem ve okur yazar değil. Yengemin deprem dolayısıyla Erzincan'da bulunduğunu ifade etmek isterim. Kendimi sosyal demokrat saydığımdan her ne kadar kayıtlı üyesi değilsem de, babamızdan bize intikal eden Halk Partisi'ni SHP'de bulmamız ve bunların dışında şu ana kadar bir oy atmadığım diğer partilerin benim için hiçbir mana ifade etmediğini bildiririm. Mahzuru yok ise anketimin değerlendirilmesini saygılarımla arz ederim.

Sayın SHP ve değerli üyeleri. Sevgi selamlarımla mektubuma başlamaktayım. İki seneden beri partinize üyeyim. Halen SHP'ye üyelik kartım gelmedi. Ezelden beri CHP'ye bağlıyız. Şimdi de SHP'ye. SHP'nin çoğu toplantılarında bulunamıyoruz, haberimiz olmuyor. Aynı zamanda ekonomik sıkıntılar insanı hayli zorlamaktadır. Altı çocuğum var ve iş bulmakta zorluk çekiyoruz.

Çalışma Bakanımız Mehmet Moğultay'dan bir devlet işine almamı saygılarımla arzederim. Bu konuda beni aydınlatırsanız memnun olurum.

Sizleri üzmek istemem ama bir ricam var. 1978'den itibaren İstanbul'dayım ve şanssız kişiyim. Rüşvet vermediğimden ve hiçbir partiye dahil olmadığımdan bir devlet işine giremedim. Ara işinde çalışarak 6 nüfusu zorla geçindirebiliyorum. Tabii ki zorla ve insanlıktan çıkarak. Teşekkürler

Sayın başkan, ben işsizim. Bana iş konusunda yardımcı olun. Şimdiden teşekkürler.

Bu partiye üyeyim ve gurur duyuyorum. Ancak çocuklarım okuyor. Ekonomik durumuz çok kötü. Kocamın işyeri kapandı, yardımcı olmanızı bekliyorum. Çok kişi üye yapacağım.

Sayın Harald Schüler. Çalışma Bakanı Sayın Mehmet Moğultay'la beraberdik. Bir iş bile vermek istemiyor. Ne de olsa SHP'liyiz. İlginize teşekkür ederim. Başarılar.

Sayın araştırmacı. Çok güzel bayramlarda formalite icabı tebrik gönderiyor Moğultay. Particilik bu mu? Sen üyene sahip çıkarsan, ben de partime sahip çıkarım. Saygılarımla. Boşuna posta masrafı etmeyin.

10. Sonuç

12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi'nden sonra Türkiye'deki bütün partiler feshedildi. Askerlerin belirlediği çerçevede ve yeni yasal koşullarla 1983'te, bu araştırmanın Aralık 1995 genel seçimlerine kadarki gelişmesini ele aldığı yeni bir parti sistemi kurumlaştırıldı. Araştırmada parti konusuna üyeleri açısından yaklaşılmış ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti örneğinden hareketle, kentleşme ve temelinde yoksulluk yatan iç göç olgusunun Türk partilerinin bazı temel sorunları ile yakın ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Demografik çözümlemeler, göç dalgasının yüzyılın sonuna doğru gerileyeceğine ancak etkilerinin bir yirmi yıl daha hissedileceğine işaret etmektedir.

1980'lerin sonuna doğru 12 Eylül'ün politik "buz çağının" yerini bir yumuşamaya bırakmasıyla yeniden demokratikleşme adımlarının atıldığını görmekteyiz. Partilerin daha 1993 yılında ayrıntılı öneriler sunmasına karşın, Anayasa ve Partiler Yasası'nda, birçok insan tarafından özlemle beklenen ve siyasi partilerin hareket alanını genişletebilecek olan esaslı bir değişikliğe gidilmedi.

1998 İlkbaharında Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyon hükümetinin yıkılmasından sonraki ortamda, bütün büyük partilerin uzlaşması ile böyle bir reformun kısa vadede gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir. Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra politik gündeme, siyasal partilerin hareket alanının *genişletilmesi* değil *sınırlanması* gelmiştir.

Refah Partisi, öncelikle merkezdeki partilerin dağınıklığından yararlanarak, öncelikle kent yoksullarının ve Kürt halkının önemli bir kısmının desteğini alarak az bir farkla 1995 genel seçimlerinin galibi

olarak çıkmıştı. RP'nin böylelikle bir iktidar koalisyonuna aday hale gelmesiyle, karşıtları nezdinde Türk parti sisteminin kriziyle ilgili tartışmalar âciliyet kazanmıştır. Refah Partisi'nin, siyasetin merkezî bir sorunu olan Kemalizmin laiklik ilkesini -azınlık konumuna göre bazen yumuşak bazen de provokatif bir biçimde sorgulaması, Partiler Yasası'nda bir değişikliğe gitme isteğinin ilk saiki olmuş görünmektedir. Siyasi karşıtları, kendilerini, Siyasal İslâm'ın toplumsal hareketini entegre etme ya da dışlama seçeneği ile karşı karşıya kalmış görmekteydiler. Refah Partisi'ne muhalif önemli sayıda politikacı, Anayasa, Seçim ve Partiler Yasası'ndaki demokratikleşme tartışmalarını, reform tasarılarının, Refah Partisi tarafından temsil edilen Siyasal İslâm'ın ilerleyişini durdurup durduramayacağı noktasında değerlendirmektedir. Koalisyon hükümetinin ve Refah Partisi'nin askerler tarafından getirilen soruyla beraber, "eski usûl Kemalistler" açısından demokratikleşme tartışması aciliyetini yitirmiştir. Koalisyon hükümetini destekleyenler ve solun bir kısmı için ise askerlerin politikadaki rolüne ilişkin sorular bir defa daha güncelleşmiştir. 90'ların başında bir kitle partisinin toplumsal tabanına ilişkin bu araştırma, siyasi partilerin etkililiğinin önünde en önemli engel gibi görünen Partiler Yasası ile ilgili çabuk bir değişikliğe ve koşulların iyileşmesine dair umutların frenlenmesine katkıda bulunabilir. Türk toplumunun ve partilerin demokratikleşmesi sürecinde yasa değişiklikleri bazı alanlarda olmazsa olmaz bir koşul olarak görülmesine karşın, bu süreç kağıt üzerinde gerçekleşecek bir yasa değişikliğinin ötesinde birtakım etkenlere de bağlıdır.

Bu etkenler arasında ülkenin kendi içinde dengesiz gelişmesi, bazı bölgelerin geri kalmışlığı veya desentegrasyonu [kopukluğu] ve bunun sonucunda bazı halk kesimlerinin dezavantajlı konumu sayılabilir. Bu meseleler partileri birçok bakımdan etkilemektedir. Partiler bunlardan güç almakla birlikte, aynı temelden doğan sorunlar ile de karşı karşıya kalmaktadırlar. Partiler mağdur durumda bulunan insanlara farklılıkların giderilmesi vaadinde bulunurken, varlık nedenlerini de güç aldıkları bu farklılıkların devamına bağlamış olmaktadırlar. Toplumun ve partilerinin gelişmişlik düzeyinde görülen farklılıklar veya eşzamansızlıkların yarattığı gerginlik ve çatışma alanları, bu araştırma kapsamında SHP'nin toplumsal tabanı özelinde birçok soru bağlamında incelenebilmektedir.

Azgelişmişlik ve desentegrasyon ile yakından ilişkili Kürt sorunu, bu araştırmanın kapsadığı 1983-1995 döneminin özellikle ikinci ya-

rısında, iç politikada olağanüstü bir önem kazanmış ve SHP'nin gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Bu sorun, 1990 yılında SHP'den bir kanadın ayrılması ve kısa bir süre sonra Kürt azınlığının siyasi çıkarlarının temsilcisi olarak partileşmesi ile noktalanmıştır. Kürt sorunu Türkiye'yi, sıkıyönetimin kural olduğu, PKK ve güvenlik güçleri arasında silahlı çatışmaların günlük yaşamın bir parçası haline geldiği bir bölge ile, ülkenin, doğudaki çatışmaların günlük yaşamın normalliğini etkilememesi için çaba harcanan geri kalanı arasında ikiye böldü. Hiçbir bölgede hiçbir toplumsal kesim, taraf olma ve etnik kimliğini sorgulama zorunluluğunun dışında kalamadı. Çatışma, [toplumsal ve siyasal hayatı] etkinleştirdi. Böylece son on yılda Kürt sorununun konu edilişi, bir bölgenin ekonomik geri kalmışlığı ile ilgili tartışmalardan, siyasi nedenlere (kültür, güvenlik) ve bunların sonuçlarına kaydı.

Kürt sorunsalına bu araştırmada üç bölümde yer verilmektedir: Türk partilerinin gelişim süreçlerinin özetlendiği ikinci bölümde, SHP'nin Güneydoğu sorununa ikircikli yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Diğer bütün partiler de bu etnik kutuplaşmadan, popülist milliyetçi propagandalara ağırlık vermek doğrultusunda yararlanmışlardır. Üçüncü bölümün bir alt başlığında, partinin tarihinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin oynadığı role ayrıca yer verilmektedir. Bu bölümde tarihî paralelliklere dikkat çekilmekte ve partinin bu bölgede epeyce bir gecikmeyle kök salabilmesinde bölgenin geri kalmışlığından çok CHF/CHP'nin *Türk* milliyetçisi tutumu ve (kültürel) karşı devrim kaygılarının etkili olduğu tezi ileri sürülmektedir. CHP'nin tek parti döneminin ancak sonuna doğru Doğu Anadolu'da örgütlenmeye gittiği bilgisi yeni değildir. Araştırmanın sözkonusu bölgedeki gelişmeleri kesintisiz aktaramamasmm temelinde, bu bölümde de aktarıldığı gibi, Kürt sorununun tabulaştırılmasının henüz yeni yeni çıkması yatmaktadır. Bölüm 7.4'te SHP'nin 1991 genel seçimlerinde Güneydoğu'da kazandığı başarının bir istisna oluşturduğu ve kitle partilerinin, verili azınlık ve çoğunluk ilişkilerinin bulunduğu bir ülkede SHP gibi çekinerek ya da HADEP gibi doğrudan Kürt azınlığının çıkarlarının temsilciliğine soyunduğunda ortaya çıkan açmaza dikkat çekilmektedir.

Bölüm 7.1., 7.2., ve 7.3.'te de azgelişme ve desentegrasyonun karakterize ettiği ve dinî temelli başka bir azınlık grubunun parti bağları ele alınmaktadır. Bu bölümlerde, Türkiye'de vakıa kabul edilen başka bir olgu, yani SHP'nin Aleviler içerisinde sadık bir tabana sa-

hip olduğu söylemi araştırılmaya ve gerçeklik payı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimlerine ait bilgilerin oldukça sınırlı oluşu, dört dörtlük bir kanıtlama yapmayı engellemektedir. SHP'nin seçim sonuçları ve üye sayılarına ilişkin veriler haritalarda gösterildiğinde, en azından ülkenin doğusu için bu iddiaya dayanak teşkil edecek her türlü işaret vardır. Burada yapılan gözlemler ve araştırma sonuçları yalnızca sosyal demokratların değil, muhafazakâr partilerin de üye ve seçmen kazanmaya yönelik çalışmalarında dinsel farklılıklardan çıkar sağladıklarını doğrulamaktadır.

Alevilerin SHP'ye olan bağlılıklarının temelinde ne yattığının belirlenmesi sözkonusu olduğunda, birbiriyle örtüşen ideolojik ve sosyo-ekonomik etkenlerin hangisinin bu konuda belirleyici olduğunu ayırt etmek oldukça zorlaşmaktadır. Alevilerin yoğunlaştığı Orta ve Doğu Anadolu Bölgeleri, dışarıya göç veren ekonomik kriz bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. 8. bölümde Kartal örneğinden hareketle, ideolojik ve sosyo-ekonomik etkenlerin örtüşmesinin, bir partinin İstanbul'daki bir ilçe örgütünün üye yapısının mercek altına alınması durumunda farklı bir varyasyonla yine ortaya çıktığı örneklendirilmektedir. Bu ilçedeki SHP üyeleri ve delegelerinin doğum yerleri ile ilgili veriler incelendiğinde, hemşehriliğin insanları biraraya getirdiği ve partilerde ortak hareket etmeye yönlendirdiği görülmektedir. Bu durum en bariz olarak, büyük kentin dokusuna henüz dahil olmamış gecekondu semtlerinde gözlenmektedir. Bir göç metropolü olan İstanbul'un, bütün dağdağasıyla, ilk bakışta sanıldığı kadar karmaşık olmadığı anlaşılacaktır. Doğru bir bakış açısı ile yapılar belirginleşmektedir, ancak bu büyük kentin toplumsal katmanları arasındaki hassas ilişki ağını açığa çıkaracak araçlar ve veriler çoğu kez yetersizdir.

İç göçün partiler üzerindeki etkisi bu araştırmanın önemli alt problemlerinden birisini oluşturmaktadır. SHP İstanbul il örgütü örneğinde, 1990'ların başında İstanbul'a göç eden kesimlerin bu partinin üyeleri içerisinde baskın grubu oluşturdukları ortaya konmaktadır. Karşılaştırma olanağı sağlayacak verilerin bulunmamasına karşın -aksi kanıtlanıncaya kadar- diğer büyük kitle partilerinde de benzer gelişmelerin yaşandığı doğrultusunda bir genellemeye cesaret edebiliriz, çünkü 1983-1995 yılları arasındaki seçim sonuçları, o seçimde "kent yoksullarının umudu" olan partilerin seçimlerden galip çıktığını göstermektedir. Kentlere göç edenler, özellikle de yeni göçmenler, ortak çıkarlar, aile ve hemşehri bağlarıyla olduğu kadar dinsel ve et-

nik kimlikleriyle de birbirlerine daha sıkı bağlı oldukları ve kente daha önce yerleşmiş kesimlere göre kolektif harekete sevkedilmeleri daha kolay olduğu için; onlar partileri, partiler de onları kullanmıştır. Yeni göçmenler içerisinde yoksulluk, daha önceden gelmiş ya da kentin dokusuna dahil olmuş olanlardan çok daha ileri düzeydedir. İçlerinde bulundukları durum, partilere büyük umutlar bağlamalarına neden olmaktadır. Kolonilerinin ortak çıkarının ya da bireylerinin tikel beklentilerinin yerine gelmesi karşılığında, göçmenler sadakatlerini parti adaylarını gerek parti içinde gerekse kamusal makamlarla ilgili seçimlerde destekleme veya partiye üye kazandırma vaadinde bulunmaktadırlar. Parti içerisinde *kent yoksullarının* (kırsal kesim ağırlıklı) ağırlıklarının hissedilir derecede artmasıyla, tikel çıkarlarla ilgilenmenin kamu yararına aykırı olduğunu düşünen orta tabakanın (kent ağırlıklı) ricat sürecine tanık olmaktayız. Parti üyeleri arasındaki bu *kültür çatışması* hâlâ devam etmektedir.

İstanbul il örgütü içerisinde *kent yoksulları* grubuna ait üyeleri araştırmanın örneklem kümesi olarak belirleme düşüncesi, 1992 ilkbaharında yürütülen bir üye sarmacasının sonuçlarından çıkmıştır. Gücünün doruğunda olduğu 1989 yılında, parti içi liderlik mücadeleleri sürecinde parti içi seçimlerinde görülen usulsüzlükler SHP'yi, *kent yoksullarıyla* klientalist ilişkiler çerçevesinde parti saflarında yer alan naylon üyelerden arınmaya zorlamıştır. Böylece 1990'ların başında posta kanalı ile yürütülecek bir anket çalışması için eşsiz bir fırsat doğmuştur. Örneklem kümesinin belirlenmesinde, naylon üyelerden arınmış, güncelleştirilmiş ve merkezî elektronik işlemle desteklenen bir üye kütüğünden yararlanılmıştır.

İl ve ilçe örgütlerinden çıkarılan veriler ve araştırma bulguları, 1990'lı yıllarda bir Türk partisi için metropollerin ve iç göç olgusunun taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Araştırma bulguları, üyelerin birçoğunun edilgen konumda olmalarına karşın, bunun, onların her renkten partiye ilkesizce yönelebilecek bir seçmen potansiyeli olarak görülebileceği anlamına gelmediğini, bu insanların partilerine "solcu" olarak ideolojik nedenlerle de bağlı olduklarını ortaya koymaktadır. Seçim sonuçları, sosyal demokratların bölünmüşlüğü ve 1993-1995 yılları arasında partilerinin aldığı seçim yenilgilerinden sonra, sosyal demokrat görüşe sahip kent yoksullarının en azından bir kısmının Refah Partisi'ne yöneldiği tahmin edilebilir. TÜSES'in 1994 yerel seçimlerinden sonra sosyal demokrat taban üzerine yaptığı bir araştırmada,[399] SHP, CHP ve DSP sempatizanlarının %8'i

şeriat hukukunun uygulanmasından yana görüş belirtmişlerdir. *Kent yoksulları,* yeni göçmenler ve marjinal sektörde çalışan insanlar içerisinde şeriat yanlılarının oranı daha fazlaydı. Ancak bu insanların şeriattan gerçekten ne anladıkları ve bu cevaplarının Refah Partisi'ne yönelmiş olabilecek altında daha çok sosyal adalet için bir "çığlığın" mı yattığı soruları açıklık kazanmamıştır. Bundan dolayı, sosyal demokrat *kent yoksullarının* içerisinde bunu "solcu" öz-algılarına aykırı biçimde anlamlandıranların oranını belirlemek mümkün görünmemektedir.

Kent yoksullarının araçsallaştırılması ve bunların da parti için üye devşirmeye amâde oluşları, Türk partilerinde iç ve dışı ayıran sınırların birbirine karışmasına neden olmuştur. Üçüncü bölümde, parti yönetim organlarının partinin tarihi sürecinde üye sayıları hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları sorusuna yanıt aranmıştır. Türk partilerinin tarihi süreçlerinden elimize kalan sınırlı veriler, siyasi partilere kitlesel üyeliğin CHP'nin 1930'lu yıllardaki tek parti yönetiminden beri gündemde olduğunu, ancak 1960 Askerî Müdahalesi sonrasında parti örgütlerinin merkezileşmesi ile birlikte bu sayının azaldığını göstermektedir. CHP'nin 1970'li yıllarına dönük bir bakış, naylon üyelik sorununun, 12 Eylül 1980 sonrasının bir ürünü olmadığını belirginleştirecektir. 1985'ten sonraki yeni Türk partilerinin üye sayıları, bu sorundan yalnızca SHP'nin etkilenmediğini, ayrıca parti içi demokrasi arayışının sınırlı olduğunu ve bu durumun seçkinlere üye kayıtlarında (dolayısıyla seçim sonuçlarında) oynama yapacak geniş bir manevra alanı yarattığı tespit edilmektedir.

Bölüm 6.1 ve 6.1.1'de, (eski) CHP'nin 70'li yılların sonunda, SHP'nin ise bir on yıl sonra uğraşmak zorunda kaldığı naylon üyelik sorununun ne zaman ortaya çıktığı sorusuna yanıt aranmaktadır. CHP İstanbul il örgütü faaliyet raporlarının 1960'ların ikinci yarısından itibaren incelenmesi sonucunda, *kent yoksullarının* öne çıkma çabası ve bunların partiye bağlanması arasında bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada kesin bir tarih vermek güçtür, ancak belirtiler, 60'lı yılların ikinci yarısından başlayan köyden kente göç dalgasının, büyük kentlerde kitle partilerini birer *kentsel politik aygıta* dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu tür örgütlenme biçimlerinin modelleri ve paralelleri, başka göçmen toplumlarında, örneğin 1930'lu yılların ABD'sinde göçmen akınının biçimlendirdiği kentli parti örgütlerinde bulunabilir.

Türkiye'de parti üyeleri partilerinden ne tür beklentiler içerisinde-

dir? Parti üye ve sempatizanlarının talep ve umutları 1993 yılında parti lideri İnönü'ye gönderilen mektuplarda ifadesini bulmaktadır. Parti kurmayları en fazla devlet sektöründe iş talebi ile karşı karşıya kalmaktaydı. Bu mektuplardan hareketle, parti kurmaylarının bireysel beklentilerin yerine gelmesi ile uğraşan birer aracı değil de, tümüyle toplumsal çıkarlarla ilgilenen insanlar olduklarını söylemek pek gerçekçi olmayacaktır. Burada sınırlar oldukça esnektir ve aracıların seçmenlerle bağlantılarını karşıladıkları beklentilerle mi yoksa örgütsel konumlarını güçlendirmek için uyandırdıkları umutlarla mı kurdukları pek açıklık kazanmamaktadır.

Bu araştırma, 1990'ların başlarında Türk partilerini birarada tutan etkenler hakkında genel bir bakış açısı sağlamaktadır. Göç dalgasının devam ettiği bu süreçte *kent yoksulları* ve onların yarattığı sorunların etkilerinin kısa vadede geçmesini beklemek doğru olmaz. Onlarca yılda içselleşen siyasi gelenekler ve bunun yarattığı kültür, anlık değişimlere karşı dirençlidir. Yine de Türk partilerindeki sorumluların -özellikle de sosyal demokratlar- üyelerin verili koşullar altında sınırlı olan katılım olanaklarını artırmaları ve kendilerini *kent yoksulları* tarafından kuşatılmış hisseden orta tabakaya ait aydınları partiye yeniden kazanmaları iyi olurdu. Çünkü bugün artık partiler -neyse ki!- partileri ikame etmeyen, ancak sivil toplum örgütleri çerçevesinde parti örgütlerinin dışında da siyasi etkinlikler yürüten bir dizi yeni inisyatif ve dernekle rekabet içerisindedirler.

DIPNOTLAR

1 Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*. Ankara: Gündoğan, 1992, s. 11 vd.

2 Karş.: Bektaş, Arsev: *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*. Ankara: Bağlam, 1993.

3 Bu bakışın bir örneği, Ahmet Kahraman'ın hicvî anti-Baykal biyografisi *Hayalet Prensi*'dir. Benzeri bir bakış açısından bir başka *SHP'nin kısa hikâyesi*, eski milletvekili Süleyman Genç'in Deniz Baykal'a yazdığı, istifa etmesi talebiyle sonlanan açık mektuptur. Bkz.: "Sosyal Demokrat Partilerde Sonbahar Hareketliliği". *Sosyal Demokrat Değişim 1* (1996) 4, s. 48-59.

4 Karş.: Bilâ, Hikmet: *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*. 2. Baskı. İstanbul: Milliyet 1987, s. 482 ve Ecevit'in cevabı: "Zorunlu Açıklama". *Arayış* 1 (1981) 9, s. 12.

5 Bkz.: *Sosyal Demokrasi Partisi: Tüzük*. Ankara: 1983, s. 5. Halkçı Parti: *Halkçı Parti Tüzüğü*. Ankara: 1983, s. 2.

6 Bkz.: Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 1984*. Ankara: 1984, s. 60, 62. HP bunu Faaliyet Raporu'nda SODEP kurucularının "ihaneti" olarak tanımlamıştır. Bkz.: Halkçı Parti: *Halkçı Parti 1. Büyük Kongre. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma ve Hesap Raporları. 29-30 Haziran 1985*. Ankara: Şanal Matbaası, 1985, s. 14.

7 Seçim araştırmalarının kısıtlılığından ötürü, yukarda belirtilen ölçüde büyük bir seçmen kaymasının sözkonusu olup olmadığı çıkarsanamaz. 1977 genel seçimlerindeki koşullardan farklı olarak 1983'ten itibaren seçimlerde oy vermek yasal zorunluluk olmuştur (1989 yerel seçimleri hariç). 1977'de 6.1 milyon seçmen (=seçme hakkına sahip olanların % 28.9'u) oylarını CHP'ye vermişken, 1984'te 5.7 milyon seçmen (=seçme hakkına sahip olanların % 28.1'i) HP veya SODEP'e oy verdi. 1984'te seçmen listelerinde yapılan revizyon sonucunda seçme hakkı bulunan yurttaş sayısının 1977 genel seçimlerine göre (21.207.303 kişi) bir milyon kadar düştüğünü (toplam 20.187.978) de hesaba katmak gerekir.

8 Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Olağanüstü Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 3 Kasım 1985*. [Ankara: 1985] s. 45 vd. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*. Ankara: Yorum, 1986, s. 7. Coşkun, Süleyman: *SHP Bir Oluşumun Perde Arkası*. Ankara: Esen, [1986].

9 Üye devşirmenin boyutlarına ilişkin bir örnek, Ankara'nın Çankaya ilçe örgütünden verilebilir: Birleşimde 660 HP üyesi ile 1.150 SODEP üyesi biraraya gelmişti. Birleşmeden sonra ise ilçe örgütünün üye sayısı 7 Ocak 1986 ile 10 Şubat 1986 arasında 5.720'den 7.580'e çıkmıştır. Bkz.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Çankaya Olağanüstü İlçe Kongresi. Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 26 Nisan 1986. Ses Sineması*. [Ankara: 1986] s. 6.

10 HP, SHP'deki birleşmede tüzel kişiliğini sürdürdüğü ve sadece parti ismini değiştirdiği için SHP parti kongrelerinin numaralandırması 29-30 Haziran 1985'teki HP 1. Olağan Kongresi'nden başlatılmaktadır.

11 DSP'nin gelişmesi hakkında bkz. Hanoğlu, Nazmi: "Demokratik Sol Parti". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi - Yüzyıl Biterken.* Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1272 vd.

12 Bkz: *Demokratik Sol Hareketin Öncülerine Çağrı. Görev Yazısı, Açıklamalar, Başvuru Belgesi. Ankara Haziran 1984.* [Ankara: 1984]. "Güvercin Uçuşa Hazırlanıyor". *Nokta* (23.7.1984) s. 8.

13 DSP kurucu üyelerinin devşirilmesi hakkında bkz. "DSP'nin Güvencesi: Kefalet". *Nokta* (30.4.1984) s. 21. "DSP Nasıl Örgütleniyor?" *Nokta* (14.4.985) s. 14. "DSP: Bitmeyen Tablo". *Yeni Gündem* (16.1.1985) s. 6 vd. "Parti İlkeli... Ya Örgütlenme?" *Yeni Gündem* (16.10.1985) s. 12 vd.

14 Bkz. "DSP Kuruldu". *Cumhuriyet* (15.11.1985), s. 1, 10. "DSP Kurucularının Tam Listesi". agy., s. 7.

15 Bununla ilgili daha fazla örnek DSP'nin parti gazetesinde bulunabilir. Karş.: "DSP ile SHP Arasındaki Ayrılıklar". *Güvercin* 1 (Eylül 1988), s. 12 vd. "SHP'deki Kargaşa." *Güvercin* 2 (Ekim 1988), s. 20. "SHP ile Birleşme Değil DSP'de Bütünleşme". *Güvercin* 6 (Şubat 1989), s. 16 vd.

16 Arka planına ilişkin bkz. "İkimiz bir Fidanın..." *Nokta* (17.7.1988), s. 24 vd.

17 Ecevit bu fikirlerini şu yazıda açıklar: "DSP'nin Güçlenişi". *Güvercin* 13 (Ocak 1990), s. 18.

18 Ecevit-Baykal ilişkisi için bkz.: Tartan, Hakan: *Son CHP.* İstanbul: Verso, 1992, s. 33 vd. Kahraman, Ahmet: *Hayalet Prensi.* İstanbul: Verso, 1990, s. 102 vd.

19 "SHP'nin Bazı Konuları Tartışması Lazım". *Nokta* (7.9.1986) s. 14 vd. Sosyal Demokrat Halkçı Parti: *ANAP'a Hayır. Ara Seçime Giderken SHP'den Kamuoyuna Çağrı. Oylar SHP'ye.* [Ankara: 1986].

20 Bu tartışma sürecinin sonuçları yayımlanmıştır: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor.* Cilt 1, Muğla, 10.-11.1.1987; Cilt 2, Adana 31.1.-1.2.1987; Cilt 3, Bursa 28.2.-1.3.1987; Cilt 4, Zonguldak 28.3.1987; Cilt 5, Sivas 4.-5.5.1987; Cilt 6, Kırklareli/Lüleburgaz 11.4.1987; Cilt 7, Siirt 18.-19.4.1987. Ankara: Ajans ADS, 1987. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Program Geliştirme ve Somutlaştırma Çalışmaları. İlk Taslak. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, Mart 1987.* Ankara: 1987. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağanüstü Kurultay'da Kabul Edilen Uygulama Politikaları. Haziran 1987.* Ankara: 1987.

21 Örneğin: "Bericht der Bundesregierung zur Entwicklung in der Türkei" 10/988; 10.2.1984 / *Deutscher Bundestag* - 10. Seçim Dönemi İçinde, s. 3; Hale, William: "Military Rule and Political Change in Turkey, 1980-1984". *La Turquie en Transition: Disparités. Identités. Pouvoirs.* Hg. Altan Gökalp. Paris: Maisonneuve et Larose, 1986, s. 161; "Hayatın Kopuşunun Onuncu Yılı. 12 Eylül 1980-12 Eylül 1990. *Nokta,* Özel Ek, (?/9/1990), s. 7; "12 Eylül'ün Gölgesinde 14 Yıl". *Cumhuriyet* (11.9.1994) s. 4. *Türkiye Tarihi 5,* s. 91 vd.; Kahraman: *Hayalet Prensi,* s. 186 vd.

22 Anılması gereken davalar şunlardır: MSP Davası (sona eriş tarihi 13 Aralık 1985), MHP Davası (sona eriş 7 Nisan 1987), Dev-Yol davaları, Barış Derneği Davası (sona eriş tarihi 8 Kasım 1984), DİSK Davası (sona eriş tarihi 24 Ara-

lık 1986).

23 Federal Almanya Hükümetinin Türkiye'deki Gelişmelerle İlgili Raporu'nda, bir Türk istatistiğine dayanarak şu tutuklu sayıları verilmiştir: 2.347 aşırı sağcı, 11.386 aşırı solcu, 4.124 bölücü ve 4.214 diğerleri.

24 Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 1984.* [Ankara: 1984], s. 3. Orduyla ilgili bir atıf, SODEP'in 1984 yerel seçimleriyle ilgili seçim programının önsözünde de vardır. Bkz.: Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Seçim Bildirgesi.* Ankara: Sanem Matbaacılık, 1984, s. 5.

25 Karş. "12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Siyasi Partiler". Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi I. Büyük Kongre Vesikaları. 14-15. Mayıs 1985.* [Ankara]: Kurtuluş Basım Evi, 1985, s. 36-38.

26 Bkz.: *Aydınlar Dilekçesi Davası.* İstanbul: Adam, 1986; "Beobachtungen und Forderungen zum demokratischen System in der Türkei"; *Die Tageszeitung* (19.5.1984) s. 7. Sosyal demokrat partilerin tutumu hakkında bkz.: "Bir Dilekçenin Ardından". *Nokta* 15 (4.6.1984), s. 13 vd.

27 Bkz.: "Düşünce Suçuna da Af'. *Nokta* (18.8.1985) s. 12 vd. "SODEP ve HP Ortak Af Önerisi Hazırladı". *SODEP Haberler-Görüşler* Nr. 15 (15.10.1985) s. 4 vd.

28 Karş. örneğin: "SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün Güneydoğu'daki Terör Olayları ile İlgili Genel Görüşme Önergesi Üzerine Konuşması". 11.3.1987. (Daktilo edilmiş metin)

29 Sosyal demokratların Güneydoğu Anadolu'daki özel durumu hakkında: Kepenek, Yakup: "Önsöz". Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 7. Siirt, 18-19 Nisan 1987.* Ankara: Ajans ADS, 1987, s. 5.

30 Bkz.: Yılmaz, Turan: *1402'likler. Dokuz yıllık bir öykü.* İstanbul: Açelya, 1990. Aslandaş, Alper Sedat ve Bıçakçı, Baskın: *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü.* İstanbul: İletişim, 1995, s. 46. 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasasında 12 Eylül 1980'den sonra 2301 sayılı ve 2766 sayılı yasalarla (21 Eylül 1980 ve 30 Aralık 1982) yapılan değişikliklerle, birkaç bin kamu görevlisi sıkıyönetim komutanının talimatıyla sürülmüş ya da görevden uzaklaştırılmıştır. Görevlerine son verilenler kamu görevinden yasaklanmıştır. Bu uygulamanın mağdurlarıyla iligili sayılar 4.891 ile 20.000 arasında salınmaktadır (Turan: *1402'likler*, s. 20). Bülent Tanör 9.400 sayısını vermektedir (*Türkiye Tarihi 5*, s. 92). Bu kişilerden bazıları ancak 1980'leri sonunda kamu görevine dönebilmişlerdir.

31 Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağanüstü Kurultay'da Kabul Edilen Uygulama Politikaları. Haziran 1987.* Ankara: 1987, s. 74.

32 Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Anayasa Temel İlkeler Önerisi. Sosyaldemokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu, 23 Nisan 1991 Ankara.* Ankara: 1991. SHP'nin Anayasa reformunun somut biçimine ilişkin tasarımları hk.: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM'de Temsil Edilen Siyasî Partilerin Anayasa Değişikliği Tekliflerinin Karşılaştırmalı Metinleri.* Ankara: TBMM Basımevi, 1983. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM Başkanlığı'na Sunulan Anayasa Değişikliği Konusundaki Görüş ve Öneriler.* Ankara: TBMM Basımevi, 1983.

33 ANAP döneminin sonuna doğru yeniden demokratikleşmeyle ilgili çıkartılan yasalar için bkz.: [Office of the Prime Minister, Directorate General of Press

and Information (?)]: *Human Rights in Turkey. A Record of Improvement*. Ankara: 1992, s. 5 vd.

34 Bkz.: "Tanzimat'tan TRT'ye Türkiye'de Dil Sorunu". *Milliyet Sanat Dergisi* Yeni Dizi 114, (15.2.1985), s. 3 vd. ve "Yasaklanan Sözcükler Üstüne". *Çağdaş Eleştiri*, Şubat 1985, s. 4 vd.

35 İbadet imkânlarının genişlemesi hk.: Schüler, Harald: "Re-Islamisierung: Der Fall Türkei". *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1989) s. 63 vd.

36 Başörtüsü tartışması için: Göle, Nilüfer: *Republik and Schleier. Die muslimische Frau in der modernen Türkei*. Berlin: Babel, 1995.

37 ANAP'ın gençliği pornografiden korumaya dönük yasaya ilişkin tutumu için bkz.: Kahraman, Mustafa: *Çağdaş Cahillerin Sermayesi. Müstehcenlik*. O.O.: Nesil Matbaacılık, [1986].

38 Tarihsel örnekler, Türk milliyetçiliğinin klasikleri içinde bulunabilir: Gökalp, Ziya: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. 1. basılış. Ankara: Devlet Kitapları, 1976. Topçu, Nurettin: *Milliyetçiliğimizin Esasları*. Nurettin Topçu Külliyatı; 2. 1. baskı. İstanbul: Dergâh Yay., 1978.

39 Kışkırtılan bir kitlenin yol açtığı kundaklama sonucunda, 2 Temmuz 1993'te Madımak Otelinde, Sivas'taki bir Alevi kültür festivaline gelmiş olan 37 kültür emekçisi kurban oldu. Bu olaylarla ilgili kapsamlı bir dokümantasyon için: *Sivas Kitabı. Bir Topluöldürümün Öyküsü*. Edebiyatçılar Derneği, Ankara: 1994. Ayrıca bkz.: Coşkun, Zeki: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas*. İstanbul: İletişim, 1995, s. 349 vd.

40 Karş. Alpay/Gürsel: *DSP-SHP Nerede Birleşiyorlar...*, s. 18.

41 Bkz.: Boratav, Korkut: "İktisat Tarihi (1981-1994)". *Türkiye Tarihi 5*, s. 175.

42 Agy, s. 161-211.

43 Ecevit'in görevini bırakma nedenleri hakkında bkz.: "Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Parti Kurultayı'nda Genel Başkan Seçiminden Önce Yaptığı Konuşma." *Güvercin* 5 (Ocak 1989), s. 2 vd.

44 Karş. SHP'nin seçim değerlendirmesi: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağan Kurultay. Parti Meclisi Çalışma Raporu. 27-28 Temmuz 1991*. Ankara: 1991, s. 153 vd., 166.

45 Bununla İnönü taraftarları SHP'nin Bayrampaşa seçimindeki başarısızlığını kastediyorlar. Karş.: agy., s. 166.

46 Ecevit "Alevi düşmanlığı" ithamına şiddetle karşı koymuştur: "Alevi Düşmanlığı Yalanı". *Güvercin* 1 (Eylül 1988), s. 30.

47 Ayrım için bkz. Ecevit'in makalesi: "Sosyal Demokrasi mi, Demokratik Sol mu? Neden Demokratik Sol?" *Cumhuriyet* (11.8.1994) s. 4.

48 Karş.: Deniz, Cahit: *Belgelerle Dalan'dan Sözen'e Bir Soygunun Öyküsü ve Katledilen Çevre*. İstanbul: Tekin, 1993.

49 İlk programatik yazı, bu kanadın alternatif bir yayın organının ilk nüshasıyla aynı zamanda yayımlanmıştır. Bkz.: Baykal, Deniz: *Yeni Yaklaşımlar Yeni Hedefler. Sosyal Demokrasi Tartışma Platformu* (1). [Ankara: 1991] ayrıca: *Yenileşme. Sosyal Demokrat Görüş ve Öneriler Platformu*. Ankara: Sanem Matbaası, 1991. 27-28 Temmuz 1991'deki SHP 3. Olağan Kurultayı'nda *Yenileşme* gazetesinin üç yeni sayısı çıkarılmıştır. 27-28 Temmuz 1991'deki SHP 3. Olağan Kurultayı'na bu kanat kendi seçim programını dağıtarak girmiştir. Bkz.: Bay-

kal, Deniz ve Cem, İsmail: *SHP'de Yeni Sol'un Türkiye Programı. "Değişim".* 1991. 3. Olağan Kurultay'da da yenilgiye uğraması ve SHP'nin 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde görece başarısız olması üzerine bu kanat sonunda Kasım 1991'de bir olağanüstü kurultay talep ederek kesin hesaplaşmaya yönelmiştir. Bkz.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *20 Ekim 1991 Seçiminin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Dönük Öneriler. Tıkanan Parti ve Çıkış Yolu.* Ankara: Filiz Yayıncılık, 1991. Bu kurultay 25-26 Ocak 1992'de yapılmış, öncesinde Baykal ve Cem, bu kanadın 1992 sonbaharındaki kopuşa kadar taşıyacağı Yeni Sol başlıklı bir kitapla siyasal tasarımlarını açıklamışlardır. Bkz.: Baykal, Deniz ve Cem, İsmail: *Yeni Sol.* İstanbul: Cem, 1992.

50 Bkz.: *Yenileşme. Sosyal Demokrat Görüş ve Öneriler Platformu.* 1 (1991) 1, s. 8.

51 Bkz.: "Siyaset Anlayışımız". *Yenileşme. Sosyal Demokrat Görüş ve Öneriler Platformu.* 1 (1991) 2, s. 12.

52 Bkz.: *Doğruyol Partisi ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti Arasında İmzalanan Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri. 19 Kasım 1991.* [Ankara: Başbakanlık Basımevi ?), 1991].

53 Baykal ve Karayalçın arasındaki mektup alış verişi için bkz.: Cumhuriyet Halk Partisi: *Çalışma Raporu. 27. Olağan Kurultay. 9-10 Eylül 1995. Ankara.* Ankara: 1995, s. 107 vd.

54 Baykal CHP'nin 9 Eylül 1992'deki 25. Olağan Kurultayında Başkanlığa seçilmiştir. Şubat 1995'te SHP'nin CHP'yle birleşerek infisahından sonra parti yönetimini Hikmet Çetin üstlenmiş, 10 Eylül 1995'teki 27. Olağan Kongrede ise Başkanlığı yeniden Baykal devralmıştır.

55 Bkz.: Cumhuriyet Halk Partisi: *Dünyada Yeni Sol, Türkiye'de Yeni CHP.* [Ankara: 1995], s. 16.

56 CHP'nin seçim kampanyasının parti içi eleştirisi için bkz.: Ayata, Sencer und Ayşe: "Bir Seçim Kampanyasının Ardından". *Sosyal Demokrat Değişim* 1 (1996) 1, s. 45.

57 Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP (Örgüt ve İdeoloji).* Ankara: Gündoğan, 1992, s. 12.

58 Okuma yazma bilmeyenlerin oranı yıllara göre şöyledir: 1950 %67, 1960 %60, 1970 %44, 1980 %33 ve 1985 %23. Bkz.: DİE Yay. No: 1528, s. 63.

59 Türkiye'de partilerin ömürleri hakkında bkz.: Türk, Hikmet Sami; Tuncer, Erol: *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uyglamaları.* Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1995, s. 50-55, 256-262.

60 Karş.: Üye anketi sonuçları, Bölüm 9.2.

61 Verilerin dayandığı kaynak: Öz, Esat: *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945).* Ankara: Gündoğan, 1992, s. 182 vd. [Bu kitabın sonraki baskısı: *Otoritarizm ve Siyaset. Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılım (1923-1945).* Ankara: Yetkin Yay., 1996.] Her ne kadar Öz 1936 ve 1941 yılıyla ilgili veriler verse de, dayandığı kaynaklardan, bu verilerin 1935 ve 1940 yıllarına ilişkin olduğu anlaşılıyor. CHP'nin 1936 yılında il bazında üye sayılarıyla ilgili ayrıntılı bir istatistik için bkz.: Koçak, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945): Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma.* İstanbul: İletişim, 1996, s. 159 vd. Burada 1936 yılındaki il örgütü üyelerinin toplamı 1.232.466'dır. Oysa Cemil Koçak toplam sayı olarak 1.237.504'ü vermektedir.

62 Steinhaus, Kurt: *Soziologie der türkischen Revolution. Zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten*

Ländern. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1969, s. 108 ve Kabasakal, Mehmet: *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin, 1991, s. 136.

63 Karş.: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 182, 211.

64 1923 ile 1946 arasındaki seçimlerin karakteri hakkında: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 152 vd. Araslı, Oya: *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 311. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972, s. 150 vd. Beşikçi, İsmail: *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*. 2. bas. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1991, s. 67 vd. Koçak, 1943 parlamento seçimlerle ve izleyen CHP 6. Büyük Kurultayıyla ilgili adaylık prosedürünün değiştirilmesine ilişkin girişimleri tasvir eder: Koçak: *Millî Şef Dönemi*, s. 328 vd.

65 Karş.: Nohlen, Dieter: *Wahlrecht und Parteiensystem: Über die politischen Auswirkungen von Whlsystemen*. Opladen: Leske u. Budrich, 1990, s. 20 vd. Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 398 vd.

66 Karş. Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 149-152.

67 CHF/C.H.F. = Cumhuriyet Halk Fırkası. 9.5.1935'deki 4. Kurultayda Parti CHP adını almıştır. Karş.: Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası, 1952, s. 570.

68 Tunçay, Mete: *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt, 1981, s. 91 vd.

69 Karş.: agy., s. 264; Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 161.

70 Bu madde Atatürk'ün ölümünden sonra 6. Olağan Kurultayın kararıyla kaldırılmıştır. Karş.: Bilâ, Hikmet: *CHP Tarihi, 1919-1979*. Ankara: Doruk Matbacılık Sanayii, 1979, s. 178.

71 Tunçay: *Tek-Parti Yönetimi*, s. 317, Dipnot 40.

72 Karş.: C[ümhuriyet] H[alk] F[ırkası]: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 229-243. Tartışmanın özeti için bkz.: Tunçay: *Tek-Parti Yönetimi*, s. 316.

73 Alâettin Tiritoğlu (1903-1969) ilkokula Uşak'ta gittikten sonra Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş ve Sorbonne'da hukuk okumuştur. Ulusal kurtuluş savaşına örgütçü ve Uşak'ta bir milis biriminin komutanı olarak katılmıştır. Kurtuluş Savaşından sonra Uşak belediye başkanlığını üstlenmiştir. 4 Mayıs 1931'de, aşağıda aktarılan konuşmasından birkaç gün önce, Kütahya'dan ilk kez TBMM üyeliğine seçilmiştir. Tiritoğlu'nun hayatı hakkında bkz.: *Yurt Ansiklopedisi* 7. İstanbul: Anadolu, 1982-1984, s. 5312 ve Cilt 10, s. 7475, 7523.

74 CHF: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931*.

75 Tiritoğlu burada, Cumhuriyet Türkiyesi'nin tarih yazımında "Menemen Olayı" ya da "Kubilay Olayı" diye anılan, 23 Aralık 1930'da Nakşibendi cemaatinin bazı taraftarlarının Batı Anadolu'nun küçük Menemen kentinde başlattıkları dinî saikli isyana değinmektedir. Bu vaka bugün hâlâ *irtica* imgesinin timsalidir. Bu isyanın en ünlü kurbanı, 24 yaşındaki astteğmen Kubilay'dı. Şeyh Mehmet'in kışkırttığı grubun karşısına çıkınca öldürülmüştü. Devlet isyancıların üstüne tüm sertliğiyle gitti: 2.200 kişi tutuklandı, 70'den fazla kişi hüküm giydi ve verilen 36 idam cezasından 28'i uygulandı. Karş.: Tunçay, Mete: "Laiklik, Menemen Olayı". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2. İstanbul: İletişim, [1983], s. 573. Soysal, İlhami: "Mezhepler/Tarikatlar". *Cumhuri-*

yet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 5, s. 1364. Üstün, Kemal: *Menemen Olayı ve Kubilay*. İstanbul: Çağdaş, 1978. Çetinkaya, Hikmet: *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*. İstanbul: Boyut, 1986, s. 7-34. "Devrim Şehidi Kubilay", *Cumhuriyet* gazetesinin eki (23 Aralık 1994). Karş.: Tunçay, Mete: "Laiklik. Menemen Olayı". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2. İstanbul: İletişim, [1983], s. 573. Soysal, İlhami: "Mezhepler/Tarikatlar". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 5*, s. 1364. Üstün, Kemal: *Menemen Olayı ve Kubilay*. İstanbul: Çağdaş, 1978. Çetinkaya, Hikmet: *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*. İstanbul: Boyut, 1986, s. 7-34. "Devrim Şehidi Kubilay". Beilage zu: *Cumhuriyet* (23.12.1994).

76 Tiritoğlu belli ki seçimle gelinen parti içi ve kamusal görevlerle ilgili bütün adayların parti yönetimince belirlenmesinin kaldırılması ve parti içi makamlar için gösterilecek adayların belirlenmesine seçme hakkına sahip olanların katılması usulünün getirilmesini kastetmektedir. Aday gösterme prosedürüyle ilgili bkz.: C[ümhuriyet] H[alk] F[ırkası]: *CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, 10-18 Mayıs 1931. Madde 125, s. 270.

77 Serbest Fırka, Kemalistlerin bir muhalif partiye izin vermeye dönük kısa ömürlü (17 Ağustos 1930-17 Kasım 1930) ikinci girişimiydi. Bu parti özellikle Batı Anadolu illeri İzmir, Manisa ve Balıkesir'de hızla ciddi bir taraftar kitlesi bulmuştur. Bu partinin tarihiyle ilgili bkz.: Weiker, Walter F.: *Political Thought and Democracy in Turkey. The Free Party and Its Aftermath*. Leiden: Brill, 1973. Avşar, Abdülhamit: *Serbest Cumhuriyet Fırkası. Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü*. İstanbul: Kitabevi, 1998.

78 Mutemetlerin yetkileri ve ödevleri hakkında bkz.: Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 147 vd.

79 Kastedilen, 1931'de Kütahya iline bağlı olan Uşak'tır.

80 Karş.: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 185. Üye sayılarına ilişkin dört ayda bir rapor verme zorunluluğu, 1931'de CHF Tüzüğünün 75. maddesinde düzenlenmiştir. CHF: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931*, s. 258.

81 Koçak, Cemil: "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği". *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayını, 1992, s. 480,

82 Karş. Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 212. Dipnot 187.

83 1936'yla ilgili karş.: Koçak: *Milli Şef Dönemi*, s. 402 vd. Für 1941: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 182. CHP il örgütlerinin üye sayılarıyla ilgili kaynak gösterilmeyen bir harita: Tunçay, Mete: "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8, s. 2024. 1936 yılında CHP üyeleriyle ilgili bütün veriler muhtemelen 1937 yılındaki bir Parti broşürüne dayanmaktadır. Vgl.: Uyar, Hakkı; Çetin, Türkan: "*Yurt* gazetesi: Tek Parti Yönetimi'nde Köylüye Yönelik Propaganda". *Toplumsal Tarih* 1 (1994) 1, s. 52, Dipnot 11, (s. 57).

84 Denizli'yle ilgili üye sayıları, Öz'ün sunduğu veriler ile onun verdiği toplam arasındaki farka dayanarak tahmin edilmiştir.

85 Koçak: "Parti Müfettişliği", s. 470 vd.

86 Koçak: *Milli Şef Dönemi*, s. 64, 227.

87 Öz CHP'nin 1941 üye sayılarının yorumunda Güneydoğu Anadolu illerine çok kısa değinmekte ve Partinin bazı illerde hiç örgütlü olmaması vakası üze-

rinde durmamaktadır. Karş.: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, s. 184. Cemil Koçak, eserinin ilk baskısında CHP'nin 1939'da sözkonusu illerde yerel örgütlere sahip olup olmadığıyla ilgili kuşkularını belirtmiş ve CHP'nin 1936'daki il örgütü üye sayılarını, CHP'nin Doğu Anadolu'daki yokluğunun nedenlerine girmeden, aktarmıştır. Bu konuda en açık konuşan, bu durumu, CHF'nin 1931'de Güneydoğu Anadolu illerindeki devamlı ayaklanmalar nedeniyle "askerî operasyonlarla yetinmesi (veya yetinmek zorunda kalması)" ve Güneydoğu Anadolu illerinde yerel örgütlenmelerin oturtulmasıyla "ilgilenmemesi" ile açıklayan Oran'dır: Oran, Baskın: *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. Ankara: Dost, 1988, s. 172 vd.

Başarır CHF Urfa örgütüyle ilgili makalesiyle bu tartışmaya yeni bir ivme kazandırmıştır (bkz.: Başarır, Başar: "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası". *Toplumsal Tarih* 2 (1995) 21, s. 6-12). Koçak eserinin yeni baskısında Başarır'ın bu katkısını vurgulamakta ve CHP'nin ülkenin Güneydoğusundaki yokluğunu Oran'ın yaptığı gibi bu bölgede daha önce gerçekleşen ayaklanmalarla açıklamaktadır.

88 Diğer illerde Kemalistler daha 1936'da 342'den fazla ilçe örgütlenmesine ve ilçe altı düzeyde 1800'den fazla örgütlenmeye sahiptiler, köylerde ve mahallelerde de 25.941 parti büroları vardı. Karş.: Koçak, Cemil: Milli Şef Dönemi, s. 149 vd. 1927, 1930, 1932 ve 1934'e ilişkin veriler için bkz.. Kabasakal: Siyasal Parti Örgütlenmesi, s. 142, dipnot 132.

89 Kemalist milliyetçilik kavramıyla ilgili tartışmanın önemi son yıllarda artmıştır. Vekâleten Parla'dan şu alıntıyı yapalım:

"'Kürt Sorunu'nun bugün bu hale gelmiş/getirilmiş olması ve depreşen 'iç' (ve 'dış') Türk milliyetçiliği, cumhuriyetin kuruluşunda benimsenmiş bir etnik-kültürel çoğulculuğun ve defansif milliyetçiliğin değil, Kemalist Türk milliyetçiliğinin yeniden çok ciddi araştırılıp değerlendirilmesi gereken ikinci ve hiç de munis olmayan etnik-egemenlikli iç siyaset yüzünün eseridir. Devlet, parti, sermayeyle bütünleşen azınlıklar dışında, azınlıklar Cumhuriyet Türkiyesi'nde 'şartlı', 'kısıtlı', kenarda kalmış ve ne de olsa bizden değil diye görülmüş yurttaşlar olarak kalmışlardır."

Parla, Taha: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*. İstanbul: İletişim, 1992, s. 209. Parla, Türkiye bağlamında genellikle Lozan Anlaşmasında zikredilen dinsel azınlıkları tanımlayan etnik azınlık kavramını genişleterek "Kürt bileşeni"ni de buraya dahil etmektedir. 30'lu ve 40'lı yılların CHP'si açısından bu yorum inandırıcı görünmektedir. Kemalistlerin milliyetçilik kavramlarıyla ilgili ayrıca bkz.: agy., s. 176 vd. ve *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri*. Ed. Nuran Tezcan. Gözden geçirilmiş 2. bası. İstanbul: Çağdaş, 1994, s. 13 vd.

90 Karş.: [CHF]: "Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi". Madde 3. Tunçay: *Tek-Parti Yönetimi*, s. 362. [CHF]: "Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi [1927]". Madde 8 D. Agy, s. 383. [CHF]: "C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931". Madde 7 Ç. Agy, s. 430. C[ümhuriyet] H[alk] P[artisi]: "C.H.P Nizamnamesi". [Madde] 8 e. Cumhuriyet Halk Partisi: *Program ve Nizamname*. Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943, s. 4.

91 Karş.: Kabacalı, Alpay: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*. İstanbul: Cem, 1991. Oran: *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 164, Dipnot 348.

92 Urfa CHF örgütünün tarihi hakkında bkz.: Başarır: "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası".

93 Bkz.: CHF: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931*, s. 18.

94 Bkz.: Başarır: "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası", s. 11.

95 Örneğin Öz, 1939'daki dolaylı seçimlere katılımın Güneydoğu Anadolu'da devlet partisi CHP'nin örgütsel yapılarının eksikliğine rağmen ülke ortalamasının üzerinde olduğuna değinmektedir. Karş.: Öz: *Tek Parti Yönetimi*, dipnot 181, s. 211. Bu durum, milletvekillerinin Kürt nüfus için devlet gücüyle tek irtibat noktası oluşuyla açıklanabilir - parti örgütlerinin açabileceği alternatif kanallar yoktur.

96 Karş.: Kili, Suna: *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*. İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 99 vd. Bilâ: *CHP Tarihi*, s. 224.

97 Karş.: Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 216. Kili: *Halk Partisinde Gelişmeler*, s. 116. Bilâ: *CHP Tarihi*, s. 263.

98 Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 174.

99 Karş.: Prather, George Martin: *Movement, Structure, and Linkage: The Rise of the Turkish Democrat Party*. Los Angeles: University of California, 1978, s. 196 vd.

100 Bu bağlamda, DP kurucusu Adnan Menderes'in 1946'da CHP'yi, DP'ye ancak ülkenin Doğu ve sınır illerinde yerel örgüt kurmaması koşuluyla bir muhalefet partisi olarak izin vermeyi tasarlamış olmakla itham eden sözlerine dikkat çekilmelidir. Bkz.: Kara-İncioğlu, Nihal: "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları". *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* / Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği. İstanbul: Cem, 1992, s. 75. Kabasakal da Karpat'a atıf yaparak DP ile CHP arasında Doğu Anadolu illerine ilişkin bir centilmenler anlaşmasının varlığından söz eder. Kabasakal: *Siyasi Parti Örgütlenmesi*, s. 172, dipnot 45 ve s. 206, dipnot 178. Karpat, Kemal H.: *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton: Princeton University Press, 1959, s. 152.

101 Prather: *Movement*, s. 297.

102 DP'nin Ekim 1951'deki Üçüncü Olağan Genel Kurulunda her il örgütü 3 delegeyle temsil ediliyordu. Her 2.500 üye için -ilk 5000 üye haricinde- il örgütleri ilaveten bir delegelik hakkı kazanıyordu. Prather'in verilerine göre kongrede 1.313 ilâ 1.375 delege olmalıdır. 63 ilin hepsinin 1.375 delege arasında üçer delegeyle temsil edildiği varsayımıyla, geriye herbiri 2.500 üyeyi temsil eden 1.186 delege kalmaktadır. Her ilin üç delegeyle temsil edilen 5 bin üyesinin toplamı olan 315.000 üyeye ek olarak buna göre 3.280.000 DP üyesi olması gerekir. (Karş.: Prather, *Movement*, s. 297, dipnot 23). Ancak delegeler arasında muhtemelen, kurucu üyeler, yöneticiler ve 408 milletvekili gibi "doğal" delegelerin de bulunduğunu hesaba katmamız gerekir. Prather'in tahmin ettiği 3.28 milyon üyeyi, milletvekili başına 2.500 üye sayarak düşürürsek, DP'nin 2.260.000 üyeye sahip olduğu çıkar.

103 1950 parlamento seçimlerinde 8.905.743 kişi seçme hakkına sahipti. CHP 3.176.561, DP ise 4.241.393 oy aldı. Seçilme katılma oranı %89.3'tü. Karş.: DİE Yay. No: 1528, s. 186.

104 Kabasakal: *Siyasi Parti Örgütlenmesi*, s. 225 vd. Burada bucaklar, mahalleler ve köylerdeki parti örgütlerinin çalışma biçimleri ve işlevleri de tasvir edilmektedir. 1955'te Türkiye'de 33.857 köy vardı. Karş.: DİE Yay. No: 1528, s. 46. Parti lokallerinin bulunabileceği, kentlerdeki mahalle muhtarlıklarının sayısını bu

dönem için saptamak mümkün değildir. Karş.: 1988'de köylerde 34.956 ve kentlerde 10.066 muhtarlık bulunuyordu. *T.C. Devlet Teşkilatı Rehberi 1988*. Ankara: TODAİE, 1988, s. 804.

105 Bkz. dipnot 88.

106 Bkz. 8 no'lu yasa, *Resmi Gazete* 10544 (6.7.1960). Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 231.

107 Karş.: Abadan, Nermin: *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.: 202-184. Ankara: Sevinç Matbaası 1966, s. 59.

108 Bosuter, Kudret: *Türk Siyasî Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*. Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, s. 77.

109 Ecevit, Bülent: "Ocağı Söndürülen Demokrasi". *Arayış* 1 (1981) 12, 9.5.1981, s.4 vd. *Arayış* dergisi Şubat 1981'de çıkmaya başladı. Bülent Ecevit tarafından, 12 Eylül 1980 askerî müdahalesiyle birlikte her türlü siyasal faaliyetin yasaklanmasından ve kendisinin CHP Genel Başkanlığından ayrılmasından sonra kuruldu. Ecevit'in muhtemelen örgütlü siyasal faaliyetin su toplama havuzu ve rüşeymi olarak tasarladığı Dergi, birçok kere generallerin yoğun tepkisini provoke etmiştir. Evren'in anılarından anlaşıldığına göre, Ecevit'in bu Derginin yayıncısı olarak gösterdiği siyasal faaliyet, Milli Güvenlik Konseyi'nin 2 Haziran 1981 tarihli 52 nolu kararının müsebbibidir. Bu karar, 11 Eylül 1980'de milletvekili olan ya da partilerde yönetim görevinde bulunan herkese, kamu önünde siyasal konularla ilgili açıklamada bulunma yasağı getirmiştir. Bu durumda, "Ocağı Söndürülen Demokrasi" makalesinin yayımlanmasından üç hafta sonra Ecevit, Haziran 1981'deki 16. sayısında Derginin yayıncısı sıfatını bırakmak zorundaydı. 52 nolu kararın, "Türkiye'nin geçmiş ve gelecek siyasal ve hukukî yapılarıyla ilgili" kanaatlerle ilgili açıklama, makale ve toplantıları açıkça belirterek yasaklayan formülasyonu, Ecevit'in "Ocağı Söndürülen Demokrasi" makalesinin bu yasağın çıkartılmasında bir hayli payı olduğunu düşündürmektedir. Karş.: Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları* 2. 2. bas. [İstanbul] Milliyet, 1991, s. 160, 251, 339-341. Ecevit'in yayımlanmayan makalesi "Suçlamalar ve Gerçekler", bu yasağın çıkarılmasında bardağı taşıran son damla olmalıdır. Bkz.: *Arayış* 1 (1981), 16, s. 5-7.

110 Kabasakal'ın bu konuda soru yönelttiği birçok mutemet, mahalle ve köy *(ocak)* kongrelerinde temel demokratik kurallara uyduğunu söylemişlerdir. Karş.: Kabasakal: *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 226 vd.

111 Ecevit: "Ocağı Söndürülen Demokrasi", s. 6 vd.

112 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İli 1956-1957 Kongresi Raporu. 19, 20, 21 Temmuz 1957*. [İstanbul]: Refah Basımevi: [1957], s. 9.

113 Bu işleme CHP il örgütünün 1958-1961 Çalışma Raporunda değinilmektedir. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P İstanbul İl Kongresi 1958-1961. 12-13 Ağustos 1961*. [İstanbul: Gün Matbaası: [1961], s. 32.

114 Aktaran: Bektaş, Arsev: *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam, 1993, s. 45.

115 [CHP]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1968. 12-13 Ekim 1968*, s. 43, 259-261.

116 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Tüzük 1974*. İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, [1974], s. 9. Bilâ: *CHP Tarihi*, s. 607.

117 CHP İstanbul İl Basın Bürosu: "Muhtarlık Ara Seçimleri ile İlgili CHP İstanbul İl Başkanı Aytekin Kotil'in Açıklaması. 17.6.1975". [Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi. 11-12 Eylül 1976.* [İstanbul: 1976]. Typoskript ohne Seitenzählung.

118 CHP'nin yeni politik yönelimi hakkında bkz.: Bilâ, Hikmet: *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası.* 2. bas. İstanbul: Milliyet, 1987, s. 404 vd. Kili: *Halk Partisinde Gelişmeler,* s. 409 vd.

119 Merkezî üye kayıt sicili revizyonunun işleyişi hakkında bkz.: Erdem, Tarhan; Uygurer, Necdet: *CHP Üye Kayıtlarının Merkezde Toplanma Projesi 1978.* İstanbul: Ünal Ofset Matbaacılık, 1994. Bektaş: *Liderler Oligarşisi,* s. 46 vd. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *Küçük Kurultay'a Sunulan CHP Genel Yönetim Kurulu Raporu 16.9.1978.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1978, s. 16 vd. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Üye Yazımı ile İlgili Tüzük Maddeleri, Yönetmelikler, Genelge ve Kararlar.* Ankara: 1978. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP 24'üncü Kurultayına Sunulan Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 24-26 Mayıs 1979.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1979], s. 16 vd. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Parti-Üye İlişkilerinde Yeni bir Yaklaşım...* Ankara: Ajans Türk matbaacılık Sanayii, [1979].

120 Erdem/Uygurer: *CHP Üye Kayıtlarının Merkezde..,* s. 9.

121 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Yeni Üye Yazımı Partili El Kitabı.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1978]. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP'de Sesini Duyurmak İçin Kaydını Yenile! Üye Yazım Yenileme Belgesi Kılavuzu.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1978].

122 CHP: *CHP 24'üncü Kurultayına Sunulan Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 24-26 Mayıs 1979,* s. 26.

123 Agy, s. 23 vd.

124 Belgelenebilir son veriye göre üye sayısı 451.047'dir (11 Kasım 1979 itibarıyla CHP merkezi üye sicili). Bkz.: Erdem/Uyguner: *CHP Üye Kayıtları,* s. 237. 1981'de genel seçimlerin yapılacak olduğu hesaba katıldığında, CHP'nin Kasım 1979 ile Eylül 1980 arasında bir üye akınına uğradığı varsayılmalıdır.

125 1983 *Siyasi Partiler Kanunu.* Yasa no. 32820, *Resmi Gazete* 18027 (24.4.1983).

126 Karş. 1965 *Siyasi Partiler Kanunu.* Yasa no. 648, *Resmi Gazete* 12050 (16.7.1965). Ayrıca: Topkaya, Erkin: *Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler.* Ankara: 1969, s. 59 vd.

127 "Anayasa Komisyonu'nda Kabul Edilen Son Şekliyle Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı". *Tercüman* Gazetesinin eki [1983].

128 Başlangıçtaki zorluklar yeni partilerin bazı çalışma raporlarında ve parti içi dokümanlarda zikredilmektedir. Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi Teşkilat Başkanlığı İlçe Teşkilat Denetleme Soru ve Cevap Kitabı.* [Ankara], s. 3. "Üye Kayıtları Sorun Oldu". *Yeni Gündem* 3 (1987) 54, s. 30. Sosyal Demokrasi Partisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Büyük Kongre Kurultay. Çalışma Raporu.* [Ankara: 1984], s. 38 vd. Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Parti Meclisi: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, İkinci Kurultay, Çalışma Raporu, 25-26 Haziran 1988.* [Ankara: 1988], s. 49.

129 Örneğin ANAP 1987'de beş ilçe yönetimini görevden alarak bu tür bir içe kapanmaya karşı önlem almaya yönelmiştir. SHP yönetimi 1986'da bir genel-

geyle, üye sayıları SHP'nin oradaki oy oranının % 10'undan az olan ilçe yönetimlerine ilçe kurultayı düzenleme izni verilmeyeceği tehdidinde bulunarak yöneticileri üye yazımında tüm sosyaldemokrat üye spektrumunu kapsamaya çağırmıştır. Karş.: *Anavatan Partisi: Anavatan Partisi Genel Başkanı- Başbakan Turgut Özal'm TBMM Anavatan Partisi Grup Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma, 30 Eylül 1986*. Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii, s. 20 vd. "SHP Oylarının Yüzde 10'unu Üye Yazmayana Kongre Yok." *Cumhuriyet* (15 Ocak 1986)

130 Yasa no. 3270, *Resmi Gazete* 19079 (15.4.1986).

131 Karş.: "İstikrarın Teminatı: Yeni Siyasi Partiler ve Seçim Kanunu Tasarısı Neler Getiriyor?" *Petek* 11 (Nisan 1986), s. 2.

132 Yasa no. 3420, *Resmi Gazete* 19784 (14.4.1988).

133 En azından ANAP, SODEP ve HP daha Aralık 1985'ten önce üye sayılarını bildirmişlerdi, ancak bu bilgileri Başsavcılıktan edinmek artık mümkün değildi.

134 3. Olağan Büyük Kongreye Sunulan Çalışma Raporuna göre Parti 1988 sonunda 230.350, 1989 sonunda 324.838 ve Ekim 1990'da yaklaşık 500 bin üyeye erişmişti. Bkz.: Refah Partisi: *Refah Partisi 3. Olağan Büyük Kongresi, 7 Ekim 1990, Faaliyet Raporu*. [Ankara: 1990], s. 5.

135 Baykal, Deniz: "SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal'ın 4. Olağanüstü Tüzük Kurultayı Konuşması". *SHP Genel Merkezince Hazırlanan Yayınlar* /Sosyaldemokrat Halkçı Parti. [Ankara: 1990] s. 517, 521. Şişli örneğinde Baykal'ın parti içi rakipleri, istenmeyen üyeleri listelerden silmek amacıyla, mektupların bilinçli olarak yanlış adreslere gönderildiğini ileri sürmüşlerdir. *SHP IV. Olağanüstü Kurultayı Çağrısı. Örgütten Parti İçi Demokrasiye, Sosyal Demokrasiye, Demokrasiye Saygı. 4. Haziran 1989*. [Ankara: 1989], s. 31.

136 "Baykal: Daha Güçlü SHP İçin". *Cumhuriyet* (10.5.1989), s. 10. Gerçekten de SHP Bismil ilçesinde 1987 genel seçimlerinde 3.866, 1989 il genel meclisi seçimlerinde ise 4.719 oy aldı. Verilen üye sayısından gösterilen sapma, bu seçimlerde de dikkate değer ölçüdedir. SHP ilçe örgütlenmesiyle ilgili parti içi bir istatistiğe göre Ağustos 1991'de, SHP üye listelerinin revizyonu büyük ölçüde tamamlandığında, Bismil'de kayıtlı 269 üye kalmıştı.

137 Karş.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Genelge 1989/15*, 25.11.18989. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Üye Kimlik Kartları Yönergesi*. Ankara: 1989. (Fotokopi).

138 Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Parti Meclisi: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Üçüncü Olağan Kurultay. Çalışma Raporu, 27-28 Temmuz 1991*. [Ankara: 1991], s. 207 vd.

139 Cumhuriyet Başsavcılığının siyasal partilerin üye kayıtlarıyla ilgili bürosuna bundan sonra da "arındırılmamış" verilerin verilmeye devam edilmesi, muhtemelen, ayrılan üyelerin istifalarını resmen bildirmemiş olmalarıyla ya da kayıtlar hayali kişilerle ilgili bildirimlere dayandığı için bildiremeyecek durumda olmalarıyla açıklanabilir; gerçek eski üyelerin bunu yapmaları için bir sebep yoktu. Zira pratikte resmi-biçimsel üyelik, beraberinde aidat ödeme türü yükümlülükler getirmiyordu. Karş.: Bölüm 4.

140 Karş.: "CHP'de Naylon Üyeler Sorunu". *Cumhuriyet* (16.6.1995) s. 4. "CHP 20 bin Üye Arıyor". *Cumhuriyet* (28.6.1995) s. 5.

141 Bkz.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Tüzük 1993*. [Ankara]: 1993, s. 10. 5. Madde, F Fıkrası. Ne var ki bu madde SHP'yle

CHP'nin 18.2.1995 Birleşim Kurultayına kadar, pratik geçerlilik kazanmamış görünmektedir.

142 Anavatan Partisi: *Geleceğin Türkiyesi İçin. Anavatan Partisi 4. Olağan Büyük Kongresi. 28-29 Ağustos 1993. Faaliyet ve Mali Raporlar.* [Ankara: 1993], s. 4.

143 Karş.: Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi 24 Aralık 1995 Seçim Taahhütnamesi.* Ankara: 1995, s. 39.

144 Karş.: "DYP'de 'Naylon Üye' ile Mücadele". *Cumhuriyet* (13.6.1994) s. 4.

145 DYP gazete ilanlarıyla üyelerini, üyeliklerini 10.4.1995 ile 30.5.1995 arasında yenilemeye çağırmıştır. Bkz.: *Milliyet* (8.4.1995).

146 "DYP Örgütü Yenileniyor". *Cumhuriyet* (11.5.1995) s. 1, 5.

147 Bkz. CHP Tüzükleri: Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük . 9-10 Mart 1993.* [Ankara: 1993], s. 11-22. Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 8 Ocak 1994. (Son Değişikliklerle).* [Ankara: 1994], s. 9-21. Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 18 Şubat 1995. (Son Değişikliklerle).* [Ankara: 1995], s. 9-21.

148 Erdem/Uygurer: *CHP Üye Kayıtlarının Merkezde..*, s. 7.

149 Bkz. Turgut Özal'la mülakat. Nalbantoğlu, Muhittin: *Turgut Özal'la Türkiye'nin Meseleleri Üzerine Konuşmalar.* İstanbul: Anakent Yayın ve Turizm, 1986, s. 82 vd.

150 Karş. *Siyasi Partiler Kanunu*, Madde 61-69. Yasa no. 2820. Yasa no. 18027 (24.4.1983).

151 Karş. "Partilerin Cebi Delindi." *Nokta* (21.-27.5.1984), s. 12 vd.

152 Bkz.: *Resmi Gazete* 18453 (9.7.1984).

153 Maliye Bakanlığı'mn bu verileriyle ilgili araştırmadaki yardımları için Nahit Yüksel'e teşekkür ediyorum.

154 Karş. Yasa no. 3032. *Resmi Gazete* 18453 (9.7.1984).

155 Karş. Yasa no. 3349. *Resmi Gazete* 19439 (22.4.1987).

156 Karş. Yasa no. 3032. *Resmi Gazete* 18453 (9.7.1984).

157 Karş. Yasa no. 3470. *Resmi Gazete* 19898 (13.8.1988).

158 Bundan böyle parlamentoda en az 10 milletvekili olan partiler de devletten asgarî bir katkı alıyorlardı. Krş.: Yasa no. 3673. *Resmi Gazete* 20653 (2.11.1990).

159 Karş. Yasa no. 3765, Madde 10. *Resmi Gazete* 21094 (27.12.1991) ve Yasa no. 3790, Madde 60. *Resmi Gazete* 21186 (29.3.1992).

160 Karş. Yasa no. 3789. *Resmi Gazete* 21185 (28.3.1992).

161 "1 Milyarlık Usulsüz Bağış". *Cumhuriyet* (28.9.1993), s. 5; "SHP'nin Serveti. 148 Milyarlık Varlığın 21 Milyarı Bağış". *Cumhuriyet* (28.9.1993), s. 5.

162 Karş.: "Hesaplarımızı Açıyoruz". *SHP'den Haberler. SHP Genel Merkezi Haber Bülteni*, 53 (1.10.1993), s. 2 vd.

163 İthamlarla ilgili bkz.: "El Mecelle Dergisinden İddia: İran'dan RP'ye 40 Milyon Dolar". *Milliyet* (23.4.1989), s. 18; Yalçın, Soner: *Hangi Erbakan.* Ankara: Başak, 1994, s. 293 vd.

164 Anayasa Mahkemesi Kararı no. 1994/1, 10.2.1994. *Resmi Gazete* 21901 (10.4.1994); "Yeşiller Partisi Kapatılıyor". *Nokta* 28.2.-6.3.1993, s. 54 vd.

165 1991 genel seçimleri öncesinde, milletvekili adaylığı için müracaat edenler SHP'de 5 milyon TL (dönemin kuruna göre yaklaşık 1.200 dolar) harç yatırmak zorundaydılar. Bkz.: " Sosyal Demokrat Halkçı Parti TBMM 19. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği", Madde 4. Sosyal Demokrat Halkçı Parti: *Sosyal Demokrat Halkçı Parti. Yönetmelikler* [Ankara: 1991] 1994 yerel seçimlerinde aday adaylarının ödedikleri harçlar SHP örneğinde 500.000 TL ile 25 milyon TL (30 Ocak 1994 itibarıyla 1 dolar= yaklaşık 17 bin TL) arasında oynuyordu. Bkz.: *SHP'den Haberler* 59 (1-15 Ocak 1994), s. 8.

166 *Siyasi Partiler Kanunu*, Madde 66. Yasa no. 648, *Resmi Gazete* 12050 (16.7.1965); *Siyasi Partiler Kanunu*, Madde 62, Yasa no. 2820, *Resmi Gazete* 18027 (24.4.1983).

167 Karş.: C[ümhuriyet] H[alk] F[ırkası]: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 243 vd.

168 Karş.: Cumhuriyet Halk Partisi: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi 1958-1961, 12-13 Ağustos 1961*. İstanbul: Gün Matbaası, 1961, s. 44; Cumhuriyet Halk Partisi: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi 1962, 20-21 Ekim 1962*. İstanbul: Nebioğlu Matbaası, 1962, s. 61.

169 Karş.: "Genel Sekreterliğimizin Üye Ödentilerine İlişkin Genelgesi, 2.6.1994. *Sosyal Demokrasi. SHP Genel Merkez Aylık Dergisi* 25-26 (Nisan Mayıs 1994), s. 33; "SHP Üye Ödenti Yönetmeliği". Agy, s. 32.

170 Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP. (Örgüt ve İdeoloji)*. İstanbul: Gündoğan, 1992, s. 182.

171 Yasa no. 3821. *Resmi Gazete* 21273 (3.7.1992).

172 Karş.: "CHP'nin Mal Varlığı". *Nokta* (13.11.1988), s. 23. "Siyasette Malvarlığı Kavgası". *Cumhuriyet* (31.3.1992), s. 4. "CHP'nin Malvarlığı Üç Ayda İade Edilecek". *Cumhuriyet* (11.9.1992), s. 5. "9.3.1993 Tarihi İtibarıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mal Varlığı". Cumhuuriyet Halk Partisi: *CHP. Bahar Kurultayı 9-10 Mart 1993. Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*. Ankara: 1993, s. 99 vd.

173 Bkz.: "Refah Partisi'nin Tek Taşınmazı Çıkmadı". *Cumhuriyet* (17.7.1994), s. 6.

174 Karş.: Mintzel, Alf; Oberreuter,Heinrich: *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Leske und Budrich, 1992, s. 544.

175 Karş.: DİE Yay. No: 1604, 34, s. 23.

176 Agy., s. 24.

177 Bkz.: DİE Yay. No: 1457, s. 2.

178 DİE 10.000 nüfusun altındaki yerleri kırsal yerleşim saymaktadır.

179 *Yurt Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982/83, s. 3993.

180 DİE Yay. No: 1616, s. 80 vd.'na dayanarak hesaplanmıştır.

181 Kurdoğlu, Ayça: *Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri: İstanbul Örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul) İstanbul: 1989, s. 49.

182 Karş. DİE Yay. No: 1237 (34), s. 18 ve DİE Yay. No: 1604 (34), s. 46.

183 Özbay, Ferhunde: "İstanbul ve Göçler". *İstanbul. Üç Aylık Dergi*, 1 (1992) 1,

s. 32 vd. Dieselbe: " Nüfus. 1950'den Günümüze". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 112.

184 Karş. DİE Yay. No: 1124, DİE Yay. No: 1381, 70'lerin ikinci yarısındaki iç göç istatistiğinin tahlili için bkz.: Ritter, Gerd: *Aktuelle Urbanisierungsprozesse in der Türkei*. Geostudien 12. Leverkusen: Schneider: 1990, s. 37-40. Bunun ötesinde, göç rakamlara dayanan kestirimlere dayanan, 70'lerin taşra içi göçüyle ilgili bir tahlile dikkat çekilmelidir: Doh, Rainer: *Die sozio-ökonomischen Faktoren der internen Migration in der Türkei*. München: Bibliotheksdienst Angerer: 1984.

185 Karş.: DİE Yay. No: 1716, s. 55.

186 Bu iller şunlardır: Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya, Malatya, Mersin, Samsun, Sivas ve Şanlıurfa. Bkz.: DİE Yay. No: 1616, s. 29.

187 Bu farkı belirgin bir biçimde ortaya koyabileceğimiz bir örnek, İstanbul ilindeki Sultanbeyli ilçesidir. Sultanbeyli 1990 nüfus sayımı sırasında Kartal ilçesine bağlı bir bucaktı. Nüfusu 1985 ile 1990 arasında 3.741'den 82.298'e çıktı. 1994'teyse 250 bine ulaştığı tahmin ediliyordu. (Karş.: Ekinci, Oktay: "İllegal Kent: Sultanbeyli". *Cumhuriyet* (28.12.1993). Aksel, Attilâ: "Sultanbeyli İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 68 vd. Uysal, Yıldız: "Çarpık Kentleşmenin illegal Yüzü". *İstanbul. Üç Aylık Dergi* 3 (1994), s. 71 vd. Yani Sultanbeyli bucağının daha 1990'da büyükşehirin yoğunlaşma merkezine dahil sayılması gerektiği halde, 1985 ile 1990 arasında ülkenin başka illerinden gelip buraya yerleşen göçmenler, bu tabelada İstanbul'un bucak ve köylerine gelen göçmenler olarak gösterilmişlerdir.

188 Baydar, Oya: "1950 Sonrası Göç". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 406 vd.

189 Krş.: Özbay ve Baydar'm, İstanbul'un 1950, 1985 ve 1990'daki nüfus yapısıyla ilgili karşılaştırmalar. Ancak bunlar, Türkiye'nin yukarda tasvir edileden farklı bir bölgelenemesine dayanmaktadır. Özbay: "İstanbul ve Göçler", s. 35. Baydar: "1950 Sonrası Göç", s. 407.

190 Araştırma sonuçlarının sadece bir kısmı yayınlanmıştır. Bkz.: "Konda İstanbul Araştırması", 1-5. *Milliyet*, Avrupa baskısı (28.2.1993-4.3.1993). Konda'ya yayımlanmayan kısımları kullanımıma sundukları için teşekkür ederim.

191 Bu karşılaştırmada dikkat edilmesi gereken, sürekli oturulan yerle ilgili nüfus sayımı sonuçlarında sadece *hukuken* bir idari birime ait sayılabilen sakinler içerilirken, diğer ikamet istatistiklerinde sayım gününde *fiilen* orada bulunan kişilerin içerildiğine dikkat edilmelidir. Kişilerin bir ilde bulunma süreleri nüfus sayımlarında araştırılmadığı ve "yerleşik kentliler" de "kırsal kökenli göçmenler" de belirgin biçimde ayırdedilebilir gruplar oluşturmadığı için, bu düzlemde bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

192 Karş.: DİE Yay. No: 1716, s. 47.

193 Özbay: "İstanbul ve Göçler", s. 35.

194 *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Ed. Peter Alford Andrews. Wiesbaden: Reichert, 1989, s. 53-176.

195 Andrews, Peter Alford: "Introduction". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey,* s. 19.

196 1985 sayımında henüz evde kullanılan dille ilgili bir soru mevcuttu. Ancak bu soruyla ilgili sonuçlar 1970'ten beri yayımlanmamıştır.

197 Mutlu 1990'da İstanbul nüfusu içinde Kürtçe konuşanların payını % 8.61 olarak tahmin etmektedir. Bu tahminî hesabın burada aktarılamayaack temelleri hakkında: Mutlu, Servet: "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces". *New Perspectives on Turkey* 12, Spring 1995, s. 44. HADEP Kürtlerle ilgili özgül programıyla 14 Aralık 1995 genel seçimlerinde İstanbul ilinde geçerli oyların % 3.64'ünü aldı. Bu oy oranı da, İstanbul nüfusunun yuvarlak hesapla -Konda Araştırmasının ortaya koyduğu gibi- sadece % 4'ü için Kürt etnik kimliğinin özellikle büyük bir rol oynadığına işaret etmektedir.

198 Yarman, Tolga: *CHP Açılırken, Solda İnsan Hareketleri.* İstanbul: Afa Matbaacılık, 1992.

199 Weingrod, Alex: "Patron, Patronage, and Political Parties." *Friends, Followers, and Factions. A Reader in Political Clientelism* / Ed. by Steffen W. Schmidt, Laura Guasti, Carl H. Landé ve James C. Scott. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1977, s. 324.

200 Karş.: Sayarı, Sabri: Political Patronage in Turkey". *Patron and Clients in Mediterranean Societies* / Ed. by Ernest Gellner and John Waterbury. Londra: Duckworth, 1977, s. 109. Aynı yazarların: "Some Notes on the Beginnings of Mass Political Participation in Turkey". *Political participation in Turkey. Historical background and present problems* / Ed. Engin D. Akarlı ve Gabriel Ben-Dor. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1974, s. 126 vd. Kudat, Ayşe: "Patron-Client Relations: The State of the Art and Research in Eastern Turkey". ay, s. 72 vd. Özbudun, Ergun: "Turkey: The Politics of Political Clientelism." *Political Clientelism Patronage and Development* / Ed, s.N. Eisenstadt ve René Lemerchand. Beverly Hills/Londra: Sage Publications, 1981, s. 265. Sarıbay, Ali Yaşar: *Siyasal Sosyoloji.* Ankara: Gündoğan, 1992, s. 124 vd.

201 Scott, James C.: "Corruption, Machine Politics and Political Change". *Political Corruption. A Handbook* / Ed. by Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston, ve Victor T. LeVine. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989, s. 275-286.

202 Agy, s. 277.

203 Güneş-Ayata, Ayşe: "Class and Clientelism in the Republican People's Party". *Turkish State, Turkish Society* / Ed. Andrew Finkel ve Nükhet Sirman. Londra/New York: Routhledge, 1990, s. 160.

204 Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP. (Örgüt ve İdeoloji).* Aynı yazar: "Liderlik Stratejileri Olarak Hizipçilik/Grupçuluk ve Kollamacılık." *Amme İdaresi Dergisi* 25 (1992) 2, s. 69-84.

205 Sayarı, Sabri: "Some Notes on the Beginnings...", s. 121 vd.

206 Agy, s. 131.

207 Özbudun, İzmir'deki yerel parti örgütlerinin kadrolarıyla ilgili, keza AP'nin patronaj etkinliğine daha fazla bulaştığına işaret eden anket sonuçlarını benzeri biçimde yorumlamaktadır. Karş.: Özbudun: Turkey: "The Politics of Political Clientelism", s. 262 vd.

208 Turan, İlter: "Stages of Political Development in the Turkish Republic". *Pers-*

pectives on Democracy in Turkey/ Ed. Ergun Özbudun. Ankara: Turkish Political Science Association, 1988.

209 Karş, s. 119 vd.

210 70' li yıllardaki siyasal fragmantasyon ve kutuplaşmaya dair bkz.: Karpat, Kemal H.: "Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics and the Third Military Intervention". *International Journal of Turkish Studies* 2 (1981) 1, s. 1-42. Pevsner, Lucille W.: *Turkey's Political Crisis. Background, Perspectives, Prospects.* New York: Praeger, 1984, s. 55 vd. Oehring, Otmar: *Die Türkei im Spannungsfeld xtremer Ideologien* (1973-1980). Berlin: Schwarz, 1984. Demir, Serdar: "Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleeri (1971-1980)." *Amme İdaresi Dergisi* 24 (1991) 1, s. 55-97.

211 Özbudun: Turkey: "The Political Clientelism." s. 266. Karş.: Tachau, Frank: "The Republican People's Party, 1945-1980". *Political Parties and Democracy in Turkey,* s. 109.

212 Sayarı: " Political Patronage in Turkey", s. 109.

213 Agy., s. 111.

214 Scott: "Corruption, Machine Politics and Political Change", s. 284.

215 Bu dönüşüm süreci için bkz.: Tekeli, İlhan: "Development of Urban Administration and Planning in the Formation of Istanbul Metropolitan Area". *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing/* Turkish Social Science Association, Municipality of Greater Istanbul, IULA-EMME - International Union of Local Authorities, Section for the Eastern Mediterranean and Middle East Region. İstanbul: İstanbul Belediyesi Bilgi İşlem Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1992, s. 91 ve Şenyapılı, Tansı: "A New Stage of Gecekondu Housing in Istanbul". Aynı yazarlar, s. 182 vd., 207.

216 İstanbul'un ilk önemli göçmen mahallelerinin gelişmeleri hakkında karş.: Tekeli, İlhan: "Development of Urban Administration...", s. 58-59, 92. Avcı, Sedat: "Gazosmanpaşa İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, s. 380. Aksel, Atillâ: "Zeytinburnu İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, s. 557.

217 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1968.* [İstanbul]: Doğruluk Matbaası, [1968], s. 15 vd.

218 Agy., s. 85.

219 Bu gelişme agy.'de belgelenmiştir, s. 120-180.

220 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *İnsanca bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz. CHP'nin Düzen Değişikliği Programı.* Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, s. 92-94.

221 "CHP Grup Başkan Vekili İstanbul Milletvekili Necdet Uğur'un Seçim Gecekonduları Üzerindeki Demeci." [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1970.* İstanbul: Ş.D.L. Matbaası, 1970, s. 33.

222 Parla, Taha: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları* 3, s. 41-44, 212 vd., 326. Köker, Levent: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi.* İstanbul: İletişim, 1990, s. 72-92. Kavramın yeniden yorumlanmasıyla ilgili bkz.: Güneş-Ayata: *CHP. (Örgüt ve İdeoloji),* s. 83.

222 *Halkçılık* o zamana dek ilkesel olarak eşdeğer (meslek) grupları arasında çıkar dengesini hedefleyen bir sınıfsız toplum tasarımını içerirken, Ecevit'in ta-

raftarları *halkçılığın* "küçük insanların çıkarları" için kararlılıkla tavır almak olarak anlaşılmasını istiyorlardı. Bu doktrinin başlangıçtaki anlaşılma biçimi hakkında: Parla, Taha: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları* 3, s. 41-44, 212 vd., 326. Köker, Levent: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim, 1990, s. 72-92. Yeni yorumlama süreci hakkında: karş. Güneş-Ayata: *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, s. 83.

223 Bu sürecin etraflı bir tasviri için bkz.: Bilâ: *CHP Tarihi. 1919-1979*, s. 387-509. Ders.: *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, s. 282-381. Kili, Suna: *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s. 211-341. Çavdar, Tevfik: "Cumhuriyet Halk Partisi. (1950-1980)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. İstanbul: İletişim, 1984, s. 2032-2034. Güneş-Ayata: *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, s. 82-90.

224 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P. 1966 İstanbul İl Kongresi*. İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, 1966, s. 53.

225 Karş. [CHP]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1968*, s. 72 vd. ve [CHP]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1970*, s. 15-17.

226 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *1972 CHP İstanbul İl Kongresi*. İstanbul: Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii, 1972, s. 14 vd.

227 Buralardaki desteği o kadar güçlüydü ki, Ecevit'in Adana, İzmir, Antalya, Ankara il kongrelerindeki başarılarından sonra İnönü bütün diğer kongreleri iptal ederek 5. Olağanüstü Kurultayı eski delegelerle toplamıştır. Karş.: Bilâ: *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, s. 385, 362. Güneş-Ayata: *CHP (Örgüt v İdeoloji)*, s. 85.

228 CHP'nin 1969 seçimleri için yayımladığı programın iki temel kavramı bunlardı. Bkz. [CHP]: *İnsanca bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz*.

229 Ekim 1973'teki genel seçimlerden en büyük siyasal güç olarak çıkmasına rağmen, CHP hükümet kurarken bir koalisyon ortağına muhtaçtı. Ocak 1974'te iki başarısız hükümet kurma denemesinden sonra bir CHP-MSP koalisyonu bu görevi devraldı. Daha Eylül 1974'te, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'a yaptığı çıkartmanın ardından bu koalisyon yıkıldı. CHP Genel Başkanı Ecevit yeniden seçime gitme girişiminde başarısız olunca, CHP tekrar muhalefet sıralarına dönmek zorunda kaldı.

Genel seçimlerde olduğu gibi Aralık 1973'teki yerel seçimlerde de seçim hedefine ulaşarak -ülkenin diğer metropollerinde olduğu gibi- İstanbul'un merkez ilçelerinin belediye başkanlıklarını kazandı.

230 Özellikle Kürt halkına Güneydoğu'da feodal güç ilişkilerinin tasfiyesi perspektifini sunan toprak reformu, kırsal nüfusun hayat standardını yükseltecek gelişkin altyapılı merkez-köyler *(köykentler)*, haşhaş ekimiyle ilgili çatışma gibi örneklerde belirginleşen "anti-emperyalist" (veya anti-ABD) tutumun sol açısından önemi, Kıbrıs'a yapılan çıkartmanın milliyetçiler açısından taşıdığı ehemmiyet ya da devletin din üzerindeki denetimi meselesinde dindar ve muhafazakâr seçmenlere dönük sergilenen "bırakınız yapsınlar"cı tavır da bir rol oynamış olabilir.

231 [Cumhuriyet Halk Partisi]: *Ak Günlere. CHP 1973 Seçim Bildirgesi Özeti*. Ankara: Halkçı Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi, 1973, s. 10. Bu bildirgenin daha ayrıntılı versiyonu, bu meselelerle ilgili altı maddelik bir talep kataloğunu içermektedir. [Cumhuriyet Halk Partisi]: *Ak Günlere. Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1973, s. 136 vd.

232 "C.H.P. İstanbul İl Başkam Aytekin Kotil'in İstanbul İl Hudutları İçindeki Belediyelerin C.H.P.'li Başkan Adayları ile Birlikte Düzenlenen Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma." [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1974*. İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, 1974, s. 72 vd.

233 Karş.: Tekeli: "Gecekondu". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, s. 384. Aynı yazar: "Development of Urban Administration...", s. 92.

234 Cumhuriyet Halk Partisi: *CHP İstanbul İl Kongresi. 11-12 Eylül 1976. Fitaş Sineması* [İstanbul: 1976]. Teksir fotokopisi, sayfa numarası yok, 13. (Vurgu metnin yazarınmdır.- H.S.) Bu pasaj pekâlâ RP'nin 1990'ların başındaki faaliyet raporlarında da yer alabilirdi. 70'lerin ortalarındaki CHP'nin başarıya ulaşmak için kullandığı reçetelerle RP'nin 90'larda kullandığı reçeteler arasındaki paralellikler barizdir. RP 1991'de, 1994'te ve 1995'te "yozlaşmış düzen" (CHP 1973: "bozuk düzen"; RP 1991: "köle düzeni") ve "adaletli düzen" (CHP 1973:"ak günlere/düzen değişikliği"; RP 1991: "adil düzen") kavram çiftiyle CHP'nin 1973 seçim kampanyasının modelini izleyerek seçmenlerine karşı kendisini "sistem partilerinin" alternatifi olarak takdim etti. 70'lerdeki CHP gibi, kent yoksullarını en önemli hedef kitle olarak görüyordu. Gazete haberlerine göre RP, bir kentsel siyasal aygıt olarak CHP prototipinin örgütlenme modelini ve seçim stratejilerini elektronik veri işleme araçlarıyla rafineleştirerek, sadece gecekondu mahallelerinde değil kentin bütün mahallelerinde taraftarlarıyla kişisel ilişkiler kurmaya ve bu ilişkileri seçim gününe dek sürdürmeye çalıştı. RP'nin örgütlenme modeline ilişkin ayrıntılı bilgiler Partinin faaliyet raporlarında mevcuttur. Bkz.: Refah Partisi: *Refah Partisi 3. Olağan Büyük Kongresi. 7 Ekim 1990, Faaliyet Raporu*. [Ankara: 1990], s. 2-5. Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı: *Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı 1991 Yılı Çalışma Programı. "İktidara Yürüyüş İçin"*. İstanbul: 1991, s. 7 vd. Seçmen ve üye devşirme mekanizmaları hakkında bkz.: "RP Örgütlenmesinin Sırrı Disketlerde Gizli". *Cumhuriyet* (19.12.1993), s.6. "Örgütlenmede Tesbih Modeli...." *Nokta* (13-19.2.1994, Özel Ek 3: Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle RP. Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler), s. 22. "Refah'ın Kadınları örgütleme Modeli". *Nokta* 12 (25.9-1.10.1994), s. 30 vd. Şen, Serdar: *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği. Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm*. İstanbul: Sarmal, 1995, s. 79 vd. "Refah'ın Kadın Milisleri". *Nokta* 13 (15-21.10.1995), s. 22-25. Karş.: Refah Partisi: *Refah Partisi 3. Olağan Büyük Kongresi. 7 Ekim 1990, Faaliyet Raporu*. [Ankara: 1990], s. 2-5. Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı: *Refah Partisi İstanbul İl Tşkilatı 1991 Yılı Çalışma Programı. "İktidara Yürüyüş İçin"*. İstanbul: 1991, s. 7 vd. Seçmen ve üye kazanmayla ilgili: "RP Örgütlenmesinin Sırrı Disketlerde Gizli". *Cumhuriyet* (19.12.1993), s. 6 . "Örgütlenmede Tesbih Modeli...". *Nokta* (13.-19.2.1994, Özel Ek 3: Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle RP: Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler.) s. 22. "Refah'ın Kadınları Örgütleme Modeli". *Nokta* 12 (25.9.-1.10.1994), s. 30 vd. Şen, Serdar: *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği. Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm*. İstanbul: Sarmal, 1995, s. 79 vd. "Refah'ın Kadın Milisleri 'Hatibeler'". *Nokta* 13 (15.-21.10.1995), s. 22-25.

235 *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Madde 68. Yasa no. 2709, *Resmi Gazete* 17844 (20.10.1982).

236 *Siyasi Partiler Kanunu*, Madde 3. Yasa no. 2820, *Resmi Gazete* 18027 (24.4.1983).

237 Siyasi Partiler Kanunu, Madde 92.

238 Askerlerin partilerin rollerine ilişkin tasavvurları Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve 12 Kasım 1982'den sonra Cumhurbaşkanı olan General Kenan Evren'in anılarında birçok defa ifade edilmektedir. Belirgin bir örnek: 27.10.1982, Diyarbakır konuşması. Bkz.: Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları* 3, s. 311 vd.

239 Kamu Görevlileri ile İlgili Mal Bildirimi Kanunu. Yasa no. 2871 (9.8.1983).

240 İlhan Tekeli: "Açıkoturum: Türkiye'de Katılım, Demokrasi ve Siyasi Partiler." *Cumhuriyet* (22.8.1991), s. 7.

241 Bununla ilgili: Soysal, İlhami: "Osmanlı'dan Günümüze Rüşvet". Péan, Pierre: *Dünyada ve Türkiye'de Rüşvet ve Azgelişmişlik*. İstanbul: Altın, 1990, s. 217 vd. Aktan, Coşkun Can: *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa., 1992. Alkan, Türker: *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*. Ankara: Bilgi, 1993.

242 Örneğin, DMP kurucusu olan, bir süre DYP'ye üye olan ve oradan DP'ye geçen eski ANAP milletvekili Tınaz Titiz'in yazıları. Titiz, Tınaz: *Alternatif Siyasat Anlayışı*. Ankara: Varso, 1992. Ders.: *Yeni Bir Politik Platforma İçen Çağrı, 'Eko-Liberal Hareket'*. İstanbul: İnkılâp, 1993.

243 Yasa no. 3628, *Resmi Gazete* 20508 (4.5.1990). Böylelikle 9.8.1983 tarihli Yasa no. 2871 (bkz. dipnot 239), yürürlükten kaldırılmıştır.

244 Bu süreçle ilgili bkz.: Ayata, Ayşe: "Ideology, Social Bases, and Orgnizational Structure of the Post-1980 Political Parties." *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*/ Atila Eralp, Muharrem Tünay, ve Birol Yeşilada. Westport/Londra: Praeger, 1993, s. 31 vd.

245 Partilere bağlanma motiflerinin sınıflaması için bkz.: Niederemayer, Oskar: *Innerparteiliche Partizipation*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989, s. 110 vd.

246 Akar, Atila: *Kimlik Bunalımından Yenileme Sıkıntısına Sosyal Demokrasi*. İstanbul: GDS Yay. 1993, s. 104 vd. Vurgular orijinaldendir. Yazar SHP'ye üye olduğunu açıklamktadır.

247 Alkan: *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, s. 180 vd.

248 Yazarlar yöntemsel olarak Amerikan örneklerini izlemektedirler. Bkz.: Aktan: *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi*, s. 25-48, 136 vd.

249 Alkan: *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, s. 182 vd.

250 Aşağıdaki verilerle ilgili ayrıca bkz.: Kalaycıoğlu, Ersin: "Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil." *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* / Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Beta, 1986, s. 313-332.

251 Özbudun: "Turkey: The Politics of Political Clientelism." s. 262 vd.

252 Karş. Turan, aktaran: Oktay, Cemil: "Türkiye'de Yönetsel Yayılma Olgusu ve Doğurduğu Sorunlar." *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, s. 268.

253 Lemarchand, René: "Comparative Political Clientelism: Structure, Process and Optic." *Political Clientelism, Patronage and Development*, s. 26.

254 Eski büyükelçi ve İnönü'nün danışmanı Güneş Gürseler'e, gelen yazılarla ilgili istatistikten yararlanma ve bazı mektuplardan kopya almama olanak tanıdığı için teşekkür ederim.

255 Karş.: İnönü'ye Mektup Yağmuru". *Cumhuriyet* (3.4.1993), s. 5.

256 Parlamenterlere gelen mektupların konuları hakkında bkz.: "Övgüler, Yergiler, Tehditler, Küfürler... Zarfa Değil, Mazrufa Bak". *Nokta* (9.1.1994), s. 52 vd.

257 Karş.: Ahlers, Ingolf; Gholamassad, Dawud: "Klientelismus und private Patronage. Eine sozialwissenschaftliche Betrachtungsweise (das Beispiel Türkei)." *Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz* / ed. Hans-Heinrich Nolte. Köln/Viyana: Böhlau, 1989, s. 142-151.

258 Weingrod: "Patrons, Patronage, and Political Parties." s. 324.

259 Ayata, Ayşe: "Ideology, Social Bases, and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties". *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* / Ed. Atila Eralp, Muharrem Tünay ve Birol Yeşilada. Westport: Praeger, 1993, s. 44. Yıldırım, Erdoğan: *Türkiye'de Siyasal Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması. SHP Örneği*. Ankara: Ark, 1995, s. 76 vd.

260 SHP'nin merkezî üye sicilindeki ilçe örgütü üye sayılarını (Nisan 1993 itibarıyla) değerlendirmeme sunma nezaketini gösterdiler. Üye kayıtlarının revizyonundan sonra SHP, 3. Olağan Kurultayına sunulan Faaliyet Raporunda il bazında bazı üye istatistiklerini yayımlayan ilk Türk partisi olmuştu. (Karş.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağan Kurultay. Parti Meclisi Çalışma Raporu. 27-28 Temmuz 1991*. Ankara: 1991, s. 206-217.) İlçe örgütlerinin üye sayısıyla ilgili verileri o ana dek hiçbir parti erişilebilir kılmamıştı.

261 Örneğin: Tekeli, Şirin: "Cumhuriyet Döneminde Seçimler". *Cumhriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 7. İstanbul: İletişim, [1983], s. 1819. Sarıbay, Ali Yaşar: *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: "Milli Selâmet Partisi Örnekolayı"*. İstanbul: Alan, 1985, s. 151-156, 174-177.

262 Albaum, Melvin; Davies, Christopher S.: "The Spatial Structure of Socio-Economic Attributes of Turkish Provinces". *International Journal of Middle East Studies* 9 (1973) 4, s. 288-310. Bu ilçelerin 90'lı yılların başındaki sosyo-ekonomik gelişme düzeyi hakkında: Dinçer, Bülent / T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı*, 1996. Sönmez, Mustafa: "Anadolu'nun Üçte İkisi Vasatın Altında". *Ekonomik Forum* 3 (1996) 4, s. 4-26.

263 Bununla ilgili bir örnek için: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri Değerlendirmesi*. Ankara: Yorum Matbaacılık, [1988], s. 33 vd.

264 Karş.: Tekeli: "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", s. 1816, 1818.

265 Temel çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Gölpınarlı, Abdülbâkî: "Kızılbaş". *İslâm Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, s. 789 vd. Mélikoff, Irène: *Uyur İdik Uyardılar. Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. İstanbul: Cem, 1993. Kehl-Bodrogi, Krisztina: *Die Kızılbaş/Aleviten. Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*. Islamkundliche Untersuchungen 126. Berlin: Schwarz, 1988. Vorhoff, Karin: *Zwischen Glaube, Nation und neuer Gemeinschaft: Alevitische Identität in der Türkei der Gegenwart*. Islamkundliche Untersuchungen 184. Berlin: Schwarz, 1995.

266 Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 121.

267 Kehl-Bodrogi, Krisztina: " Das Alevitentum in der Türkei: Zur Genese und gegenwärtigen Lage einer Glaubensgemeinschaft." *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* / Ed. Peter Alford Andrews. Wiesbaden: Reichert, 1989, s. 503.

268 Karş. Tarhanlı: *Müslüman Toplum*, s. 178 vd.

269 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihi ve görev sahası hakkında bkz.: Binswanger, Karl: "Türkei". *Der Islam in der Gegenwart* / ed. Werner Ende und Udo Steinbach. München: Beck, 1984, s. 217 vd. Tarhanlı, İştar B.: *Müslüman Toplum, "laik" Devlet: Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Afa, 1993.

270 İzzettin Doğan'la mülakat. "Bizden Hep Oy İstiyorlar, Ama...". Günümüzde Alevilik 5. *Cumhuriyet* (10.5.1990), s. 6.

271 Karş. Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş / Aleviten*, s. 6, 69.

272 Kehl-Bodrogi Alevileri Barth'm bir tanımına atıfla "etnik grup" olarak tanımlar. Karş.: Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 71 vd. Heckmann'ın etnisitenin temel kategorilerine ilişkin önerdiği tanımlar esas alındığında, Alevilerin Sünnilerce damgalanması ve kriminalizasyonunun ışığı altında (bkz.: Kehl-Bodrogi, agy., s. 228 vd.) "etnik azınlık" kavramı daha isabetli görünmektedir. Karş.: Heckmann, Friedrich: *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation: Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*. Stuttgart: Enke, 1992, s. 54 vd. Vorhoff ise "etni" kavramının Alevi cemaatine uygulanabilirliğini sorgular: Alevilerin, Sünni çoğunluk karşısındaki grup bilinçlerini dinî olmayan başka anlam kertelerine dayandırdıkları için, bir dinsel cemaatten daha fazla bir şey olduklarına dikkat çeker - çağdaş Alevi yazarlar da sosyal bağlarını "etni" olarak tammlamamaktadırlar. Karş.: Vorhoff: *Alevitische Identitaet*, s. 21-24, 31-35.

273 Bkz.: Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 73 vd. Andrews, Peter A.: "Catalogue of Ethnic Groups". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, s. 56, 65 vd., 117, 124.

274 Karş.: Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 74. Mélikoff: *Uyur İdik Uyardılar*, s. 29 vd.

275 Halm, Heinz: *Die Schia*. Darmstadt: Wiss. Buchges. 1988, s. 189 vd. Mélikoff: *Uyur İdik Uyardılar*, s. 53 vd. Adrews, Peter A.: "Catalogue of Ethnic Groups", s. 73 vd., 151 vd.

276 Şaylan, Gencay: "Aleviler Siyasetle İç İçe". Günümüzde Alevilik 5. *Cumhuriyet* (10.5.1990) s. 6.

277 Karş. Kara, Mustafa: "Mezhepler ve Tarikatlar: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar". *Tanzimit'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 4. İstanbul: İletişim, 1985, s. 993.

278 Bunu doğrulayan açıklamalar: Mustafa Timisi (Bkz.: "Alevi Oyları Kimin?". *Tempo* 1 (14.8.1988) 37, s. 14 vd.), Ali Bulaç (Bkz.: Çalışlar, Oral: "Hz. Ali Muaviye Kavgası" 12. *Cumhuriyet* (9.11.1992, s. 12), İzzet Doğan (Bkz.: Şener, Cemal: "Yaşayan Alevilik" 12. *Cumhuriyet* (26.8.1993), s. 6), Gencay Şaylan (Bkz.: "Aleviler Siyasetle İç İçe". Günümüzde Alevilik 5. *Cumhuriyet* (10.5.1990), s. 6). Malatya'da bir aşiret federasyonunun reisi ve Alevi Ağuçan Ocağı'nın manevî önderi olan CHP milletvekili Hüseyin Doğan'ın 1951'de DP'ye geçişi, Alevilerin DP'ye verdiği desteğin örneği olarak verilmektedir. Kalkan, Şenay: "Bizden Hep Oy İstiyorlar, Ama...". Günümüzde Alevilik 5. *Cumhuriyet* (10.5.1990), s. 6 ve "Devlet, Kurduğu Kurumlarla Kendimi Çökertiyor". Yaşayan Alevilik 12. *Cumhuriyet* (26.8.1993), s. 6.

279 Karş.: Eroğul, Cem: *Demokrat Parti. (Tarihi ve İdeolojisi)*. 2. bas. Ankara: İmge, 1990, s. 87 vd.

280 Agy, s. 80 vd.

281 Karş. Şaylan: "Aleviler Siyasetle İç İçe". Günümüzde Alevilik 5. *Cumhuriyet* (10.5.1990), s. 5. Sivas örneğiyle ilgili: Coşkun, Zeki: *Alviler, Sünniler ve Öteki Sivas*. İstanbul: İletişim, 1995, s. 272.

282 Karş. Soysal, İlhami: "Mezhepler/Tarikatlar". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 5. İstanbul: İletişim, (1983), s. 1365.

283 Buna karşılık Kehl-Bodrogi ile Özbudun, (T)BP'nin programının Alevilikle ilgili bir özellik taşımadığı kanısındadırlar. Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 65 ve Özbudun, Ergun: "Political Parties and Elections". *Türkei* /Hg. Klaus-Detlev Grothusen. Südosteurope-Handbuch IV. Göttingen: Vandenhoek & Ruprecht, 1985, s. 271. Bu değerlendirmeler belki de TBP başkanının açıklamalarına veya Parti programına 1980'de verilen yeni içeriğe dayanmaktadır. Teziç, Erdoğan: *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*. 100 Sorud Dizisi 47. İstanbul: Gerçek, 1976, s. 335. Türkiye Birlik Partisi: *Tüzük ve Programı*. Birlik Partisi Yayınları 1. O.O.: Zafer Matbaacılık, [1980], s. 85, 90, 115.

284 "Birlik Partisi Programı", Madde 9. Bkz.: Topkaya, Erkin: *Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler*. Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, s. 475.

285 Agy., Madde 15, s. 477 vd.

286 DİE Yay. No: 1528, s. 186'ya dayanarak hesaplanmıştır.

287 Karş. Mustafa Timisi: "Aleviler, Doğru, Güzel, Güçlü Olanı Destekler...". *Tempo* 1 (14.8.1988) 37, s. 15 ve ders.: Demokrasiden Vazgeçilmez". Günümüzde Alevilik 7. *Cumhuriyet* (12.5.1990), s. 6.

288 Karş. Türkiye Birlik Partisi: *Türkiye Birlik Partisi 1966-1978*. İstanbul: Nurdoğan Matbaası, 1978, s. 17 vd.

289 Karş. Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten*, s. 66.

290 70'lerde Aleviliğin savunucuları ve karşıtlarınca politik olarak anlamlandırılışı hakkında, agy., s. 65 vd. Kehl-Bodrogi, Krisztina: "Die 'Wiederfindung' des Alevitentums in der Türkei. Geschichtsmythos und kollektive Identität". *Orient* 34 (1993) 2, s. 271. Laçiner, Ömer: "Der Konflikt zwischen Sunniten und Aleviten in der Türkei". *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984. Thema: Islam und Politik in der Türkei*/ed. Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen. Berlin: Express Edition, 1985 s. 233-254.

291 Karş. Çakır, Ruşen: *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis, 1990, s. 217. Sarıbay: *Türkiye'de Modernleşme*, s. 152 vd., 166. Zum Fll Sivas karş. Coşkun: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas*, s. 285.

292 Karş. Tekeli: "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", s. 1818, 1821.

293 Karş. Yavaş, Rafet: "Aleviler Siyasete Ağırlığını Koymalı". Yaşaşyan Alevilik 5. *Cumhuriyet* (19.8.1993), s. 6 .

294 Ölenler ve yaralananlarla ilgili veriler hakkında: Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları* 1. 4. bas. İstanbul: Milliyet, 1990, s. 219, 230, 440.

295 Rafet Yavaş: "Aleviler Siyasete Ağırlığını Koymalı". Yaşayan Alevilik 5. *Cumhuriyet* (19.8.1993), s. 6.

296 Kalkan, Şenay: "Her İnsan Tanrı'dan Bir Parçadır." Günümüzde Alevilik 3. *Cumhuriyet* (8.5.1990), s. 6.

297 Yavaş, Rafet: "Siyasiler Dine Ödün Üstüne ödün Verdikçe Laikliğin Temelleri Dinamitlenecektir." Yaşayan Alevilik 6. *Cumhuriyet* (20.8.1993), s. 6.

298 Karş. Toprak, Binnaz: " Religion als Staatsideologie in einem laizistischen Staat: Die Türkisch-Islamishce Synthesc". *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1989) 1, s. 55-62; Güvenç, Bozkurt [vd]: *Türk-İslam Sentezi: Dosya.* İstanbul: Sarmal, 1991.

299 Karş. Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten,* s. 73, 101 vd., 243. Hütteroth, Wolf-Dieter: *Türkei.* Wissenschaftliche Länderkunden 21. Darmstadt: Wiss. Buchges. 1982, s. 277. Çamurol, Reha: "Alevilik Rönesansını Yaşıyor". Yaşayan Alevilik 4. *Cumhuriyet* (18.8.1993), s. 6.

300 Son gelişmeler hakkında bkz.: Vorhoff: *Alevitische Identität.* Kehl-Bodrogi, Krisztina: *Vom revolutionären Klassenkampf zum 'wahren' Islam: Transformationsprozesse im Alevitentum der Türkei nach 1980.* Sozialanthropologisch Arbeitspapiere 49. [FU Berlin, Institut für Ethnologie, Schwerpunkt Sozialanthropologie]. Berlin: Das Arabische Buch, 1992. Aynı yazar0: "Die 'Wiederfindung' des Alevitentums." s. 267 vd.

301 Türk Ceza Yasasının 141. ve 142. maddeleriyle, "ırkçı" ve "bölücü" hedefler taşıyan kuruluşların kurulması ve bu yöndeki propaganda yasaklanmıştı. 1991 İlkbaharında 141. madde kaldırıldı ve 142. maddenin 3. paragrafı, daha düşük ceza ölçüleriyle, yeni çıkartılan Anti-Terör Yasasının 8. maddesine aktarıldı. "Kürt Meselesinin" çözümüyle ilgili tartışmayı teşvik eden tabu yıkma süreciyle ilgili bkz.: Rumpf, Christian: "Die Kurdenfrage in der Türkei: Bemerkungen zu neueren Entwicklungen mit einem Exkurs zur Kurdenfrage im internationalen Recht." *Zeitschrift für Türkeistudien* 5 (1992) 2, s. 205-220. Ayrıca Vaeth, Gerhard: "Zur Diskussion über das Alevitum". *Zeitschrift für Türkeistudien* 6 (1993) 2, s. 211-222. Rumpf, Christian: "Die Kurdenfrage in der Türkei: Bemerkungen zu neueren Entwicklungen mit einem Exkurs zur Kurdenfrage im internationalen Recht". *Zeitschrift für Türkeistudien* 5 (1992) 2, s. 205-220 sowie: Väth, Gerhard: "Zur Diskussion über das Alevitum". *Zeitschrift für Türkeistudien* 6 (1993) 2, s. 211-222.

302 Karş. "Alevilik Bildirgesi". *Cumhuriyet* (15.5.1990), s. 13.

303 Cumhuriyet Halk Partisi: *Ak Günlere. Seçim Bildirgesi 1973.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1973, s. 165.

304 Cumhuriyet Halk Partisi: *Cumhuriyet Halk Partisi Programı.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1976, s. 193.

305 "SHP'nin Laiklik Raporu - Laik Düzen Baskı Yapmamalı". *Cumhuriyet* (21.4.1991), s. 5.

306 "Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Laiklik Cumhuriyet İçin Değerlendirme ve Öneriler* Ankara: 1991, s. 51.

307 Agy., s. 52. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Yeni Eğitim Düzeni.* Ankara: 1991, s. 44. Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Anayasa, Temel İlkeler Önerisi.* Ankara: 1991, s. 13.

308 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM'de Temsil Edilen Siyasî Partilerin Anayasa Değişikliği Tekliflerinin Karşılaştırmalı Metinleri.* Ankara: 1993, s. 61.

309 Agy., s. 342 vd.

310 Böylesi kestirimlere bir örnek: "Günümüzde Alevilik". *Cumhuriyet* (6.-12.5.1990). Ayrıca: Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten,* s. 93. Aynı yazar: "Die Wiederfindung des Alevitentums", s. 267. Vorhoff: *Alevitische Identität,* s. 58.

311 Sadece bir siyasal hedef olarak ulusal devletin bütünlüğünün korunması değil, hukuksal ve maddî nedenler de, nüfus sayımlarında Müslüman halkı dinsel inanışlarına göre ayrıştırarak kaydetmenin önünde engeldir: 1960'tan beri Anayasanın güvencelediği inanç ve din hürriyeti nedeniyle kimse vicdanî kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Nüfus sayımları devletin gelişme/kalkınma planlamasıyla ilgili araçlardır. İnanç farklarıyla ilgili bilgiler bu bakımdan fazla değer taşımazlar. Bunları bir yana bıraksak da, cemaatin batınî karakteri, yani Aleviler arasında bugüne dek büyük ölçüde korunmuş bulunan, dinsel kanaatlerini kendi dışındakilerden saklama alışkanlığı, sayımda böyle bir ayrıştırma yapmanın önünde engel olan bir nedendir.

312 Erzincan ili bir istisna teşkil eder, Bkz. dipnot 323.

313 *Republik Türkei, Ethnische Minderheiten im ländlichen Raum,* A VIII 14. Tübenger Atlas des Vorderen Orients (TAVO). Wiesbaden: Reichert, 1987.

314 Karş.: *Ethnic Groups in the Republic of Turkey,* s. 47 vd. Köy anketleriyle ilgili bkz.: Nestmann, Liesa: " Die ethnische Differenzierung der Bevölkerung der Osttürkei in ihren sozialen Bezügen". Ebenda, s. 543 ff. und dieselbe: "Survey 1. a.: Villages in Eastern Anatolia by Language and Religion". Agy., s. 178 vd.

315 Bkz.: Nestmann: "Die ethnische Differenzierung", s. 553. (Çizim 3: Doğu Türkiye'nin kırsal kesimlerinde dinsel farklılaşma.)

316 Nestmann: "Die ethnische Differenzierung", s. 554.

317 Kehl-Bodrogi: *Die Kızılbaş/Aleviten,* s. 91 vd.

318 Bumke, Peter J.: "The Kurdish Alevies - Boundaries and Perceptions". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey,* s. 512.

319 Karş.: "Alevi Oyları Kimin?". *Tempo* 1 (14.8.1988) 37, s. 17.

320 Sinop ilinin (no. 42) Durağan SHP ilçe örgütü, 1989'daki üye kayıt sicili revizyonu öncesinde birçok SHP ilçe örgütünde görülen bir hususiyet arzeder: 1991 genel seçimlerinde SHP bu ilçede, 1993 ilkbaharında kayıtlı görünen üye sayısından daha az oy almıştır. Ağustos 1991 ile Nisan 1993 arasında ilçe örgütünün üye sayısı on katına çıkmıştır. Bu, başka hiçbir ilçe örgütünde görülmeyen, norm dışı bir artış oranıdır. Şayet veri kaydında bir kod hatası yapılmadıysa, ilçe örgütünün, naylon üye kaydederek il örgütü üzerindeki etkinliğini geliştirmeye çalıştığı varsayılabilir.

321 SHP'nin en çok üyeye sahip olduğu ilçeleri gösteren tabloda, örgütlenme derecesinin 1.000 seçmen başına 40 üyenin üzerinde olduğu ilçeler yer almıştır. Bu ilçeler -İstanbul ve İzmir'deki yoğunlaşma merkezleri dışında- SHP'nin 1993 Nisan'ındaki örgütlenme düzeyini gösteren haritada numaralanarak belirtilmişlerdir.

322 "Alevi Oyları Kimin?". *Tempo* 1 (14.8.1988) 37, s. 17.

323 Karş.: Boynukalın, İbrahim: *Die Ermittlung der planerischen Grundlagen zur regionalen Entwicklung der Osstürkei am Beispiel für ein Teilgebiet. Vilayet Erzincan.* (Ein Beitrag zur Regionalplanung in der Osttürkei.) Doktora Tezi: TU Berlin, Fachbereich Gesellschaft- und Planungswissenschaften. Berlin: 1975, s. 111.

324 *Republik Türkei, Ethnische Minderheiten im ländlichen Raum,* A VIII 14.

325 Bkz. Kehl-Bodrogi: "Vom revolutionären Klassenkampf..." s. 8., Coşkun: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas,* s. 291.

326 İçel ilinin net göç oranı bu dönemde yılda %o 54'tü, Antalya için bu oran %o 32 ve Adana için %o 16'dır. Bkz.: DİE Yay. No: 1528, s. 85.

327 *Cumhuriyet - Seçim 77* / Cumhuriyet. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1977.

328 Karş.: Agy., s. 112, 119.

329 Ayata, Ayşe: "Ideology, Social Bases, and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties." (Taslak), s. 26. Bu makalenin yayımlanan biçiminde, sözkonusu il örgütleriyle ilgili bu ifade yer almamıştır. Siehe: Ayata: "Ideology, Social Bases...", s. 44.

330 Burada, 1991 parlamento seçimlerinde daha önce MÇP'ye üye bulunan adayların RP'den aday gösterildiği hesaba katılmalıdır. RP ile MÇP böylece seçim ittifakı yasağının etrafından dolanmışlardır.

331 Sivas örneğiyle ilgili bkz.: Coşkun: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas*, s. 289 vd.

332 Bkz.: *Sivas Kitabı. Bir Topluöldürümün Öyküsü* / Edebiyatçılar Derneği. Ankara: 1994. Coşkun: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas*, s. 349 vd.

333 Bu tanımın sorunsalı ve bu hesaplamanın temeli hakkında bkz.: Mutlu, Servet: "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces". *New Perspectives on Turkey*, 12 (Spring 1995), s. 44, 51.

334 Ayşe ve Sencer Ayata, CHP'nin 1995 seçimlerindeki başarısızlığının sorumluluğunu da SHP ile HEP'in 1991'deki seçim ittifakına yıkmışlardır: Parti, seçmenlerinin küçük bir kısmını HADEP'e kaptırırken, dikkate değer bir seçmen kesimi "PKK'yı parlamentoya taşıdığı için" Partisini cezalandırmak istemiştir. Bkz.: Ayata, Ayşe ve Sencer: "Bir Seçim Kampanyasının Ardından". *Sosyal Demokrat Değişim. Siyasal ve Kültürel Dergi.* 1 (1996), s. 41 vd. Ayata, Sencer und Ayşe: "Bir Seçim Kampanyasının Ardından". *Sosyal Demokrat Değişim. Siyasal ve Kültürel Dergi.*, 1 (1996) 1, s. 41 vd.

335 SHP'nin 1991 genel seçimlerinde ülke genelinde aldığı oy ortalaması, % 20.8'le, 1989 yerel seçimlerinde aldığı oyun 7.9 puan gerisindeydi. SHP'nin ülke ortalamasının belirgin bir biçimde üzerine çıktığı ilçeleri belirginleştirmek için, haritada, Partinin oy oranını en az 7.5 puan arttırdığı yerler gösterilmiştir. 1991 seçim sonuçlarıyla kıyaslama yapmak üzere 1989 il genel meclisi seçim sonuçları alınmıştır; zira belediye başkanlık oylarına nispeten il genel meclisi için verilen oylarda kişisel etmenlerin rolü daha az, seçmenlerin uzun vadeli parti bağlarının etkisi daha fazladır.

336 Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri Değerlendirilmesi*. Ankara: 1987. Seçim değerlendirmesinde şunlara değinilmektedir: seçmen davranışında kır-kent farkı, SHP'nin işçi mahallelerindeki etkisi ve memur ve emekli kesimlerinden aldığı destek, gelişen ziraat bölgelerinde (çay, fındık, pamuk ve tütün ekim bölgeleri) alınan sonuçlar, yöreye dışardan aday gönderilmesinin etkileri, seçim yasasının etkileri, ANAP'ın devlet radyosunu araçsallaştırmasının ve belirli bölgelerin seçmenlerine dönük idari statü yükseltme (ilçe veya il yapma) vaadlerinin etkileri. Bu konularla ilgili yapılan bütün değerlendirmelerde, seçim veya anket sonuçlarıyla belgelenemeyecek ya da kanıtlanamayacak gözlemler söz konusuydu.

337 Agy., s. 12.

338 Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *20 Ekim Genel Seçimi Araştırma ve Değerlendirmeler*. [Ankara]: yıl belirtilmemiş.

339 Agy., s. 61 vd., 69.

340 Karş.: *Türkiye'de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı* / Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı, VERİ Araştırma A.Ş. Ankara: TÜSES, 1995, s. 35-41, 279-281.

341 İstanbul bağlamında bir vaka incelemesi: Eldem, Edhem: "Galata'nın Etnik Yapısı." *İstanbul. Üç Aylık Dergi* 1 (1992) 1, s. 58 vd.

342 Karş.: Heckmann, Friedrich: *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziheungen.* Stuttgart: Enke, 1992, s. 98 vd.

343 Karş.: Güneş-Ayata, Ayşe: "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik". *Toplum ve Bilim* (1990/91) 51/52, s. 90. Kurdoğlu, Ayça: *Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri: İstanbul Örneği.* (Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul) İstanbul: 1989, s. 27 vd. Erder, Sema: *İstanbul'a bir Kent Kondu: Ümraniye.* İstanbul: İletişim, 1996.

344 Bkz.: Akkayan, Taylan: "Mahallesiyle Muhtarıyla İstanbul". *Cumhuriyet* (16.-18.3.1989).

345 Örneğin Baydar 1990 sayımından hareketle İstanbul nüfusunu ilçe bazında, doğduğu ile göre tasnif eden yayımlanmamış bir DİE istatistiğine dayanmaktadır. Bkz.: Baydar, Oya: "1950 Sonrası Göç". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 409, Tabela III.

346 DİE Yay. No: 1620, s. 93. 1985-1990 dönemiyle ilgili rakamlar DİE'nin iç göçle ilgili elektronik ortamda saklanan verilerinden hesaplanmıştır.

347 Karş.: DİE Yay. No: 1381, s. 200.

348 Karş.: DİE Yay. No: 1604, 34, s. 46.

349 Burada, İstanbul mahallelerinin nüfuslarının çok değişik olduğuna dikkat edilmelidir. Mahalle nüfusları 1990'da 105 ile 60.879 arasında değişiyordu.

350 Erder: *İstanbul'da bir Kent Kondu...*

351 Karş.: Güneş Ayata, Ayşe: "Geekondularda Kimlik Sorunu", s. 96 vd. Erder, göçmenlerin "akrabalık" kavramını da çok farklı tasarladıklarına dikkat çeker. Bazı durumlarda bu kavram altında sadece baba soyundan akrabalar içerilirken, başka durumlarda akrabalığın kapsamı her iki (anne ve babanın) soy çizgisine birden uzanmakta, bazen de kan bağına veya sıhrî hısımlığa bakmadan akrabalık "hemşehrilik"le eşanlamlı kullanılmaktadır. Karş.: Erder: "Enformel Konut Alanında...", s. 163.

352 Sultanbeyli'nin gelişmesi hakkında bkz. dipnot 187.

353 *Yurt Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Anadolu, 1982-1984, s. 4001.

354 Agy., s. 3996. DİE Yay. No. 1237, 34, s. 6.DİE Yay. No. 1604, 34, s. 26.

355 DİE Yay. No: 1211, s. 26.

356 DİE Yay. No: 1457, s. 29.

357 Tekeli, İhan: "Development of Urban Administration and Planning in the Formation of Istanbul Metropolitan Area". *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing* / Turkish Social Science Association, Municipality of Greater Istanbul, IULA-EMME - International Union of Local Authorities, Section of the Eastern Mediterranean and Middle East Region. İstanbul: İstanbul Belediyeleri Bilgi İşlem Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1992, s. 26.

358 Agy., s. 90.

359 Bu mahalleler *Yurt Ansiklopedisi*'nde (6, s. 4001) gecekondu yerleşimleri olarak gösterilmektedir. Tekeli'ye göre ilk gecekondu mahalleleri 1960'lı yılların başlarında Kartal ilçesinde e-5 yolu boyunca Gülsuyu, Topselvi ve Yeşilbağlar'da ortaya çıkmıştır. Bkz.: Tekeli: " Development of Urban Administration..." s. 61 ve Tekeli, İlhan: "Gecekondu". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, s. 383. Tekeli bunun ötesinde Kartal'ın 1966'dan sonra "gecekonu önlem bölgesi" ilan edilen mahallelerindeki devletçe teşvik edilen konut inşaatına değinir. Bu bağlamda şu mahalleleri anmaktadır: Kartal-Çavuşoğlu, Kartal-Karlıktepe, Kartal-Çeşmebaşı, Yakacık-Tepe (=Esentepe?), Kadıköy-Gülsuyu (=Gülsuyu), Aydınlıkevler-Küçükyalı (muhtemelen Aydınevler). Bu mahallelerde de gecekonduların kurulduğu muhtemeldir. Karş.: agy., s. 94.

360 Tekeli, Esenkent mahallesiyle (1992'ye dek Kartal'a, sonra Maltepe'ye bağlı) ilgili iki örnek verir: bir kamu kuruluşunun 250 konutluk yerleşke inşası ile ordunun 200 konutluk lojman inşaatı. Bkz.: Tekeli: "Development of Urban Administration...", s. 98. Esentepe'de 1977'de işçilerin kurduğu konut kooperatifinin 1989'da bitirdiği bir "yoksullar yerleşkesi"nin oluşumunun tasviri için: "Dargelirliler Sitesi". *Nokta* (18-24.7.1993), s. 46-48.

361 Gecekondu mahallelerinin dönüşümü hakkında bkz.: Şenyapılı, Tansı: "A New Stage of Geceknodu Housing in Istanbul". *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, s. 183, 207.

362 Kartal ilçesinde yeni gecekonduların sayısı ilgili veriler sadece 1976-1982 dönemi için mevcuttur. Tekeli'nin belirttiğine göre 1976-1982 yılları arasında Kartal'ın merkezinde 1.311 konut birimlik 1.226 gecekondu yapılmıştı. Maltepe'de 5.582 konut birimlik 5.216 gecekondu, Maltepe'de tahminen 6.050 konut birimlik 5.654 gecekondu inşa edilmişti. Bkz.: Tekeli: "Development of Urban Administration...", s. 93. Hane halkı nüfusu ortalamasını 4.5 kişi kabul edersek, Kartal ilçesinde 1976 ile 1982 yılları arasında 58.250 kişi yeni gecekondu mahallelerine yerleşmiştir. Kartal ilçesi nüfusu 1975-1980 arasındaki beş yıllık dönemde 287.105'ten, 126.734 artışla 413.839'a çıkmıştır. Karş.: Aksel, Attilâ: "Kartal İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 4, s. 472, Tablo 1. Türkiye'nin yıllık nüfus artış oranı aynı zaman kesidinde binde 20.65 idi. Bkz.: DİE Yay. No. 1616, s. 9. Bu veriler temelinde hesaplandığında, Kartal ilçesi nüfusunun 1975-1980 arasındaki beş yıllık dönemde doğal artışla 31.000, göçlerle ise 95.000 arttığı görülür. Gerçi nüfus sayımlarının periyoduyla yeni gecekondu inşaatlarıyla ilgili verinin periyodu değişiktir, yine de bu verilere dayanarak, Kartal'ın yeni gecekondu mahallelerini yurt tutan yeni göçmenlerin oranı, ilçedeki toplam göçmen nüfusunun % 40-50 olarak kestirilebilir.

363 Yarman, Tolga: *CHP Açılırken, Solda İnsan Hareketleri*. İstanbul: Afa Matbaacılık, 1992, s. 23.

364 Mektubu gönderen, hemşehrilik aidiyeti için "bölgecilik", dinsel bağlarla ilgili "mezhepçilik" kavramını kullanıyordu.

365 Mehmet Moğultay (1991'den sonra Çalışma ve Adalet Bakanlığı yaptı) ve Ercan Karakaş 1991'de Kartal/Pendik seçim bölgesinden SHP milletvekili seçilmişlerdir.

366 Mills, aktaran: Heckmann: *Ethnische Minderheiten*, s. 110.

367 İstanbul dernekler siciliyle ilgili veriler için bkz.: Kurdoğlu: *Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri*, s. 60 vd.

368 İstanbul ve Türkiye'de derneklerin güncel durumuyla ilgili genel bir bakış: Aslandaş, Alper Sedat: "1980 Sonrası Dernekler". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi - Yüzyıl Biterken;* 12. İstanbul: İletişim, 1996, s. 304 vd. Ancak burada hemşehri dernekleri özel olarak ele alınmamıştır.

369 Bu örgütlenmelerle ilgili bir tasvir için: Akar, Atilla: "Hemşerim, Memleket Nere?". *Nokta* (20.-26.3.1994), s. 52-54.

370 Niedermayer, Oskar: *Innerparteiliche Partizipation.* Beiträge zur sozialwissenschaftlichen Forschung; 116. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989. Niedermayer, Oskar: *SPD-Mitglieder im Bezirk Pfalz. Tabellenband.* IVS-Papers; 10. Mannheim: Universität Mannheim, Lehrstuhl für Pol. Wiss. und Int. Vrgl. Sozialforschung, 1986.

371 PASOK'la ilgili bkz.: Axt, Heinz-Jürgen: *Die PASOK. Aufstieg und Wandel des verspäteten Sozialismus in Griechenland.* Bonn: Europa Union Verlag, 1985. Strobel, Matthias: *Machtwechsel in Griechenland: eine Analyse der Panhellenischen Sozialistischen Bewegung (PA.SO.K) zwischen 1974 und 1989.* Frankfurt a. M., vd.: Lang, 1992.

372 Karş.: Niedermayer: *Innerparteiliche Partizipation,* s. 14 vd. Türkçe litreratürde bu kavramla ilgili tartışma için karş.: Öz, Esat: *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: (1923-1945).* Ankara: Gündoğan, s. 39 vd.; Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP (Örgüt ve İdeoloji).* İstanbul: Gündoğan, 1992, s. 23-61.

373 Sekiz idarî bölgenin daha ayrıştırılmasıyla 1994'e gelindiğinde İstanbul'un ilçe sayısı 33'e ulaşmıştı. 1995'te Yalova il statüsü kazandı.

374 Cumhuriyet Başsavcılığının verileri böyledir. Partinin altı ayda bir bildirdiği yeni üyelerle ilgili, şu raporda farklı bilgiler yer almaktadır. Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Parti Meclisi: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, İkinci Kurultay, Çalışma Raporu, 25-26 Haziran 1988.* [Ankara: 1988], s. 50; Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, V. Olağanüstü Kurultay, Sunuş.* [Ankara: 1990], s. 26. Buna göre 1989 sonuna dek yaklaşık 380 bin üye alınmıştı.

375 Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Parti Meclisi: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Üçüncü Olağan Kurultay, Çalışma Raporu, 27-28 Temmuz 1991.* [Ankara: 1991], s. 206.

376 Agy., s. 213.

377 Karş.: DİE Yay. No. 1522, s. XII-XXIII; DİE Yay. No. 1845, s. 61.

378 İl örgütünün bütün üyeleriyle ilgili bu parametrenin değerleri teknik nedenlerle örneklerin oluşturulmasından iki hafta önce saptanmak zorundaydı. Bu iki haftalık sürede il örgütünün üye sayısı % 0.3'lük küçük bir artışla 118.485'ten 118.892'ye çıkmıştır.

379 Karş.: Gökçe, Birsen: *Toplumsal Bilimlerde Araştırma.* Ankara: Savaş Yayınları, 1988, s. 168-175.

380 Bkz.: Dillman, Don A.: "Mail and Other Self-Administered Questionnaires". *Handbook of Survey Research.* / Ed P.H. Rossi vd. New York: Academic Press, 1983, s. 359-377.

381 TÜSES = *Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı* Türkiye'de sosyal demokrat partilere yakın bir vakıftır.

382 Karş.: Niedermayer: *Innerparteiliche Partizipation,* s. 172 vd.

383 Agy, s. 246 vd.

384 Mükerrer cevaplar şöyle bir işleme tabi tutulmuştur: çalışan kişilerde, sadece, öncelik listesinde ön sıraya konan veri kabul edildi. Öncelik listesi şöyleydi: İşveren, serbest çalışan, bağımlı çalışan, ailesinden birinin yanında yardımcı olarak çalışan, emekli, ev kadını, işsiz, diğer. O sırada çalışmadığını bildiren kişilerin mükerrer cevaplarında, verilen cevaplardan, bu kez şöyle bir öncelik sırasına göre önde olan tercih edildi: Ev kadını, emekli, işsiz, işveren, serbest çalışan, bağımlı çalışan, ailesinden birinin yanında yardımcı olarak çalışan, diğer.

385 Bu oranlamaya temel olan veri, çalışabilir (12 yaş üstü) nüfus değil, İstanbul ilinin 1990 nüfusudur. Karş.: "Bir de Gizli İşsizler Olmasa!...". *Cumhuriyet* (15.10.1992), s. 6.

386 Serbest çalışanların sınıflandırılması hayli zor olan meslek tanımları arasında, 22 no'lu tabloda "ticaretle meşgul" olarak geçen 44 üye ile, kendilerini "serbest" olarak bildiren 14 kişinin ve aynı zamanda işsiz olduğunu belirten 20 "serbest"in durumları anılabilir.

387 Boratav, Korkut: *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri.* Türkiye Araştırmaları 11. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 5 vd.

388 Bkz.: Özbay, Ferhunde: "İstanbul Nüfusu ve Göçler". *İstanbul. Üç Aylık Dergi*, 1 (1992) 1, s. 36. Ne var ki 1985 ile 1990 arasındaki beş yıllık dönemde İstanbul'a göçenlerin yalnızca beşte biri köy veya bucak kökenlidir.

389 Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı: *Radyo ve Televizyon Programları Kamuoyu Araştırması.* TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yay.; 187. Ankara: 1987, s. 24.

390 Karş.: Acar, Özgen: "Basında Görülmemiş Bunalım". *Cumhuriyet* (8.6.1992), s. 3.

391 Directorate General of Press and Information of the Turkish Republic: *Turkish Press.* 2. baskı. Ankara: 1991, s. 15-17.

392 Karş.: "Sendikalarda 1 Milyon Üye Sahte". *Cumhuriyet* (13.12.1993), s. 1, 19.

393 Karş.: Bölüm 8.2.

394 Karş.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Yönetmelikler.* [Ankara: 1991], s. 91.

395 Krş.: Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Yönetmelikler.* [Ankara: 1991], s. 6.

396 Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP İstanbul İl Örgütü Haber Bülteni* 7, 4/1991. İstanbul: 1991, s. 4.

397 Bir ilçe sınırları içinde kendi belediye meclisine sahip yönetim birimleri olan beldelerde partiler ancak 1987'den itibaren, ilçe yönetimine tabi örgütlenmeler oluşturabilmektedirler.

398 Karş.: "550 Bin Delege Sandık Başına". *Cumhuriyet* (15.9.1991), s. 7.

399 Karş.: "Sıra Partinin Dışa Dönük Mücadelesinde". *Cumhuriyet* (16.9.1991), s. 7.

400 Karş.: *Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı* / Hg. Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı, VERİ Araştırma A.Ş. Ankara: TÜSES, 1995, s. XIX.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar:

Abadan, Nermin: *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.; 202-184, Ankara: Sevinç Matbaası, 1966.

Adanir, Fikret: *Geschichte der Republik Türkei*. Meyers Forum; 32. Mannheim: BI-Taschenbuchverlag, 1995.

Akar, Atila: *Kimlik Bunalımdan Yenileme Sıkıntısına Sosyal Demokrasi*. Sosyal Demokrasinin Sorunları Dizisi; 1. İstanbul: GDS Yay., 1993.

Aktan, Çoşkun Can: *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. Güncel Olaylar Dizisi; 8. İstanbul: Afa, 1992.

Albayrak, Sadık: *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*. İstanbul: Araştırma Yay., 1989.

Alkan, Türker: *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*. Bilgi Dizisi; 92. Ankara: Bilgi, 1993.

Alpay, Şahin; Gürsel, Seyfettin: *DSP-SHP Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar?* İstanbul: Afa, 1986.

Almak, Mahmut: *HEP, DEP ve Devlet. Parlamento'dan 9. Koğuşa – 2*. İstanbul: Kaynak, 1996.

Araslı, Oya: *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.; 311. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.

Aslandaş, Alper Sedat; Biçakçi, Baskin: *Popüler Siyasî Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İletişim, 1995.

Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri. Hg. Nuran Tezcan. Gözden geçirilmiş 2. bası. Tarih, Anı, Gezi, Olay Dizisi; 47. İstanbul: Çağdaş, 1994.

Axt, Heinz-Jürgen: *Die PASOK. Aufstieg und Wandel des verspäteten Sozialismus in Griechenland*. Bonn: Europa Union Verlag, 1985.

Aydınlar Dilekçesi Davası. İstanbul: Adam, 1986.

Baykal, Deniz; Cem, İsmail: *Yeni Sol*. İstanbul: Cem, 1992.

Bektaş, Arsev: *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: CHP ve AP (1961-1980)*. İnceleme, Araştırma; 25. İstanbul: Bağlam, 1993.

Beşikçi, İsmail: *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*. 2. bas. Bilim Yöntemi, Türkiye'deki Uygulama; 3. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1991.

Bilâ, Hikmet: *CHP Tarihi, 1919-1979*. Ankara: Doruk Matbaacılık Sanayii, 1979.

Bilâ, Hikmet: *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*. Milliyet Yay.; 68. 2. Baskı. İstanbul: Milliyet, 1987.

Bora, Tanıl: *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim, 1995.

Bora, Tanıl; Kemal Can: *Devlet Ocak Dergâh. 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim, 1991.

Boratav, Korkut: *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*. Türkiye Araştırmaları; 11. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995.

Bosuter, Kudret: *Türk Siyasî Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*. Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.

Boynukalın, İbrahim: *Die Ermittlung der planerischen Grundlagen zur regionalen Entwicklung der Osttürkei am Beispiel für ein Teilgebiet. Vilayet Erzincan. (Ein Beitrag zur Regionalplanung in der Osttürkei.)* Diss. TU Berlin, Fachbereich Gesellschafts- und Planungswissenschaften. Berlin: 1975.

Cizre-Sakallıoğlu, Ümit: *AP-Ordu İlişkileri. Bir İlkilemin Anatomisi*. Araştırma-İnceleme Dizisi; 36. İstanbul: İletişim, 1993.

Coşkun, Süleyman: *SHP. Bir Oluşumun Perde Arkası*. Ankara: Esen, [1986].

Coşkun, Süleyman: *Türkiye'de Politika. (1920-1995)*. İstanbul: Cem, 1995.

Coşkun, Zeki: *Aleviler, Sünniler ve Öteki Sivas*. Memleket Dizisi; 1. İstanbul: İletişim, 1995.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 1-10. İstanbul: İletişim, 1983-.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi - Yüzyıl Biterken. (Cilt 11-15) İstanbul: İletişim, 1995-.

Cumhuriyet - Seçim 77. / Cumhuriyet. İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1977.

Çakır, Ruşen: *Ayet ve Slogan. Türkiye'de İslami Oluşumlar*. Yaşadığımız Dünya Dizisi; 18. İstanbul: Metis, 1990.

Çakır, Ruşen: *Ne Şeriat Ne Demokrasi. Refah Partisi Anlamak*. Siyahbeyaz Dizisi; 6. İstanbul: Metis, 1994.

Çalışlar, Oral: *Refah Partisi Nereden Nereye?* İstanbul: Pencere, 1995.

Çavdar, Tevfik: *Türkiye Demokrasi Tarihi. 1950-1995*. Ankara: İmge, 1996.

Çetinkaya, Hikmet: *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*. Deneme, İnceleme Dizisi; 2. İstanbul: Boyut, 1986.

Deniz, Cahit: *Belgelerle Dalan'dan Sözen'e Bir Soygunun Öyküsü ve Katledilen Çevre*. İstanbul: Tekin, 1993.

Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing / (İlhan Tekeli, Tansi Şenyapili, Ali Türel, Murat Güvenç, Erhan Acar) Turkish Social Science Association, Municipality of Greater Istanbul, IULA-EMME – International Union of Local Authorities, Section for the Eastern Mediterranean and Middle East Region. İstanbul: İstanbul Belediyeleri Bilgi İşlem Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1992.

Doh, Rainer: *Die sozio-ökonomischen Eaktoren der internen Migration in der Türkei*. München: Bibliotheksdienst Angerer: 1984.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1-8. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993-.

Ekici, Hüseyin (Derl.): *SHP 6. Olağanüstü Kurultayı İçin Kim Ne Dedi? 2000'e 10 Kala Demokrasi Kurultayı*. İstanbul: Rosa Ajans, 1990.

Erdem, Tarhan; Uygurer, Necdet: *CHP Üye Kayıtlarının Merkezde Toplanma Projesi 1978*. İstanbul: Ünal Ofset Matbaacılık, 1994.

Erder, Necat (Koord.): *Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri. Seçmenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, İdeolojik, Etnik-Dinsel*

Kimlikleri ve Siyasal Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1996.

Erder, Sema: "Enformel Konut Alanında Yaşayanların İlişkiağları ve Devingenlik Kanalları" (Arbeitstitel einer Studie über die Entwicklung einiger Stadtviertel im İstanbuler Distrikt Ümraniye; Marmara Universität İstanbul). Typoscript.

Erder, Sema: *İstanbul'a bir Kent Kondu: Ümraniye.* Memleket Dizisi; 2. İstanbul: İletişim, 1996.

Eroğul, Cem: *Demokrat Parti. (Tarihi ve İdeolojisi).* 2. bas. Ankara: İmge, 1990.

Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Ed. by Peter Alford Andrews. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften); 60. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1989.

Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları 1.* 4. bas. Milliyet Yay.; 127. [İstanbul]: Milliyet, 1990.

Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları 2.* 2. bas. Milliyet Yay.; 127. [İstanbul]: Milliyet, 1991.

Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları 3.* 1. bas. Milliyet Yay.; 127. [İstanbul]: Milliyet, 1991.

Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları 4.* 1. bas. Milliyet Yay.; 127. [İstanbul]: Milliyet, 1991.

Evren, Kenan: *Kenan Evren'in Anıları 5.* 1. bas. Milliyet Yay.; 127. [İstanbul]: Milliyet, 1991.

Friends, Followers, and Factions. A Reader in Political Clientelism / Ed. by Steffen W. Schmidt, Laura Guasti, Carl H. Landé and James C. Scott. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1977.

Geffken, Rolf: *Die 'Demokratie' der Militärs. Analyse der neuen türkischen Verfassung.* Köln: Theurer, 1983.

Gökalp, Ziya: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak.* 1. basılış. Ankara: Devlet Kitapları, 1976.

Gökçe, Birsen: *Toplumsal Bilimlerde Araştırma.* Ankara: Savaş Yayınları, 1988.

Göle, Nilüfer: *Mühendisler ve İdeoloji. Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere.* İstanbul: İletişim: 1986.

Göle, Nilüfer: *Republik und Schleier. Die muslimische Frau in der modernen Türkei.* Berlin: Babel, 1995.

Güneş-Ayata, Ayşe: *CHP. (Örgüt ve İdeoloji).* Ankara: Gündoğan, 1992.

Güvenç, Bozkurt [u.a.]: *Türk-İslam Sentezi: Dosya.* Siyasal Kültür; 1. İstanbul: Sarmal, 1991.

Halm, Heinz: *Die Schia.* Darmstadt: Wiss. Buchges. 1988.

Handbook of Survey Research. / Ed by P. H. Rossi u.a. New York: Academic Press, 1983.

Heckmann, Friedrich: *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen.* Stuttgart: Enke, 1992.

Hütteroth, Wolf-Dieter: *Türkei.* Wissenschaftliche Länderkunden; 21. Darmstadt: Wiss. Buchges. 1982.

İslam Ansiklopedisi. Cilt 6. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

Der Islam in der Gegenwart / Hg. Werner Ende und Udo Steinbach. München: Beck, 1984.

Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984. Thema: Islam und Politik in der Türkei / Hg. Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen. Berlin: Express Edition, 1985.

Kabacalı, Alpay: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*. İstanbul: Cem, 1991.

Kabasakal, Mehmet: *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin, 1991.

Kahraman, Ahmet: *Hayalet Prensi*. Ankara: Verso, 1990.

Kahraman, Mustafa: *Çağdaş Cahillerin Sermayesi. Müstehcenlik*. O.O.: Nesil Matbaacılık, [1986].

Karpat, Kemal H.: *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton: Princeton University Press, 1959.

Kayalı, Kurtuluş: *Ordu ve Siyaset. 27 Mayıs – 12 Mart*. Araştırma, İnceleme Dizisi; 48. İstanbul: İletişim, 1994.

Kehl-Bodrogi, Krisztina: *Die Kızılbaş/Aleviten. Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*. Islamkundliche Untersuchungen; 126. Berlin: Schwarz, 1988.

Kehl-Bodrogi, Krisztina: *Vom revolutionären Klassenkampf zum 'wahren' Islam: Transformationsprozesse im Alevitentum der Türkei nach 1980*. Sozialanthropologische Arbeitspapiere; 49. FU Berlin, Institut für Ethnologie, Schwerpunkt Sozialanthropologie. Berlin: Das Arabische Buch, 1992.

Kili, Suna: *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

Koçak, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945): Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Yurt, 1986.

Koçak, Cemil: *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945). Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*. 2 Cilt. Araştırma, İnceleme Dizisi; 54. İstanbul: İletişim, 1996.

Köker, Levent: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. Araştırma, İnceleme Dizisi. İstanbul: İletişim, 1990.

Koray, Meryem: *Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset*. / Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı. Araştırma Raporları; 30. İstanbul: TÜSES, 1991.

Kurdoğlu, Ayça: *Kentleşme Sürecinde Hemşehrilik Dernekleri: İstanbul Örneği*. (Unveröffentlichte Diplomarbeit, Marmara Üniversitesi İstanbul) İstanbul: 1989.

Mazıcı, Nurşen: *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*. Araştırma, İnceleme, Başvuru Dizisi; 33. İstanbul: Gür Yay., 1989.

Mélikoff, Irène: *Uyur İdik Uyardılar. Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. İstanbul: Cem, 1993.

Mintzel, Alf; Oberreuter, Heinrich: *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Leske und Budrich, 1992.

Nalbantoğlu, Muhittin: *Turgut Özal'la Türkiye'nin Meseleleri Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Anakent Yayın ve Turizm, 1986.

Niedermayer, Oskar: *Innerparteiliche Partizipation*. Beiträge zur sozialwissensc-

haftlichen Forschung; 116. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989.

Niedermayer, Oskar: *SPD-Mitglieder im Bezirk Pfalz. Tabellenband.* IVS-Papers; 10. Mannheim: Universität Mannheim, Lehrstuhl für Politische Wissenschaft und International Vergleichende Sozialforschung, 1986.

Niedermayer, Oskar; Stöss, Richard (Hg.): *Stand und Perspektiven der Parteienforschung in Deutschland.* Schriften des Zentralinstituts für sozialwissenschaftliche Forschung der Freien Universität Berlin; 71. Opladen, Westdeutscher Verlag 1993.

Nohlen, Dieter: *Wahlrecht und Parteiensystem: Über die politischen Auswirkungen von Wahlsystemen.* UTB für Wissenschaft; 1527. Opladen: Leske u. Budrich, 1990.

Oehring, Otmar: *Die Türkei im Spannungsfeld extremer Ideologien (1973-1980).* Islamkundliche Untersuchungen; 102. Berlin: Schwarz, 1984.

Oran, Baskın: *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme.* Ankara: Dost, 1988.

Oran, Baskın: *"Kalkık Horoz" - Çekiç Güç ve Kürt Devleti.* Bilgi Dizisi; 62/7. Ankara: Bilgi, 1996.

Ölmez, A. Osman: *Türkiye Siyasetinde DEP Depremi. Legal Kürt Mücadelesi.* Ankara: Doruk Yay., 1995.

Öz, Esat: *Otoriterizm ve Siyaset. Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945).* Ankara: Yetkin Yay., 1996.

Öz, Esat: *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: (1923-1945).* Siyaset, Sosyoloji Dizisi; 02.13. Ankara: Gündoğan, 1992.

Özacun, Orhan: *CHP Bibliografyası Denemesi.* İstanbul: Fatih Ofset, 1993.

Öztürk, Metin O.: *Ordu ve Politika.* Siyaset, Sosyoloji Dizisi; 02.19. Ankara: Gündoğan, 1993.

Parla, Taha: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3. Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u.* Araştırma, İnceleme Dizisi; 34. İstanbul: İletişim, 1992.

Patan, Mehmet: *Nasıl bir Sosyal Demokrasi.* İstanbul: Günay Ofset, [1990].

Patron and Clients in Mediterranean Societies / Ed. by Ernest Gellner and John Waterbury. London: Duckworth, 1977.

Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz / Hg. Hans-Heinrich Nolte. Köln/Wien: Böhlau, 1989.

Péan, Pierre: *Dünyada ve Türkiye'de Rüşvet ve Azgelişmişlik.* İstanbul: Altın, 1990.

Perspectives on Democracy in Turkey / Ed. by Ergun Özbudun. Ankara: Turkish Political Science Association, 1988.

Pevsner, Lucille W.: *Turkey's Political Crisis. Background, Perspectives, Prospects.* The Washington Papers 110. New York: Praeger, 1984.

Political Clientelism, Patronage and Development. Ed. by Eisenstadt, S. N.; Lemarchand, René. Beverley Hills, London: Sage, 1981.

Political Corruption. A Handbook / Ed. by Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston, and Victor T. LeVine. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989.

Political Participation in Turkey. Historical background and present problems. / Ed.

by Engin D. Akarli with Gabriel Ben-Dor. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1974.

Political Parties and Democracy in Turkey / Ed. by Metin Heper and Jacob M. Landau. London, New York: I.B. Tauris, 1991.

The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey / Ed. by Atila Eralp, Muharrem Tünay and Birol Yeşilada. Westport: Praeger, 1993.

Prather, George Martin: *Movement, Structure, and Linkage: The Rise of the Turkish Democrat Party*. Ph.D. Diss. Los Angeles: University of California, 1978.

Republik Türkei, Ethnische Minderheiten im ländlichen Raum, A VIII 14. Tübinger Atlas des Vorderen Orients (TAVO). Wiesbaden: Reichert, 1987.

Ritter, Gerd: *Aktuelle Urbanisierungsprozesse in der Türkei*. Geostudien 12. Leverkusen: Schneider: 1990.

Sarıbay, Ali Yaşar: *Siyasal Sosyoloji. Bir Çözümleme Çerçevesi*. Siyaset, Sosyoloji Dizisi; 02.15. Ankara: Gündoğan, 1992.

Sarıbay, Ali Yaşar: *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: "Milli Selâmet Partisi Örnekolayı"*. Güncel Sorunlar Dizisi; 7. İstanbul: Alan, 1985.

Sayabaşılı, Kemâli: *DYP-SHP Koalisyonu'nun Üç Yılı*. İnceleme, Araştırma; 47. İstanbul: Bağlam, 1995.

Scheuch, Erwin K.; Scheuch Ute: *Cliquen, Klüngel und Karrieren. Über den Verfall der politischen Parteien*. Reinbeck: Rowohlt, 1992.

Sivas Kitabı. Bir Topluöldürümün Öyküsü. / Edebiyatçılar Derneği. Ankara: 1994.

Siyasi Partiler ve Demokrasi. Sempozyum. TESAV Yay.; 8. [Ankara]: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1995.

Soysal, Mümtaz: *Demokrasiye Giderken*. İstanbul: Hil, 1982.

Steinbach, Udo: *Die Türkei im 20. Jahrhundert*. Bergisch-Gladbach: Gustav Lübbe, 1996.

Steinhaus, Kurt: *Soziologie der türkischen Revolution. Zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten Ländern*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1969.

Strobel, Matthias: *Machtwechsel in Griechenland: eine Analyse der Panhellenischen Sozialistischen Bewegung (PA.SO.K) zwischen 1974 und 1989*. Frankfurt a. M., u.a.: Lang, 1992.

Şen, Faruk: *Türkei*. 4. Aufl. Beck'sche Reihe 803. München: Beck, 1996.

Şen, Serdar: *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği. Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm*. İstanbul: Sarmal, 1995.

Tanör, Bülent; Boratav, Korkut; Akşin, Sina: *Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye. 1980-1995*. İstanbul: Cem, 1995.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4. İstanbul: İletişim, 1985.

Tarhanlı, İştar B.: *Müslüman Toplum, "laik" Devlet: Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*. Türkiye Üzerine Araştırmalar; 13. İstanbul: Afa, 1993.

Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan / Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği. İstanbul: Cem, 1992.

Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan. İstanbul Barosu Yayını. İstanbul: 1992.

Tartan, Hakan: *Son CHP*. İstanbul: Verso, 1992.

Tekeli, İlhan: *The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning*. İstanbul: IULA-EMME, 1994.

Teziç, Erdoğan: *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*. 100 Soruda Dizisi; 47. İstanbul: Gerçek, 1976.

Titiz, Tınaz: *Alternatif Siyaset Anlayışı*. Ankara: Verso, 1992.

Titiz, Tınaz: *Yeni Bir Politik Platform İçin Çağrı, 'Eko-Liberal Hareket'*. İstanbul: İnkılâp, 1993.

Topçu, Nurettin: *Milliyetçiliğimizin Esasları*. Nurettin Topçu Külliyatı; 2. 1. baskı. İstanbul: Dergâh Yay., 1978.

Topkaya, Erkin: *Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler*. Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.

Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası, 1952.

Tunçay, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt, 1981.

Turgut, Hulûsi: *12 Eylül Partileri*. İstanbul: ABC Ajansı, 1986.

Türk, Hikmet Sami; Tuncer, Erol: *Türkiye İçin Nasıl bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları*. TESAV Yay.; 6. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 1995.

Türkei / Hg. Klaus-Detlev Grothusen. Südosteuropa-Handbuch IV. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985.

Türk Siyasal Hayatının Gelişimi / Ed. by Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Beta, 1986.

Turkish State, Turkish Society / Ed. by Andrew Finkel and Nükhet Sirman. London/New York: Routledge, 1990.

Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı / Hg.: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı, VERİ Araştırma A.Ş. Ankara: TÜSES, 1995.

Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri. / Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, [Tanör, Bülent]. İstanbul: TÜSİAD, 1997.

Türkiye'nin Kürt Sorunu / Hg.: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı. İstanbul: TÜSES, 1996.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi. Cilt 1. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

La Turquie en Transition: Disparités. Identités. Pouvoirs. Hg. Altan Gökalp. Paris: Maisonneuve et Larose, 1986.

Üstün, Kemal: *Menemen Olayı ve Kubilay*. İstanbul: Çağdaş, 1978.

Vorhoff, Karin: *Zwischen Glaube, Nation und neuer Gemeinschaft: Alevitische Identität in der Türkei der Gegenwart*. Islamkundliche Untersuchungen; 184. Berlin: Schwarz, 1995.

Weiher, Gerhard: *Militär und Entwicklung in der Türkei 1945-1973*. Schriften des Deutschen Orient-Instituts. Opladen: Leske und Budrich, 1978.

Weiker, Walter F.: *Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and Its Aftermath*. Leiden: Brill, 1973.

Yalçın, Soner: *Hangi Erbakan*. 3. bas. Ankara: Başak, 1994.

Yarman, Tolga: *CHP Açılırken, Solda İnsan Hareketleri*. İstanbul: Afa Matbaacılık, 1992.

Yurt Ansiklopedisi. Cilt 1-12. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981-.

Yıldırım, Erdoğan: *Türkiye'de Siyasal Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması. SHP Örneği*. Toplum Dizisi 5. Ankara: Ark, 1995.

Yılmaz, Turan: *1402'likler. Dokuz yıllık bir Öyküsü*. İstanbul: Açelya, 1990.

Yücekök, Ahmet: *Dinin Siyasallaşması. Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa/TÜSES, 1997.

Zürcher, Erik J.: *Turkey. A Modern History*. London, New York: I.B. Tauris, 1993.

II. Makaleler:

Acar, Feride: "The True Path Party, 1983-1989." *Political Parties and Democracy in Turkey*. Ed. by Metin Heper and Jacob M. Landau. London, New York: I.B. Tauris, 1991, s. 188-201.

Ahlers, Ingolf; Gholamassad, Dawud: "Klientelismus und private Patronage. Eine sozialwissenschaftliche Betrachtungsweise (das Beispiel Türkei)." *Patronage und Klientel*. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz / Hg. Hans-Heinrich Nolte. Köln/Wien: Böhlau, 1989, s. 142-151.

Aksel, Atillâ: "Kartal İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 4. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 472.

Aksel, Atillâ: "Zeytinburnu İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 557.

Aksel, Attilâ: "Sultanbeyli İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 68 f.

Albaum, Melvin; Davies, Christopher S.: "The Spatial Structure of Socio-Economic Attributes of Turkish Provinces". *International Journal of Middle East Studies* 9 (1973) 4, s. 288-310.

Andrews, Peter Alford: "Introduction". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Ed. by Peter Alford Andrews. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften); 60. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1989, s. 17-52.

Aslan, Mehmet; Kıraç, Nevzat: "HEP'ten HADEP'e". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1286-1288.

Aslandaş, Alper Sedat: "1980 Sonrası Dernekler". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 12. İstanbul: İletişim, 1996, s. 304-316.

Aslandaş, Alper Sedat; Bıçakçı, Baskın: "Milliyetçi Cephe Hükümetleri". *Popüler Siyasal Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İletişim, 1995, s. 156-158.

Aslandaş, Alper Sedat; Bıçakçı, Baskın: "Ülkücüler". *Popüler Siyasal Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İletişim, 1995, s. 221-223.

Avci, Sedat: "Gaziosmanpaşa İlçesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 380-381.

Ayata, Ayşe: "Ideology, Social Bases, and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties." (Manuscript).

Ayata, Ayşe: "Ideology, Social Bases, and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties". *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* / Ed. by Atila Eralp, Muharrem Tünay and Birol Yeşilada. Westport: Praeger, 1993, s. 31-49.

Ayata, Sencer; Ayata, Ayşe: "Bir Seçim Kampanyasının Ardından". *Sosyal Demokrat Değişim. Siyasal ve Kültürel Dergi*, 1 (1996) 1, s. 41-50.

Aykaç, Burhan: "Personel Yönetimde Yeterlik İlkesi". *Amme İdaresi Dergisi* 23 (1990) 4, s. 109.

Baydar, Oya: "1950 Sonrası Göç". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 406-410.

Başarır, Başar: "Urfa'da Cumhuriyet Halk Fırkası". *Toplumsal Tarih* 2 (1995) 21, s. 6-12.

Belge, Murat: "The Kurdish Question in Turkey Today. A Personal Assessment." *Zeitschrift für Türkeistudien* 5 (1992) 2, s. 259-266.

Binswanger, Karl: "Türkei". *Der Islam in der Gegenwart* / Hg. Werner Ende und Udo Steinbach. München: Beck, 1984, s. 212-220.

Bora, Tanıl: "BBP". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1279.

Bora, Tanıl: "MÇP/MHP". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1276-1278.

Bora, Tanıl: "Milliyetçilik". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1232-1236.

Bora, Tanıl: "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar". *Birikim* 71/72 (Mart-Nisan 1995), s. 34-49.

Bora, Tanıl; Can, Kemal: "Bunalım Dönemine Girerken". *Birikim* 81 (Ocak 1996), s. 36-42.

Boratav, Korkut: "İktisat Tarihi (1981-1994)". Tanör, Bülent; Boratav, Korkut; Akşin, Sina: *Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye. 1980-1995*. İstanbul: Cem, 1995. s. 159-213.

Bumke, Peter J.: "The Kurdish Alevis - Boundaries and Perceptions". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Ed. by Peter Alford Andrews. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B (Geisteswissenschaften); 60. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1989, s. 510-518.

Çakır, Ruşen: "Bir Sistem Partisi Olarak RP ve 24 Aralık Seçimleri." *Birikim* 81 (Ocak 1996), s. 31-35.

Çakır, Ruşen: "Refah Partisi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1264-1267.

Çavdar, Tevfik: "Cumhuriyet Halk Partisi. (1950-1980)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8. İstanbul: İletişim, 1984, s. 2025-2036.

Demir, Serdar: "Türkiye'de Kamu Görevlileri Dernekleri (1971-1980)." *Amme İdaresi Dergisi* 24 (1991) 1, s. 55-97.

Dillman, Don A.: "Mail and Other Self-Administered Questionnaires". *Handbook of Survey Research.* / Ed by P. H. Rossi u.a. New York: Academic Press, 1983, s. 359-377.

Ecevit, Bülent: "Ocağı Söndürülen Demokrasi". *Arayış* 1 (1981) 12 v. 9.5.1981, s. 4-7.

Eldem, Edhem: "Galata'nın Etnik Yapısı." *İstanbul. Üç Aylık Dergi.* 1 (1992) 1, s. 58-63.

Erder, Sema: "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları". *Toplum ve Bilim* 66 (Bahar 1995), s. 106-119.

Ergüder, Üstün: "The Motherland Party 1983-1989". *Political Parties and Democracy in Turkey.* Ed. by Metin Heper and Jacob M. Landau. London, New York: I.B. Tauris, 1991, s. 152-169.

Genç, Süleyman: "Sosyal Demokrat Partilerde Sonbahar Hareketliği". *Sosyal Demokrat Değişim* 1 (1996) 4 s. 48-59.

Gölpınarlı, Abdülbâkî: "Kızıl-baş". *İslam Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, s. 789-795.

Güneş-Ayata, Ayşe: "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik". *Toplum ve Bilim* (Güz 1990/Kış 1991) No: 51/52, s. 89-101.

Güneş-Ayata, Ayşe: "Class and Clientelism in the Republican People's Party". *Turkish State, Turkish Society* / Ed. by Andrew Finkel and Nükhet Sirman. London/New York: Routledge, 1990. 159-183.

Güneş-Ayata, Ayşe: "Liderlik Stratejileri Olarak Hizipçilik/Grupçuluk ve Kollamacılık." *Amme İdaresi Dergisi* 25 (1992) 2, s. 69-84.

Hale, William: "Military Rule and Political Change in Turkey, 1980-1984". *La Turquie en Transition: Disparités. Identités. Pouvoirs.* Hg. Altan Gökalp. Paris: Maisonneuve et Larose, 1986, s. 155-176.

Hanoğlu, Nazmi: "Demokratik Sol Parti". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken.* Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1272-1275.

Hermann, Rainer: "Die drei Versionen des politischen Islam in der Türkei". *Orient* 37 (1996) 1, s. 35-57.

Kalaycıoğlu, Ersin: "Türk Yasama Sistemi ve Siyasal Temsil." *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* / Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Beta, 1986, s. 313-332.

Kara, Mustafa: "Mezhepler ve Tarikatlar. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 4. İstanbul: İletişim, 1985, s. 978-994.

Kara-İncioğlu, Nihal: "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları". *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* / Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği. İstanbul: Cem, 1992, s. 69-86.

Karaer, Tacettin: "12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi". *Amme İdaresi Dergisi* 20 (1987) 3, s. 29-54.

Karpat, Kemal H.: "Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics and the Third Military Intervention". *International Journal of Turkish Studies* 2 (1981) 1, s. 1-43.

Kehl-Bodrogi, Krisztina: "Das Alevitentum in der Türkei: Zur Genese und gegenwärtigen Lage einer Glaubensgemeinschaft." *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* / Ed. by Peter Alford Andrews. Wiesbaden: Reichert, 1989, s. 503-510.

Kehl-Bodrogi, Krisztina: "Die 'Wiederfindung' des Alevitentums in der Türkei. Geschichtsmythos und kollektive Identität". *Orient* 34 (1993) 2, s. 267-282.

Kepenek, Yakup: "Önsöz". Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Anadolu Konuşuyor 7. Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Siirt, 18-19 Nisan 1987.* Ankara: Ajans ADS, 1987, s. 5-7.

Koçak, Cemil: "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği". *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*. İstanbul Barosu Yayını. İstanbul: 1992, s. 459-494.

Köker, Levent: "Anavatan Partisi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken*. Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1253-1257.

Koloğlu, Orhan: "Cumhuriyet Halk Partisi II". *Tarih ve Toplum*. Cilt 24, 12 (1995) 142, s. 43-47.

Kudat, Ayşe: "Patron-Client Relations: The State of the Art and Research in Eastern Turkey". *Political Participation in Turkey. Historical background and present problems.*/Ed. by E. D. Akarlı with G. Ben-Dor. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., 1974, s. 61-87.

Laçiner, Ömer: "Der Konflikt zwischen Sunniten und Aleviten in der Türkei". *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984. Thema: Islam und Politik in der Türkei* / Hg. Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen. Berlin: Express Edition, 1985, s. 233-254.

Lemarchand, René: "Comparative Political Clientelism: Structure, Process and Optic." *Political Clientelism, Patronage and Development*. Ed. by Eisenstadt, S. N.; Lemarchand, René. Beverly Hills/London: Sage Publications, 1981, s. 7-34.

Mutlu, Servet: "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinzes". *New Perspectives on Turkey* 12, Spring 1995, s. 33-60.

Nestmann, Liesa: "Die ethnische Differenzierung der Bevölkerung der Osttürkei in ihren sozialen Bezügen". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* / Ed. by Peter Alford Andrews. Wiesbaden: Reichert, 1989, s. 543-581.

Nestmann, Liesa: "Survey 1. a.: Villages in Eastern Anatolia by Language and Religion". *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* / Ed. by Peter Alford Andrews. Wiesbaden: Reichert, 1989, s. 178-198.

Oktay, Cemil: "Türkiye'de Yönetsel Yayılma Olgusu ve Doğurduğu Sorunlar." *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* /Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Beta, 1986, s. 253-272.

Ömürgönülşen, Uğur: "Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi ve 1980 Sonrasında Kamu Görevlilerinin Azaltılmasına Yönelik Politika Üzerine Düşünceler". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* 14 (1990) 125, s. 35-40.

Özbay, Ferhunde: "Nüfus. 1950'den Günümüze". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 112-117.

Özbay, Ferhunde: "İstanbul Nüfusu ve Göçler". *İstanbul. Üç Aylık Dergi*. 1 (1992) 1, s. 32-36.

Özbudun, Ergun: "Political Parties and Elections". *Türkei* / Hg. Klaus-Detlev Grothusen. Südosteuropa-Handbuch IV. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985, s. 262-281.

Özbudun, Ergun: "Turkey: The Politics of Political Clientelism." *Political Clientelism, Patronage and Development* / Ed. by S. N. Eisenstadt and René Lemarchand. Beverly Hills/ London: Sage Publications, 1981, s. 249-268.

Özdalga, Elisabeth: [Rezension von] "Metin Heper and Jacob M. Landau (eds.). Political Parties and Democracy in Turkey." *New Perspectives on Turkey*, 10 (Spring 1994), s. 138-143.

Özkaplan, Nurcan: "5 Nisan Kararları'nı ve İşten Çıkarmaları Protesto Eylemleri,

1994". *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* 1. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 159-161.

Rumpf, Christian: "Die Kurdenfrage in der Türkei: Bemerkungen zu neueren Entwicklungen mit einem Exkurs zur Kurdenfrage im internationalen Recht". *Zeitschrift für Türkeistudien* 5 (1992) 2, s. 205-220.

Rumpf, Christian: "Minderheiten in der Türkei und die Frage nach ihrem rechtlichen Schutz". *Zeitschrift für Türkeistudien* 6 (1993) 2, s. 173-209.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre: "Doğru Yol Partisi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – Yüzyıl Biterken.* Cilt 15. İstanbul: İletişim 1996, s. 1258-1263.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre: "Historicizing the Present and Problematizing the Future of the Kurdish Problem: A Critique of the TOBB Report on the Eastern Question". *New Perspectives on Turkey*, 14 (Spring 1996), s. 1-22.

Sayarı, Sabri: "Political Patronage in Turkey". *Patron and Clients in Mediterranean Societies* / Ed. by Ernest Gellner and John Waterbury. London: Duckworth, 1977, s. 103-113.

Sayarı, Sabri: "Some Notes on the Beginnings of Mass Political Participation in Turkey". *Political Participation in Turkey. Historical background and present problems* / Ed. by Engin D. Akarlı with Gabriel Ben-Dor. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1974, s. 121-133.

Schüler, Harald: "Re-Islamisierung: Der Fall Türkei". *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1989) 1, s. 63-93.

Scott, James C.: "Corruption, Machine Politics and Political Change". *Political Corruption. A Handbook* / Ed. by Arnold J. Heidenheimer, Michael Johnston, and Victor T. LeVine. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989, s. 275-286.

Sönmez, Mustafa: "Anadolu'nun Üçte İkisi Vasatın Altında". *Ekonomik Forum* 3 (1996) 4, s. 4-26.

Soysal, İlhami: "Mezhepler/Tarikatlar" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 5. İstanbul: İletişim, [1983], s. 1364-1374.

Soysal, İlhami: "Osmanlı'dan Günümüze Rüşvet". Péan, Pierre: *Dünyada ve Türkiye'de Rüşvet ve Azgelişmişlik.* İstanbul: Altın, 1990, s. 217-304.

Şenyapılı, Tansı: "A New Stage of Gecekondu Housing in Istanbul". *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing* / Turkish Social Science Association, Municipality of Greater Istanbul, IULA-EMME – International Union of Local Authorities, Section for the Eastern Mediterranean and Middle East Region. İstanbul: İstanbul Belediyeleri Bilgi İşlem Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1992, s. 182-209.

Tachau, Frank: "The Republican People's Party, 1945-1980". *Political Parties and Democracy in Turkey* / Ed. by Metin Heper and Jacob M. Landau. London/New York: I.B. Tauris, 1991, s. 99-118.

Tekeli, İlhan: "Gecekondu". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 381-385.

Tekeli, Şirin: "Cumhuriyet Döneminde Seçimler". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 7. İstanbul: İletişim, [1983], s. 1798-1824.

Toprak, Binnaz: "Religion als Staatsideologie in einem laizistischen Staat: Die Türkisch-Islamische Synthese". *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1989) 1, s. 55-62.

"Treaty of Lausanne, July 24, 1923." *Major Peace Treaties of Modern History: 1648-1967.* / Ed.: Fred L. Israel. - New York: 1967. Vol. IV, s. 2301-2383.

Tunçay, Mete: "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 8, s. 2019-2024.

Tunçay, Mete: "Laiklik. Menemen Olayı". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 2. İstanbul: İletişim, [1983], s. 573.

Tuncer, Erol: "24 Aralık Seçimlerine İlişkin Sayısal ve Genel Bir Değerlendirme". *Sosyal Demokrat Değişim. Siyasi ve Kültürel Dergi*, 1 (1996) 1, s. 15-36.

Turan, İlter: "Stages of Political Development in the Turkish Republic". *Perspectives on Democracy in Turkey* / Ed. by Ergun Özbudun. Ankara: Turkish Political Science Association, 1988, s. 61-112.

Tutum, Cahit: "Kamu Personeli Sorunu." *Amme İdaresi Dergisi* 23 (1990) 3, s. 33.

Tümertekin, Erol: "Göç". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 404-406.

Uyar, Hakkı; Çetin, Türkan: "Yurt Gazetesi: Tek Parti Yönetimi'nde Köylüye Yönelik Propaganda". *Toplumsal Tarih* 1 (1994) 1, s. 51-58.

Uysal, Yıldız: "Çarpık Kentleşmenin İllegal Yüzü". *İstanbul. Üç Aylık Dergi* 3 (1994) 11, s. 71-74.

Väth, Gerhard: "Zur Diskussion über das Alevitum". *Zeitschrift für Türkeistudien* 6 (1993) 2, s. 211-222.

Weingrod, Alex: "Patron, Patronage, and Political Parties." *Friends, Followers, and Factions. A Reader in Political Clientelism* / Ed. by Steffen W. Schmidt, Laura Guasti, Carl H. Landé and James Ç. Scott. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1977, s. 323-337.

"Die Verfassung der Republik Türkei" ins Deutsche übersetzt von Christian Rumpf. In: Geffken, Rolf: *Die 'Demokratie' der Militärs.* Analyse der neuen türkischen Verfassung. Köln: Theurer, 1983, s. 45 ff.

III. Resmî ve yarıresmî yayınlar:

Başbakan Yıldırım Akbulut'un Konuşmaları. 16.11.1989-31.12.1989. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1990.

"Bericht der Bundesregierung zur Entwicklung in der Türkei". *Drucksache 10/988 vom 10.2. 1984 / Deutscher Bundestag - 10. Wahlperiode.*

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları.*Yay. No: 610. Ankara: 1970.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları.* Yay. No: 702. Ankara: 1974.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları.* Yay. No: 836. Ankara: 1978.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Genel Nüfus Sayımı 1980, Daimi İkametgâha Göre İç Göçler.* Yay. No: 1124. Ankara: 1985.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Genel Nüfus Sayımı. (İdari Bölünüş) 20.10.1985.* Yay. No: 1211. Ankara: 1986.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *20 Ekim 1985 Genel Nüfus Sayımı; Nüfusun Sos-*

yal ve Ekonomik Nitelikleri. İli: 34-İstanbul. Yay. No. 1237. Ankara: 1987.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Anayasa Değişikliği Halkoylaması Sonuçları, 6.9.1987.* Yay. No: 1255. Ankara: 1987.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (İlçe Sonuçları), 29.11.1987.* Yay. No: 1273. Ankara: 1988.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Genel Nüfus Sayımı, 20.10.1985. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.* Yay. No: 1369. Ankara: 1989.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Genel Nüfus Sayımı, 20.10.1985. Daimi İkametgaha Göre İç Göçler.* Yay. No: 1381. Ankara: 1989.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Mahallî İdareler Seçimi Sonuçları, 26.3.1989.* Yay. 1393. Ankara: 1989.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *1990 Genel Nüfus Sayımı. İdari Bölünüş.* Yay. No: 1457. Ankara: 1991.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 20.10.1991. İli: 34-İstanbul.* Yay. 1511 (34). Ankara: 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (Özet Tablolar), 20.10.1991.* Yay. No: 1522. Ankara: 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Türkiye İstatistik Yıllığı 1991.* Yay. No: 1528. Ankara: 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Ekim 1991.* Yay. No: 1534. Ankara: 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *1990 Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri. İli: 34-İstanbul.* Yay. No: 1604 (34). Ankara: 1993.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *1990 Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.* Yay. No. 1616. Ankara: 1993.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Türkiye İstatistik Yıllığı 1993.* Yay. No: 1620. Ankara: 1993.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hrsg.): *Mahallî İdareler Seçimi Sonuçları, 27.3.1994.* Yay. No: 1713. Ankara: 1994.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *The Population of Turkey, 1923-1994. Demographic Structure and Development. With Projections to the Mid-21st Century.* Yay. No: 1716. Ankara: 1995.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Türkiye İstatistik Yıllığı 1995.* Yay. No:1845. Ankara: 1996.

Devlet İstatistik Enstitüsü (Hg.): *Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları (Özet Tablolar), 24.12.1995.* Yay. No: 1979. Ankara: 1997.

Dinçer, Bülent / T.C. Başbakanlik Devlet Planlama Teşkilati, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü: *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1996.

Directorate General of Press and Information of the Turkish Republic: *Turkish Press.* 2nd printing, Ankara: 1991.

Doğruyol Partisi ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti Arasında İmzalanan Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri. 19 Kasım 1991. [Ankara: (Başbakanlık Basımevi ?), 1991].

Kamu Personeli Anket Sonuçları. T.C. Başbakanlik Devlet Personel Başkanliği. Ankara: 1992.

OECD Economic Surveys 1992-1993. Turkey / Organisation for Economic Co-Operation and Development. Paris: OECD, 1993.

[Office of the Prime Minister, Directorate General of Press and Information (?)]: *Human Rights in Turkey. A Record of Improvement*. Ankara: 1992.

12 Eylül Öncesi ve Sonrası / Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği. Ankara: TTK Basımevi, 1981.

T.C. Devlet Teşkilatı Rehberi 1988. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdare Enstitüsü, 1988.

TC. Devlet Teşkilatı Rehberi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdare Enstitüsü, 1992- (Loseblattsammlung).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM Başkanlığı'na Sunulan Anayasa Değişikliği Konusundaki Görüş ve Öneriler*. Ankara: TBMM Basımevi, 1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM'de Temsil Edilen Siyasî Partilerin Anayasa Değişikliği Tekliflerinin Karşılaştırmalı Metinleri*. Ankara: TBMM Basımevi, 1983.

[T.C. Başbakanlığı]: *Hükümet Programı. TBMM'de Okunan Metin Muteberdir. 30 Haziran 1993*. Ankara: 1993.

[T.C. Başbakanlığı] *Resmi Gazete* 10544 (6.7.1960); 12050 (16.7.1965); 17112 (21.9.1980); 17486 (16.10.1981); 17844 (20.10.1982); 17914 (30.12.1982); 18027 (24.4.1983); 18027 (24.4.1983); 18032/II (29.4.1983); 18199 (22.10.1983); 18243, Mükerrer (6.12.1983); 18435 (18.6.1984); 18453 (9.7.1984); 18666 (14.2.1985); 19079 (15.4.1986); 19439 (22.4.1987); 19784 (14.4.1988); 19898 (13.8.1988); 20495 (17.4.1990); 20508 (4.5.1990); 20683 (2.11.1990); 21094 (27.12.1991); 21185 (28.3.1992); 21186 (29.3.1992); 21273 (3.7.1992); 21273 (3.7.1992); 21672 (18.7.1993); 21849 (14.2.1994); 21901 (10.4.1994); 21976, (30.6.1994).

Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı: *Radyo ve Televizyon Programları Kamuoyu Araştırması*. TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yay. 187. Ankara: 1987.

IV. Parti yayınları ve fotokopiyle vb. çoğaltılmış metinler:

ANAP

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi Teşkilat Başkanlığı İlçe Teşkilat Denetleme Soru ve Cevap Kitabı*. [Ankara]: o.J.

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi 1. Olağan Küçük Kongresi, Faaliyet Raporu, 2.5.1986*. Ankara: Eroğlu Matbaacılık, 1986.

Anavatan Partisi: *Petek* [11], Nisan 1986.

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi Genel Başkanı - Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Anavatan Partisi Grup Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma, 30 Eylül 1986*. Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii, [1986].

Anavatan Partisi: *Petek* 19, Aralık 1986.

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi. Temel İlkeler ve Özellikleri. (Anavatan Nasıl bir*

Partidir?). Haz.: İsmail Necdet Aygün. İstanbul: Kuthan Özer Matbaacılık Ticaret, 1987.

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi II. Olağan Büyük Kongresi, Faaliyet Raporu, 18-19 Haziran 1988*. Ankara: Gaye Matbaacılık, 1988.

Anavatan Partisi: *7. Kuruluş Yıldönümünde Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi*. Ankara: Damla Ofset, [1989].

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Adayı Olduğunu Açıkladığı Grup Konuşması*. 17 Ekim 1989. Ankara: 1989.

[Yılmaz, Mesut / Anavatan Partisi]: *Türkiye'de Milliyetçilik, Çağdaşlaşma ve Demokrasi. 27.2.1991, Başkent Toplantıları, Ankara*. Ankara: 1991.

Anavatan Partisi: *Geleceğin Türkiye'si İçin. Anavatan Partisi 4. Olağan Büyük Kongresi. 28-29 Ağustos 1993. Faaliyet ve Mali Raporlar*. [Ankara: 1993].

Anavatan Partisi / Siyasi İlişkiler Planlama ve Eğitim Başkanliği: *2000'e 5 Kala Türkiye'nin Hedefleri. Kültür Sanat Turizm Tanıtma Yeniden Yapılanma. Pamukkale Toplantısı. 10-12 Mart 1995*. Ankara: 1995.

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi Genel Başkanı Sayın Mesut Yılmaz'ın Anavatan Partisi 12. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma, 20.5.1995*. [Ankara: 1995].

Anavatan Partisi: *Anavatan Partisi 24 Aralık 1995 Seçim Taahütnamesi*. Ankara: 1995.

BBP

Büyük Birlik Partisi: *Program*. Ocak 1993. O.O.: 1993.

Büyük Birlik Partisi: *Büyük Birlik Partisi 1. Olağan Büyük Kurultayı Faaliyet Raporu*. Ankara: 1993.

Büyük Birlik Partisi / Şişli İlçe Teşkilatı: "Şimdi Elele Büyük Birliğe". Flugblatt, [1993].

CHP

C[umhuriyet] H[alk] F[ırkası]: *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Program ve Nizamname*. Ankara: Zerbamat Basımevi, 1943.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İli 1956-1957 Kongresi Raporu. 19, 20, 21 Temmuz 1957*. [İstanbul]: Refah Basımevi: [1957].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi 1958-1961. 12-13 Ağustos 1961*. [İstanbul]: Gün Matbaası: [1961].

Cumhuriyet Halk Partisi: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi 1962, 20-21 Ekim 1962*. İstanbul: Nebioğlu Matbaası, 1962.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P. 1966 İstanbul İl Kongresi*. İstanbul: Şevket Ünal Maatbası, 1966.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1968. 12-13 Ekim 1968*. [İstanbul]: Doğruluk Matbaası, [1968].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *İnsanca bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz. CHP'nin Düzen Değişikliği Programı.* Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.

"CHP Grup Başkan Vekili İstanbul Milletvekili Necdet Uğur'un Seçim Gecekonduları Üzerindeki Demeci." [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1970.* İstanbul: Baha Matbaası, 1970, s. 33.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1970.* [İstanbul]: Baha Matbaası, [1970].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *1972 CHP İstanbul İl Kongresi.* İstanbul: Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii, 1972.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *Ak Günlere. CHP 1973 Seçim Bildirgesi Özeti.* Ankara: Halkçı Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi, 1973.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *Ak Günlere. Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi.* Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1973.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Tüzük 1974.* İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, [1974].

"C.H.P İstanbul İl Başkanı Aytekin Kotil'in İstanbul İl Hudutları İçindeki Belediyelerin C.H.P.'li Başkan Adayları İle Birlikte Düzenlenen Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma." [Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1974.* İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, 1974.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP İstanbul İl Kongresi 1974.* İstanbul: Şevket Ünal Matbaası, 1974.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Cumhuriyet Halk Partisi Programı.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1976.

CHP İstanbul İl Basın Bürosu: "Muhtarlık Ara Seçimleri ile İlgili CHP İstanbul İl Başkanı Aytekin Kotil'in Açıklaması. 17.6.1975". In: [Cumhuriyet Halk Partisi]: *C.H.P İstanbul İl Kongresi. 11-12 Eylül 1976.* [İstanbul: 1976]. Typoskript ohne Seitenzählung.

Cumhuriyet Halk Partisi: *C.H.P. İstanbul İl Kongresi. 11-12 Eylül 1976 Fitaş Sineması.* [İstanbul: 1976].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP'de Sesini Duyurmak İçin Kaydını Yenile! Üye Yazım Yenileme Belgesi Kılavuzu.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1978].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Yeni Üye Yazımı Partili El Kitabı.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1978].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *Küçük Kurultay'a Sunulan CHP Genel Yönetim Kurulu Raporu 16.9.1978.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1978.

[Cumhuriyet Halk. Partisi]: *CHP Üye Yazımı ile İlgili Tüzük Maddeleri, Yönetmelikler, Genelge ve Kararlar.* Ankara: 1978.

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP Parti-Üye İlişkilerinde Yeni bir Yaklaşım...* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1979].

[Cumhuriyet Halk Partisi]: *CHP 24'üncü Kurultayına Sunulan Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 24-26 Mayıs 1979.* Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, [1979].

"9.3.1993 Tarihi İtibarıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mal Varlığı". Cumhuriyet Halk Partisi: *CHP Bahar Kurultayı 9-10 Mart 1993. Genel Yönetim Kurulu Ça-*

lışma Raporu. Ankara: 1993, s. 99 ff.

Cumhuriyet Halk Partisi: *CHP Bahar Kurultayı, 9-10.3.1993, Genel Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*. Ankara: 1993.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Kurultay Kararları*. Ankara: 1993.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 9-10 Mart 1993*. [Ankara: 1993].

Cumhuriyet Halk Partisi: "Küçük Kurultay Bildirisi. 20 Ekim 1993." (Typoscript).

Cumhuriyet Halk Partisi: *CHP Programı (Taslak). Birinci Bölüm: İdeolojik Özümüz ve Temel Tercihlerimiz*. [Ankara: 1993].

Cumhuriyet Halk Partisi: *Cumhuriyet Halk Partisi Programı. Yeni Hedefler Yeni Türkiye. Kurultaya Sunulan Tasarı*. [Ankara]: 1994.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Cumhuriyet Halk Partisi Programı. Yeni Hedefler Yeni Türkiye. Ocak 1994*. [Ankara]: 1994.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 8 Ocak 1994. (Son Değişikliklerle)*. [Ankara]: 1994.

Cumhuriyet Halk Partisi: "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Program Kurultayında Yaptığı Konuşma. 8 Ocak 1994." [Ankara]: 1994. (Typoscript).

Chp-Shp Bütünleşme Genel Kurulu: *Ana İlkeler ve Temel Hedefler Bildirgesi. (18 Şubat 1995)*. [Ankara]: 1995.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 18 Şubat 1995 (Son Değişiklerle)*. [Ankara: 1995].

Cumhuriyet Halk Partisi: *Çalışma Raporu. 27. Olağan Kurultay. 9-10 Eylül 1995. Ankara*. Ankara: 1995.

Cumhuriyet Halk Partisi: *'CHP Halkın Partisidir'. Deniz Baykal'ın 27 Olağan Kurultay Konuşması. 9-10 Eylül 1995 Ankara*. Ankara: 1995.

Cumhuriyet Halk Partisi: *Tüzük. 9-10 Eylül 1995*. [Ankara: 1995].

Cumhuriyet Halk Partisi: *Dünyada Yeni Sol, Türkiye'de Yeni CHP*. [Ankara: 1995].

DMP

Demokrat Merkez Parti: *DMP Demokrat Merkez Parti Programı*. Ankara, Başkent Ofset, 1990.

Demokrat Merkez Parti: *DMP Genel Başkanı Bedrettin Dalan. 'Dünya Değişiyor Bizde Değişelim, Günaydın Türkiye Biz Geliyoruz'*. İstanbul: Yaylacık Matbaası. 1991.

DSP

Demokratik Sol Hareketin Öncülerine Çağrı. Görev Yazısı, Açıklamalar, Başvuru Belgesi. Ankara Haziran 1984. [Ankara: 1984].

"Demokratik Sol Parti Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Gelişme Sorusuna Kapsamlı Çözüm Programı." Demokratik Sol Parti: *Demokratik Sol Parti Seçim Bildirgesi 1987*, s. 141 ff.

Demokratik Sol Parti: *Demokratik Sol Parti Seçim Bildirgesi 1987*. Ankara: Sistem Ofset, 1987.

Demokratik Sol Parti: *Güvercin* 1, Eylül 1988.

Demokratik Sol Parti: *Güvercin* 2, Ekim 1988.

Demokratik Sol Parti: *Güvercin* 5, Ocak 1989.

Demokratik Sol Parti: *Güvercin* 6, Şubat 1989.

Demokratik Sol Parti: *Demokratik Sol Parti Programı*. Ankara: Sistem Ofset, o.J. [~1989].

Demokratik Sol Parti: *Güvercin* 13, Ocak 1990.

Demokratik Sol Parti: *DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 10 Temmuz 1991 Günü Hacıbektaş'daki DSP Toplantısında Yaptığı Konuşmadan Özet*. [Ankara: 1991].

Demokratik Sol Parti: *Gözünaydın Türkiye. Demokratik Sol Parti'nin 1991 Seçim Bildirgesi*. [Ankara: 1991].

"DSP Genel Başkam Bülent Ecevit'in İzmir'de, Buca'daki DSP Toplantısında Yaptığı Konuşmadan Özet". Flugblatt mit beiliegender farbiger Reproduktion des RP-Plakates.

Demokratik Sol Parti: *Demokratik Sol Partinin Seçim Bildirgesi. DSP ile Dürüst Yönetim Hakça Düzen Ulusal Birlik. 1995*. [Ankara: 1995].

DYP

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi. Tüzük ve Programı*. Ankara: Tisa Matbaacılık 1983.

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi 1. Büyük Kongre Vesikaları. 14-15 Mayıs 1985*. [Ankara]: Kurtuluş Basım Evi, 1985.

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi. Tüzük ve Programı. 14 Mayıs 1985 Tarihli 1. Büyük Kongre'de Kabul Edilmiştir*. Ankara: Tipar Reklamcılık, 1985.

"12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Siyasi Partiler". Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi 1. Büyük Kongre Vesikaları. 14-15 Mayıs 1985*. [Ankara]: Kurtuluş Ofset, 1985, s. 36-38.

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi 2. Büyük Kongresi. Raporlar. 14-15 Mayıs 1988*. [Ankara: 1988].

Doğru Yol Partisi: *DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Kongre Açış Konuşması. 14-15 Mayıs 1988. DYP Olağan Büyük Kongresi. Ankara*. Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1988.

[Doğru Yol Partisi]: *İktidar Yolunda DYP. (Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Sayın Süleyman Demirel'in Başkanlığında; Genel İdare Kurulu, Merkez Disiplin Kurulu ve Grup Üyeleri ile Yapılan Toplantılarda Sorulan Soruların Cevapları: 18 Kasım 1988)*. [Ankara: 1988].

Süleyman Demirel / Doğru Yol Partisi: *Devletin Yanında. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in DYP TBMM Grubu Genel Kurulu'nda 2-3 Nisan 1990 Günleri Yaptığı Konuşmalar*. Bursa: Gamat Gazetecilik, 1990.

Demirel, Süleyman / Doğru Yol Partisi: *Değişen Dış Dengeler ve Türkiye*. Bursa: Gamat Gazetecilik, 1990.

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi 3. Büyük Kongresi. Raporlar. 23-25 Kasım 1990*. [Ankara: 1990].

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi. Tüzük ve Program. 24 Kasım 1990*. Ankara: Genç

Büro Reklam Matbaacılık, 1990.

Doğru Yol Partisi: *DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Kongre Açış Konuşması. 24-25 Kasım 1990.* [Ankara: 1990].

Doğru Yol Partisi: *Doğru Yol Partisi 4. Büyük Kongresi. Raporlar. 20 Kasım 1993.* Ankara: Desen Ofset, [1993].

[Doğru Yol Partisi]: *"'Seçim' Değil 'Çözüm'. Başbakan Sayın Tansu Çiller'in 20 Eylül Tarihli Açıklaması." / Doğru Yol Partisi Genel Merkezi.* [Ankara: 1995].

HEP

Halkın Emek Partisi: *Halkın Emek Partisi. Program.* [Ankara: 1990].

"Halkın Emek Partisi: Halkın Emek Partisi'nin Kısmî Anayasa Değişiklik Önerileri." Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı: *TBMM'de Temsil Edilen Siyasî Partilerce TBMM Başkanlığı'na Sunulan Anayasa Değişikliği Konusundaki Görüş ve Öneriler.* Ankara: 1993, s. 62.

HADEP

Halkın Demokrasi Partisi: "Seçim Bildirgesi. Emek Barış Özgürlük HADEP". (Flugblatt) 1995.

[Emek Barış Özgürlük Bloku]: *Demokrasi ve Değişim İçin Kürt Sorununa Adil ve Demokratik Çözüm.* [O.O.: 1995].

Halkın Demokrasi Partisi / İzmir İl Örgütü: "24 Aralık Seçimi ve Sonuçlarına İlişkin Değerlendirme Raporumuzdur." (Typoscript).

HP

Halkçı Parti: *Halkçı Parti Tüzüğü.* Ankara: 1983.

Halkçı Parti: *Halkçı Parti 1. Büyük Kongre. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma ve Hesap Raporları. 29-30 Haziran 1985.* Ankara: Şanal Matbaası, 1985.

Halkçı Parti: "Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp'ın 1. Büyük Kurultay Açış Konuşması." Typoscript. [Ankara: 1985].

Halkçı Parti: *Halkçı Parti Genel Başkanı Prof. Dr. Aydın Güven Gürkan'ın 17.8.1985 Tarihli Birinci Küçük Kurultayı Açış Konuşması.* [Ankara: 1985].

MÇP

"MHP Delegelerine Çağrı". *Milliyetçi Türkiye. Milliyetçi Çalışma Partisi Genel Merkezi Bülteni* 3, (12/1992). [Ankara: 1992].

MDP

Milliyetçi Demokrasi Partisi: *Program.* Ankara: 1983.

Milliyetçi Demokrasi Partisi: *Milliyetçi Demokrasi Partisi Temel Esaslar. (Düşünce ve Görüşler, Sorunlar, Çözümler).* Basın Merkezi Yayınları; 5. Ankara: [1983].

RP

Refah Partisi: *Refah Partisi, Büyük Kongresi.* Ankara: Elif Matbaası, [1985].

Refah Partisi: *Refah Partisi, İkinci Büyük Kongresi, 11 Ekim 1987.* [Ankara: 1987].

Refah Partisi: *Refah Partisi, 3. Olağan Büyük Kongresi, 7 Ekim 1990, Faaliyet Raporu.* [Ankara: 1990].

Refah Partisi: *Refah Partisi 3. Olağan Büyük Kongresi, Genel Başkan Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Açış Konuşması, 7 Ekim 1990.* [Ankara: 1990].

Refah Partisi İstanbul İl Teşkilati: *Refah Partisi İstanbul İl Teşkilatı 1991 Yılı Çalışma Programı. "İktidara Yürüyüş İçin".* İstanbul: [1991].

Erbakan, Necmettin: *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri. Program.* Ankara: Milsan Ankara Tesisleri, 1991.

Refah Partisi: *24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi. (Özet).* [Ankara: 1995].

SHP

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Programı.* [Ankara: 1985].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Tüzük.* 1985. Ankara: 1985.

[Sosyaldemokrat Halkçı Parti]: "Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan'ın 15 Şubat 1986 Tarihli Küçük Kurultay Açış Konuşması." (Typoscript).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Çankaya Olağanüstü İlçe Kongresi. Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 26.4.1986. Ses Sineması.* [Ankara: 1986].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Parti Tüzüğü Geliştirme Komisyonu Raporu. Program Geliştirme ve Somutlaştırma Raporu. Katılımcı Siyasi Çalışma Modeli. Parti İçi Eğitim Raporu.* [Ankara: 1986].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti 2. Olağanüstü Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu.* Ankara: Yorum, 1986.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *ANAP'a Hayır. Ara Seçime Giderken SHP'den Kamuoyuna Çağrı. Oylar SHP'ye.* [Ankara: 1986].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün ve Genel Sekreter Fikri Sağlar'ın Küçük Kurultay Konuşmaları.* [Ankara: 1986].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 1, Muğla, 10.-11.1.1987.* Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 2, Adana 31.1.-1.2.1987.* Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Program Geliştirme ve Somutlaştırma Çalışmaları. İlk Taslak. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, Mart 1987.* Ankara: 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 3, Bursa 28.2.-1.3.1987.* Ankara: Ajans ADS, 1987.

Angin, Cahit u.a.: *Siyasette İlkeli Yaklaşım.* 4.3.1987. [Ankara: 1987].

"SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün Güneydoğu'daki Terör Olayları ile İlgili Genel Görüşme Önergesi Üzerine Konuşması". 11.3.1987. (Typoscript).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 4, Zonguldak 28.3.1987*. Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 5, Sivas 4.-5.5.1987*. Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 6, Kırklareli/Lüleburgaz 11.4.1987*. Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Bölge Toplantıları. Anadolu Konuşuyor 7, Siirt 18.-19.4.1987*. Ankara: Ajans ADS, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Tüzük. Üçüncü Olağanüstü Kurultay. Haziran 1987*. [Ankara]: 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağanüstü Kurultay'da Kabul Edilen Uygulama Politikaları. Haziran 1987*. [Ankara]: 1987.

"SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün Grup Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma. 26.1.1988". Typoscript.

"Sosyaldemokrat Halkçı Parti T.B.M.M. Grubu Bildirisi. 29.1.1988". Typoscript.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkanı Erdal İnönü'nün İkinci Olağan Kurultay Açış Konuşması. 25.6.1988*. [Ankara: 1988].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Parti Meclisi: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, İkinci Kurultay, Çalışma Raporu, 25-26 Haziran 1988*. [Ankara: 1988].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Tüzük. İkinci Olağan Kurultay. Haziran 1988*. [Ankara]: 1988.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *İkinci Kurultay. Parti Meclisi Çalışma Raporu. 25-26 Haziran 1988*. Ankara: 1988.

"19.8.1988 Tarihinde Parti Meclisince Şanlıurfa Toplantısından sonra Yayımlanan Bildirge". Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *V. Olağanüstü Kurultay. Sunuş*. [Ankara: 1990].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri Değerlendirmesi*. Ankara: Yorum Matbaacılık, [1988].

"SHP Parti Meclisi Üyesi Ayla Akbal'in 14.12.1988 Tarihinde Olağanüstü Parti Meclisi Toplantısındaki Konuşma." Typoscript.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal'ın Doğu ve Güneydoğu Sorunları üzerine 31.1.1989 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma*. Ankara: 1989.

[Sosyaldemokrat Halkçı Parti]: *SHP IV. Olağanüstü Kurultay Çağrısı. Örgütten Parti İçi Demokrasiye Sosyal Demokrasiye Demokrasiye Saygı. 4. Haziran 1989*. [Ankara: 1989].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Genel Başkan Erdal İnönü'nün 4. Olağanüstü Kurultay Açış Konuşması*. [Ankara: 1989].

Baykal, Deniz: "SHP Genel Sekreteri Deniz Bakal'ın 4. Olağanüstü Tüzük Kurultayı Konuşması". *SHP Genel Merkezince Hazırlanan Yayınlar* / Sosyal-demokrat Halkçı Parti. [Ankara: 1990], s. 511-552.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: SHP Genel Sekreter Deniz Baykal'ın 4. Olağanüstü Tüzük Kurultayı Açış Konuşması. [Ankara: 1989].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Tüzük. Son Değişikliklerle. Haziran 1989*. [Ankara]: 1989.

"SHP Genel Sekreter Deniz Baykal'ın Yerel Yönetimler Kurultayında Yaptığı Konuşma." Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Genel Merkezince Hazırlanan Yayınlar*. Ankara: 1990, s. 440-467.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Genelge 1989/15, 25.11.1989*.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Üye Kimlik Kartları Yönergesi*. Ankara: 1989.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Dünyada Ülkede SHP'de Yenileşme Gelişme Demokratikleşme. SHP 5. Olağanüstü Kurultayı. 27-28 Ocak 1990*. Ankara. [Ankara: 1990].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, V. Olağanüstü Kurul-tay, Sunuş*. [Ankara: 1990].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Tüzük. Son Değişikliklerle. Ocak 1990*. [Ankara]: 1990.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP Kadın Kurultayına. Ordu 20 Mayıs 1990*. [Ankara: 1990].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Merkez Yürütme Kurulu: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri*. Ankara: 1990.

Baykal, Deniz: *Yeni Yaklaşımlar Yeni Hedefler. Sosyal Demokrasi Tartışma Platformu (1)*. [Ankara: 1991].

Yenileşme. Sosyal Demokrat Görüş ve Öneriler Platformu. Ankara: Sanem Matbaası, 1991.

"Sosyal Demokrat Halkçı Parti T.B.M.M. XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği", Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyal Demokrat Halkçı Parti. Yönetmelikler*. [Ankara: 1991].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyal Demokrat Halkçı Parti. Yönetmelikler*. [Ankara: 1991].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Anayasa, Temel İlkeler Önerisi*. Ankara: 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Laiklik Cumhuriyet İçin Değerlendirme ve Öneriler*. Ankara: 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *SHP İstanbul İl Örgütü Haber Bülteni 7, 4/1991*, İstanbul: 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Anayasa Temel İlkeler Önerisi. Sosyaldemokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu, 23 Nisan 1991 Ankara*. Ankara: 1991.

[Baykal, Deniz; Cem, İsmail]: *SHP'de 'Yeni Sol"un Türkiye Programı. "Değişim"*. O.O.: 1991.

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 15 (27.7.1991).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Yeni Eğitim Düzeni*. Ankara: 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Üçüncü Olağan Kurultay. Parti Meclisi Çalışma Raporu. 27-28 Temmuz 1991*. Ankara: 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *20 Ekim 1991 Seçiminin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Dönük Öneriler Tıkanan Parti ve Çıkış Yolu*. Ankara: Filiz Yayıncılık, 1991.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *20 Ekim Genel Seçimi. Araştırma ve Değerlendirmeler*. [Ankara: o.J.].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: "Kesin Hesapları 1985-1991" (Typoscript).

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 17 (20.1.1992).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Genel Başkan Erdal İnönü'nün Sosyaldemokrat Halkçı Parti 7. Olağanüstü Kurultayını Açış Konuşması. 25-26 Ocak 1992. Ankara.* Ankara: 1992.

SHP'den Haberler Genel Merkez Haber Bülteni No: 36 (15.1.1993).

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program Taslağı.* Ankara: 1993.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Program.* [Ankara]: 1993.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Tüzük 1993.* [Ankara]: 1993.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Öncelikli Hedefler.* [Ankara]: 1993.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü Tüzük ve Program Kurultayı Açış Konuşması. 3 Nisan 1993.* Ankara: 1993.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti / Murat Karayalçin: *Toplumsal Dönüşüm Projesi.* [Ankara: 1993].

Sosyaldemokrat Halkçı Parti / Aydın Güven Gürkan: *Temiz Siyaset Temiz Parti Temiz Toplum.* [Ankara: 1993].

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 41 (1.4.1993).

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 42 (15.4.1993).

[Sosyaldemokrat Halkçı Parti], Alpago, Önay (Hz.): *Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Üye Profili, Ağustos 1993.* Ankara: 1993. (Typoscript)

Sosyaldemokrat Halkçı Parti: *Dördüncü Olağan Kurultay. Parti Meclisi Çalışma Raporu. 11-12 Eylül 1993.* Ankara: 1993.

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni, Kurultay 93. Özel Sayı (11-12.9.1993).

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 52 (15.9.1993).

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 53 (1.10.1993).

SHP'den Haberler. Genel Merkezi Haber Bülteni No: 59 (1.-15.1.1994).

"SHP Üye Ödenti Yönetmeliği". *Sosyal Demokrasi. SHP Genel Merkez Aylık Dergisi* 25-26 (Nisan/Mayıs 1994).

"Genel Sekreterliğimizin Üye Ödentilerine İlişkin Genelgesi, 2.6.1994. *Sosyal Demokrasi. SHP Genel Merkez Aylık Dergisi* 25-26 (Nisan/Mayıs 1994).

SHP'den Haberler. Genel Merkez Haber Bülteni No: 65 (Ağustos 1994).

"SHP 7. Olağan Küçük Kurultayı Sonuç Bildirgesi". *Yeni Toplum Sosyal Demokrat.* No: 77, (Eylül 1994), s. 11.

SODEP

Sosyal Demokrasi Partisi: *Tüzük.* Ankara: 1983.

Sosyal Demokrasi Partisi: *Program.* Ankara: 1983.

Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Seçim Bildirgesi.* Ankara: Sanem Matbaacılık, 1984.

SODEP Haberler-Görüşler 8 (15.6.1985).

Sosyal Demokrasi Partisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Büyük Kongre Kurultay. Çalışma Raporu.* [Ankara: 1984].

SODEP Haberler-Görüşler 15 (15.10.1985).

Sosyal Demokrasi Partisi: *SODEP 2. Küçük Kurultay - Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması ve Öncelikler Bildirisi.* Ankara: Karaca Maatbaası, 1985.

Sosyal Demokrasi Partisi: *Genel Başkan İnönü'nün 3. Küçük Kurultay Açış Konuşması. 10 Ağustos 1985.* Ankara: Karaca Maatbaası, 1985.

Sosyal Demokrasi Partisi: "Bütünleşme ve İlk Hedefler Çağrısı". 12 Ağustos 1985. Ankara: 1985. (Typoscript).

Sosyal Demokrasi Partisi: *Sosyal Demokrasi Partisi Birinci Olağanüstü Büyük Kongre Kurultay. Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu. 3 Kasım 1985.* [Ankara: 1985].

TBP

Türkiye Birlik Partisi: *Türkiye Birlik Partisi 1966 - 1978.* İstanbul: Nurdoğan Matbaası, 1978.

Türkiye Birlik Partisi: *Tüzük ve Programı.* Birlik Partisi Yayınları 1. O.O.: Zafer Matbaacılık, [1980].

YDP

Yeniden Doğuş Partisi: *Yeniden Doğuş Partisi Programı. Doğuş 1992.* [Ankara]: 1992.

YP

Yeni Parti: *Program. 7 Ekim 1993. Ankara.* Ankara: Akran Matbaacılık, 1993.

V. Gazeteler:

Cumhuriyet 15.11.1985; 15.1.1986; 9.5.1986; 10.5.1986; 23.9.1986; 1.5.1988; 2.1.1989; 16.-18.3.1989; 10.5.1989; 8.5.1990; 10.5.1990; 12.5.1990; 6.-12.5.1990; 15.5.1990; 2.7.1990; 11.1.1991; 21.4.1991; 3.7.1991; 22.8.1991; 11.7.1991; 15.9.1991; 16.9.1991; 6.11.1991; 10.1.1992; 31.3.1992; 1.4.1992; 8.6.1992; 2.7.1992; 4.7.1992; 11.9.1992; 5.9.1992; 21.9.1992; 15.10.1992; 9.11.1992; 13.2.1993; 20.2.1993; 4.3.1993; 29.3.1993; 31.3.1993; 3.4.1993; 1.5.1993; 28.6.1993; 4.7.1993; 5.7.1993; 11.7.1993; 16.7.1993; 3.8.1993; 18.8.1993; 19.8.1993; 20.8.1993; 26.8.1993; 5.11.1993; 8.11.1993; 3.12.1993; 13.12.1993; 14.12.1993; 18.12.1993; 19.12.1993; 28.12.1993; 16.2.1994; 14.4.1994; 6.5.1994; 13.6.1994; 17.7.1994; 11.8.1994; 11.9.1994; 23.12.1994; "Devrim Şehidi Kubilay". Beilage zu: *Cumhuriyet* (23.12.1994); *Cumhuriyet* 11.5.1995; 16.6.1995; 21.9.1995; 22.12.1995; 28.9.1993; 28.9.1993; 17.-25.4.1994; 28.6.1995.

Die Tageszeitung 19.5.1984.

Güneş 15.7.-18.7.1987.

Hürriyet, Europaausgabe, 28.11.1988.

Milliyet 8.4.1995.

Milliyet 23.4.1989.

Milliyet Europaausgabe 28.2.1993-4.3.1993.

"Anayasa Komisyonu'nda Kabul Edilen Son Şekliyle Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı." Beilage zu: *Tercüman*. O.O. [1983].

VI. Dergiler:

Amme İdaresi Dergisi, 20 (1987) 3; 24 (1991) 1; 25 (1992) 2.

Arayış, 1 (1981) 9; 1 (1981) 12; 1 (1981) 16.

Birikim, 71/72 (Mart-Nisan 1995); 81 (Ocak 1996).

Çağdaş Eleştiri, Şubat 1985.

Ekonomik Forum, 3 (1996) 4.

Informationsbulletin Kurdistan, 9/1993, Nr. 50. Köln: 1993.

International Journal of Middle East Studies, 9 (1973) 4.

International Journal of Turkish Studies, 2 (1981) 1.

İstanbul. Üç Aylık Dergi, 1 (1992) 1; 3 (1994) 11.

Milliyet Sanat Dergisi, Yeni Dizi; 114 (15.2.1985).

Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 14 (1990) 125.

New Perspectives on Turkey, 10 (Spring 1994); 12, (Spring 1995); 14 (Spring 1996).

Nokta, 30.4.1984; 21.5.1984; 4.6.1984; 23.7.1984; 14.4.1985; 21.7.1985; 18.8.1985; 4.5.1986; 7.9.1986; 17.7.1988; 7.8.1988; 13.11.1988; Nokta, Özel Ek, (Eylül 1990); *Nokta* 29.12.1991; 9.8.1992; 30.8.1992; 1.11.1992; 28.2.1993; 18.7.1993; 5.12.1993; 9.1.1994; 30.1.1994; 13.2.1994; *Nokta* 30.1.1994, Özel Ek 1, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle ANAP; *Nokta* 6.2.1994, Özel Ek 2, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle DYP; *Nokta* 13.2.1994, Özel Ek 3, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle RP; *Nokta* 20.2.1994, Özel Ek 4, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle SHP; *Nokta* 27.2.1994, Özel Ek 5, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle CHP-DEP-DSP-İP-SBP; *Nokta* 6.3.1994, Özel Ek 6, Yerel Seçimlere Doğru Siyasi Partiler. Tarihi, İcraatları ve Projeleriyle BBP-DP-MHP-YDP; *Nokta* 6.3.1994; 20.3.1994; 25.9.1994; 25.6.1995; 15.10.1995; 7.1.1996.

Orient, 34 (1993) 2; 37 (1996) 1.

Sosyal Demokrat Değişim. Siyasal ve Kültürel Dergi, 1 (1996) 1; 1 (1996) 4.

Tarih ve Toplum, Cilt 24, 12 (1995) 142.

Tempo, 14.8.1988.

Toplumsal Tarih, 1 (1994) 1; 2 (1995) 21.

Toplum ve Bilim, 51/52 (Güz 1990/ Kış 1991); 66 (Bahar 1995).

Yeni Gündem, 16.1.1985; 16.10.1985; 13.12.1985; 17.3.1986; 7.4.1986; 14.9.1986; 15.3.1987; 13.12.1987.

Yeni Toplum Sosyal Demokrat 77, (Eylül 1994).

Zeitschrift für Türkeistudien, 2 (1989) 1; 5 (1992) 2; 6 (1993) 2.

Türkiye'de sosyal demokrasinin, ideolojilere, metinlere, söylevlere bakarak tam anlaşılamayacak bir pratik cephesi olduğu bilinir. Harald Schüler'in ayrıntılı incelemesi, "yaşayan sosyal demokrasi"ye bir ışık tutuyor. Kitap şu sorular etrafında örülmüş: Türk sosyal demokrasisinde *particilik* nasıl işliyor, üyeler parti faaliyetinden ne anlıyorlar? Parti büyük şehirlerdeki göçmen grupları, *hemşehri* şebekeleri açısından nasıl bir işlev görür, ne ölçüde bu ilişki ağları tarafından belirlenir? *Alevi* topluluklarının Türk sosyal demokrasisine destekleri, seçim sonuçları düzeyinde somut olarak nasıl gösterilebilir? Yazar, Türkiye'nin yakın döneminde, sosyal demokrasinin yükselişe geçtiği 1990'ların başında, SHP'nin İstanbul il örgütünün üye yapısını mercek altına alıyor... Erdal İnönü'ye yazılmış mektuplara bakarak, üyelerin, sempatizanların, seçmenlerin partiden "gerçek hayatta" ne beklediklerini, ne istediklerini gözönüne seriyor... (Kitabın küçük ama en ilginç bölümlerinden birisi, bu.) Kartal ilçesi örneğinde, hemşehri gruplarının parti üzerindeki nüfuzlarını ortaya çıkarmaya çalışıyor... Almanya'da sosyal bilim çalışmaları alanında bir ödül de kazanan bu inceleme, Türkiye'de sosyal demokrat particiliğin, belki hiçbir zaman bu netlikte çekilmemiş bir fotoğrafını sunuyor. ■

İLETİŞİM 525
ARAŞTIRMA İNCELEME 85

ISBN 975-470-721-9